

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

99 · 2011

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

UNDER MEDVERKAN AV

TERHI AINIOLA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK,
LARS HULDÉN, BENT JØRGENSEN, STAFFAN NYSTRÖM, ALLAN ROSTVIK,
TOM SCHMIDT, INGE SÆRHEIM

UTGIVEN AV

SVANTE STRANDBERG

REDAKTIONSEKRETERARE

STAFFAN FRIDELL

With English summaries

Årg. 99 · 2011

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
SWEDISH SCIENCE PRESS
UPPSALA

Utgivet med bidrag från
Vetenskapsrådet

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas även
vetenskapliga granskare utanför redaktionen.

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Printed in Sweden 2012
Textgruppen i Uppsala AB

Innehåll

<i>Ambrosiani, Björn</i> : Bortodling? Fornlämningar och »förhistoriska» ortnamn	5
<i>Andersson, Thorsten</i> : Ösa	33
<i>Bjorvand, Harald</i> : <i>Skåne</i> – et øyrike?	21
<i>Christensen, Lisbeth Eilersgaard</i> : Stednavne som kilde til centralpladskomplekser i Danmark	59
<i>Elmevik, Lennart</i> : Gösta Holm 8/7 1916–12/3 2011	141
— Namnet <i>Torghatten</i> . Till försvar för en tolkning	41
<i>Fridell, Staffan</i> : Rottne	51
<i>Göthberg, Hans</i> : Bebyggelseutveckling och bebyggelsestruktur i Uppland under äldre järnålder	115
<i>Hallberg, Göran</i> : Sven Benson 22/1 1919–9/5 2011	137
<i>Korslund, Frode</i> : Navnet <i>Oslo</i> . Et tilsvaret til Harald Bjorvands artikkel <i>Oslo</i> i <i>Namn</i> og <i>bygd</i> 96	87
<i>Källström, Magnus</i> : Folkstamsbeteckningen <i>syddaner</i> på Sædingestenen (DR 217)	109
<i>Larsson, Mats G. & Fridell, Staffan</i> : <i>Föret, Föresång</i> och <i>Forkarby</i>	95
<i>Nordisk namnforskning 2010</i>	147

Smärre bidrag

<i>Fridell, Staffan</i> : Torslehult	173
<i>Larsson, Patrik</i> : Om <i>Fervir</i> och tidpunkten för den nordiska rhotacismen. Ett förtydligande och ett tillägg	174
<i>Lerche Nielsen, Michael</i> : <i>Dade</i> og <i>Daderup</i> †	177
<i>Strandberg, Svante</i> : <i>Rung</i> i Torstuna	180
— Sjönamnet <i>Strömare</i> i Uppland	183

Recensioner

<i>Alhaug, Gulbrand</i> : 10 001 navn. Norsk fornavnleksikon (2011). Rec. av Svante Strandberg	185
<i>Andersson, Thorsten</i> : <i>Vad</i> och <i>vade</i> . Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi (2010). Rec. av Svante Strandberg	186
<i>Byarna i Esbo</i> . De gamla bebyggelsenamnen och bylandskaper i Esbo. Red. av Kaija Mallat, Sami Suviranta & Reima T. A. Luoto (2010). Rec. av Terhi Ainiala	188
<i>Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch</i> . Hrsg.: Isolde Hausner, Christiane M. Pabst & Erwin Schranz (2011). Rec. av Svante Strandberg	189
<i>Fjöruskeljar</i> . Afmælisrit til heidurs Jónínu Hafsteinsdóttur sjötugri 29. mars 2011. Ritnefnd: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason & Svavar Sigmundsson (2011). Rec. av Veturliði G. Óskarsson	190
<i>Från sjö till hav</i> . Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist. Red. av Maria Löfdahl, Fredrik Skott & Lena Wenner (2010). Rec. av Kristina Neumüller	195
<i>Frändén, Märit</i> : ”Att blotta vem jag är”. Släktnamnskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009 (2010). Rec. av Olavi Korhonen	197
<i>Karlsson, Hugo</i> : Ortnamn och sägner i Marks härad (2011). Rec. av Svante Strandberg	199
<i>Korhonen, Olavi & Anderson, Hans</i> : Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark (2010). Rec. av Ulla Swedell	200
<i>Det medeltida Sverige 1</i> . Uppland 9. <i>Fjädrundaland</i> . Trögd. [Av] Sigurd Rahmqvist (2010). Rec. av Svante Strandberg	202
<i>Nytt ljus över Långhundraleden</i> . Bygder – båtar – natur (2011). Rec. av Svante Strandberg	202
<i>Selinge, Klas-Göran</i> : Språket i landskapet. Om runstenar, rågångar och byar (2010). Rec. av Clas Tollin	204
<i>Skånes ortnamn</i> . Serie A. Bebyggelsenamn 6. Gårds härad. Av <i>Berit Sandnes</i> (2010). Rec. av Elin Pihl	207
<i>Språken i Sverige</i> . Temared.: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Temavärd: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (2010). Rec. av Per Vikstrand	207
<i>Svenskt diplomatarium</i> 11:3. 1378. Urtarbetat av Claes Gejrot, Roger Andersson, Ingela Hedström & Peter Ståhl (2011). Rec. av Svante Strandberg	209

Författarna i denna årgång	211
Insänd litteratur	213
Förkortningar	217

Bortodling?

Fornlämningar och »förhistoriska» ortnamn.

Av Björn Ambrosiani

Namn och Bygd 99 (2011), 5–19

Björn Ambrosiani, Swedish National Heritage Board, Stockholm: Ploughing? – Ancient monuments and 'prehistoric' place-names.

Abstract

The weak connection between Late Iron Age monuments and settlements with 'prehistoric' names in areas of the Lake Mälaren region has often been explained as the result of ploughing. This seems to be a less plausible explanation, since the settlement units lacking ancient monuments lie mainly in peripheral areas where traces of prehistoric cemeteries should instead have been more readily preserved in forests and pasture lands. Moreover, the medieval settlements of areas with long settlement continuity – with preserved monuments from the Bronze Age and Early and Late Iron Age – often have Late Iron Age cemeteries (see tables 2–5). This settlement picture suggests instead that these areas have undergone an internal colonization in which settlements have been given 'prehistoric' names as late as the thirteenth century. The continuity of settlements with ancient monuments from the Bronze Age and Early Iron Age must also be questioned in the absence of Late Iron Age cemeteries.

Keywords: ploughing, continuity, 'prehistoric' name forms, Lake Mälaren region.

En fråga, som länge har diskuterats i sammanhang med bebyggelsehistoriska analyser, är hur man skall tolka åldern på bebyggelseenheter, som har »förhistoriska» namn men uppenbart saknar dokumenterade gravfält eller andra fornlämningar av yngre järnålders-karaktär. Både arkeologer, historiker, geografer och ortnamnsforskare har då gärna ansett att fornlämningarna måste vara bortodlade och därför inte längre bevarade.

Detta kan säkerligen med rätta gälla för en del fullåkersbygder som västra Östergötland, delar av Västgötaslätten och Skåne, där man i många fall har bevarade fynd från yngre järnålder, och plöjningen har gått så djupt att några spår av äldre gravar och gravfält inte går att iakttaga.

I det följande skall jag emellertid främst beröra områden i det brutna mellansvenska landskapet omkring Mälaren med en mosaik av morän, berg och lerfyllda dalgångar, ofta korsade av ett antal grus- och sandåsar. Området har dessutom starkt påverkats av landhöjning och strandförskjutning, som bara för ett tusental år sedan tydligt gav andra förhållanden mellan land och vatten än i dag.

Mälaronrådet har genomgått två mer eller mindre fullständiga omgångar

av fornminnesinventering, numera redovisade i FMIS, Riksantikvarieämbetets och kulturminnesvårdens databas för objekt av kulturhistorisk dignitet i Sverige. Förstagångsinventeringen fram till 1970-talet var främst en registrering av synliga gravfält, gravar och hällristningar, medan revideringen kompletterade den äldre inventeringen med tidigare inte registrerade lämningar av samma slag, i regel från äldre järnålder och bronsålder, men också tillförde uppgifter om nya kategorier som boplatser, odlingsrester och annat som skulle kunna vara av äldre ursprung i landskapet.

Gravar och gravfält har ofta karakteristiska detaljer, som kan ges en grov datering till bronsålder, äldre järnålder eller yngre järnålder. Men fortfarande krävs oftast en regelrätt arkeologisk undersökning för att kunna göra mer finmaskiga dateringar. Under årtiondena före 1980 undersöktes kanske sammanlagt ett par procent av hela det befintliga gravmaterialet, och dessförinnan hade inte heller någon större andel av beståndet undersökts på ett sådant sätt att det fanns fynd eller uppgifter i våra museer och arkiv. Efter 1980 har undersökningarna framför allt berört bebyggelselämningar, medan gravfälten i allt högre grad har kunnat skyddas genom den moderna planeringsprocessen.

Sedan början av 1960-talet har framför allt arkeologin arbetat med analyser av gravfältens spridning över tid och sociala innehåll. Hjälpmiddel är både inre och yttre gravskick och sammansättningen av gravgodset. Inte minst gravfältens början, slut och kontinuitet har varit viktiga element att studera. Anknypningen till bebyggelsen, och då främst till namnsatta, lantmåteritekniskt och topografiskt avgränsade bebyggelseenheter, har spelat stor roll för förståelsen av kulturlandskapets utveckling och kronologi.

Däremot har arkeologer, kulturgeografer, historiker och ortnamnsforskare inte alltid varit överens om resultaten. Detta beror i regel på att de olika ämnena har byggt upp regelrätta egna »formläror», utan att dessa har sammanjämkats till en samstämmig förståelse av bebyggelseutvecklingen. Dessa form-läror måste ställas i relation till de kronologiska och landskapsmässiga faktorerna för att man skall kunna uppnå en mer tillförlitlig syn på bebyggelseutvecklingen. Denna är i sin tur betydelsefull för tolkningen inte minst av det säregna administrativa system med hundaret som bas för ledungen, som finns i Mälardistriktet (Ambrosiani manus).

En faktor, som särskilt påverkar beräkningarna, är i vilken grad bortodling kan ha påverkat representativiteten i det bevarade fornlämningsmaterialet. Denna faktor påverkar både uppfattningarna om antalet förhistoriska bebyggelser, deras storlek och i vilken mån det finns kontinuitet över lång tid. Ytterst få områden ger en möjlighet till en närmare analys av dessa förhållanden.

Mälardalen med sitt välbevarade omfattande fornlämningsbestånd och, trots allt, relativt begränsad urbanisering är ett mer eller mindre unikt område för sådana studier.

Jag skall här närmare beröra de kronologiska och demografiska indikationer, som framgår av det arkeologiska materialet. Att en större del av Mälardalens bebyggelse har tillkommit under förhistorisk tid är tydligt. Fornlämningar i form av gravfält från yngre järnålder finns vid ca hälften av alla namnsatta bebyggelseenheter. Härtill kommer grupper av gravfält och gravar från bronsålder och äldre järnålder spridda över stora delar av området, främst i anslutning till strandlinjer omkring 10–15 m ö.h., d.v.s. strändernas beräknade nivåer omkring år 0 och under bronsålder. Under de senaste årtiondena har ett stort antal förhistoriska boplatser också påträffats och registrerats, dock utan att ännu visa samma representativitet för bebyggelsen som gravarna och gravfälten.

Totalundersökta gravfält visar sig i regel ha en kronologisk utsträckning, som motsvarar gravfältets storlek: ju större gravfält, ju längre tid. Detta avspeglas också i att kronologisk detaljanalys av fyndmaterialet från gravarna i regel har bara en eller högst ett par gravar från varje generation. I regel är gravfältet kontinuerligt belagt från den äldsta till den yngsta graven. Har en bebyggelseenhet flera gravfält finns tillräckligt med skillnader emellan för att visa att de utgör en kronologisk kedja. Absolut samtidighet mellan gravfälten har endast i undantagsfall kunnat påvisas. Allt tyder på att bebyggelseenheter under yngre järnålder bara har haft ett hushåll eller en enda begravningsbar familj. Enkla populationsanalyser visar att hushållsstorleken har varit 6–10 individer, barnen inräknade. Det rör sig då i regel om ett hushåll, som omfattar tre generationer. Detta hushåll har också kunnat ge utrymme för tillkomsten av nya bebyggelseenheter i form av inre kolonisation (Siven 1982).

Självklart finns undantag från dessa grundregler. Särskilt mycket stora gravfält respektive gravfält vid gårdar med hög status kan uppvisa flera individer, i regel kvinnor, som att döma av gravgåvorna måste tillhöra samma generation (t.ex. Jaanusson 1975). De största gravfälten uppvisar i regel en överladdning under slutskedet av äldre järnålder, folkvandringstid, respektive under slutskedet av förhistoriskt gravskick under 1000-talet e. Kr. Däremot är beläggningen på gravfälten ganska gles under vendeltid och tidig vikingatid (t.ex. Sander 1987). Dessa sakförhållanden gör att man måste räkna med en ensamgårdsbebyggelse, som under periodernas och framför allt under yngre järnålderns slutskede har börjat delas i bebyggelseplatser med ett par tre hus-

håll. Den huvudsakliga framväxten av små byar har skett under vikingatidens slutskede och början av medeltiden.

En motsvarande befolknings- och bebyggelseökning finns under slutet av äldre järnålder (senast Gräslund 2010). Detta syns både i gravfälten och i de många undersökta boplatserna från senromersk tid och folkvandringstid. Här finns dock ett par problem med kronologin: är alla bebyggelserester på dessa boplatser absolut samtida, eller utgör de en kronologisk kedja av byggnader, som motsvarar ombyggnader av husen för en ensamgård? Detta verkar inte vara närmare utrett i de rapporter jag har haft möjlighet att läsa. I vilket fall som helst har emellertid dessa bebyggelser under vendeltid ersatts av nya bebyggelseplatser, i regel med högt antal registrerade fornlämningar från yngre järnålder utan att därför kunna beläggas ha haft mer än ett hushåll.

Mot denna bakgrund måste man se bebyggelsens omfattning och spridningsbild i Mälardalen. Bebyggelseenheterna med registrerade gravfält från yngre järnålder utgör stommen i detta steg. De flesta av dessa bör rimligen ha varit befintliga under slutskedet av perioden, även om enstaka undantag finns. Hur tidigt de har tillkommit kan av allt att döma byggas på en bedömning av antalet yngre järnåldersgravar inom bebyggelseenheten. Resultatet tyder på att den yngre järnåldern var en period med stark bebyggelsestillväxt från omkring 700–800 enheter vid periodens början till cirka 4 000 vid dess slut.

I själva verket rör det sig om ett dynamiskt skeende med en kontinuerligt stark tillväxt i form av nya bebyggelseenheter. Vid periodens slut var bebyggelseenheterna med gravfält från yngre järnålder karakteristiskt fördelade över hela det hundaresindelade området med ett knappt hundratal bebyggelser per distrikt, eller – särskilt i områden med goda möjligheter för nyodling in mot de centrala skogsområdena samt ut mot skärgårdarna – hälften eller tredjedelen så många enheter.

De allra flesta enheterna med gravfält har också namn, som brukar räknas som förhistoriska. Men sådana namn finns på ytterligare ett stort antal enheter, vilka saknar gravar och gravfält från yngre järnålder. För denna grupp har många forskare inom de olika disciplinerna räknat med att gravarna och gravfälten är helt bortodlade. Det är därför nödvändigt att ta upp en diskussion om bortodlingen och undersöka om den utgör en faktor, som gör materialet oanvändbart för bebyggelsehistoriska tolkningar av områdets administrativa uppbyggnad, eller om påverkan är så begränsad att man i stort kan bortse från den.

Bortodling

I Mälaramrådet ligger de flesta gravfälten på impedimentmark med morän och berghällar. Endast i undantagsfall ligger de vid kanten av nedskurna å- och bäckraviner ute i de lerfyllda dalbottnarna. Under yngre järnålder är de enskilda gravarna så gott som utan undantag uppbyggda av moränsten täckt av ett tunnare eller tjockare jordhölje. I regel är gravarna runda och väl synliga i markytan. Gravskicket är så gott som undantagslöst brandlager fram till omkring år 1000, då obrända kistgravar slår igenom.

Vid uppodling av ett gravfält måste därför stora mängder sten forslas bort ur den blivande åkern. De bildar då odlingsrösen ute i åkern eller längs dess kanter. Om föremål har påträffats har dessa ofta tillförts äldre museisamlingar, främst Historiska museet, ofta med en enkel uppgift om socken, gård eller markägare. Med senare tiders metoder som flygfoto kan man ofta identifiera resterna av bortodlade gravfält genom avvikelser i markytan, *crop-*, *soil-* eller *grassmarks*. Bortodlingen är emellertid sällan fullständig. Åtskilliga gravar kvarligger i anslutning till de bortodlade och har registrerats i samband med fornminnesinventeringen. Antalet gravar på sådana platser är däremot svårare att bedöma. I bebyggelsehistoriskt sammanhang blir därför frågan om en bebyggelse har gravar eller inte avgörande för tolkningen av antalet bebyggelseenheter, men inte antalet enskilda gravar.

Population och kronologi blir därför sekundära företeelser och måste utgå från våra analyser av undersökta mer eller mindre oskadade gravfält. Först därigenom kan den generella förståelsen av bebyggelseenheteras karaktär avgöras.

Kolonisationsförlopp

Under slutet av 1970-talet genomförde jag med ett par medhjälpare för Historiska museet en genomgång av fornminnesregistret för att kunna bygga upp ett bebyggelsehistoriskt avsnitt i den planerade nya järnåldersutställningen (Gustavsson & Lidén 1980). Undersökningen byggde på förstagångsinventeringen och måste därför korrigeras med hänsyn till revideringen av registret. Sådana analyser har genomförts av K.-G. Selinge (1986, 1993, 2010) i ett flertal uppsatser. Jag har i annat sammanhang närmare analyserat denna fråga (Ambrosiani manus) och har funnit att revideringen vad beträffar yngre järnålder kan tillföra högst några få procent nya bebyggelseenheter, varför resultaten av 1978–1980 års analys med denna reservation ändå kan användas som en stomme för denna frågeställning.

Sammanställningarna för analyskartan åren 1978–1980 visade en tydlig zonerings av fördelningen av bebyggelser från de olika huvudperioderna. Bronsålderns bosättningar var nära anknutna till 15-metersnivån i landskapet, äldre järnålderns till 10-metersnivån. Relationen till havsnivån har alltså haft en avgörande betydelse för bebyggelsens lokalisering under de tidiga perioderna.

Denna trend fortsätter under yngre järnålder: man följer vattnet ut mot 5-metersnivån. Men samtidigt börjar en omvänd trend, nya bebyggelser tillkommer också längre inåt land. Denna trend fortsätter under tidig medeltid. Det är framför allt i detta område man finner bebyggelser med gamla namntyper men utan gravfält. De ligger ofta i grupper omkring någon enstaka gård med lågt fornlämningstal i det landskapsmässigt bästa bebyggelseområdet. De har ofta omfattande impedimentmarker, där gravarna och gravfälten borde vara bevarade eller åtminstone ha lämnat odlingssten efter sig. Att sådana spår saknas kan inte tyda på annat än att gravfält från yngre järnålder inte har funnits i området.

Däremot kan man iakttä ett nära topografiskt samband mellan bronsålderns och äldre järnålderns gravfältslägen samt de bebyggelseenheter, som har större gravfält från yngre järnålder. Äldre järnålderns revirbetonade fornlämningsbild ersätts av en upp till fem-sex enheter med högt antal gravar från yngre järnålder (se t.ex. Botkyrkaområdet på Södertörn, Ambrosiani 1964 s. 170 ff.). Detta tyder på en begränsad förskjutning av bebyggelseområdena till lämpligare lägen närmare vattnet. Dessa långvariga bebyggelsecentra ligger koncentrerade i områden med hårdare uppodling och mer begränsade impedimentmarker nära Mälaren, där alltså bortodlingen borde ha haft större inverkan på fornlämningsbeståndet än i inlandet.

Bortodlingsexempel

Liknande mönster verkar finnas på många håll i Mälardalen även om fullgoda analyser ännu inte har gjorts (t.ex. Ambrosiani 1985; jfr Selinge 1986 s. 100). Man kan följa bebyggelseutvecklingen i form av klyvningar och utflyttningar av äldre gårdar eller genom avgärda bebyggelser upptagna på den äldre gårdens mark. Processen har försiggått genom slutet av yngre järnålder och långt in i medeltid. Man kan också iakttä att de bäst bevarade och fullständiga gravfälten återfinns i den bästa jordbruksbygden med begränsade skogs- och impedimentområden, medan områden med odlingsmässigt sämre förutsätt-

Tabell 1

		Sporrong 1985	Ambrosiani SHM 1978–1980
Uppland			
Björklinge	Rickberga	s. 166	15 yj finns kvar
Bälinge	Skediga	s. 168	43 yj finns kvar
Gla Uppsala	Skärna	s. 167	16 yj finns kvar
Skuttunge	Eke	s. 168	260 yj finns kvar
Skuttunge	Örke	s. 170	110 yj finns kvar
Vänge	Finnsta	s. 167	75 yj finns kvar
Västeråker	Björk	s. 169	159 yj finns kvar
Västeråker	Högby	s. 168	105 yj finns kvar
Ärentuna	Fyrisvall	s. 166	ingenting kvar
Ärentuna	Östa	s. 167	37 yj finns kvar
Södermanland			
Floda	Ramsta	s. 171	98 yj finns kvar
Västmanland			
Berg	Rallsta	s. 165	ingenting kvar

ningar har centrala enheter med lågt antal gravar från yngre järnålder, och ännu lägre eller inga alls i det, som på Mäläröarna skulle motsvara en inre eller yttre krans av kolonisationsenheter (Ambrosiani 2002).

Ytterligare en faktor förstärker denna bild av den inre kolonisationen. I de delar av västra Uppland och Västmanland, där antalet fornlämningar från yngre järnålder är lågt även ut mot Mälaren, ligger gravfälten från äldre järnålder centralt i de få bygder, som har enheter med högre antal fornlämningar från yngre järnålder. Kärnbygderna med en bakgrund i bronsålder och äldre järnålder ser ut att ha legat långt från varandra. Först sent har de sammanbundits med nykolonisation under yngre järnålder, innan nykolonisationen vände inåt land.

Man har gärna velat skylla bristen på fornlämningar i dessa mellanområden på upp- och bortodling (t.ex. Sporrong 1985 s. 165 ff., Seling 1986 s. 101); Sporrong har genomfört en omfattande analys av det äldre kartmaterialet i Mälärområdet, publicerad 1985. Genomgången av kartmaterialet är fördömlig och han kan på grundval av denna belägga att gärdesläggning för tvåsåde börjar uppträda omkring år 1000, samtidigt som parcellering verkar påbörjas ytterligare några århundraden senare.

Av särskilt intresse är Sporrong's diskussion om bortodling, som har åberopats av många för att påvisa att listningen av förhistoriska bebyggelseenheter måste vara ofullständig. I ett särskilt avsnitt, 8:3:1, går han igenom ett antal exempel på antagen total bortodling, som framkommit dels vid kartanalysen,

dels vid överflygning av undersökningsområdet. Jag har ställt samman samtliga av Sporrong återopade enheter i tabell 1 och relaterat bortodlings-exemplen till 1978 års kartanalys för SHM.

Det är tydligt att de av Sporrong upptagna exemplen på total bortodling så gott som alla har bevarade fornlämningar från yngre järnålder; därför finns de med i listningen 1978–1980 av förhistoriska bebyggelseenheter. Bortodlingen har enbart bestått av kantskador eller av enstaka gravfält ingående t.ex. i en kronologisk kedja. Ytterligare några av enheterna kanske når upp i nivån >60 om de bortodlade delarna medräknas.

Endast en enhet, Fyrisvall i Ärentuna, kan i Uppland (Tiundaland) föras till listan över förhistoriska bebyggelser och en enhet Rallsta i Bergs sn i Västmanland. Men det finns ett osäkerhetsmoment i ofullständigheten i Sporrongs redovisning. Han tar inte upp någon enda enhet i Fjädrundaland och östra Västmanland, där bortodlingen enligt både honom och Selinge skulle vara omfattande. Det är därför mindre troligt att bortodlingen skulle påverka den förhistoriska bebyggelsens omfattning mer än marginellt. Dessutom ligger de fullständigaste och mest omfattande gravfälten tätast inom bygder med den bästa jorden och med begränsad impedimentmark, medan områden med få eller inga lämningar från yngre järnålder har rikligt med skog och betesmarker, där fornlämningarna eller spår av dem i form av odlingsrösen borde finnas kvar om de någonsin hade funnits.

Klas-Göran Selinge har i flera uppsatser (1986, 1993, 2010) hävdatt att bortodlingen måste vara fullständig i de fall då bebyggelseenheter utan gravfält har namn som enligt kutym skulle vara förhistoriska, alltså med ändelserna *-by*, *-sta*, *-inge*, *-tuna* etc. I ett speciellt exempel har Selinge (1993) vidareutvecklat bortodlingstemat i ett par områden, som ingår i av mig tidigare analyserade områden, framför allt i Lyhundra och i viss mån i Sjuhundra (Ambrosiani 1964).

Området tillhör Attundaland och Södra Roden, vilka redan under förhistorisk tid tycks ha varit fullbyggda. Det finns dock ett antal enheter utan gravfält, vilka är underlag för diskussionen. Selinge uppger sju fall, där han menar att bebyggelserna ligger i så hårt uppodlade landskapsavsnitt att gravfälten är totalt bortodlade. Ett par av dessa, Vallby och Penningby, finns i området mellan Husby och Skederids kyrkor (Ambrosiani 1964 s. 103). Båda ligger nära dalbotten på var sin sida om 5-meterskurvan och är inskjutna mellan Husby med sitt större gravfält och Finstas gamla tomt med en grupp av minst tre gravfält intill. Både Vallby och Penningby är liksom kyrkbyn Skedersby bredvid Finsta troligen sena avsöndringar, vilka inte behöver räknas till primär förhistorisk bebyggelse.

Ett annat exempel är Broby i den norra delen av Söderby(Karls) socken. Här är situationen troligen annorlunda. I bebyggelsegruppen fanns enligt DMS fem byar, Skarberga, Väsby, Ekeby, *Skavsta och Broby. Gravfält finns vid Skarbergas och Ekebys samt möjligen Skavstas tomter men saknas vid Väsby och Broby, även om Väsby vid förstagångsinventeringen hade ett gravfält registrerat nära bytomten. Detta har emellertid vid revideringen bedömts som fossil åkermark med odlingsrösen. Selinge har bedömt att Broby måste ha haft ett fullständigt bortodlat gravfält och att situationen kring Väsby inte går att tolka. Bilden i DMS 1:5 visar att alla enheterna ingår i ett tidigt frälsegods, som 1409 åter lades under skatt. Den senmedeltida agrara krisen har lett till att både Skavsta och Skarberga på 1500-talet låg öde. Skavstas jord ingår som utjordar i Ekeby, och dess läge kan inte bestämmas med säkerhet. Ekebys båda gravfält kan därför antingen båda tillhöra byn eller ha varit delade mellan de två byarna. Utjordar i Skarberga ingår i samtliga de tre återstående byarna, Broby, Väsby och Ekeby. Det enda gravfältet ligger intill Skarbergas bytomt.

Ett försök till tolkning innebär att de tre enheterna Skarberga, Ekeby och möjligen Skavsta är förhistoriska, och att de har kommit att ingå i ett tidigt frälsegods (Ingemar Djäkns ätt). Ett par tidigmedeltida kolonisationsenheter med delningsnamn har tillkommit: Väsby i väster och Broby vid åpassagen i norr. Av någon anledning, politisk eller ekonomisk, har godset tappat sina frälserättigheter vid räfsterna år 1409. Samtidigt har agrarkrisen slagit till, så att både Skarberga och Skavsta har avhysts och lagts in under de övriga enheterna. Det är den bild, som förmedlas av uppgifterna från Gustav Vasas tid (DMS 1:5).

Väsby och Broby, som saknar gravfält, är i detta fall delningsnamn från tidig medeltid i samband med nykolonisation på markerna till ett äldre gods. 1978–1980 års analys innehåller två enheter med gravfält från yngre järnålder. Efter revideringen av inventeringen och dagens analys rör det sig fortfarande om två säkra enheter och en möjligen tillkommande, beroende på hur relationen mellan Ekeby och Skavsta tolkas (jfr Sporrang 1985 s. 107 f.). Detta påverkar däremot inte antalet bebyggelseenheter i Lyhundra, även om det delvis är andra namn än de ursprungliga i listan.

Södermarjum och Norrmarjum i Söderby-Karl finns med i 1978–1980 års register, då vi bedömde att ett antal av fornlämningarna faktiskt var yngre järnålder trots att de ligger i ett för Roslagen karakteristiskt bronsåldersområde med rösen och skärvstenshögar, att jämföra med flera andra i området. Ett av dessa, vid Sonö, är för övrigt delvis grävt av UV i början av 1960-talet (Ambrosiani 1964 s. 51). Också här har revideringen av fornlämningsregistret ändrat beteckningarna till fossil åkermark med odlings-

rösen. Selinge har i sin analys antagit att Södermarjum har haft ett helt bortodlat gravfält. Han nämner inte Norrmarjum, som kan vara en sen, enkel delning av ett äldre förhistoriskt eller tidigmedeltida Marjum. Utan förnyad fältbesiktning är det svårt att bedöma hur denna situation skall tolkas. Tillsvidare innebär detta att Lyhundra minskar med ett par enheter i hundaresregistret från 1978–1980.

De återstående tre enheter, där Selinge (1993 s. 124) hävdar att gravfälten är bortodlade, Skjulsta i Lohärad samt Åsby och Göringe i Estuna, har jag ingen möjlighet att bedöma för närvarande, men de gör intryck av att liksom Penningby och Vallby vara sekundära enheter, vilka mycket väl kan tillhöra ett fortsatt tidigmedeltida kolonisationsförlopp.

Under dessa omständigheter är alltså antalet totalt bortodlade gravfält obefintligt eller mycket lågt. Detta innebär att namn, som uppfattas tillhöra de förhistoriska namntyperna, rimligen också har kunnat ges till nya bebyggelser ännu under början av medeltiden. Selinges slutsatser om total bortodling måste liksom Sporrongs ovan redovisade uppgifter tas med stor försiktighet. De flesta av de »bortodlade» enheterna finns med i 1978–1980 års register på grund av kvarvarande gravar och gravfält, ibland omregistrerade till fossil åkermark, medan andra mycket väl kan bedömas tillhöra den fortsatta tidigmedeltida kolonisationsfasen. Antalet bebyggelseenheter påverkas endast obetydligt, då vissa uppenbarligen tillkommer och andra måste tas bort som resultat av revideringen. De redovisade antalen bebyggelseenheter är dock inte absoluta, utan kan förändras vid en fortsatt analys. Spännvidden ligger troligen inom $\pm 5\%$.

Man kan också belysa dessa förhållanden genom spridningen av »förhistoriska» ortnamn i Västmanland. Jag har valt ett antal socknar i landskapet, spridda över hela dess område (tabell 2–3). I den första tabellen har jag valt att sortera socknarna efter i vilken mån de har bebyggelseenheter med namn, som slutar på *-by*, *-sta*, *-berga*, *-lunda*, *-tuna*, *-inge*, *-a* eller *-vi*, och som saknar gravar eller gravfält från yngre järnålder. Den sista kolumnen anger relationen mellan bebyggelseenheter med fornlämningar och enheter som har sådana namn. Om det verkligen skulle röra sig om bortodling, skulle denna vara synnerligen omfattande. Listan täcker hela registret från Badelunda, där det finns fler bebyggelser med gravfält från yngre järnålder än namn, till Ervalla, där ingen av de tre enheterna med »förhistoriska» namn har relevanta fornlämningar. Skillnaden är osedvanligt stor, men socknarna kan också som i tabell 3 sorteras i grupper beroende på sitt läge i landskapet.

Tabell 2–3, Västmanland

Relation mellan förhistoriska bebyggelseenheter och förhistoriska namntyper

VÄSTMANLAND

Tabell 2

Socken	Enheter totalt	Enheter med gravfält från yj	Enheter med förhist. namn	Yj/namn	Skillnad mellan kolumn 3 och 4
Badelunda	23	18	16	112%	+12
Irsta	30	23	26	88%	-12
Björksta	29	16	21	76%	-24
Kungsåra	15	8	13	62%	-38
Bro(Kolsva)	16	9	15	60%	-40
Kolbäck	27	11	19	58%	-42
Dingtuna	56	21	49	43%	-57
Romfartuna	35	9	27	33%	-67
Fellingsbro	71	14	43	33%	-67
Björskog	22	5	17	29%	-71
Berg (H-hammar)	16	3	12	25%	-75
Ervalla	19	0	5	0%	-100

VÄSTMANLAND

Tabell 3

Socken	Enheter totalt	Enheter med gravfält från yj	Enheter med förhist. namn	Yj/namn	Skillnad mellan kolumn 3 och 4
Badelunda	23	18	16	112%	+12
Irsta	30	23	26	88%	-12
Kungsåra	15	8	13	62%	-38
Dingtuna	56	21	49	43%	-57
Kolbäck	27	11	19	58%	-42
Björksta	29	16	21	76%	-24
Romfartuna	35	9	27	33%	-67
Bro (Kolsva)	16	9	15	60%	-40
Fellingsbro	71	14	43	33%	-67
Björskog	22	5	17	29%	-71
Ervalla	19	0	5	0%	-100
Berg (H-hammar)	16	3	12	25%	-75

Tabell 4–5, Uppland

Relation mellan förhistoriska bebyggelseenheter och förhistoriska namntyper

ATTUNDALAND

Tabell 4

Socken	Enheter totalt	Enheter med gravfält från yj	Enheter med förhist. namn	Yj/namn	Skillnad mellan kolumn 3 och 4
Sånga	22	17	11	154%	+54
Österåker	62	33	25	132%	+32
Adelsö	22	14	12	117%	+17
Upplands-Bro	18	12	12	100%	0
Skepptuna	32	27	28	96%	-4
Markim	14	10	12	83%	-17
Odensala	40	25	30	83%	-17
Norrsunda	14	10	12	83%	-17

TIUNDALAND

Tabell 5

Socken	Enheter totalt	Enheter med gravfält från yj	Enheter med förhist. namn	Yj/namn	Skillnad mellan kolumn 3 och 4
Film	32	2	2	100%	0
Håtuna	24	15	15	100%	0
Danmark	26	22	25	88%	-12
Nysätra	22	6	7	86%	-14
Tierp	75	16	23	69%	-31
Vaksala	31	19	24	79%	-21
Enåker	20	1	3	33%	-67
Huddunge	26	1	5	20%	-80
Dannemora	27	0	15	0%	-100

Den första gruppen med Badelunda, Irsta, Kungsåra, Dingtuna och Kolbäck ligger i områden där någon form av bebyggelsekontinuitet från bronsålder över äldre och yngre järnålder till medeltid finns. Här ligger också alla enheter med högt antal registrerade gravar från yngre järnålder. I mellangruppen Björksta, Romfartuna, och Bro (Kolsva) befinner man sig i utkanten av

detta område, där det kan finnas bronsålder men inte äldre järnålder, och där antalet gravar från yngre järnålder sällan eller aldrig överstiger 60. De återstående Fellingsbro, Björskog, Berg och Ervalla ligger däremot längre bort från de ursprungliga bygderna och närmare skogsmarkerna utanför. Här finns inga enheter med större antal gravar från yngre järnålder utöver Västersätter i Fellingsbro.

Förhållandena är liknande i ett par av folklanden i Uppland (tabell 4–5). I det kustnära Attundaland finns flera socknar med fler fornlämningsenheter än namnenheter, och skillnaden överstiger aldrig 25 %. I Tiundaland finns ett antal centralt belägna socknar i folklandets södra delar samt centralbygden i Tierp i norr, där skillnaden heller inte överskrider 25 %, medan en rad socknar i de norra utkanterna visserligen har få namnenheter men också saknar gravfält från yngre järnålder. Undantaget Films socknen i skogsdelen av folklandet är ett specialfall, där antalet namnenheter och gravfältsenheter är lika. Vid Österby finns sammanlagt 67 gravar registrerade.

Diskussion och sammanfattning

Två faktorer påverkar främst bebyggelsedateringarna och bedömningen av ortnamnens ålder: kontinuitetsfrågan och bortodlingen.

Antaganden om bortodling måste byggas på säkra indikationer i form av odlingsrösen i och omkring det bortodlade gravfältet, och/eller på tydlig flygbildstolkning. Att bortodling förekommer är tydligt, men den har sällan lett till mer än kantskador eller möjligen borttagande av ett gravfält, där flera andra fortfarande finns kvar orörda inom bebyggelseenheter.

Medeltida bebyggelseenheter med fornlämningar från bronsålder och äldre järnålder, under det folkvandringstida slutskedet till och med ibland byliknande, får/kan inte automatiskt anses vara kontinuerligt bebyggda om de saknar fornlämningar från yngre järnålder.

Antaganden om en byliknande karaktär måste underbyggas med arkeologiskt faktamaterial i form av flera absolut samtida gårdslägen respektive gravfält med flera säkert belagda samtida gravar ur en och samma generation. I regel visar fakta under yngre järnålder sällan annat än en ensamgårdsbebyggelse. Först under periodens slutskede finns användbara exempel på små byliknande bebyggelsegrupper i anslutning till gravfält med flera samtida gravläggningar ur en föremålsgeneration.

Den tydliga zoneringsen i fornlämningslandskapet visar att bebyggelsestillväxten har varit dynamisk ända in i medeltid. Ju längre in mot skogsområdena man kommer, desto färre bebyggelser har »förhistoriska» namn. Sådana uppträder där ofta på enstaka gårdar mellan grupper av tydliga medeltida namnformer. Det finns också gott om impedimentmark där eventuella gravar och gravfält skulle ha kunnat vara bevarade. Detta innebär att bortodling inte kan användas som argument för att så många namnenheter i utkantsområdet saknar gravfält.

Man bör därför överväga om inte det förhistoriska namnskicket har varit produktivt långt in i medeltiden, kanske intill 1200-talet då ett bebyggelsemaximum uppnås före senmedeltidens agrarkris.

Källor och litteratur

- Ambrosiani, Björn, 1964: Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.
- 1985: Södermanland mellan forntid och medeltid. I: Fornvännen 80. S. 24–39.
- 2002: Mälardalen från fornkungar till folkungar. Stockholm.
- manus: Ledung och hundare – en dynamisk organisation i samband med bebyggelsestillväxt.
- FMS = Riksantikvarieämbetets och kulturminnesvårdens databas för objekt av kulturhistorisk dignitet i Sverige, RAÄ.
- Gräslund, Bo, 2010: Om relationen mellan ortnamn och ortnamnsforskning. Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och begreppet gård. I: NoB 98. S. 45–63.
- Gustavsson, John & Lidén, Hans A., 1980: Mälardalens bebyggelse. Om ett kartprojekt vid Statens historiska museum. I: Fornvännen 75. S. 73–80.
- Jaanusson, Hille, 1975: Arkeologisk undersökning 1969. Fornlämning 10, gravfält, Tomtberga, Botkyrka sn, Södermanland. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet Rapport 1975 B 14.)
- Sander, Birgitta, 1987: Excavations at Helgö 13. Cemetery 116. Ed. by H. Clarke. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Monografier.)
- Selinge, Klas-Göran, 1986: Reviderad karta – reviderad forntid? Om gravfält och bebyggelse på Vikbolandet. I: Fornlämningar och bebyggelsehistoria. Red. av K-G. Selinge. Stockholm. (Bebyggelsehistorisk tidskrift 11.) S. 79–105.
- 1993: Vendel Period – Age of settlement expansion? I: Sources and resources. Studies in honour of Birgit Arrhenius. Ed.: Greta Arwidsson & al. Rixensart. (PACT 38.) S. 107–132.
- 2010: Språket i landskapet. Om runstenar, rågångar och byar. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 111.)
- SHM = Statens historiska museum, Stockholm.
- Siven, Claes-Henric, 1982: Metoder för beräkning av förhistoriska populationer. Stockholm. (Arkeologiska rapporter och meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet 10.)

Sporrong, Ulf, 1985: Mälarbygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv. Stockholm. (Kulturgeografiska institutionen, Stockholms Universitet. Meddelanden B 61.)

UV = Undersökningsverksamheten vid RAÄ.

Summary

Ploughing? – Ancient monuments and ‘prehistoric’ place-names

By Björn Ambrosiani

Ploughing has often been used to explain why settlements with ‘prehistoric’ names lack Late Iron Age cemeteries. Similarly, ploughing has been used as the explanation for why Bronze Age and Early Iron Age settlements lack Late Iron Age cemeteries. Ploughing and continuity are important concepts in settlement historical analyses.

Ploughing has most certainly been a factor, but in the region of Lake Mälaren damage has primarily been restricted to the edges of prehistoric cemeteries or has resulted in the disappearance of minor parts of cemeteries. As a rule, such damage leaves traces in the form of cultivation stones and occasionally also finds of artifacts in museums. Complete removal of monuments as the result of ploughing appears to be particularly rare. This is a factor in understanding settlement development. By using ancient monuments, a dynamic settlement development and colonization is possible to follow up to the late medieval agrarian crisis. This suggests that ‘prehistoric’ names probably have been used for newly established settlements as late as during the thirteenth century.

Skåne – et øyrike?

Av Harald Bjorvand

Namn och bygd 99 (2011), 21–31

Harald Bjorvand, Department of Literature, Area Studies and European Languages, University of Oslo:
Skåne – an island realm?

Abstract

In the investigation of *Skåne*, formal and etymological analysis is of crucial importance. In the basic form PrScand. (NGmc) **Skadin(a)-auju* f., the first element is in all likelihood related to the verb Gmc **skāþjan-*, in its original (etymological) sense of ‘fight (against)’. In the new interpretation proposed here, the element **skadina-* is assumed to be the combining form of PrScand. (NGmc) **skadinōr* m. pl. ‘the fighters, the warriors’.

Keywords: the place-name *Skåne*, formal and etymological analysis, interpretation, designation for a warrior class.

1. Innledning

Navnet *Skåne* er i sannhet gåtefullt, og det i den grad at det liksom mange andre utgamle navn i Norden trolig ikke lar seg entydig og sikkert forklare. At det likevel er fristende og i en viss forstand også meningsfullt å beskjeftige seg med det, skyldes i første rekke de to gamle formene av navnet, nemlig lat. *Scadinavia* (hos den romerske historikeren Plinius d.e., † 79 e. Kr.) og geng. *Scedenīg* (i eposet *Beowulf*).¹ Disse gir oss nemlig mulighet til med en høy grad av sikkerhet å bestemme den opprinnelige germanske formen til forleddet i dette sammensatte navnet. Lat. *Scadin-* og geng. *Sceden-* er etter alt å dømme formelt identiske og hører overveiende sannsynlig til den ordgruppen som foreligger bl.a. i substantivet germ. **skāþan-* m. i norr. *skaði*, ght. *skado* osv. (se f.eks. SOL s. 281 og Nyman 2005 s. 584 f.). Det er av stor betydning for forståelsen av navnet at man nå i hvert fall må kunne være enig om at dette er den eneste rimelige formelle tilknytningsmuligheten. I NoB 94 (2006 s. 16) har jeg gjort et forsøk på å bestemme forleddet nærmere som (i utgangspunktet) perfektum partisipp germ. **skadina-* til det sterke verbet inf. **skāþjan-* ‘skade’, se videre nedenfor. Eva Nyman finner i NoB 95 (2007 s. 16)

¹ I *Beowulf* forekommer også kompositumet *Scede[n]land* n. pl. som liksom *Scedenīg* f. brukes om danenes land: 18–19: *Bēow was brēme [...]* *Scedelandum in* (se Klaiiber 2008 s. 3, 113, 471 og nedenfor under 6.).

dette forslaget tiltalende og har ingen innvendinger mot det. Etterleddene lat. *-avia* og geng. *-īg* representerer på sin side utvilsomt germ. **aujō-* f. (< eldre **ag^wjō-*) 'land ved vann, (halv)øy'. Den urnordiske (nordgermanske) formen av navnet synes følgelig å ha vært **Skadīn(a)-auju* f.

2. Germ. inf. **skápjan-* 'skade, såre'

Når det gjelder tolkningen av et så gammelt navn som *Skåne*, der også navnemotivet er helt uvisst, er etter min mening en riktig forståelse av etymologien til verbet **skápjan-* (i got. *(ga)skapjan* osv.) og substantivet **skápan-* m. 'skade' osv. helt sentral. Man kan generelt framholde at jo eldre og mer isolert et navn synes å være, jo viktigere blir det at tolkningen av det baserer seg på en så grundig analyse av de etymologiske forholdene som overhodet mulig. Jeg fant således (2006 s. 18) liten grunn til å akseptere den tradisjonelle etymologien som sammenstiller germ. **skápjan-* osv. med gr. *askēthés* 'uskadd' og gir. *skíth* 'trøtt'. De formelle vanskelighetene er her betraktelige, bl.a. er gr. *th* < ieur. **dh* i *askēthés* uforenelig med germ. **þ* i **skápjan-*.

For å komme videre i tolkningen av *Skåne* trenger vi med andre ord en bedre etymologi for de germanske formene, og det er da prinsipielt best å prøve å sette dem i forbindelse med andre ord i germansk. Som mulige slektninger framstår i så fall former uten mobil *s-* som norr. *hōð* f. 'strid' og geng. *headu-* i komposita som *headurinc* m. 'stridsmann' (< germ. **hápu-*) og mht. *hader* m. 'strid, ufred', som i sin tur kan stilles sammen med bl.a. gir. *cath* m. 'kamp, hær, tropp' (se også Bjorvand & Lindeman 2007 s. 959 ff.). I lys av det store antallet former med en slik løs *s-* i de germanske språkene, er det formelt sett lite å innvende mot denne etymologiske sammenstillingen. Den opprinnelige betydningen til **skápjan-* var følgelig 'kjempe (mot), slåss (med)', som så har gjennomgått en betydningsutvidelse med utvikling av til dels mer generelle betydninger som 'gå løs på, gjøre urett mot, forurette, krenke' og 'påføre fysisk skade, såre'.

Nyman (2007 s. 19) finner ikke å kunne godta denne etymologien, fordi hun synes at den antatte semantiske utviklingen ikke er akseptabel: «Detta förefaller mig närmast omöjligt, semantiskt sett.» Det viser seg ofte at det ikke er lett å oppnå enighet når man diskuterer semantiske forhold og utviklinger, siden ordsemantikk på mange måter kan fortone seg som en «ugjennomtrengelig jungel». Bl.a. lar det seg vanskelig gjøre å ha full oversikt over alle mulige semantiske utviklinger. Det er imidlertid helt klart at en ety-

mologis riktighet hverken kan bevises eller motbevises på et rent semantisk grunnlag. Dette kan bare skje ved en grundig diskusjon av formelle forhold, og som nevnt har germansk en stor mengde vekselformer med og uten initial *s-*. Således er **skap-* og **hap-* et helt vanlig og fullt ut akseptabelt formpar.² Den foreslåtte etymologien kan følgelig metodisk sett ikke forkastes utelukkende på grunnlag av en (ikke underbygd) skepsis til en antatt betydningsutvikling.

3. Inf. **skápjan-* ‘skade’ ← eldre **‘kjempe (mot)’*

Det lar seg ikke gjøre å vise at den antatte utviklingen fra en opprinnelig betydning ‘kjempe (mot)’ via ‘gå løs på, angripe’ til ‘gjøre urett mot, krenke, påføre (fysisk) skade, sære’ ikke skulle være mulig, slik Nyman (ibid.) synes å mene. Den forekommer meg tvert imot å være svært nærliggende og naturlig. Det er vanskelig å forstå Nymans resonnement når hun mener at en ifølge henne positiv eller nøytral betydning ‘kjempe (mot)’ ikke skulle kunne utvikle seg til en gjennomgående negativ betydning ‘påføre (fysisk) skade, sære’.

Det er ikke alltid like lett å finne helt presise paralleller til en antatt semantisk utvikling, men det er i dette tilfellet ikke spesielt vanskelig, og jeg kan begynne med substantivet norr. *vald*, gsv. *vald* n. som betyr ‘makt, herredømme, myndighet osv.’, og som i dag også brukes i en negativt ladet betydning ‘brutal (anvendelse av) fysisk makt/styrke, mishandling’, f.eks. sv. *våld: rått och brutalt våld mot barn; våldet i tunnelbanan*; med en rad sammensetninger som *gatuvåld, våldsmann* osv., jf. no. bm. *voldsmann, voldsoffer* og *liket bar ikke spor av ytre vold*.

Det finnes som sagt godt om eksempler på at den noe vage og generelle betydningen ‘skade’ har utviklet seg av eldre betydninger som ikke er direkte forbundet med fysisk smerte og skade, og et substantiv som belyser denne utviklingen godt er den juridiske termen lat. *iniūria* f. ‘urett, urettferdighet, krenkelse’ → ‘vold, mishandling’ → ‘skade’. Dette ordet lever videre i f.eks. eng. *injury* ‘urett, overlast, fornærmelse, krenkelse’ og ‘skade, kvestelse, lesjon’, jf. *internal injuries; receive injuries* ‘bli såret’, *injury to one’s reputation*, og det tilhørende verbet *injure* har betydningene ‘gjøre urett, fornærme, krenke’ og ‘skade, kveste, sære’, jf. *a bullet injured his eye; injure one’s prospects; in-*

² Et tilsvarende ordpar med germ. **sk-* : **h-* ser vi f.eks. i germ. **skeran-* ‘skjære’ i norr. *skera*, gsv. *skera* osv. og germ. **beru-* m. ‘sverd’ i bl.a. norr. *hjørn* og got. *hairus*. På tilsvarende vis har f.eks. gresk paret *tégos* n. ‘tak’ og *stégos* n. ‘tak’.

jured pride 'såret stolthet'.³ Videre kan nevnes germ. **harma-* m. 'sorg, smerte' som bl.a. foreligger i norr. *harmr* 'sorg' og 'noe som volder sorg el. lidelse', og som i engelsk har blitt et vanlig ord for '(fysisk) skade', f.eks. *bodily harm* 'legemsbeskadigelse'. Et ytterligere eksempel på at betydningen 'skade (fysisk)' trolig er oppstått av en eldre betydning, ser vi ved verbet gr. *bláptō* 'skader'. Denne betydningen finnes nemlig ikke hos Homer, der verbet betyr 'stopper, stanser, sperrer vegen for, hindrer, fører på avveier'. Selv om verbet ikke har noen klar etymologi, må betydningene hos Homer antas å være de eldste (se Chantraine 1968–80 s. 177).⁴

Også ved det germanske rotelementet **skap-* finnes det flere reflekser av andre betydninger enn 'påføre fysisk skade'.⁵ Disse kan oppfattes som eldre og mer opprinnelige, og de underbygger i så måte også den foreslåtte etymologien. Den eneste kjente nominale formen i gotisk er *s*-stammen *skapis* n. som forekommer én gang i Kor. 2.12.13: *fragibis mis þata skapis*, der *skapis* oversetter gr. (akk.) *adikian* 'urett': 'tilgi meg den uretten', dvs. mot menigheten i Korint. Verbet got. (*ga*)*skapjan* oversetter som nevnt i NoB 94 (2006 s. 17) gr. *bláptō* 'skader', men også flere ganger gr. *adikéō* 'gjør urett', f.eks. Philemon 18: *ip jabai hwa gaskōþ þūs aipþau skula ist*, [...] 'hvis han har gjort deg urett eller skylder deg noe, [...]'; Gal. 4.12: *ni waiht mis gaskōþþub* 'dere har ikke gjort meg urett'. Dette greske verbet har liksom **skáþjan-* utviklet betydningen 'skader (fysisk), sårer', og det gjengis også da med *gaskáþjan*, f.eks. Luk. 10.19: *jah waihtē ainōhun izwis ni gaskáþþip* 'og ingenting skal skade dere', dvs. ingen slanger, skorpioner eller fiender.

Også ved substantivet germ. **skáþan-* m. kan man trolig se eldre betydninger, f.eks. som nomen agentis 'en som gjør urett; forbryter' i gs. *skatho*, f.eks. *ēn rōf reginskatho* 'en sterk forbryter, røver', dvs. Barrabas (Heliand 5398); *rōvodun ina thia reginskathon rōdes lakanes* 'skurkene tok fra ham den røde kappen' (Heliand 5497). På ett sted synes *skatho* å være nomen actionis med betydningen 'ugjerning, skjenselsgjerning': *skuldigne te skathen* 'skyldig i ugjerningen' (nemlig forræderiet av Jesus) (Heliand 4592, Cottonianus).

Betydningen 'røver, forbryter' er også kjent ved ght. *skado* m. som i glossene oversetter lat. *latrō* m. 'røver, banditt'. Ellers betyr ght. *skado* mest 'noe ondt, ulykke, fordervelse, ulempe, skade', som også her direkte rammer mennesker,

³ Lat. *damnum* n. 'bot, straff, tap' viser den samme semantiske utviklingen til 'skade' ved fr. *dommage* og eng. *damage* som også brukes om materiell skade, f.eks. *damage to property* osv. – Eng. *prejudice* 'fordom' betyr også 'skade', f.eks. *to the prejudice of my interests*, jf. dessuten det tilhørende adjektivet *prejudicial* 'skadelig, som er til skade (to 'for')'.

⁴ Lat. *obesse* 'være i veien, til hinder' betyr likeledes 'påføre skade, være skadelig for'.

⁵ Se også Bjorvand 2006 s. 18.

f.eks. hos Otfrid 4.12.23: *quad tho Judas ther iz riat job allan thesan scadon bliant* ‘da sa Judas som hadde tilrådet og forårsaket hele denne ulykken/elen-digheten’; 4.31.34: *mich scaden si io intfuarta, thes ih oft fualta* ‘den [si, dvs. din nåde] reddet meg alltid fra ulykke/fordervelse, det følte jeg ofte’.

Framstillingen ovenfor viser for det første rimelig klart at betydningen ‘skade (fysisk)’ både ved germ. **skap-* og i mange andre tilfeller er oppstått som resultat av en semantisk endring. For det andre ser vi at mange av disse ordene for ‘skade’ som eng. *injure* og *harm* som følge av sin opprinnelse har en begrensning i anvendelsen til levende vesener. Jeg antok (2006 s. 17) at dette også synes å være tilfellet ved germ. **skáþjan-* i got. (*ga*)*skapjan* og geng. *scēððan* og ennå ved bl.a. ty. *schaden* ‘skade’, jf. den samme avgrensningen ved sv. *våld* og no. *bold* ovenfor. Dersom **skáþjan-* derimot opprinnelig hadde betydd ‘påføre fysisk og materiell skade (på alt mulig)’, venter vi ikke en slik avgrensning i bruken. På dette grunnlaget er det altså fullt mulig å gå ut fra at betydningen til germ. **skáþjan-* har utviklet seg fra ‘kjempe (mot)’ til mer generelt ‘gjøre noe galt og (fysisk) vondt mot mennesker (i form av angrep osv.)’.

4. Mine tidligere tolkningsforslag

På grunnlag av min analyse av etymologien til den germanske verbalroten **skap-* framsatte jeg (2006 s. 19 ff.) to forslag til hvordan navnet (urn.) **Skadīn(a)-auju* kanskje kunne oppfattes.

4.1. Urn. (nordgerm.) **skadīna-* n.

Det er i forleddet urn. (nordgerm.) **skadīna-* mulig å se et substantivert nøytrum av partisippet germ. **skadīnā-* med betydningen ‘kjemping, kamp’ og tolke navnet som ‘kamp-(halv)øy’, dvs. et sted for våpenøvelse og kampløper.

Navnet lar seg på denne måten sette i nær sammenheng med urn. **Skapa-winju* f. > norr. *Skōðin* som i Norge er reflektert i over 30 navn, f.eks. i moderne skriftformer som *Skui*, *Skøyen*, *Skåe* osv. Urn. **Skapa-winju* har hittil ikke vist seg tolkbart og vil etter alt å dømme heller ikke la seg tolke med utgangspunkt i en grunnbetydning ‘påføre fysisk/materiell skade’ for verbalroten germ. **skap-*. Forleddet **skapa-* kan her etter min mening (jf. 2006 s. 21), imidlertid være komposisjonsformen til germ. **skáþan-* m. i den etymologiske betydningen ‘kamp, strid’ eller ‘kriger, motstander’. Betydningen til

urn. *Skapa-wijnju har følgelig vært omtrent den samme som ved **Skadin(a)-auju*, nemlig 'sted der man har drevet med stridsøvelser og våpenleiker'.⁶ Sammenholdt med gårdsnavnene no. *Skøyen*, sv. *Skane* osv. blir *Skåne* altså ikke et helt isolert navn, og det kan sies å være en styrke ved denne tolkningen.⁷

4.2. Urn. (nordgerm.) *skadinu f.

Jeg overveide (2006 s. 21 f.) dessuten å stille forleddet *skadina- sammen med norr. *Skadi* f. som er navnet på en jotunkvinne, og liksom Schröder (1941 s. 165 f.) å tolke urn. **Skadin(a)-auju* som 'Skades (halv)øy'. Er den foreslåtte etymologien rett, kan det substantiverte femininum av partisippet urn. (nordgerm.) *Skadinu f. ha betegnet en krigsgudinne, 'den kjempende'. Navnet har dernest via regelmessig tidlig apokope i tredje stavelse blitt til urn. *Skadin og videre med *n*-bortfall til norr. *Skadi* f. med nydannede oblike former *Skada* (for *Skadi), trolig fordi det dreier seg om et levende vesen. Den uventede navneformen for et kvinnelig vesen kan avgjort tolkes som et alderdommelig trekk, som i sin tur indikerer at *Skadi* er en svært gammel skikkelse. Men selv om *Skadi* etter min mening godt kan tenkes å representere en urnordisk krigsgudinne (og det finnes som nevnt også spor av kult i Lokasenna 51), er det selvsagt dristig om enn ikke umulig å ville gjenfinne denne skikkelsen i navnet *Skåne*.

5. Nymans synspunkter

Nyman (2007) finner å måtte avvise de to forslagene i 4. ovenfor. Dette gjør hun, som nevnt i 2. og 3., bl.a. ved å argumentere mot den framlagte etymologien, idet hun hevder at de antatte semantiske utviklingene ikke er mulige. Som vist er dette ikke en holdbar innvending, og forslagene kan følgelig etymologisk sett sies å være fullt ut akseptable. For å tolke navnet *Skåne* må man altså granske og ta stilling til etymologien til verbet germ. *skāþjan-. Derfor er

⁶ I Sverige finnes det også noen få navn som kan antas å ha samme opphav, nemlig *Skene* i Örby sn, Marks hd (Västergötland), *Skane* i By sn, Näs hd og i Grums sn og hd (Värmland) og *Skådene* i Håby sn, Tunge hd og i Bro sn, Stängenäs hd (Bohuslän). De svenske navnene blir imidlertid også til dels oppfattet på en annen måte, idet forleddet *skapa- skal være et vassdragsbetegnende ord til en verbalrot *skap- 'strømme fram' (jf. Sahlgren 1912–35 s. 91, Linde 1998 s. 39 og Elmevik 2009 s. 12). For storparten av de norske navnene kommer en slik tolkning ikke på tale, f.eks. for *Skøyen* i Spydeberg (se BØ 4 s. 20 ff.). I SOL (s. 277) nevnes bare navnet *Skene* (*Skadhene* 1494), og forleddet betraktes her som uforklart.

⁷ Navnet er ellers gjennomgående blitt behandlet som om det var helt enestående (se f.eks. SOL s. 281).

det ikke overbevisende, når Nyman uten en videre diskusjon går ut fra at den opprinnelige (etymologiske) betydningen til dette verbet var 'påføre fysisk og materiell skade', når det altså ikke finnes et tilstrekkelig komparativt grunnlag for å anta det.

Når det gjelder norr. *Skadi* f., hevder Nyman (s. 19) bare at navnet ikke er så gammelt at det kan komme på tale i navnet *Skåne*. Hun gjør ikke noe forsøk på å forklare hvorfor *Skadi*, obl. *Skaða*, har denne avvikende formen, som altså like gjerne kan tas som tegn på at skikkelsen *Skadi* er av svært høy alder.⁸

Selv vil hun liksom bl.a. i SOL (s. 281) plassere det opprinnelige Skåne på Falsterbohalvøya, og navnemotivet skal nærmere bestemt være det revet som befinner seg i sjøen utenfor, dvs. at forleddet representerer et navn urn. (nord-germ.) **Skadīna-* n./m., som er et substantivert nøytrum/maskulinum til partisippet germ. **skadīnā-*. Ut fra Nymans syn på etymologien, må navnet **Skadīna-* bety 'det/den skadende'. Mot dette framholdt jeg (2006 s. 17) og mener fremdeles at germ. **skāþjan-* i den trolig yngre betydningen 'påføre (fysisk) skade, såre' bare kunne ramme mennesker og eventuelt andre levende vesener, og at det følgelig ikke er opplagt at **Skadīna-* n./m. kan være navnet på et rev som kunne forårsake materiell skade på båter og last.⁹ Dersom **Skadīna-* n./m. hadde betydningen 'det/den som kjemper; krigler, motstander', må det likeledes anses å være et helt åpent spørsmål om et rev kunne bære et slikt navn.

Et annet argument Nyman anvender for sitt syn, er navnet *Skanör*, som hun (s. 16) uten diskusjon fører tilbake på en germansk grunnform **Skadīnauriō* f. som uten videre oversettes med 'ören som är förbunden med skada, skadlig, skadande'. Ingen kan imidlertid vite alderen på dette navnet, og det kan like gjerne være (langt) yngre enn **Skadīn(a)-auju* f. og dannet til *Skåne* på et senere tidspunkt i historien som ikke lar seg bestemme nærmere. Her nytter det altså ikke å være så skråsikker.¹⁰

⁸ Nyman etterlyser (fn. 5) en forklaring på den manglende *i*-omlyden i norr. *Skadi*, men stående *i* har trolig ikke bevirket (lydrett) omlyd etter kort rotstavelse, unntatt der denne ender på *k* eller *g* slik som ved f.eks. norr. *sleginn* < urn. *slaginAR*, i motsetning til *farinn* som trolig kommer av urn. **farinaR* (se Skomedal 1980 s. 121).

⁹ I Summary (s. 21) til Nymans artikkel er denne yngre betydningen 'påføre skade' feilaktig oversatt med «(causing) damage» istedenfor «(causing) injury», siden handlingen altså bare kan ramme mennesker (og andre levende vesener).

¹⁰ «Till yttermera visso ligger på halvön som ett starkt indicium Skanör, som säkerligen i sig bevarar ett gammalt namn på revet, ören, [...]» – Navnet *Skanör* er imidlertid, dersom det skal oppfattes som gammelt, også semantisk sett avgjørt problematisk. Hvis **Skadīna-* n./m. er navnet på revet, så betyr altså **Skadīn(a)-auju* 'rev-halvøy/halvøy med rev' og **Skadīnauriō* følgelig ikke 'ören som är förbunden med

6. Et nytt tolkningsforsøk

Nyman har imidlertid (2007 s. 19) ytterligere en innvending mot mine forslag som må sies å være av mer tungtveiende karakter:

Bjorvands antagande om en olokaliserad, på en ö eller halvö belägen samlingsplats för kämpalekar och kult ter sig fantasifullt. Någon förklaring till att namnet på denna antagna samlingsplats skulle ha utvidgat sin denotation till att bli ett landskapsnamn, känt långt utanför Norden, ett namn som naturligen kunde utsträckas till att avse hela den väldiga skandinaviska »ön» har Bjorvand inte framfört.¹¹

Det må medgis at det neppe er mulig å (be)visе at navnet *Skåne* kan ha hatt et så pass «beskjедent» utgangspunkt, som mine tolkningsforsøk innebærer. Hvor umulig eller «fantasifull» en slik antagelse er, har det følgelig mindre hensikt å diskutere videre. Det kan derimot med en viss tyngde framholdes at den samme innvendingen også gjelder Nymans egen oppfatning ovenfor i 5. Dersom man skulle gå med på at urn. **Skadīna-* n./m. faktisk kan ha vært navnet på et farlig rev, gjenstår det likevel å (be)visе at navnet **Skadīn(a)-auju* med bakgrunn i en slik lokalitet kunne komme til å betegne med Nymans ord «hela den väldiga skandinaviska 'ön'». Det kan godt tenkes at skipsfarten i tiden (godt) før Kristi fødsel ikke var ubetydelig, ikke minst fordi man nå stadig mer tok til å ro båtene istedenfor å padle (se Østmo 2003 s. 13 ff.). Vi må likevel spørre oss, om den naturformasjonen som på dagens flyfotoer fortoner seg som store (myke) sandbanker mer enn et (skarpt) rev,¹² virkelig har utgjort en så stor fare for den tidens tross alt relativt beskjедne sjøfart med ganske små og lette båter at et eventuelt navn **Skadīn(a)-auju* 'rev-halvøya' kunne bli viden kjent og utvides til å betegne f.eks. hele landskapet Skåne.

Her er selvsagt mangt og meget ganske usikkert, men den naturlige konklusjonen på disse overveielserne synes meg likevel å være at vi helst bør søke etter et annet utgangspunkt for navnet **Skadīn(a)-auju* enn dem forslagene ovenfor legger til grunn. Som bekjent var navnet *Scadinavia* tydeligvis godt kjent allerede i antikken, og Hjalmar Lindroth går i NoB 3 (1915 s. 10–14) bl.a. igjennom deler av de antikke historikernes skildring av datidens Skåne og avslutter med følgende kommentar (s. 13 f.):

skada, skadlig, skadande' men 'rev-ør/ør med rev', som ikke gir særlig god mening, da revet og øren sannsynligvis er samme formasjon. Jeg synes da at det alt i alt er enklere å oppfatte *Skånör* som et (noe) yngre navn.

¹¹ Se også Vikstrand 2008 s. 127: «Med hjälp av fenomenet 'mobilt s' föreslår förf. [Bjorvand] att förleden ska hållas samman med germ. **hāpu-* m. 'kamp'. Efterleden tolkar han traditionellt som germ. **aujō* f. 'ö, halvö'. Nytolningen av förleden må vara möjlig rent etymologiskt, men som förf:s fortsatta diskussion visar är det svårt att utifrån densamma åstadkomma en namnbildning som är rimlig på betydelseplanet.»

¹² Jf. navnet *Skånör* som viser at formasjonen(e) har vært kalt (germ.) **aurijō-* f. 'sand- el. grusbanke, ør'.

Om vi sammanfatta resultatet av den hittills utförda granskningen, så blir det följande: *Scadinavia* (med biformer), *Scandia* (inklusive pluralformen), *Scedeland*, *Skadesi suolo*, *Codannovia* beteckna alla, i den mån uppgifterna förtjäna beaktande ur geografisk synpunkt, ett stort område, gemenligen fattat som ö eller öar, långt uppe i N invid Nordsjön och Kattegat eller N om Östersjön. Så långt man känt till land i N, har man räknat det med in under namnet. Det är sannolikt att namnet verkligen, som Ptolemaios menat, omfattat både den skandinaviska halvön och det nuvarande danska väldet, åtminstone öarna, med halvön likväl såsom den 'egentliga' bäraren därav.

Beretningene gir altså inntrykk av at det kan dreie seg om et større område enn det som i dag dekkes av navnet *Skåne*, og som nevnt i fotnote 1 refererer de to navnene i *Beowulf*, *Scede[n]land* og *Scedenig*, til danenes land og rike. Det ser følgelig ut til å være samsvar her mellom *Beowulf*-eposet og de antikke forfatterne angående navnenes referanse.¹³ Dersom det altså er tale om et større (øy)rike, som med utgangspunkt i Skåne også omfattet de danske øyene, skal vi i forleddet **skadina-* f.eks. søke en innbyggerbetegnelse, alternativt navnet på en ætt, helst en herskerklasse, jf. f.eks. norr. *Danmørk* f. til norr. *danr* m. 'danske' (< urn. **dani-* m.), norr. *Gautland* n. til norr. *gautr*, *gauti* m. 'gøte' (< urn. **gauta(n)-* m.) og geng. *Seaxland* n. 'saksernes land, dvs. England' til geng. *seaxe*, *seaxan* m. pl. 'sakser'. Forleddet **skadina-* representerer i så fall komposisjonsformen til urn. (nordgerm.) **skadinōR* m. pl. 'de kjempende, krigerne', altså i dette tilfellet et substantivert maskulinum til partisippet germ. **skadiná-* ovenfor.¹⁴ Det kan dreie seg om en mektig krigerklasse, som strebet etter og hadde herskermakt over det rike området som Skåne og de danske øyene nå fra omkring begynnelsen av det første århundre f. Kr. etter hvert utvilsomt har utviklet seg til å bli.

Både Skåne og de danske øyene (samt Jylland) har på denne tiden vært svært godt oppdyrket, slik at et blomstrende jordbruk og en økende og sterkt lagdelt befolkning i til dels store landsbyer har dannet et godt grunnlag for framvekst av en dominerende elite, altså f.eks. i form av et krigerdynasti. Denne mektige og rike overklassen kommer tydelig til syne gjennom et stort antall funn av våpen og prektige smykker i gravene fra denne tiden (se f.eks. Hvass 1980 s. 5, 100 og Jensen 2003 s. 170 ff., 242). Vi må anta at det har vært representanter, **skadinōR*, for dette krigeraristokratiet som har kunnet utrus-

¹³ Se igjen Lindroth 1915 (s. 14) som fortsetter: «Ty då förstär man, om huvudvikten någon gång kan falla också på det danska området; så tyckes ha skett vid *Beowulf*s *Scedenig*, *Scedeland*, vilkas syftning sålunda icke står i strid med de gamla författarnas. Vi anse oss visserligen ha skäl att anta att danerna tidigare bott på själva halvön. Men jag har svårt att tro att ännu *Beowulf* utan vidare kunde låta danaväldet ligga här.» – I *Scedenig* og *Scede[n]land* representerer forleddet *Sceden-* tydelig en gammel nordisk form som er innlånt før *i-*omlyden av **a > (*æ) > e* i gammelengelsk.

¹⁴ Jf. ght. *skeffin* m. 'dommer' (< germ. **skapinaz*) til inf. *skepfen* 'skape' < germ. **skapjan-*

te ekspedisjoner av ulike slag inn i Romerriket og der har berettet om (og skrytt av) sitt hjemlige rike land **Skad̥in(a)-auju* 'de kjempendes (halv)øy' med de tallrike landsbyene.¹⁵

Litteratur

- Bjorvand, Harald, 2006: Skåne. I: NoB 94. S. 15–23.
 — & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. B. Skrifter 105.)
 Chantraine, Pierre, 1968–80: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Paris.
 Elmevik, Lennart, 2009: Sjönamnet *Skagern* och en norsk och svensk *-vin*-namnsgrupp. I: OUÅ 2009. S. 11–18.
 Heliand = Heliand. Hrsg. von Eduard Sievers. 1878. Halle. (Germanistische Handbibliothek 4.)
 Hvass, Lone, 1980: Jernalderen. 1. Landsbyen og samfundet. København. (Danmarkshistorien.)
 Jensen, Jørgen, 2003: Danmarks oldtid. Ældre jernalder 500 f.Kr.–400 e.Kr. København.
 Klaiber, Frederick, 2008: Klaiber's Beowulf. Fourth ed., ed. by R. D. Fulk, Robert E. Bjork & John D. Niles. Toronto.
 Linde, Gunnar, 1998: Ortnamn i Västergötland. 2 uppl. Skara.
 Lindroth, Hjalmar, 1915: Är Skåne de gamles Scandinavia? I: NoB 3. S. 10–28.
 Nyman, Eva, 2005: Skandinavien. I: RGA 28. S. 582–587.
 — 2007: *Skandinavien* och *Skåne*. Syftning och betydelse. I: NoB 95. S. 15–21.
 Otfred = Otfreds Evangelienbuch. Hrsg. von Oskar Erdmann. Fortgeführt von Edward Schröder. 5. Aufl. besorgt von Ludwig Wolff. 1965. Tübingen. (Altdeutsche Textbibliothek 49.)
 Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagerhults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)
 Schröder, Franz Rolf, 1941: Skadi und die Götter Skandinaviens. Tübingen. (Untersuchungen zur germanischen und vergleichenden Religionsgeschichte 2.)
 Skomedal, Trygve, 1980: Synkope, omlyd og brytning i nordisk. I: The Nordic languages and modern linguistics. Proceedings of the Fourth international conference of Nordic and general linguistics in Oslo 1980. Ed. by Even Hovdhaugen. Oslo. S. 120–139.
 Vikstrand, Per, 2008: Nordisk namnforskning 2007. 2.6. Sverige. I: NoB 96. S. 124–131.
 Østmo, Einar, 2003: Da nordboene lærte seg å ro. En teknologisk nyvinning for sjøfarten i tidlig jernalder. I: Viking 2003. S. 7–29.

¹⁵ Lindroth mente for øvrig selv (1915 s. 14 ff.) at *Skadinavia* ikke er formelt identisk med *Skåne*. Man har ikke fulgt ham i dette synet, og selv om Lindroth kunne vise til mange tilfeller med bevart *ð* foran *n*, som norr. *baðna* f. 'ung geit', kan ikke slike former utelukke en utvikling av urn. **Skad̥in(a)*- til **Skad̥n-* > norr. *Skán-ey*, slik man også vanligvis gjør. Navn viser som kjent av ulike årsaker ofte ganske særegne og ellers sjeldent forekommende endringer.

Summary

Skåne – an island realm?

By Harald Bjorvand

In the investigation of names as old as *Skåne*, formal and etymological analysis is of crucial importance. In the basic form PrScand. (NGmc) **Skadīn(a)-auju* f., the first element is in all likelihood related to the verb Gmc **skāþjan-*, in its original (etymological) sense of ‘fight (against)’. In the new interpretation proposed here, the element **skadīna-* is assumed to be the combining form of PrScand. (NGmc) **skadīnōR* m. pl. ‘the fighters, the warriors’. It may be assumed that this was the designation for a rich and powerful warrior class that had gained dominion over a large territory, **Skadīn(a)-auju* ‘the fighters’ island (peninsula)’, around the birth of Christ. During a certain period, this (island) realm appears to have included not only Skåne, but the Danish islands as well.

Ösa

Av Thorsten Andersson

Namn och bygd 99 (2011), 33–40.

Thorsten Andersson, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Ösa.

Abstract

Ösa, the name of a hamlet in Ås parish in Jämtland, is a *-vin* name and has for that reason figured prominently in the discussion about mutation (umlaut) in names of this type – quite undeservedly, as it turns out.

The first element of *Ösa* is not, as Valter Jansson has proposed, the word *ås* ‘ridge’. A study of the topography of the site shows that the first element of the name is in fact *os* ‘(gushing) spring’. *Ösa*, then, is to be interpreted as a compound of *os* and *vin*, with entirely normal *i*-mutation. The meaning of the name can be said to be ‘the pastureland by (with) the springs’.

Keywords: name of a hamlet, compound, *os* ‘(gushing) spring’, *-vin* ‘pastureland’, *i*-mutation, springs.

Ösa är namnet på en by i Ås socken i Jämtland. *Ås* är ett gammalt bygdenamn, givet efter en ås som sträcker sig utefter Åssjön, en del av Storsjön norr om Frösön (SOL s. 380). Byn *Ösa* ligger strax väster om Ås kyrka, och dess mark sträcker sig över den branta långsluttningen ner till sjön (fig. 1).

Namnet *Ösa* är väl belagt alltifrån början av 1400-talet:¹ j *øsan* 1410 4/4 Mordviken SRap or. (SDns 2 nr 1278, s. 277–279, citat s. 278, JHD 1 nr 145, s. 163–165, citat s. 163); se vidare Jansson 1951 s. 96 f. *Ösa* är ett *-vin*-namn och har av den anledningen kommit att spela en viktig roll i diskussionen om omljudsförhållandena i denna namntyp – helt oförskyllt som det visar sig.

Valter Jansson (1951) kommer i sin analys av *-vin*-namnens ljudhistoria fram till följande slutsatser om omljud, vilka utgör hörnstenar i hans kronologiska system (s. 119 ff.): 1) Om *v* i *-vin* står kvar, saknas *i*-omljud. 2) Om *v* har stått kvar så länge att det verkat *u*-omljud, saknas *i*-omljud. Till punkt 2 knyts denna inskränkning (s. 125): »Endast ett fåtal osäkra undantag finnas.» Dessa undantag uppvisar enligt Jansson både *u*- och *i*-omljud (s. 126 f.). De anförda undantagen är *Høn*, *Røn*, *Tøn*, *Øn* och *Ösa*.² Som förklaring till *ø* i dessa namn tänker sig Jansson att *o* uppstått redan i förlederna, innan *i*-om-

¹ Ett tidigare belegg, *i Osne* 1339 avskr. (SD 4 nr 3454, s. 688 f., JHD 1 nr 38, s. 49 f.), är osäkert (Flemström 1972 s. 256).

² *Hyllen* stryks av Jansson (1951 s. 126). Det behöver enligt honom inte innehålla *i*- och *u*-omljud av *e* utan kan utgå från adj. fvn. *hollr* (alltså med *i*-omljud av *u*).

Fig. 1. Centrum av Ås socken med byn Ösa strax väster om Ås kyrka. Något förstorat utsnitt ur T 19E SO (ed. 3, 2001). © Lantmäteriet 2011. Medgivande I2011/1286.

ljudet verkade. Så skall i *Ön* med en antagen förled *fvn. á (ø) 'ä'* den urnordiska grundformen **Abwa-winiō* eller **Abwō-winiō*³ ha utvecklats till **Ō-win* eller **Ō-win*, varur regelrätt *Ön* (s. 126). Janssons granskning leder för hans del

³ Enligt germanskt kompositionsmonster antar *ō*-stammarna *a*-stammarnas kompositionsvokal *-a-* (Meid 1969 § 20), en regel som dock inte strikt tillämpas i nordiska språk (se Widmark 1991 med forskningshistorik s. 11–16).

fram till följande slutsats (s. 127): »Något fullt säkert exempel på att *w*-omljudda *vin*-namn drabbats av *i*-omljud, finns därför icke.» Frågan är om Janssons resonemang är hållbart. Problemet är att synkopen i namn med den ansatta urnordiska formen snarast skulle ha hindrat den antagna utvecklingen av förleden. Jfr synkope av förleden i exempel som *urn*. *Hamara-winiō > **Hamar-* > **Hamr-* med resultatet *Hamr-ini > *Hemre* (Moberg 1997 s. 172).

Problemet med de här som undantag betecknade namnen har Gun Widmark (1991 s. 74 f., 79) haft anledning att diskutera. Utifrån de av Valter Jansson föreslagna etymologierna försöker hon förklara förekomsten av de två omljuden. Hon framhåller att *Høn*, *Røn*, *Tøn* och *Øn* har det gemensamt att grundorden slutar på lång vokal och att *Ösa* faller utanför detta mönster (se också Widmark 2006 s. 236). De fyra enstaviga *-vin*-namnen lämnas här därhän. Detta bidrag handlar om *Ösa*, som visar sig ha en annan etymologi än den av Jansson förordade.

Valter Jansson (1951 s. 97) avvisar ett förslag av Johan Nordlander (1907 s. 54, 1913 s. 79) att *Ösa* är bildat till ordet *os* 'mykning', ett förslag som stupar på att det inte finns någon mykning att relatera namnet till. Som Bertil Flemström (1972 s. 256) framhåller, ligger Storsjöns utlopp i Indalsälven för långt bort, faktiskt en mil från *Ösa*. I stället antar Jansson att *Ösa* liksom socken-namnet *Ås* är bildat just till ordet *ås*, uppfattat som *u*-stam (se härtill Wahlberg 1986). Han ansätter ett *Ansu-winiō (s. 97, 127), vars förled skall ha utvecklats till *Ös-* före *i*-omljudets inträdande.

Också Bertil Flemström (1972 s. 256 f.) avvisar som sagt Johan Nordlanders förslag att utgå från *os* 'mykning' men framhåller samtidigt att *os* också kunde syfta på *käll-os* 'källdrag'. Han har till och med av orsbor fått veta att det »inte saknas källor i *Ösa*» men tvekar: »Fråga är dock, om källorna ligger nog centralt i förhållande till bebyggelsen, som ju finns ganska nära kyrkplatsen och alltså högt.» (S. 256.) Flemström (s. 257) ansluter sig i stället till Valter Janssons förslag och menar att denne underbyggt sin uppfattning »språkligt på ett övertygande sätt». I ett senare arbete är Flemström (1983 s. 27) något mera tveksam. Han anför att Jansson tolkat namnet som 'betesängen på åsen' men tillägger att »namnet kan också vara en sammansättning med *os* 'mykning, källdrag'. Här förvånar omnämmandet av *os* i betydelsen 'mykning', en tolkning som Flemström 1972 med rätta strikt avvisar.

Gun Widmark har som nämnts haft anledning att uppmärksamma *Ösa*. Hon har emellertid inte närmare granskat namnet. I olika inlägg i den livliga diskussionen om namnet *Oslo* kommer hon också in på *Ösa*. Hon karakteriserar därvid Valter Janssons tolkning av *Ösa* som djärv (Widmark 2006

Fig. 2. Ett parti av slutningen från Ösa ner till Åssjön. Utsnitt ur ek 19E 3h (1969). Siffrorna 1 och 2 anger läget för de i fig. 3 resp. 4 avbildade källorna. © Lantmäteriet 2011. Medgivande I2011/1286.

s. 244; så redan 1991 s. 74) och vågar inte tillmäta den något bevisvärde i ljudhistoriskt hänseende (Widmark 1992 s. 60). Hon tänker sig att den äldre tanken på samband med fvn. *óss* 'myrning' »torde inte vara sakligt helt omöjlig» (sist a.st.), vilket den dock är. Harry Ståhl (1976 sp. 86) antar i en översiktsartikel över *-vin*-namn i Sverige att förleden i *Ösa* väl ursprungligen är ordet *ás*, och Jørn Sandnes (1982 s. 128) föredrar i en studie över gårdnamn och bosättning i Jämtland alternativet *áss* framför alternativet *óss* (jfr n. 4).

Anledningen till den tvekan som utgör en röd tråd i hela *Ösa*-diskussionen är den att den sakliga bakgrunden till namnet inte har granskats tillräckligt. *Ösa* är entydigt bildat till *os* i betydelsen 'källsprång, källdrag'. Den

Fig. 3. En källa i sluttningen från Ösa ner mot Åssjön (nr 1 i fig. 2). Denna källa har försetts med pump. – Foto förf. 30 april 1983.

betydelsen av *os* är vid sidan av 'myrning' väl styrkt i svenska dialekter, från Skåne till Norrbotten. Betydelsen 'källsprång, källdrag' är väl belagd bl.a. från Jämtland. Från detta landskap är en genusdistinktion betygad: *os* n. 'källsprång' gentemot *os* m. 'myrning'.⁴ (OSDs, Fridell 2004 s. 52 ff.) Det är på tiden att den här givna tolkningen framförs i skrift. Muntligen presenterade jag den redan sommaren 1982 på ort och ställe vid en av Institutionen för nordiska språk i Uppsala anordnad exkursion. Först året därpå, 30 april och 1 maj 1983, företog jag närmare terrängstudier på platsen. Långsluttningen från själva byn uppe på åsen ner mot sjön är välkänd för sina många källsprång. Från källor i sluttningen har man kört vatten till gårdarna i byn. Källorna i åkermarken, som upptar största delen av sluttningen (ek

⁴ Jfr fvn. *óss* m. 'os, utlaup av elv el. vatn' (Norrøn ordbok s. 474), fsv. *os* n. (och m.?) 'myrning, utlopp' (Sdw 2 s. 175, Sdw suppl. s. 592). Jfr också *os* enligt SAOB O 1404.

Fig. 4. En källa i sluttningen från Ösa ner mot Åssjön (nr 2 i fig. 2). Källsprånget syns som ett hål i snön invid buskaget nertill till vänster. – Foto förf. 1 maj 1983.

19E 3h), har minskat i antal genom dikning i sen tid; vid mitt besök kunde jag i en åkerkant ner mot sjön se hur det forsade vatten ut ur ett täckdikningsrör. Karaktären av vattenpräglad sluttning är emellertid fortfarande påtaglig. Här finns flera mindre kärr.

Två källor i sluttningen rakt nedanför byn kunde jag studera (fig. 2). I ett impediment i åkern, en med björk, vide och rönn glest bevuxen svacka (vid mitt besök ännu med snö och smältvatten) finns en källa. Där stod en – obruklig – vattenspump med nästan övertorvat brunnslock (fig. 3). Den här källan ligger på byn Gärdes mark, strax intill gränsen till Ösa. På ett annat, på Ösas mark beläget impediment, också en svacka bevuxen med samma vegetation, finns likaså en källa. När jag var där, omgavs den av snö, och i ett dike från källan porlade vattnet under snön (fig. 4).

Bertil Flemströms (1982 s. 256) invändning att källorna på sluttningen från Ösa ner till Åssjön kunde befinna sig för långt från byplatsen uppe på åsen är lätt att bemöta. Ortnamnselementet *vin* 'bete' betecknar ju från början betesmark, och *Ösa* har primärt avsett just sluttningen ner till sjön med de karakteristiska källsprängen.

Ösa är alltså att tolka som en sammansättning av *os* och *vin*, med helt nor-

malt *i*-omljud av *ō*. Denna tolkning av *Ösa* som 'betesmarken vid (med) källorna' innebär att namnet bryts ut ur Valter Janssons undantagsgrupp. Den ljudhistoriska diskussionen om de andra undantagsnamnen, *Høn*, *Røn*, *Tøn* och *Øn*, får fortsätta. Alternativet är att andra etymologier än de av Valter Jansson föreslagna kan påvisas, så som här skett för *Ösa*.

Källor och litteratur

- Flemström, Bertil, 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.
 — 1983: Ortnamn i Jämtland. Stockholm. (AWE/GEBERS landskapsserie om ortnamn.)
 Fridell, Staffan, 2004: »Giäsande Oos i Siöar och Myror». Betydelsevariation och etymologi för ordet *os*: källdrag, strömdrag, vak, åmynning'. I: SvLm. S. 51–63.
 Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala-Köbenhavn. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
 Meid, Wolfgang, 1969: Germanische Sprachwissenschaft von † Hans Krahe & Wolfgang Meid. 7. Aufl. 3. Wortbildungslehre. Berlin–New York. (Sammlung Götschen 2234.)
 Moberg, Lennart, 1997: Om synkope i sammansatta ortnamn. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 171–180.
 Nordlander, Johan, 1907: Om Norrlands urgamla kulturbygd. I: Ymer 27. S. 49–74.
 — 1913: Fröal och Gävle. Några ortnamnsförklaringar. I: NoB 1. S. 77–79.
 Norrøn ordbok = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp. 2008. Oslo.
 Sandnes, Jørn, 1982: Gårdsnavn og bosetning i Jämtland i eldre tid. I: NoB 70. S. 125–135.
 Sdw 2 = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 2. 1891–1918. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 27:2.)
 Sdw suppl. = Söderwall, K. F.: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 54.)
 Ståhl, Harry, 1976: Vin 2. Sverige. I: KL 20. Sp. 85–87.
 Wahlberg, Mats, 1986: Ortnamn på *Ås(e)*-. I: NoB 74. S. 125–138.
 Widmark, Gun, 1991: Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 19.)
 — 1992: Till diskussionen om namnet *Oslo*. I: NoB 80. S. 57–64.
 — 2006: *U*-omljudet, åsrunan och *Oslo*. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Red. av Lena Petersson, Svante Strandberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 17.) S. 231–250.

Summary

Ösa

By Thorsten Andersson

Ösa, the name of a hamlet in Ås parish in Jämtland, is a *-vin* name and has for that reason figured prominently in the discussion about mutation (umlaut) in names of this type – quite undeservedly, as it turns out.

The first element of *Ösa* is not, as Valter Jansson has proposed, the word *ås* ‘ridge’. According to Jansson, *ås* (viewed as a *u*-stem) developed into *ōs* before *i*-mutation operated, which from a chronological point of view is unlikely. A study of the topography of the site shows that the first element of the name is in fact *os* ‘(gushing) spring’. Springs were a conspicuous feature of the long, steep slope from *Ösa* on the crest of the ridge down to Lake Storsjön (fig. 1). Despite drainage in more recent times, springs still occur here (figs. 2, 3 and 4).

Ösa, then, is to be interpreted as a compound of *os* and *vin*, with entirely normal *i*-mutation. The meaning of the name can be said to be ‘the pastureland by (with) the springs’.

Namnet *Torghatten*

Till försvar för en tolkning

Av Lennart Elmevik

Namn och bygd 99 (2011), 41–49.

Lennart Elmevik, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: The name *Torghatten*. In defence of an interpretation.

Abstract

The author returns in this essay to the interpretation of the first element of *Torghatten*, the name of a mountain on the west coast of Norway which he examined in a Festschrift in 1984. A characteristic feature of this mountain, which is some 250 metres high, is a deep cleft 125 metres above the surrounding fjord, with a large hole cutting right through the mountain. On a number of points, the author has revised his earlier position or made it more precise.

In Proto-Scandinavian times, in the author's view, the mountain name had the form **Taruzā-*, containing an appellative OWScand. **torgr* m. or **torg* neut. 'cleft, crack', which he relates to a word known from the archaic Norwegian dialect of Sunnmøre, *tor* f. 'jagged rocky shore', OWScand. **tor*, from the root IE **der-* 'cleave, tear asunder' etc., etymologically identical with OE *taru* f. 'crack, tear, notch' (cf. MHG *zar* m. with the same meaning). From the name of the mountain, he believes, was formed that of the island at its foot, OWScand. **Torg* f. (in modern times, *Torget* or *Torglandet*), and the island name was subsequently transferred to the farm situated there.

Keywords: mountain names, island names, plural names, etymology, reconstruction of lost words, *torg* 'marketplace'.

Föreliggande artikel är föranledd av de reaktioner jag fått på min tolkning från 1984 av *Torg-* i namnet *Torghatten*, som avser ett fjäll på ön Torget (Torglandet, Innertorga; se nedan) i Brønnøy längst söderut på Helgeland i Nordland fylke på Norges västkust. Jag har till en del ändrat eller preciserat mitt ställningstagande vid den tidpunkt då tolkningen framlades.

Fjället, som har en höjd av 251 meter över den omgivande fjorden, är en stor sevärdhet och har blivit mångomtalat på grund av den djupa klyfta med ett stort hål, 165 meter långt och 12–18 meter brett, som 125 meter upp går tvärs genom fjällväggen (Hesselman 1929 s. 512). Jag citerar vad Bengt Hesselman (a.st.) härutöver säger om fjället som inledning till sitt förslag till tolkning av dess namn:

Redan på flera mils avstånd fångslar det uppmärksamheten genom sin egendomliga form. Då man kommer närmare framträder så småningom den stora klyftan i fjällsidan och på en viss sträckning av fjorden avtecknar sig den ljusa himmeln genom hålet, först som ett vitt streck i den mörka väggen, därpå blir öppningen större och rundare, tills den slutligen försvinner som en liten, lysande punkt.

Nedanför fjället ligger en gård, ett gammalt hövdingasäte, som också bär namnet *Torget*. Gårdnamnet uppträder i medeltida källor i plural form, *Torgar* (i *Torgum*, i *Torghom*). Dess stavvokal kan vara fno. *o* eller *ø* (se Elmevik 1984 s. 53).

Vid sin tolkning av fjällnamnet, i vilket *-hatten* säkerligen är ett förhållandevis sent tillägg, utgår Hesselman, vilket är naturligt, från att fjällets namn är primärt i förhållande till gårdnamnet. Efter att ha avfärdat en av flera tidigare forskare omfattad åsikt att gårdnamnet är att förstå som pluralis av *torg* 'marknadsplats' framlägger han förslaget att fjället i fornnorsk tid hetat **Torg* 'ögar' eller 'fjället med ögar', innehållande ett verbalsubstantiv urnord. **turza-*n. (< **turha-* med Vernersk växling) > **torg* 'seende, syn, anblick, blick, öga', hörande till den indoeuropeiska verbalroten **derk-*, **dork-*, **dyk-* (jfr find. *dyš-* 'seende, anblick, öga'), urgerm. **terh-*, **tarh-*, **turh-* 'se', en rot till vilken bildningar är kända i keltiska språk (walesiskan och iriskan) i betydelsen 'syn, anblick' o.d. men också, har man antagit (jag hänvisar här till Hesselman a.a. s. 515), på germanskt område i got. *gatarhjan* 'utmärka, känneteckna' och fhty. *zorabt*, fsax. *toroht*, feng. *torht*, *torhtlic* 'ljus, klar, tydlig, glänsande'.

En bildning till rotformen ieur. **derk-* anser Hesselman föreligga i ordet sv. *tjärn*, fvn. *tiorn* f., *tiarn* n. (< **terhnō* respektive **terhna*) med grundbetydelsen 'blick, öga'. Därmed skulle det av honom antagna **torg* i *Torghatten* inte stå isolerat på nordiskt språkområde. Mina skäl till att jag inte kan finna denna etymologi sannolik redovisar jag i min uppsats 1984 s. 51 ff.

Min egen tolkning av *Torg-* byggde jag på existensen av ett från den ålderdomliga norska Sunnmørsdialekten känt ord *tor* (*ø*) f. 'forreven klippestrand', för vilket Alf Torp (1919 s. 796) ansätter ett fornnorskt **tør* och bedömer som etymologiskt identiskt med feng. *taru* f. 'spricka, reva, skåra', att sammanhålla med mhty. *zar* m. och (avljudande) got. *gataúra* m. med samma betydelse. Nämda *zar* kan för övrigt ha sin motsvarighet i ett forndanskt **tar* (n.) 'klyfta, dal', varom se Kousgård Sørensen 1958 s. 120. Orden hör till roten ieur. **der-* 'klyva, riva sönder' o.d. En motsvarighet till **tør*, eller kanske snarare en primär ortnamnsbildning med *-ō*-suffix till ordstammen **tar-* 'någonting sönderrivet eller sönderstyckat, spricka, klyfta' e.d., har jag i en senare uppsats (Elmevik 1986) antagit föreligga i fsv. *Tør*, det nutida *Södertörn*, som är namnet på den stora halvö, med klippig och sönderskuren syd- och östkust, som utgör Södermanlands östligaste del.

Jag ville i fjällnamnet se antingen en primär namnbildning, en substantive-ring i neutrum av ett till **tør* (< **taru* < **tarō*) med suffixet *-ug* bildat adjektiv urnord. **taruza-* '(försedd) med spricka, -or, klyfta, -or, hål', eller en sekundär namnbildning, innehållande ett appellativ uppkommet genom substantive-

ring i maskulinum eller neutrum av adjektivet i fråga med samma eller i huvudsak samma betydelse som den hos **tqr*, ett fornvästnordiskt **tqrgr* respektive **tqrg* 'spricka, klyfta, hål'. Utvecklingen **taruz-* > **tqruz-* > **tqrg-* (den senare formen uppkommen genom utjämning inom paradigmet till förmån för synkoperade former, i dativ singularis och hela pluralis) kan jämföras med den av **baruzar* > fvn. *borgr* 'galt' och **haruzar* > fvn. *horgr* 'uppkastad sten-hög, stenaltare'.

Numera är jag benägen att inte räkna med betydelsen 'med hål' hos **taruza-* och därmed inte heller med den av 'hål' hos **tqrg(r)*. Min slutsats är nu i stället att fjället bör ha fått sitt namn av *k l y f t a n*, som ter sig särskilt markant på grund av det stora hålet i den. Jag hänvisar som stöd härför till Hesselmanns beskrivning av hur fjället ter sig på avstånd. Tveksam ställer jag mig till möjligheten att i fjällnamnet se en primär bildning till adjektivet **taruza-*.

Substantivering av adjektiv kan ha hög ålder, något som bl.a. visas av ordet sv. *hål*, fsv. *hul*, *hol*, fvn., fsax., fhty., feng. *hol*, till urgerm. **hula-* 'ihålig', med liksom *hål* etc. stor spridning i nord- och västgermanska språk. Med tanke på att det här rör sig om ett med all sannolikhet mycket gammalt namn är det emellertid också möjligt, kanske t.o.m. troligare, att det av mig antagna appellativet fno. **tqrg(r)* är att betrakta som en primär bildning hörande till den lilla ordgrupp som man hos Alf Torp (1974 s. 28) finner under rubriken »Ordskap med -g (-h)» och till vilken han bl.a. för de ovan nämnda *borgr* och *horgr*.

I sin reviderade och utökade upplaga 2007 av Våre arveord. Etymologisk ordbok kommer Harald Bjorvand och Fredrik Otto Lindeman vid behandlingen av ordet *torg* 'marknadsplats' också in på tolkningen av *Torg-* i *Torghatten* och gårdnamnet fno. *Torgar*.¹ De ansluter sig vad grundordet beträffar med viss modifikation till Hesselmann men menar att inte bara gårdnamnet utan även ön i fråga och därtill sannolikt fjällnamnet hade »formen *Torgar* f. pl.» (s. 1174). »Det innebär at *Torgar* kommer av germ. **turgōz-* < äldre **turhōz-* etter Verners lov [...].» Namnet skulle ursprungligen ha betytt 'syn, skinn, lysning, öppning' och varit »et meget passende navn på dette iøynefallende hullet og dernest på selve fjellet». Om pluralformen *Torgar* sägs att den »synes mer forenelig med slike (abstrakte) betydninger enn 'øye' som Hesselmann selv foreslo».

¹ Som framgått ovan kan *o* i *Torgar* stå för såväl ett *a*-omljust *u* som ett *u*-omljust *a*. Jag väljer att i enlighet med de medeltida skriftformerna, ehuru oegentligt med tanke på min uppfattning om ursprunget, omtala namnet som fno. *Torgar* i stället för **Torgar*.

Jag tillät mig att i min uppsats 1984 karakterisera Hesselmanns förslag till tolkning av förleden i *Torghatten* som, ehuru fantasieggande och formellt oantastligt, starkt hypotetiskt. Något liknande är jag benägen att säga om den tydning som Bjorvand & Lindeman framlagt. Dock kan jag inte förlika mig med deras tanke att inte bara gårdnamnet utan även önamnet och sannolikt fjällnamnet skulle haft formen *Torgar* f. plur.

Mitt förslag till härledning av »navnet *Torgar*» betecknar Bjorvand & Lindeman som spekulativt.

De båda författarna har med tystnad förbigått en uppsats av Ola Stems-
haug från 1993 i vilken denne gör ett inlägg i diskussionen i fråga, detta trots att de i ett sammanhang hänvisar till artikeln *Torga* i NSL där bl.a. Stems-
haugs uppsats nämns. Vissa uppgifter som Stems-
haug lämnar ger stöd för min uppfattning om hur fjällnamnet skall förstås.

Viktigast i Stems-
haugs framställning är hans konstaterande att ett väl styrkt uttal [tår'je], dativ [tår'jen] inte kan reflektera gårdnamnets medeltida form *Torgar*, som antas av Olaf Olssen i hans arbete om ljudläran i Brønnøy-målet (Olssen 1958 s. 39). Stems-
haug menar att det i stället är önamnet, vilket sedan fått ge namn också åt gården, som man finner i uttalsformen [tår'je], och att dess fornnorska form därför varit **Torg/*Torg* f., i bestämd form nominativ (liksom akkusativ) **Torgin/*Torgin*. Han påpekar (s. 187) att »brønnøymåla som dei einaste nordafjells» har *-e* för fno. *-in* i starka femininer. Fjället *Torghatten* finns på *Innertorga*, som enligt Stems-
haug »tydelegvis alltid [har] vorte oppfatta som hovudøya, og blir gjerne kalla berre *Torget* på kart» (s. 184). Han tänker sig att det är ett appellativ fvn. **torg/*torg* f. som ligger till grund för önamnet, men om dess betydelse uttalar han sig inte. Man vågar dock av hans framställning senare i uppsatsen (s. 188) ändå utläsa att han menar att den varit 'klyfta, spricka' e.d. Om hans syn på förhållandet mellan önamnet och fjällnamnet får man inte här någon uppfattning, men däremot i ett annat sammanhang (se härom nedan).

Stems-
haug talar (s. 187) om »Elmeviks framlegg om eit gno. **torg* n.», vilket inte är riktigt med sanningen överensstämmande; vad jag hade sagt var att jag ansåg det fullt möjligt att det funnits ett appellativ fno. **torg-*. Han menar att min tanke om förekomsten av ett adjektiv fno. **torugr* – liksom Hesselmanns antagande om existensen av ett appellativ fno. **torg* n. 'öga' – skulle utgöra ett hinder för ansättande av **Torg/*Torg* f. som den fornnorska formen för önamnet. Om vi, konstaterar Stems-
haug, »held fast ved Elmeviks forklaring av ordet som ei substantivering ut fra eit adjektiv gno. **torugr*, så ser det ut som vi har paralleller både med *mask.* og *nøytra*, men meir tvivelsomt for *feminina*». Och han fortsätter: »Dette gjer at vi likevel ikkje bør avskrive ei

velarutviding av rota **der-* 'kløyve, rive sund', men det vil føre for langt å drøfte dette i detalj her, og i alle fall må vi argumentere langs andre liner enn Hesselman for ei slik løysing.»

I min uppsats 1984 uttalade jag mig inte om hur man skall tänka sig att fjällnamnet, önamnet och gårdnamnet språkligt sett hänger ihop – att de gör det kan det knappast råda något tvivel om. Sambandet är enligt min mening att förstå på följande sätt.

Fjällnamnet innehåller ett mot ett fvn. *torgr m. eller *torg n. svarande urnordiskt appellativ *taruzaR eller *taruza. Till fjällnamnet har bildats önamnet fno. *Torg f. – önamnen hade ju i gammal tid feminint genus –, och namnet på ön har, med s.k. ortnamnsplural, överförts på den på ön uppförda gården. Gösta Holm (1977 s. 156), som ansluter sig till Hesselmans tolkning av *Torg-*, menar att det råder ett direkt samband mellan fjällnamnet och gårdnamnet: »(tunneln i) berget [har] kallats *Torg 'ögat', vartill – med sedvanlig kulturnamnsplural – gårdnamnet *Torgar*». Stemshaug (s. 187) ser pluralformen hos gårdnamnet som »logisk» och »naturleg ut frå det at det her er tale om to øyar (Torglandet og Uttorga)». Tidigare hade Hesselman (a.a. s. 517) om pluralformen *Torgar* uttalat att den »är en historia för sig, som har många paralleller i norska och svenska gårdnamn» och tillagt att i »föreliggande fall betyder den snarast: '(den stora) gården Torg och de andra gårdarna där' eller kanske 'ön Torg och de andra öarna närmast däromkring'».

Stemshaug anser (s. 188) att »eit opphavleg appellativ *torg f./*torg f.» ligger till grund också för namnet *Torgjo*, uttalat [tår'jo], på en gård på en halvö i Fitjar i Hordaland fylke. Även om han inte explicit säger det, menar han att namnet ursprungligen tillkommit halvön (jfr citatet från NSL nedan). Gårdnamnet hade tidigare av Magnus Olsen (i NG 11 s. 152) tolkats som dativ pluralis av *torg* 'marknadsplats' och av Hesselman (a.a. s. 517) som uppkallat efter »den berömda gården vid Torghatten», med kommentaren att uttalet är »*torjo* < *torghum*» och att namnet »icke [är] känt från gammal tid» (det äldsta belägget är enligt Stemshaug s. 188 *Torvet* 1723). Stemshaug konstaterar att det »jo [er] omogleg å få ei palatalisering av velaren framfor opphavleg /u/eller /o/» (s. 188). I stället uppvisar, säger han, *Torgjo* samma böjning som ett starkt femininum i bestämd form; »Sunnhordland har fleksjonsmorfemet /o/ i slike posisjonar», t.ex. i appellativet *sorg*: [sår'jo] 'sorgen' och i önamn som *Fonno* och *Siglo*, båda i Fitjar.

Som jag nämnde ovan, lämnar Stemshaug ingen uppgift om vilken betydelse det enligt honom till grund för de båda aktuella önamnen liggande appellativet fvn. *torg f. eller *torg f. skulle ha haft, men han torde ha menat att den

varit 'klyfta, spricka' e.d. Om den sakliga bakgrunden till namnet *Torgjo* skriver han nämligen (s. 188) att den troligen är »den låge og smale landstripa som bitt halvøya saman med resten av Selsøyno [...]. Denne kløfta eller revna må ha vore karakteristisk, det fortel namnet på garden *Eidet* [...], som ligg der [...].»

Enligt min uppfattning är det inte ett **torg/*torg* f. 'klyfta, spricka' som utgör grunden för halvönamnet *Torgjo*. Jag menar i stället att detta är en femininbildning till det fornvästnordiska appellativ **tørg* m. eller **torg* n. med nämnda betydelse som jag antagit har funnits.

Med tanke på Stemshaugs konklusioner i uppsatsen från 1993 rörande de här diskuterade namnen ter sig hans framställning i de av honom författade artiklarna *Torga* och *Torghatten* i NSL (4 uppl., 1997, s. 456 f.) överraskande för att inte säga förvirrande. I den förstnämnda artikeln, avseende »øy, gard, ferjeleie [...] i Brønnøy komm.», sägs bl.a. följande: »Gno. *Torgar* (fleire belegg) [...] er f fleirt. av gno. *torg* n. [...] *Torget* finst som gardsnamn fleire stader i landet [...], som gammalt øynamn (*Torgo*²) i Sunnhordland. Øynamna er kanskje frå eit ord gno. **torg*, 'som har sprikke, kløft, hol', noko det er særst godt naturgrunnlag for.» I artikeln *Torghatten* sägs att fjället »ligg på øya [...] *Torga* og har namn etter denne». Som en »meir fantasifull etymologi» (s. 457) betecknas Hesselmans tolkning av fjällnamnet.

På en punkt får Stemshaugs framställning i NSL sägas vara klagörande: här talas inte längre om ett appellativ **torg/*torg* f. utan enbart om ett **torg* f. Det skall – såvida det inte, som Tom Schmidt (2000 s. 83 not 5) frågar sig, rör sig om ett tryckfel för **tørg* – av allt att döma tolkas så att han nu för appellativet i fråga räknar med den »velarutvidning av rota **der-*» som han tidigare sagt att man inte kan utesluta möjligheten av. Den form av roten han avser måste vara urgerm. **tur-* (ieur. **dr-*) i det ovan nämnda gotiska *gataúra* m. 'reva, spricka' (och i det inkoativa verbet *gataúrnan* 'förgås'). Så länge en velarutvidgning till denna rotform, urgerm. **tur-*, inte kan påvisas från annat håll vilar Stemshaugs antagande om ett fno. **torg* f. (< **tur̥ō*) 'klyfta, spricka' på mycket bräcklig grund. Härtill kommer att med hans resonemang fjällnamnet måste vara sekundärt till önamnet, vilket inte minst med hänsyn till fjällets beskaffenhet är osannolikt. Möjligheten att både fjället och ön oberoende av varandra skulle ha givits namn innehållande **torg* f. 'klyfta, spricka' kan i realiteten uteslutas.

När det gäller mitt eget förslag till hur namnkomplexet i fråga skall förstås

² Jag utgår från att det rör sig om samma (halv)önamn som Stemshaug tidigare omnämnt i formen *Torgjo*.

vill jag hävda att det har den obestridliga fördelen att det tar sin utgångspunkt i ett från norskt område känt ord som på goda grunder kan antas ha haft betydelsen 'klyfta, spricka' o.d.

Jag skall avslutningsvis beröra uppfattningen hos Bjorvand & Lindeman (s. 1175), i anslutning till Hesselman (a.a. s. 523 och, framför allt, 1935 s. 189 f.), att *torg*'marknadsplats' har germanskt ursprung och inte som annars allmänt antas (jag hänvisar till gängse etymologiska ordböcker liksom till exempelvis SAOB T 2031) är ett lån från slaviska språk; som källa har nämnts fry. *tǔrgǔ*, *torgǔ*'marknadsplats' (med en motsvarighet i ry. *torg*'handel') < fkslav. *trǔgǔ*. Hesselman (1935 s. 190) tänkte sig, anknyttande till sin tolkning av *Torg-* i *Torghatten*, att *torg* är ett ursprungligt abstraktum med betydelsen 'syn, beskådande' eller 'framvisande'. Bjorvand & Lindeman finner Hesselmans förslag tilltalande men betraktar också en annan betydelseutveckling som tänkbar: 'syn, ljus' o.d. > 'ljusning, öppning, [öppen] plats', »dvs. et sted som så har vært velegnet som handelsplass». Tanken att *torg* skulle kunnat ha en ursprunglig betydelse 'framvisande (av varor)' tycks mig med hänsyn till det betydelseomfång som de enligt Hesselman med **turza-* befryndade orden har vara allt annat än trolig (jfr att Åsgeir Blöndal Magnússon 1989 s. 1053 betecknar denna härledning av *torg* som »ósennileg»). Men jag finner inte heller den variant som Bjorvand & Lindeman gör sig till talesmän för övertygande. Vid en fortsatt diskussion om ordets ursprung bör enligt min mening undersökas om det vore möjligt att utgå från en grundbetydelse 'handel, köpenkap', varav 'plats för sådan aktivitet, marknadsplats'.

Något stöd för sin tes kan jag inte se att Bjorvand & Lindeman (a.st.), som de menar, har i det finska stadsnamnet *Turku* och det hos bland andra 1500-talsreformatorn Michael Agricola uppträdande *turku* 'marknad(splats)'. Det skulle här röra sig om »lån av den nord(vest)germanske pluralisformen **turgu* (< germ. **turgō*)». Jag kan inte se något hållbart skäl till att inlånet skulle vara baserat på pluralformen av ordet i fråga. Den jämförelse som görs med fi. *joulu* 'jul' »vsa. norr *jól* n. pl.» saknar värde i sammanhanget, eftersom man har goda skäl att tro att det nordiska ordets karaktär av plurale tantum i fornspråken (fornsvenskan uppvisar formerna *iul* n. pl. och *iul* f.) har urnordiska anor.

Litteratur

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Rev. og udv. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Elmevik, Lennart, 1984: Torghatten. I: Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 65.) S. 49–56.
- 1986: Fornisl. *við taur, á austanverðum Taurinum* och det svenska ortnamnet *Södertörn*. I: Festschrift für Oskar Bandle zum 60. Geburtstag am 11. Januar 1986. Basel & Frankfurt am Main. (Beiträge zur nordischen Philologie 15.) S. 11–17.
- Hesselman, Bengt, 1929: En naturnamnsstudie. I: Studier tillägnade Axel Kock. Lund. S. 512–524.
- 1935: Torghatten och tjärn. I: Hesselman, Bengt: Från Marathon till Långheden. Studier över växtnamn och naturnamn. Stockholm–Köpenhamn. (Nordiska texter och undersökningar 7.) S. 114–125.
- Holm, Gösta, 1977: Recension av NSL, 1 uppl. 1976. Oslo. I: MM 1977. S. 146–164.
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på -sted. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Olssen, Olaf, 1958: Brønnøymålet. Lydverket. Oslo. (Skrifter frå Norsk målførearkiv 13.)
- Schmidt, Tom, 2000: Marked, torg og kaupang – språklige vitnemål om handel i middelalderen. I: Collegium medievale 13. S. 79–102.
- Stemshaug, Ola, 1993: Torga. I: Nordiska orter och ord. Festskrift till Bengt Pamp på 65-årsdagen den 3 november 1993. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 7.) S. 184–189.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- 1974: Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Scripta minora. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1973–1974:2.)

Summary

The name *Torghatten* In defence of an interpretation

By Lennart Elmevik

The author returns in this essay to the interpretation of the first element of *Torghatten*, the name of a mountain on the west coast of Norway which he examined in a Festschrift in 1984. A characteristic feature of this mountain, which is some 250 metres high, is a deep cleft 125 metres above the surrounding fjord, with a large hole cutting right through the mountain. On a number of points, the author has revised his earlier position or made it more precise. Above all, he has also considered what name the island at the foot of the mountain may have had and how that name relates to the present-day name of the farm there, *Torget*, which appears in medieval sources as *Torgar* (a plural place-name), the *o* of which may reflect either *o* or *ø* in Old Norwegian.

In Proto-Scandinavian times, in the author's view, the mountain name had the form **Taruzā-*, containing an appellative OWS scand. **tǫrgʀ* m. or **tǫrg* neut. 'cleft, crack', which he relates to a word known from the archaic Norwegian dialect of Sunnmøre, *tor* f. 'jagged rocky shore', OWS scand. **tor*, from the root IE **der-* 'cleave, tear asunder' etc., etymologically identical with OE *taru* f. 'crack, tear, notch' (cf. MHG *zar* m. with the same meaning). From the name of the mountain, he believes, was formed that of the island at its foot, OWS scand. **Torg* f. (in modern times, *Torget* or *Torglandet*), and the island name was subsequently transferred to the farm situated there.

The author cites a number of other suggestions, made by Hesselman (1929), Stemshaug (1993), and Bjorvand and Lindeman (2007), as to how this name complex is to be understood. He reserves judgement on Hesselman's proposal, and is critical of some aspects of that of Bjorvand and Lindeman. Stemshaug has provided a couple of useful pieces of the puzzle, for example by bringing another old Norwegian island name, *Torgjo*, into the discussion, but the author is sceptical of the derivation he suggests. Overall, the present author would argue that his own proposal is the best-founded, building as it does on a word attested in Norwegian, the Sunnmøre dialect word *tor*, which may reasonably be assumed to have had the basic sense of 'cleft, crack' etc.

Finally, the author makes a brief contribution to the discussion about the origins of the word *torg* 'marketplace', found in all the Scandinavian languages, and about the Finnish city name *Turku*.

Rottne

Av Staffan Fridell

Namn och bygd 99 (2011), 51–57.

Staffan Fridell, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Rottne.

Abstract

Rottne is the name of a small community north of Växjö in Småland. It used to be a village and parish name. *Rottne* was originally a lake name, *Rytnir, in turn a derivative of a river name, *Rotn. The author argues that *Rotn, which occurs as a river name in several places in Sweden, is formed from a verb corresponding to OWScand. *hrjóta* ‘fall, plunge’, referring to waterfalls on the rivers.

Keywords: *Rottne*, a lake name *Rytnir, a river name *Rotn, waterfalls.

Rottne är idag namnet på en tätort norr om Växjö. I äldre tider har det funnits två stora byar, Norra och Södra Rottne, senare oftast kallade *Norraby* och *Söraby*, och även två socknar, Norra och Södra Rottne socken (båda tillhöriga Norrvidinge härad). Socknarna slogs 1779 samman och fick då namnet *Söraby socken* efter kyrkbyn.

Att namnet *Rottne* levtt kvar som tätortsnamn förklaras med att poststationen i Söraby fick heta så när den etablerades 1885. Att man inte valde *Söraby* beror utan tvivel på att man ville undvika risk för sammanblandning med andra snarlika postadresser (Lindgren 1994 s. 37). När järnvägen byggdes och järnvägsstationen öppnades 1895 fick den överta poststationens namn och kring stationen växte sedan, som så ofta, tätorten fram och fick namn därav. Vid kommunreformen 1952 slogs Söraby, Tjureda och Tolgs kommuner samman till Rottne kommun (namnet efter tätorten), som dock 1972 kom att ingå i Växjö kommun.

Eftersom det funnits två byar med namnet *Rottne*, som bara ibland har särskiljts genom tillägg av *Norra* respektive *Södra*, så är det inte alltid klart vilken av byarna som avses i medeltida handlingar. Byarna har legat på bara någon dryg kilometers avstånd från varandra men på ömse sidor om Sörabysjön. Nedan redovisas beläggen för byarna i tidsordning:

in Röttnö 1340 B 16 f. 295r avskr., SD 4 s. 738

rotne [nom.] 1350 30/3 u.o. UUBp, SD 6 s. 180

in rythne 1351 25/1 Rottne SRAp, SD 6 s. 272

in sydhra Rytne 1357 21/9 Kalmar SRAp, SD 7 s. 237
in norra Rötne 1358 B 15 f. 205r avskr., SD 7 s. 143
ij rötne 1407 4/10 u.o. SRAp, SDns 1 s. 679
j sudhra røthne 1411 10/7 Nydala SRAp, SDns 2 s. 410
i södra Rötne 1414 B 15 f. 340v, SDns 2 s. 825
j sudhra rotne 1419 24/9 u.o. SRAp, SDns 3 s. 504
i Rytne 1428 Biographica K 20 Kyle f. 36r avskr.
i Röttne 1440-talet Sandbergska samlingen X f. 294v avskr.
i norra rotne 1483 3/4 Stavsåkra Berghammarsp
j rotne o. 1500 C 37 f. 15v

De medeltida sockenbeläggen är följande:

parochie rötne 1345 7/1 Skyllersta i vid. 1416 1/2 Döderhult UUBp, SDns 3
 s. 107
j Rötne sokn o. 1400 odat. UUBp
i Sudhre Ruttnä sokn 1403 B 14 pag. 25 avskr., SDns 1 s. 253
j Söndrä rudnä sokn, j Sondra ruthnä sochn 1403 B 15 f. 118v avskr., SDns 1
 s. 254
ij rottne sockenn 1435 10/5 Nygård B 19 avskr.
i rothne sokn [2 ggr] 1474 12/9 Tofta i odat. vid. SRApp I
Rötne sokn o. 1500 C 37 f. 15v
i Røthne Sokn 1510 B 16 f. 125r avskr.

Elof Hellquist (1903–06 1 s. 482 f.) menar att det till grund för bynamnen ligger ett sjönamn **Rottnen* på nuvarande Sörabysjön. Detta anses i sin tur vara »överflyttat» från ett namn **Rotn* på ån mellan Innaren och Helgasjön, där en kvarn vid namn *Rottnekvarn* finns. Hellquist verkar dock inte ha uppmärksammat att denna lilla å inte står i förbindelse med Sörabysjön. Fridolf Jönsson (1994 s. 162) föreslår därför tilltalande att **Rotn* i stället varit namnet på den del av Mörrumsån som avvattnar Sörabysjön åt nordväst (till sjön Öjaren).

Oavsett relationen mellan de båda byarnas och de båda socknarnas namn, så framstår det som tydligt att de har ett gemensamt språkligt ursprung. Eftersom båda byarna ligger vid Sörabysjön är det också nära till hands att med Hellquist anta att ett äldre namn på sjön har överförts till bebyggelserna, i synnerhet med tanke på att namnet förefaller vara bildat till det relativt vanliga hydronymiska elementet **rotn*, som övertygande har visats syfta på åar med vattenfall eller forsar (se SOL s. 258 ff.: *Ronneby*, *Rot*, *Rottnan*, *Rottnen*).

Att ett sådant ånamn **Rotn* bara »överflyttats» på en sjö är dock inte så sannolikt och uppenbarligen inte heller vad Hellquist egentligen menar. I fråga om den stora sjön Rottnen i Konga härad i Småland, som genomflyts av Ronnebyån, antar han nämligen att sjönamnet är en *an-* eller *ia-*avledning till **Rotn* (a.a. s. 483).

De medeltida beläggen för namnet *Rottne* i dess olika denotationer talar starkt för att Sörabysjöns äldre namn varit ett äldre fsv. **Rytnir* < **HrutniaR*, en *ia-*avledning till ett ånamn **Rotn* med sannolik syftning på Mörrumsån, inte bara mellan Sörabysjön och Öjaren (som Jönsson menar) utan också i dess övre lopp mellan Drevsjön och Övrasjö liksom nedströms mellan Öjaren och Tolgasjön. Alla tre åsträckorna har vattenfall med kvarnar (Barsbro kvarn, Varetorps kvarn, Lidekvarn). Det är därför troligt att sjönamnet **Rytnir* avsett både nuvarande Sörabysjön och Övrasjö, uppfattade som en enda sjö (jfr Eile 1925 s. 8). De förenas av en kort åsträcka över ett smalt näs.

Det är tydligt av de äldsta bybeläggen att dativformen vid 1300-talets mitt är *Rytne* eller *Rötne*. Nominativ finns bara en gång belagt, men då med samma form *Rötne* (1350). Genitivformen är indirekt belagd via ortnamnen *Rotnistorp* o. 1500 C 37 f. 15v (med osäker syftning) och *Rottnekvarn*, som i äldre belägg skrivs å ena sidan *Rotnis quern* o. 1500 C 37 f. 15v, *Rötniskuärn* 1598 HSkH 32 s. 67, *Rotness Quarn* 1667 Ranns. 3 s. 152, *Rotnes quarn* 1680-talet LSA F 2, men å andra sidan *Röttne quarn* 1440-talet Sandbergiska samlingen X f. 294v avskr., *Rätna quarn* 1658 LSA F 15, *Rotnequarn* 1699 LSA F 26. *Rottnekvarn* ligger vid ån mellan Innaren och Helgasjön vilken, som redan påpekats, saknar förbindelse med Sörabysjön. Därför kan förleden *Rötnis-* o.d. inte vara genitiv av sjönamnet utan i stället av det därtill bildade bynamnet. Varianterna utan *s-*genitiv ska sannolikt förstås som motsvarande fsv. **Rötna quern* med genitiv av en inbyggarbeteckning **rötnar* 'rottnebor' i förleden. I andra änden av samma å, vid dess utlopp i Helgasjön, ligger Stockekvarn (Ståcka quern 1552 jb), där förleden i namnet sannolikt syftar på anknytning till byn *Stojby* (Stockby 1342 B 16 f. 292r avskr., SD 5 s. 95) i Gårdsby socken (Jönsson 1994 s. 163). Sannolikt ska man på motsvarande sätt uppfatta den som genitiv av en inbyggarbeteckning **stockar* 'stojbybor'. Viktigt för den språkliga analysen är att *-is-*genitiv är klart belagd för *Rötne*, vilket är ett starkt argument för ursprunglig *ia-*stamsböjning av ortnamnet:

N **Rytnir* > **Rytne* > *Rötne*

G **Rytnis* > *Rötnis*

D *Rytne* > *Rötne*

A **Rytne* > **Rötne*

Sörabysjön har inga medeltida belägg, men på de äldsta kartorna kallas sjön *Rotna Siön* 1658 LSA F 15, *Rotne Siön* 1680-talet LSA F 2, *Rottne Siöön* 1699 LSA F 26.

Förändringen *Rotne* → *Rotne*, som kan beläggas i skrift redan vid 1400-talets början, är ingen ljudutveckling utan beror på att äldre kort *o/u* vid denna tid öppnas till ett *ö*-haltigt *å*-ljud, som blir svårt att fonologiskt särhålla från äldre *ö* (jfr att ett äldre fsv. **Bylmorydh* skrivs *Bolmaryd* o.d. från 1400-talets slut; Fridell 1992 s. 30 ff.).

Den stora sjön Rottnen i Konga härad saknar medeltida belägg och ingår inte heller som förled i några namn som indirekt skulle kunna ge en indikation om sjönamnets medeltida form. På ett stort antal kartor från 1600-talets slut skrivs namnet *Råtnen* eller *Rotnen* (LSA F 1, 4, 8, 9, 14, 18, 20). Uttalet anges oftast med grav accent: *ˈrøtnæn* (Erik Johannesson 1935 OAU), *rot³nen²* (Hellquist 1903–06 1 s. 481). Som redan nämnts menar Hellquist (1903–06 1 s. 483) att detta namn är en *an*- eller *ia*-stamsavledning till ånamnet **Rotn* (avseende Ronnebyån). Med tanke på den belagda utvecklingen *Rytne* > *Røtne* → *Rotne* för det här aktuella namnet i Norrvidinge, kan det inte uteslutas att också *Rottnen* är ett äldre **Rytnir*, men en *an*-stam, fsv. **Rotne*, är naturligtvis också tänkbar. Motsvarande resonemang skulle även kunna tillämpas på sjönamnet *Rottnen* i Värmland (*Röttnen*, *Råtnen*, *Råttnen*, *Rottnen* 1645 SOV 2 s. 65).

Lars-Olof Larsson (1981 s. 347) och Anita Liepe (1984 s. 181) menar båda att Norra och Södra Rottne socknar under tidig medeltid möjligen utgjort en odelad socken (jfr *parochie røtna* 1345). Södra Rottne socken nämns först vid 1400-talets början, medan Norra Rottne socken tidigast är belagd 1559 (Larsson a.st.). Att det funnits två socknar åtminstone under senmedeltiden framgår dock av att det funnits (på 1700-talet rivna) medeltida träkyrkor vid båda byarna. Vad som är känt om de båda träkyrkobyggnadernas utformning medger inga bestämda slutsatser om vilken av kyrkorna som varit äldst och därmed möjligen kyrka i en odelad socken (Liepe 1984 s. 183, 185).

Förhållandet mellan de två bynamnen är också oklart. De utbyggda namnen *Sydhra* respektive *Norra Rytne* är belagda nästan samtidigt (1357 resp. 1358). Eftersom Södra Rottne varit den större byn av de två (10 gårdar vid 1500-talets början att jämföra med 5 gårdar för Norra Rottne) och dessutom haft ett mer centralt läge i en äldre, odelad socken, så verkar det sannolikast att se Södra Rottne som den primära bebyggelsen **Rytnir*, som också tidigast varit kyrkby och därmed namngivande för den äldsta socknen.

En nu försvunnen runsten från tidig vikingatid med kortkvistrunor (Sm 20) har stått strax norr om Rottnekvarn. Stenen är utmärkt på äldsta härads-

kartan 1658 (LSA F 15; ej noterat i Smålands runinskrifter). Läget för runstenen vid ån, där denna passeras av en gammal väg, beror antagligen på att ån utgjort ägogräns i söder för Södra Rottne bys mark och stenen torde därför vara rest av bybor därifrån.

Elof Hellquist (1903–06 1 s. 483) säger om etymologin för det på flera håll uppträdande ånamnet **Rotn* att det »är en bildning på *n* af svaga stadiet till isl. *hrjóta* bl. a. ’störta, falla’», men tillägger sedan: »Möjligen är det [...] den hos samma stam förekommande betydelsen ’utstöta ett groft ljud, ryta, vråla’ som bör läggas till grund». Senare forskare (t.ex. SOV 2 s. 76, Sahlgren 1930 s. 144, Ståhl 1976 s. 118, Rosell 1984 s. 104, Pamp 1988 s. 66, 99, Hallberg 1990 s. 18, SOL s. 259 f.) har genomgående tagit fasta på den senare betydelsen, kanske delvis därför att den är pedagogiskt enklare att förklara genom anknytningen till betydelsen av det svenska verbet *ryta*. Det som Hellquist uppfattar som två betydelser av samma rot är dock sannolikt i stället två olika rötter (Torp 1919 s. 538, de Vries 1962 s. 258, Magnússon 1989 s. 375; jfr även Fridell 2006 s. 50 f.), som givit upphov till två homonyma starka verb *hrjóta* i fornvästnordiskan. Eftersom det som framför allt verkar vara kännetecknande för åarna med namnet **Rotn* är att det finns fall och forsar i dem, så ligger det enligt min mening närmast till hands att tolka namnen som ’den nedstörtande, fallande’ (jfr det besläktade verbet *hrynja* ’störta, falla’ som bildat ett fornsvenskt och ett isländskt ånamn *Hrynjandi*; Fridell 2006). Ronnebyån har sannolikt namngivits »med syftning på vattenfall vid utloppet vid Ronneby» (SOL s. 258). Anledningen till namnet *Rottnan* är »de höga vattenfallen nära älvens mynning» vid Rottneros (SOV 2 s. 76). Även Rotälven (Rotnen) i Dalarna är känd för sina vattenfall.

Enligt allmän mening bland berörda etymologer, så är verben *hrjóta* och *hrynja*, båda med betydelsen ’falla, störta’, bildade till en indoeuropeisk rot *kreu-* (med just innebörden ’falla, störta’), som endast är belagd i germanska och baltiska språk (Torp 1919 s. 557, Pokorny 1959 s. 622, Magnússon 1989 s. 383). Till samma rot hör även fvn. *hrjóða* och no. *rjoda* i betydelsen ’kasta ut, strö ut’ (Magnússon 1989 s. 375), som är identiskt med sv. dial. *ryda, röda* ’falla ned, dråsa’ (som finns i Värmland, Härjedalen, Medelpad och Jämtland), samt det därtill bildade substantivet *ry n.* ’ris och bråte i skogen (som fallit ned)’, känt från stora delar av östra Norrland (Fridell 1995 s. 118). Hit hör även no. *rjosa* ’falla ned, dråsa’ (Torp 1919 s. 538).

Källor och litteratur

- B 14–16 = Lars Eriksson Sparres kopieböcker, SRA.
 B 19 = äldre avskrifter av medeltidshandlingar, SRA.
 Bergshammarsp = pergamentsbrev i Bergshammarsamlingen, SRA.
 Biographica, SRA.
 C 37 = Arvid Trolles jb, SRA.
 Eile, Axel, 1925: Värends sockennamn. I: Hyltén Cavalliusföreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok. S. 3–37.
 Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
 — 1995: *Ky* 'snår'. Ett västerberglagsord. I: SvLm. S. 113–122.
 — 2006: Fvn. *hrynja* och fsv. *rynia*. Om ett eddaställe och en flock i Södermannelagen. I: Scripta Islandica 57. S. 41–54.
 Hallberg, Göran, 1990: Ortnamn i Blekinge. Stockholm.
 Hellquist, Elov, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia 1–6. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
 HSkH = Handlingar rörande Skandinaviens historia 1–40. 1816–60. Stockholm.
 Jönsson, Fridolf, 1994: Ortnamn i Kronobergs län. 3 uppl. Växjö.
 Larsson, Lars-Olof, 1981: Småländsk bebyggelsehistoria 1. Från vikingatid till Vasatid 1:4. Norrvidinge och Uppvidinge härad. Växjö. (Acta Wexionensia. Ser. 1. History & geography 1:4.)
 Liepe, Anita, 1984: Medeltida lantkyrkobygge i Varend. Ett försök till relationsanalys kyrka-bygd. Växjö. (Kronobergsboken 1984–85.)
 Lindgren, Erik, 1994: Ortnamn i postadresser. Exempel på variation vid namngivning. I: SOÅ. S. 9–44.
 Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
 Pamp, Bengt, 1988: Ortnamen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B. 2.)
 Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
 Ranns. 3 = Rannsakingar efter antikviteter 3. Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne 1. Text. Red.: Carl Ivar Ståhle & Nils-Gustaf Stahre. 1992. Stockholm.
 Rosell, Erland, 1984: Ortnamn i Värmland. Stockholm.
 Sahlgren, Jöran, 1930: Vikingar i österled. Något om Dnjeprforsarnas svenska namn. I: NoB 18. S. 135–148.
 Sandbergssamlingen, SRA.
 Sm = Smålands runinskrifter. Granskade och tolkade av Ragnar Kinander. 1935–61. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 4.)
 Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
 Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
 Vries, Jan de, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. Aufl. Leiden.

Summary

Rottne

By Staffan Fridell

Rottne is now the name of a small community north of Växjö in Småland. In earlier times, there were two villages, Norra and Södra Rottne, and also two parishes by the same names, which in the early Middle Ages may possibly have been a single parish. *Rottne* was originally a lake name, **Rytnir*, referring to present-day Sörabysjön. **Rytnir*, in turn, is a derivative of a river name, **Rotn*, denoting a stretch of the river Mörrumsån. The author argues that **Rotn*, which occurs as a river name in several places in Sweden, is formed from a verb corresponding to OWScand. *hrjóta* ‘fall, plunge’, referring to waterfalls on the rivers in question.

Stednavne som kilde til centralpladskomplekser i Danmark

Af Lisbeth Eilersgaard Christensen

Namn och bygd 99 (2011), 59–86.

Lisbeth Eilersgaard Christensen, Name Research Section, Department of Scandinavian Research, University of Copenhagen: Place-names as a source of information on central-place complexes in Denmark.

Abstract

In central Sweden, characteristic place-names of possible relevance to social conditions, such as religion, social status and defence, often occur together in a relatively uniform pattern. This has given rise to theories about these onomastic environments providing linguistic evidence of the central-place complexes of the Late Iron Age. A hypothesis that place-name environments indicative of central places can in fact be reconstructed in southern Scandinavia, if settlement, field and nature (feature) names are all taken into account, has resulted in a focus on the subject with regard to Danish territory as well. One example of this is the author's PhD project 'Place-names as a source of information on the social structure of the Late Iron Age'.

Keywords: Place-names, onomastic environments, central-place complexes, Iron Age, archaeological data, patterns, *sal* names, *tune*, *Odinsvi*.

En gentagen forekomst af ensartede navnemiljøer i det mellemsvenske område, bestående af stednavne med mulig relevans for bl.a. førkristen religion, status og forsvar, har givet anledning til teorier om, at navnemiljøer kan afspejle yngre jernalders centralpladser og deres organisatoriske struktur som komplekser (jf. bl.a. Hellberg 1975, 1984a, Brink 1996, 1997, 1998). Der har ikke været megen fokus på centralpladsindicerende navne og navnemiljøer i Danmark, men at emnet også burde være særdeles aktuelt her, vidner diskussionerne i den arkæologiske forskning om. Her har samfundsstruktur, centralpladser, landskabsforskning og tværfaglighed fyldt meget i debatten gennem de seneste 20 år. Debatten har været næret af et stadig stigende antal arkæologiske lokaliteter fra yngre jernalder,¹ der kan defineres som centralpladser, og som er karakteriseret ved store mængder af metal- og prestigegenstande og med klare indicier på især elitær tilstedeværelse samt handel og håndværk. Centralpladserne synes i flere tilfælde at være organiserede som komplekser af pladser med de centrale funktioner spredt på forskellige lokaliteter inden for afgrænsede områder (jf. bl.a. Näsman 1991a, 1991b, 2006,

¹ Yngre jernalder defineres her som perioden fra yngre romersk jernalder og frem til og med vikingetid, dvs. ca. 200–1050 e. Kr.

Fabech & Ringtved 1995, Fabech 1999, Skre 2007, Helgesson 2008). En undersøgelse af det danske stednavnematerials udsagnsværdi herfor er derfor ønskværdig set fra arkæologisk side.

Et i Sydsandinavien tilsyneladende fravær af navnemiljøer med formodet samfundsstrukturel relevans har selvfølgelig været en væsentlig årsag til den manglende fokus på emnet i Danmark. En tese om at centralpladsindicerende navnemiljøer kan rekonstrueres i det sydskandinaviske område ved at inddrage både bebyggelsesnavne og mark- og naturnavne (jf. Brink 1998 s. 310) har dog givet anledning til, at emnet i de seneste år er blevet behandlet i Danmark også, bl.a. gennem ph.d.-projektet Stednavne som kilde til yngre jernalders samfundsstruktur (jf. Christensen 2007, 2010, 2011). Det er hovedresultaterne fra de empiriske undersøgelser i dette projekt, der præsenteres i det følgende.

Søgning efter centralpladsrelevante navnemiljøer i Danmark

Projektets hovedfokus var at undersøge, om centralpladsindicerende navnemiljøer af svensk karakter kunne rekonstrueres i Danmark på basis af bebyggelsesnavne samt mark- og naturnavne. Undersøgelsen blev baseret på udvalgte punktundersøgelser med udgangspunkt i navnematerialet. En ambition om også at gennemgå områder omkring arkæologisk registrerede centralpladser måtte skrinlægges i første omgang.

Navnematerialet blev analyseret i otte undersøgelsesområder (jf. fig. 1), og navneleddet *sal* blev på forhånd betragtet som det potentielt mest interessante navneled til formålet. I dansk stednavneforskning tillægges *sal* som hovedregel betydningen ‘gudehus, tempel’ eller betydningen ‘stormandsgård’. Begge formodede betydninger er centralpladsrelevante, og følges den linje, at *sal* kan betegne stormandsgårde, er navneleddet endvidere det mest konkrete bud på en toponymisk kilde til yngre jernalders elitære bebyggelser i Danmark.² Ud fra en hypotese om at subst. *sal* i den sene forhistoriske periode har været brugt synonymt med subst. *hal* (Brink 1996 s. 255–256, 1997 s. 66, 1999 s. 28–30), vil muligheden for at efterprøve navnematerialet i relation til det arkæologiske kildemateriale have et veldefineret udgangspunkt.

² Navneleddet tillægges også i nogle tilfælde et bredere og mere værdineutralt betydningsindhold i dansk navneforskning. I det følgende refereres der dog til et formodet centralpladsrelateret betydningsindhold. For en opsummering af diskussioner om betydningsindholdet i navneleddet *sal*, jf. Christensen 2010 s. 87–89.

Fig. 1. Oversigt over de udvalgte undersøgelsesområder.

Fig. 2. Danske bebyggelsesnavne indeholdende subst. *sal*. Spørgsmålstegn markerer usikker tolkning.

Sal optræder i omtrent 15 danske bebyggelsesnavne (jf. fig. 2). Inden for projektets rammer var det ikke muligt at gennemgå dem alle, og 6 af de navne, der på basis af efterledstypologi, overlevering og sognestatus med størst sandsynlighed kan tillægges relevans for yngre jernalder, blev derfor udvalgt. For ikke at basere hele undersøgelsen på ét navneled blev der også etableret et undersøgelsesområde omkring det sjællandske *Tune*, ligesom området omkring ét af de i alt 5 danske bebyggelsesnavne af typen *Odin svi* blev gennemgået.

I hvert undersøgelsesområde blev alle de stednavne, som indeholdt ord med mulig centralpladsrelevans udvalgt, det vil sige ord med relation til betydningskategorierne specialiseret håndværk & produktion, vareudveksling & distribution, kult & religion, forsvar, krigsmagt & kontrol, retsudøvelse, (elementer af) kommunikation samt politisk ledelse.³ Materialet blev herefter tolket og vurderet, hvorefter resultaterne blev sammenstillet med det arkæologiske materiale for en overordnet vurdering af de to kildetyper ud-sagsværdi for centralitet i hvert af de pågældende områder.

I alle undersøgelsesområderne kunne der indledende udvælges et antal navne til nærmere analyse, men efter en vurdering af materialet fremstod resultaterne meget forskellige. I det følgende skitseres hovedresultaterne fra hvert af de otte undersøgelsesområder. I gennemgangen nævnes kun de stednavne, der med nogenlunde sandsynlighed kan tillægges centralpladsrelevans, ligesom det også kun er arkæologisk materiale med mulig relevans for centralitet, der opregnes.⁴

Salløv, Sjælland

I Salløv-området på Sjælland er selve navnet *Salløv* det eneste, der kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans (fig. 3). Marknavnene *Tingrøgler* og *Drengestykkerne* kan betragtes som potentielt interessante, om end deres kildeværdi for centralitet i yngre jernalder er mere usikker. Førstnævnte indikerer retsudøvelse, men det er usikkert, om navnet er direkte tingpladsanvisende. Da navneledet *ting* endvidere har en bred dateringsramme, og navnet først er overleveret i 1682, er det tillige vanskeligt at argumentere for en relation til yngre jernalder. For *Drengestykkerne* gælder det, at forleddet kan indeholde subst. *dreng* i betyd-

³ Kategorierne af centrale funktioner er defineret af Bertil Helgesson (2002), og de er i projektet anvendt som kategorier til sortering og vurdering af navnematerialets grad af centralpladsrelevans (jf. Christensen 2010 s. 25–28, 43, 124–125).

⁴ For en præsentation af det samlede udvalgte materiale med bl.a. kildeformer, tolkninger og analyse henvises til Christensen 2010.

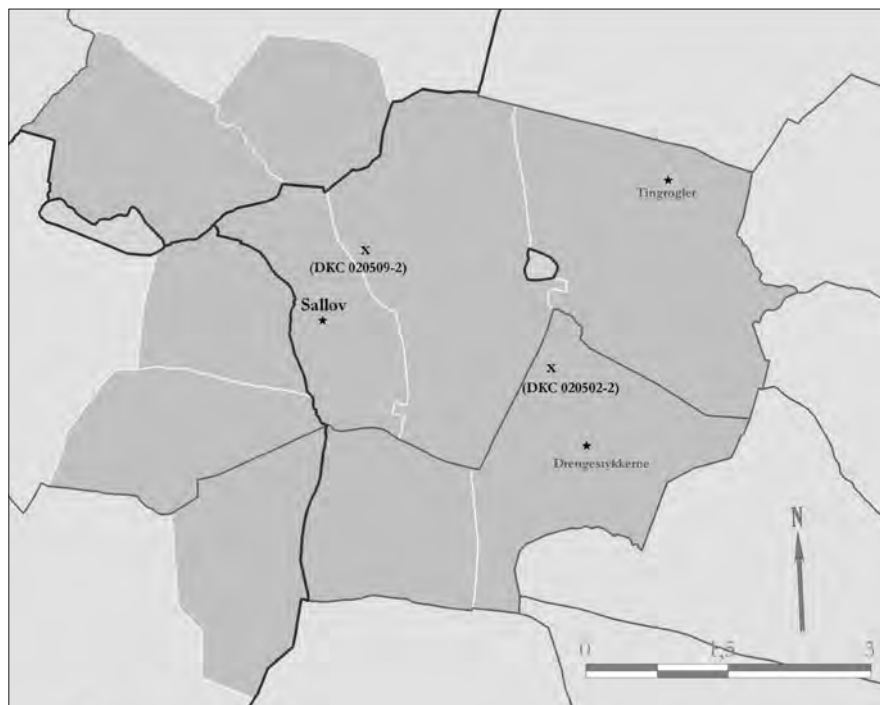

Fig. 3. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Salløv.

ningen '(ung) kriger, helt' (ODS), men der kan imidlertid også være tale om betydningen 'ung, ugift mand' eller 'tjenestedreng, karl' (Kalkar, ODS). Førstnævnte betydning er måske først og fremmest knyttet til det poetiske sprog under inspiration af ordets optræden i et antal runeindskrifter, og sandsynligheden for, at det som navneled skal tillægges en af de sidstnævnte betydninger, er muligvis størst (jf. Christensen 2010 s. 130).

Rent arkæologisk er der ikke mange centralpladsrelevante indicier heller, men antallet af regulære udgravninger af lokaliteter fra yngre jernalder er også meget få i området. Nordøst for Salløv blev Snoldelev-stenen fundet, og denne runesten, som er fra 800-tallet (DR 248), er det forhistoriske element i området, der mest tydeligt kan relateres til centralitet. På stenen nævnes en person med betegnelsen *thul* i relation til Salløv, og indskriften afspejler dermed tilstedeværelsen af en betydelig lederskikkelse i området. Der er fundet en omtrent samtidig kvindegrov med rigt dragtudstyr nær runestenen, som ligeledes afspejler prestige (fig. 3, DKC 020509-2). Der er således arkæologiske vidnesbyrd om elitær tilstedeværelse i området i tidlig vikingetid (jf. Chris-

tensen 1987, Stoklund 1987). Et løsfund af en bronzematrice fra germansk jernalder afspejler desuden (finere) håndværk, og genstanden kan dermed være et svagt indicium på centralitet (fig. 3, DKC 020502-2, Christensen 2010 s. 134).

Det arkæologiske materiale fra yngre jernalder i området kan næppe betragtes som repræsentativt, men der er dog glimtvis spor af centralpladsrelevante elementer. Disse har imidlertid ikke givet udslag i et centralpladsindicerende navnemiljø.

Tune, Sjælland

Navneleddet *tuna* spiller en væsentlig rolle i svensk navnemiljøteori, og det var derfor oplagt at gennemgå området omkring det sjællandske *Tune*, som i øvrigt er det eneste usammensatte bebyggelsesnavn i Danmark, hvori en formodet plural form af subst. *tun* indgår (jf. fig. 4). Ud over navnet *Tune* er bebyggelsesnavnet *Vesby*, der er et oprindeligt usammensat *Væ '(hedensk) hel-ligdom, vi', det eneste stednavn i området, der kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans. Marknavnene *Ornum Ås* og *Lille Ornum* (på fig. 4 markeret som *ornum*) kan dog være indirekte indicier på tilstedeværelsen af en større jordbesidder, idet subst. *ornum* frem til og med (ældre) middelalder benyttes som betegnelse for storgårdes og hovedgårdes særjorder (Håndbog for danske lokalhistorikere s. 282–283, Widding 1968).

Navnematerialet afspejler således førkristen religion med navnet *Vesby* samt en mulig centralpladsrelateret lokalitet – eventuelt en stormandsbebyggelse – med navnet *Tune*. Indirekte afspejles en stormandsgård fra sen vikingetid eller middelalder muligvis via navneleddet *ornum*.

Det arkæologiske materiale afspejler en vis rigdom samt håndværksaktiviteter omkring landsbyen Vindinge, der endvidere er karakteriseret ved en bemærkelsesværdig lang kontinuitet (markeret med stiplede linje på fig. 4, DKC 020512-20). Vindinge har formodentlig været en betydningsfuld bebyggelse i yngre jernalder, men om denne status har rakt ud over det lokale niveau er uvist (jf. Christensen 2010 s. 140–141). Fra Tune sogn er der efterretninger om et bortkommet runestensfragment (Pontoppidan 4 s. 106), men det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at arkæologisk materiale fra yngre jernalder ellers er helt fraværende hér. Det er sandsynligt, at dette ikke afspejler et reelt forhold, men i stedet skyldes manglende arkæologiske undersøgelser i området. At Tune er herredsby vidner i hvert fald om, at bebyggelsen har

Fig. 4. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Tune. Den stiplede linje markerer et areal omkring Vindinge by med kontinuert bebyggelse fra ældre jernalder og frem.

været af en vis betydning ved herredsinstitutionens opkomst. Ved den nedlagte Vesby er der registreret aktiviteter af formodet bebyggelsesmæssig karakter fra 900-tallet og frem, men disse synes ikke at være af en karakter, der er relateret til centralitet.

Området har med al sandsynlighed stor betydning i yngre jernalder, men gennemgangen af stednavnematerialet tillader ikke rekonstruktion af et centralpladsrelateret navnemiljø.

Det er påfaldende, at der umiddelbart omkring *Salløv* og *Tune*, der med navneleddene *sal* og *tuna*, som tillægges centralpladsrelevans i hhv. dansk og svensk navneforskning, ikke er hverken meget stednavnemateriale eller mange arkæologiske fund, der kan tolkes i den retning. Det er sandsynligt, at

denne situation ikke er reel, hvilket bl.a. også Snoldelev-stenen indicerer. Yderligere undersøgelser omkring Salløv og Tune – og frem for alt arkæologiske – vil være af stor interesse for yderligere diskussioner eller afklaringer af lokaliteternes status i yngre jernalder. Området omkring den nedlagte Vesby påkalder sig også naturlig interesse i denne sammenhæng.

St./Ll. Salby, Sjælland

Omkring St./Ll. Salby på Sjælland blev der indledningsvis udvalgt flere navne til nærmere analyse, men efter en vurdering af materialet er der kun enkelte navne, der kan betragtes som relevante for centralitet i yngre jernalder (fig. 5). Udover selve (*St./Ll.*) *Salby* anses henholdsvis *Borrering* og *Godebjerg* for at være potentielt interessante. *Borrering* indeholder subst. *borg* og betegner et endnu synligt voldanlæg fra jernalderen (fig. 5, DKC 020105-18), mens *Godebjerg* kan indeholde subst. *gud* og således være en parallel til eksempelvis *Gudbjerg* ved Gudme på Fyn (Christensen 2010 s. 144–151).

Navnematerialet i området kan samlet set afspejle centralpladsrelevante elementer som elitær tilstedeværelse, forsvar og muligvis førkristen religion. Det er selvfølgelig vanskeligt at afklare, om navnene er samtidige og dermed afspejler en samlet centralpladsstruktur. *Salby* er overleveret fra 1262, men *Borrering* og *Godebjerg* er først overleveret i markbogen fra 1682. For *Borrering* gælder det også, at navnet kan være yngre end det betegnede anlæg, idet lokaliteten kan være navngivet efter det synlige voldanlæg.

Der er mange arkæologiske registreringer fra yngre jernalder inden for området, og af disse er der flere, som har direkte relevans i forbindelse med centralitet. To lokaliteter markerer sig væsentligt både ved fundmateriale og kontinuitet (fig. 5, DKC 020103-16, DKC 020105-36). Begge disse lokaliteter kan karakteriseres som handelspladser med tilknyttede håndværksaktiviteter fra hhv. ældre romersk-ældre germansk jernalder og førromersk jernalder-vikingetid. Pladserne kan ved disse funktioner defineres som centrale (jf. bl.a. Sørensen 2008). Der forekommer også prestigegenstande på de to pladser, der sammen med områdets øvrige fund af grave med finere gravudstyr (fig. 5, DKC 020111-10), en guldbrakteat og et guldhængesmykke (fig. 5, DKC 020103-0A) samt enkelte øvrige løsfundne metalgenstande af finere kvalitet (fig. 5, DKC 020105-33, -34, DKC 020111-6) afspejler elitær tilstedeværelse i området i yngre jernalder (Christensen 2010 s. 154–158).

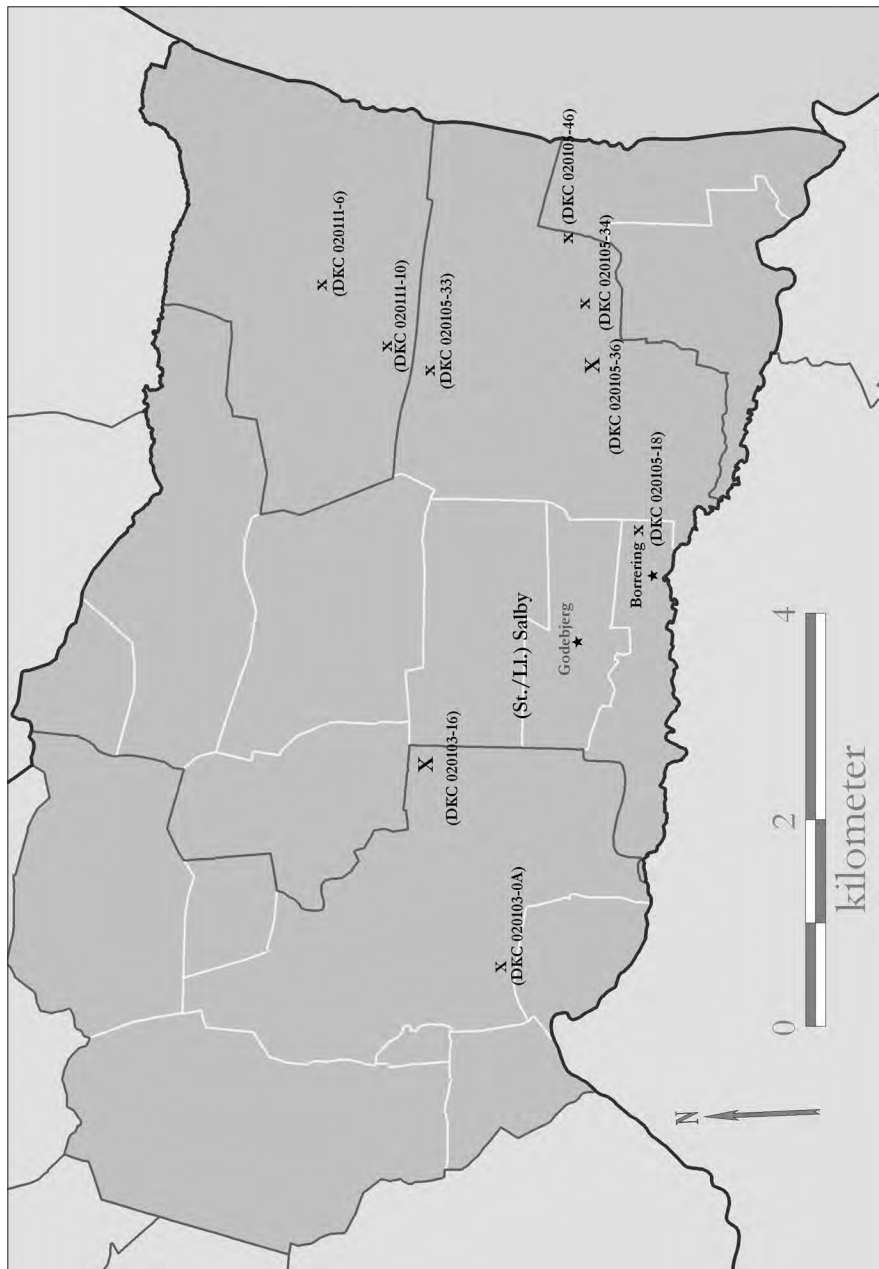

Fig. 5. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved (St./LL) Salby.

Ingen af områdets statusmarkerende eller centralpladsrelaterede fund optræder inden for Salby ejerlav. Det er imidlertid interessant, at der kan registreres et områdemæssigt sammenfald mellem et formodet centralpladsrelevant navn og arkæologisk centralitet, men hvorvidt dette er tilfældigt, er endnu uvist. Fremtidige arkæologiske undersøgelser inden for Salby ejerlav vil kunne bidrage til en afklaring af disse spørgsmål.

Onsved, Sjælland

I undersøgelsesområdet omkring Onsved på Sjælland er der flere navne, som kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, eller som i hvert fald kan betragtes som muligt interessante i denne sammenhæng (fig. 6). Af disse fremstår *Onsved* som det sikreste indicium på centralpladsrelaterede funktioner, idet navnet formodentlig er en sammensætning af gudenavnet *Odin* og subst. *vi* 'helligdom'. Navnene *Hellesø* og *Snekagre* kan sandsynligvis også tillægges udsagnsværdi som centralpladsindikatorer, idet forleddene er hhv. adj. *hellig* og subst. *snekke* 'mindre fartøj, krigsskib, eventuelt ledingskib'. *Tørslev* med forleddet *Thorir-* er muligvis interessant. Hvorvidt der er tale om en formodet præstebetegnelse *thōrir 'thorspræst' eller et deraf dannet personnavn *Thorir*, kan dog ikke afgøres. Dette har imidlertid stor betydning for, om navnet kan tillægges relevans i denne sammenhæng. *Dråby* med forleddet *Drag-* og *Skibby* med forleddet *Skib-* afspejler sandsynligvis kommunikation og samfærdsel, som er elementer af generel kulturhistorisk interesse, men sjældent indicier på centralitet alene (jf. Christensen 2010 s. 124, 235). Navnet *Børreholm* (og måske *Børhøj*) kan muligvis relateres til forsvar, men disse navne kan også være topografisk relaterede. *Lysebjerg* og *Vorbakke* kan eventuelt afspejle varslingspunkter og dermed forsvar, idet førstnævnte kan indeholde subst. *lys* eller vb. *lyse* muligvis sigtende til signalering, og sidstnævnte kan indeholde subst. gl. *warth* 'vagt, vagtpost'. Tolkningen er dog usikker, hvilket bl.a. skyldes, at navnene først er overleverede i hhv. 1682 og 1784, og ordidentifikationen derfor er vanskelig. Relationen mellem varslingspunkter og centralpladser er desuden ikke snæver (jf. Christensen 2010 s. 115, 232–233). Navnene *Dreng Agre*, *Drengebro Enge* og *Svendemose* med personbetegnelserne *dreng* og *svend* er potentielt interessante, idet begge personbetegnelser måske kan indeholde krigerrelaterede betydninger (eksempelvis Hellberg 1975 s. 94, Brink 1999 s. 15, ODS). For begge personbetegnelser gælder det dog, at de rummer et bredt betydningsindhold, og at ho-

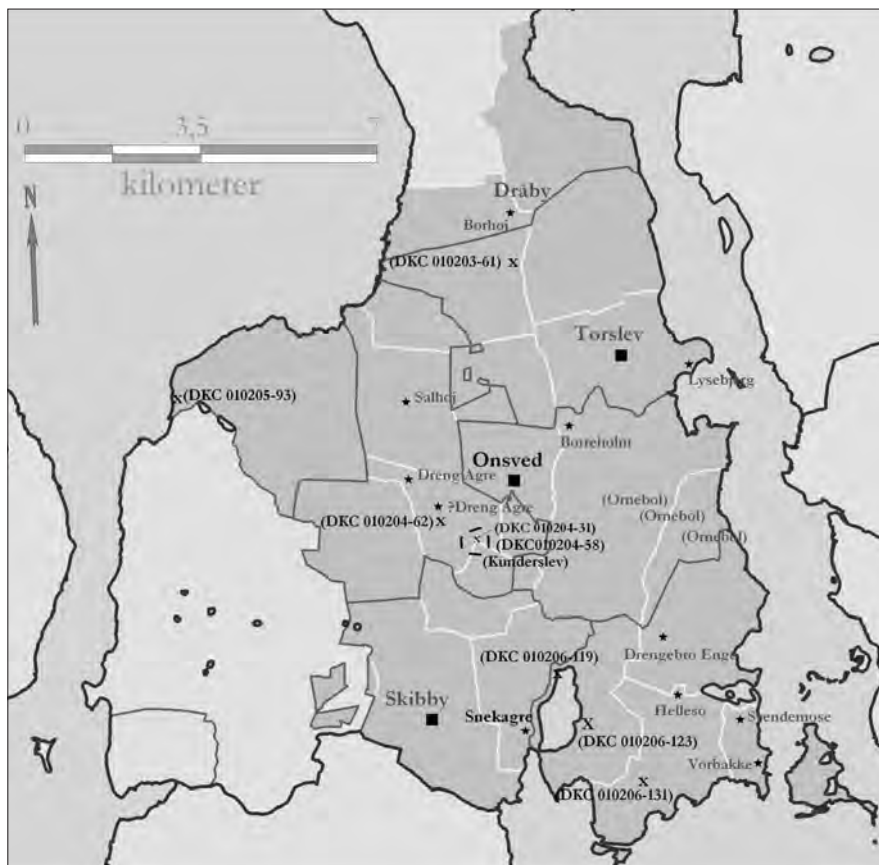

Fig. 6. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Onsved. Den stiplede linje markerer den nedlagte bebyggelse Kunderslev, der er lokaliseret via overfladefund og forhøjede fosfatværdier.

vedparten af de funktioner de kan tilskrives, ikke har relevans for krigerfunktioner og centralitet (jf. bl.a. Kalkar, ODS).

Et navn med eventuel relevans er *Salhøj* nordvest for Onsved. Navnet kan i princippet indeholde subst. *sal*, og det kan dermed være en parallel til landsbynavnet *Sallø* (< *Salhøje*) (jf. Holmberg 1976 s. 219). Navnet er dog først overleveret i markbogen fra 1682, og det kan derfor ikke afgøres, om forledet er subst. *sal* eller subst. *sadel* anvendt i en topografisk betydning (Christensen 2010 s. 219). Der er ikke registreret forhistorisk bebyggelse ved lokaliteten, og en afsøgning af området ville derfor være interessant.

Et indirekte vidnesbyrd om tilstedeværelsen af en storgård eller herregård

forekommer i Skuldelev ejerlav med navnet *Ornebol*, der indeholder subst. *or-num*, og som optræder tre gange i ejerlavet (Holmberg 1976 s. 32–33).

Det arkæologiske materiale i området opviser ikke et overvældende antal fund fra yngre jernalder, og flere af disse er endvidere løsfund. Den væsentligste lokalitet i forbindelse med centralitet er en anløbsplads på østsiden af Selsø Sø, der afspejler centrale funktioner (fig. 6, DKC 010206-123, Ulriksen 1997 s. 75–78). Ud over denne lokalitet er en gravplads med rige germanertidsgrave samt en grav fra yngre romertid af interesse, idet de markerer, at personer af en vis status har befundet sig i området (fig. 6, DKC 010205-93, DKC 010203-61, Ørsnes-Christensen 1955). Fundmaterialet omkring en nedlagt bebyggelse med navnet *Kunderslev* (fig. 6, DKC 010204-31, -58 og markeret med stiplede linje) er muligvis af relevans, idet der er gjort flere overfladefund af metaller, vægtlodder, tenvægte mv. med indicier på kontinuitet fra germansk jernalder og frem til slutningen af 1300-tallet, hvor bebyggelsen formodes nedlagt (Gissel 1977 s. 175, Østergaard Christensen 1977 s. 80–85). Lokaliteten er ikke udgravet, og dens karakter vil derfor først kunne afgøres endeligt ved et øget antal fund eller ved en egentlig udgravning. En bautasten og en stenkreds nordvest for Kunderslev menes at skulle tilskrives yngre jernalder, og de kan eventuelt være relevante i denne sammenhæng. Det samme kan eventuelt gøre sig gældende med et mindre antal løsfundne metalgenstande fra undersøgelsesområdet (fig. 6, DKC 010204-62, DKC 010206-119, -131, Christensen 2010 s. 225–228).

Der er elementer både i navnematerialet og i fundmaterialet, der er sandsynligt centralpladsrelaterede, men der er ikke på noget sted et præcist sammenfald mellem et centralpladsrelateret navn og fund. Området omkring Selsø Sø er interessant, idet navnet *Snekagre* optræder på vestsiden af denne, mens ovennævnte anløbsplads er beliggende på østsiden. Antallet af udgravede lokaliteter fra yngre jernalder er relativt få, og bl.a. de løsfundne metalgenstande kan indicere, at målrettede arkæologiske undersøgelser vil kunne forøge antallet af centralpladsrelaterede lokaliteter inden for området.

Salby, Fyn

Flere stednavne i Salby-området på Fyn forekommer interessante i relation til samfundsstruktur (fig. 7). Fire bebyggelsesnavne med sandsynlig eller mulig centralpladsrelevans kan iagttages. Udover *Salby* er også navnet *Viby* relevant, idet forleddet er subst. *vi* '(hedensk) helligdom, vi', hvorfor navnet kan rela-

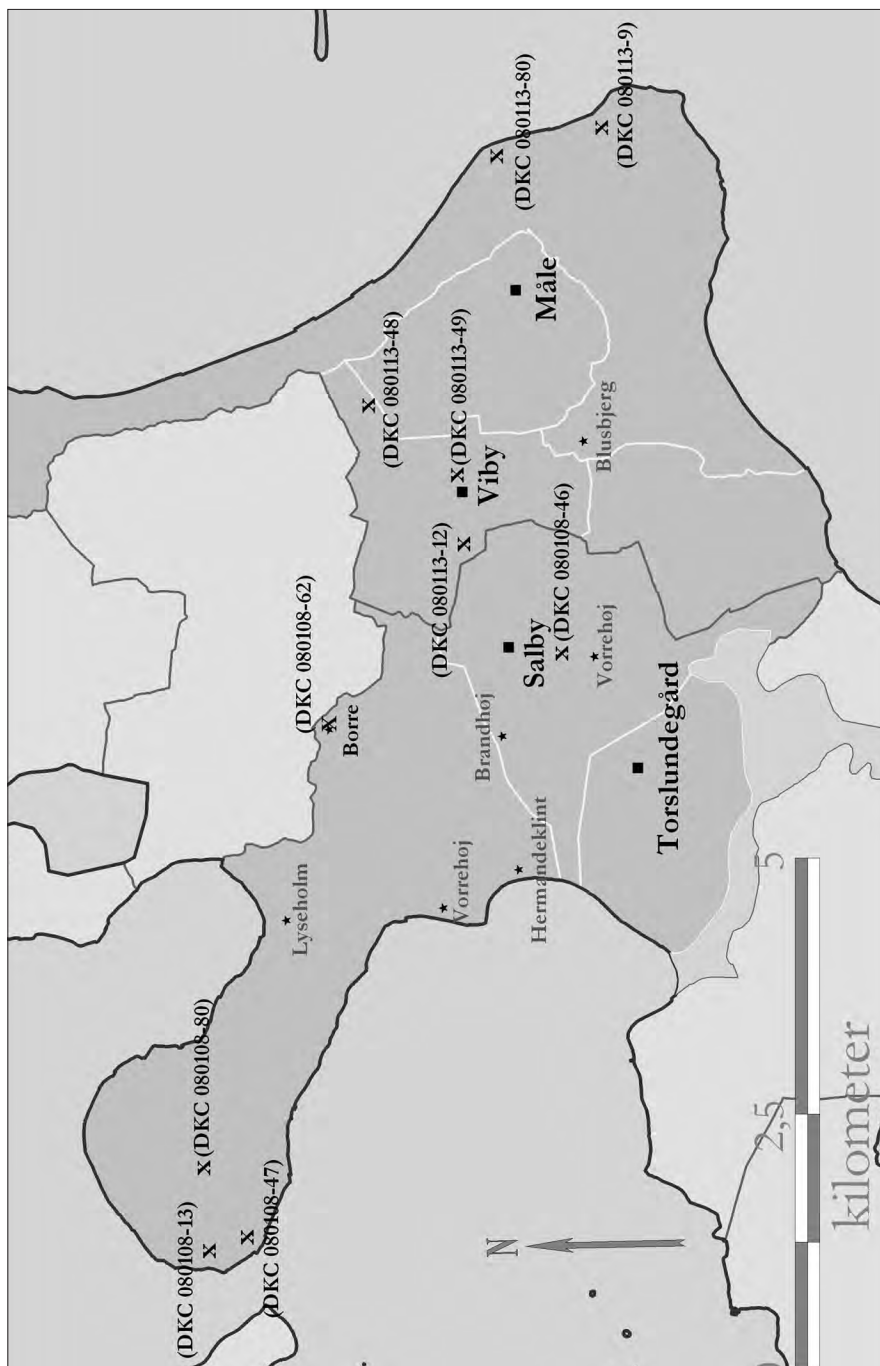

Fig. 7. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Salby på Fyn.

teres til førkristen religion. Til førkristen religion kan navnet *Torslundegård* formodentlig også relateres, da det kan tolkes som et oprindeligt *Torslunde* med gudenavnet *Thor* som forled (Kousgård Sørensen 1992 s. 235, 240–241). *Måle* kan desuden indeholde forleddet *mål*, gl. *māl*, i betydningen ‘retssag, tale’, om end der også er andre betydningsmuligheder (jf. Kousgård Sørensen 1954 s. 342, Jørgensen 2008 s. 202). I marknavnematerialet er der også flere navne, der er værd at bemærke. *Borre* indeholder subst. *borg* og sigter med al sandsynlighed til et forsvarsanlæg, der kan observeres på luftfotos som et stort grøftelignende anlæg, der afgrænser bakkens højeste punkt (fig. 7, DKC 080108-6, Christensen 2011 s. 18). Anlægget er ikke undersøgt arkæologisk, og dets alder er derfor ukendt. To *Vorrehøj*-navne kan også afspejle forsvarsfunktioner, idet forleddet i begge navne muligvis er subst. *warth* med betydningen ‘vagt, vagtpost’. Navnene er dog først overleveret i markbogen fra 1682, og den sene overlevering betyder, at det ikke kan afgøres, om forleddet er subst. *warth* eller subst. *wara* med betydningen ‘udmark’ (jf. Holmberg 1996 s. 213). Et andet af områdets navne, der er bemærkelsesværdigt, er *Hermandeklint*, som kan indeholde personbetegnelsen *herremand* eller alternativt *hermand* med betydningen ‘kriger’. Navnet kan måske betragtes som relevant i denne sammenhæng, og det forekommer under alle omstændigheder interessant, da der ikke er tale om et hyppigt mark- eller naturnavneled. Navnene *Lyseholm*, *Blusbjerg* og *Brandhøj* kan muligvis afspejle bavnfunktioner og dermed forsvarsrelaterede elementer, men relationen til centralitet er imidlertid ikke snæver (jf. Holmberg 1996 s. 213–215, Christensen 2010 s. 164).

Det arkæologiske materiale fra yngre jernalder er relativt sparsomt i området, og der er meget få regulære udgravninger fra perioden. Flere registreringer – hovedsageligt løsfund af smykker i ædelmetal – indikerer dog elementer af prestige i området i perioden. Flere af disse fund optræder ved den vestlige og den østlige kyst, men et tungeformet sølvspænde med guldbelægning samt et skålspænde er dog fundet centralt i undersøgelsesområdet, nemlig umiddelbart syd for Salby (fig. 7, DKC 080108-46, Christensen 2010 s. 170–171).

Det er hovedsageligt navnematerialet, der indikerer tilstedeværelsen af centralpladsrelaterede elementer i området. Det arkæologiske materiale er generelt sparsomt, men udviser dog nogle statusmarkerende elementer. Som nævnt er antallet af arkæologiske undersøgelser i området lavt, og det arkæologiske kildemateriale kan derfor ikke betragtes som repræsentativt. Detailundersøgelser med fokus på relationen mellem centralpladsindicerende stednavne og arkæologiske kilder vil være af særlig interesse i dette område.

Sahl, Østjylland

I undersøgelsesområdet omkring Sahl i Houlbjerg Herred, Jylland, er *Sahl* og *Tislund* de eneste stednavne, der indeholder sandsynlig centralpladsrelevans (fig. 8). *Sahl*, der er en plural form af subst. *sal*, kan afspejle en bebyggelse af særlig karakter, formodentlig med elitære relationer, mens *Tislund* med gudenavnet *Tyr* som forled afspejler førkristen religion (Holmberg 1986 s. 178). Førkristen religion kan rent formelt også afspejles i navnet *Gullev*, men hvorvidt forleddet skal tolkes som personnavnet gl. *Guthi* eller et formodet bagvedliggende appellativ **guthvi(r)* med betydningen 'hedensk præst, gudepræst' kan ikke afgøres (Kousgård Sørensen 1989 s. 5–6, 11, Jørgensen 2008 s. 102). Dette har imidlertid afgørende betydning for, om navnet kan tillægges relevans i denne sammenhæng. Undersøgelsesområdet afgrænses mod hhv. nord og vest af *Gudenå*, der også er et sakralt navn, men da åløbet er meget langt, er det uvist, om den sakrale udsagnsvær-

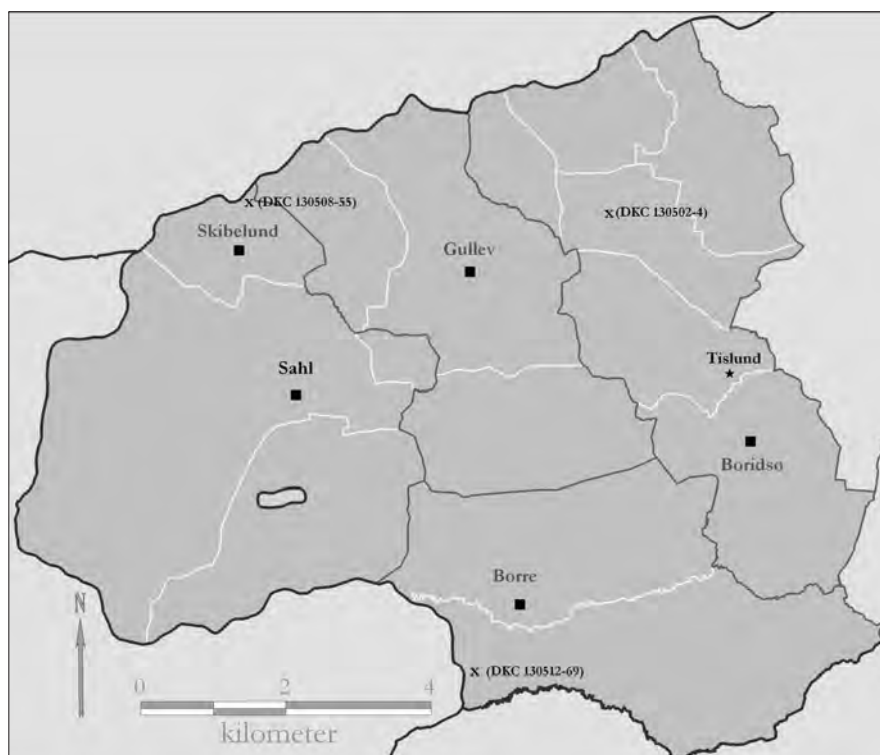

Fig. 8. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Sahl, Houlbjerg Herred, Jylland. Undersøgelsesområdet er afgrænset af Gudenåen mod nord og vest.

di kan relateres til undersøgelsesområdet. Navnene *Borre* og *Borridsø* indeholder begge subst. *borg* og repræsenterer dermed muligvis forsvarsrelaterede elementer. Begge navne kan også være topografisk relaterede, og der er ingen registrerede (forsvars)anlæg ved lokaliteterne, som kan støtte en forsvarsrelateret betydning. *Skibelund*, der ligger ved den (efter danske forhold) meget vandførende Gudenå afspejler sandsynligvis aktiviteter med skibe, og navnet kan dermed tillægges relation til kommunikation og samfærdsel. Det kan ikke afvises, at navnet indicerer beliggenheden af en anløbsplads el. lign., men en sådan tolkning er dog mere snæver og specialiseret end det sproglige indhold umiddelbart tillader.

Det arkæologiske materiale i området er sparsomt, og antallet af regulære udgravninger af lokaliteter fra yngre jernalder er meget få. Der er kun enkelte fund, som muligvis kan være relevante i denne sammenhæng. En halv denar fundet nord for Skibelund (fig. 8, DKC 130508-55) kan eventuelt være et indicium på handel eller håndværk ved Gudenåen, men det er et meget lille fund at basere yderligere tolkninger på. Fundet er dog interessant i relation til navnet *Skibelund*. Af øvrige statusindicerende fund i området er der fundet en rigt udstyret jordfæstegrav øst for Gullev med bl.a. spillebrikker af glas, guld- og sølvfingerringe samt sølvfibler (fig. 8, DKC 130502-4, Norling-Christensen 1956 s. 72–73). Der er også vidnesbyrd om en nu ødelagt skibsætning sydvest for Borre, men da anlægget før ødelæggelsen ikke blev udsat for egentlige undersøgelser, er der uvished om både dets alder og karakter (fig. 8, DKC 130512-69, Christensen 1876–77 s. 296–297).

Det sandsynligt centralpladsrelaterede stednavnemateriale i området er sparsomt, og der kan næppe tales om et egentlig centralpladsindicerende navnemiljø. I marknavnematerialet kan der imidlertid iagttages flere indicier på nedlagte bebyggelser (jf. Christensen 2010 s. 173–174), og det må tages i betragtning, at disse omstruktureringer kan have forårsaget visse forstyrrelser i navnematerialet. Heller ikke det arkæologiske materiale vidner om centralitet i området, men materialet kan sandsynligvis ikke anses for fuldt repræsentativt. Målttede undersøgelser ved Gudenåen i Skibelund ejerlav samt på udvalgte steder i Sahl ejerlav ville være af særlig interesse for afklaringen af områdets karakter.

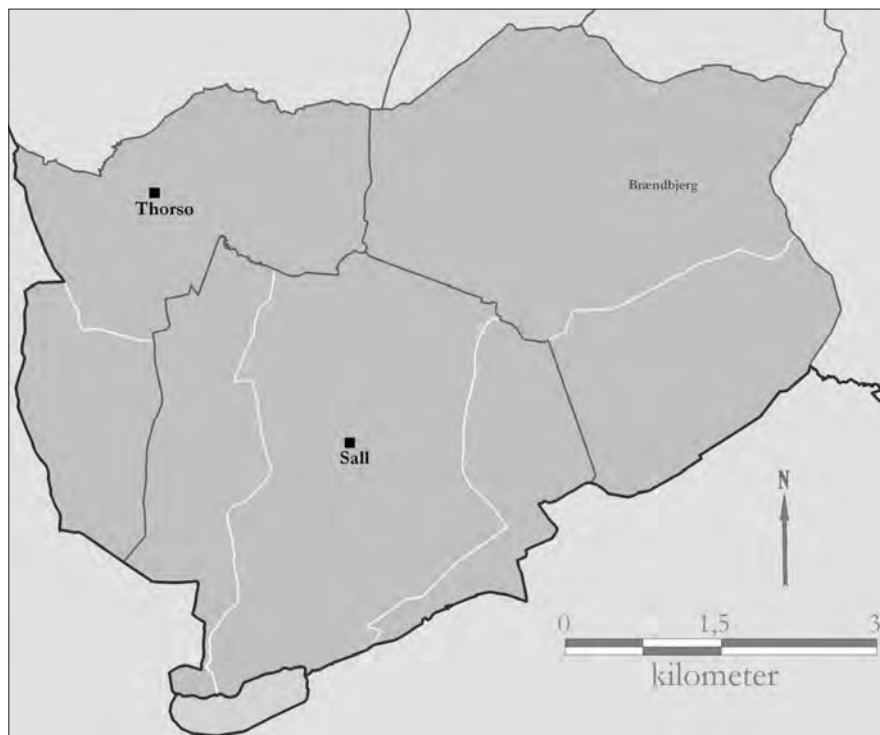

Fig. 9. Stednavne med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Sall, Houlbjerg Herred, Jylland. Der er ingen arkæologiske fund fra yngre jernalder, der kan relateres til centralitet.

Sall, Østjylland

Omkring Sall – også i Houlbjerg Herred i Jylland – er stednavnene *Sall* og *Thorso* af størst interesse (fig. 9). *Sall* består af et usammensat *sal*, mens *Thorso* er en sammensætning af gudenavnet *Thor* og subst. *høj*. Navnet *Brændbjerg* kan betegne et varslingspunkt, mens nogle *smede*-navne, der udgør et markant indslag omkring **Smedris*, eventuelt kan afspejle reelle smede-relaterede aktiviteter (jf. Christensen 2010 s. 189). Om både varslingspunkter og smedeaktiviteter gælder det dog, at de ikke er snævert relaterede til centralitet (jf. Christensen 2010 s. 92, 230–233).

Der er stort set ingen arkæologiske fund i området, som kan dateres til yngre jernalder. Et enkelt løsfund af slagge afspejler lokal jernudvinding, men derudover kan arkæologien ikke supplere med viden af hverken bebyggelse-historisk eller samfundsstrukturel karakter. Det arkæologiske materiale i området kan på ingen måde betragtes som repræsentativt, og fundsituationen formodes dermed ikke at være reel.

Sahl, Vestjylland

Undersøgelsesområdet omkring Sahl i Ginding Herred, Jylland, er det største af de gennemgaaede områder, men det er relativt få navne, der kan tillægges sandsynlig relevans i forbindelse med centralitet (fig. 10). *Sahl*, der ligesom *Sahl* i Houbjerg Herred, er en plural form af subst. *sal*, betragtes som en sandsynlig centralpladsmarkør, og det samme er tilfældet med *Hellesø*, hvor forledet er adj. *bellig*. Samme forled kan i øvrigt optræde i navnet *Helledal*, men da der er flere mulige tolkninger i dette navn, er dets centralpladsrelevans mere usikker. Efterledet *-landing* i navnet *Skovlund* kan betyde 'sted, hvor der landes, landingsplads', men da det også kan betyde 'kyst, bred' (DS 17:1 s. 225, Feilberg, ODS), betragtes navnet som en usikker centralpladsmarkør. Navnene *Brændhøj* og *Brandhøje* kan muligvis betegne signalpladser, og da ordstoffet ikke modsiger en høj alder, kan de i princippet være relevante for yngre jernalder. Som nævnt er varslingspladser ikke snævert relaterede til centralitet, og navnene er nok snarere af generel kulturhistorisk interesse end af relevans for centralitet. Navnene *Åborg*, *Borgens Mose* og *Borgene* kan i princippet sigte til forsvarsrelaterede elementer, men tolkningerne er usikre, da navnene også kan være topografisk relaterede. Navnet **Thorsted* er potentielt interessant (jf. Christensen 2010 s. 202–203). Navnet er dog først overleveret i 1796, og den sene overlevering bevirker, at tolkningen er usikker, ligesom det er tvivlsomt, hvor høj en alder navnet overhovedet kan tillægges (jf. Christensen 2010 s. 198).

Det arkæologiske materiale i området fremviser flere fund og lokaliteter fra yngre jernalder, og flere af disse synes at have relevans i forbindelse med centralitet. Umiddelbart omkring den romanske kirke i Sahl by er der fundet flere centralpladsrelevante elementer, bl.a. en rigt udstyret ryttergrav fra vikingetid (fig. 10, DKC 180208-45), et område med grubehuse, der generelt repræsenterer centralpladsrelaterede elementer som håndværk (og eventuelt også handel), samt en bebyggelse fra yngre jernalder, der på grund af dens størrelse, beliggenhed og datering er meget interessant (fig. 10 samt Christensen 2010 s. 204–205). Nordvest for Sahl er der også registreret et større grubehusområde med flere metalfund (fig. 10, DKC 180208-190, -193), ligesom der vest og sydvest herfor er gjort flere statusindicerende løsfund af bl.a. ædelmetaller (fig. 10, DKC 180208-138, -195). Registreringerne sydligst i undersøgelsesområdet afspejler jernudvindingsaktiviteter, ligesom der også her er fundet grubehuse og (løsfundne) prestigegenstande, bl.a. i form af guldringe (fig. 10 DKC 180209-659, -693, -694, -695, -702). Et større grubehusområde er også registreret østligst i undersøgelsesområdet (fig. 10, DKC

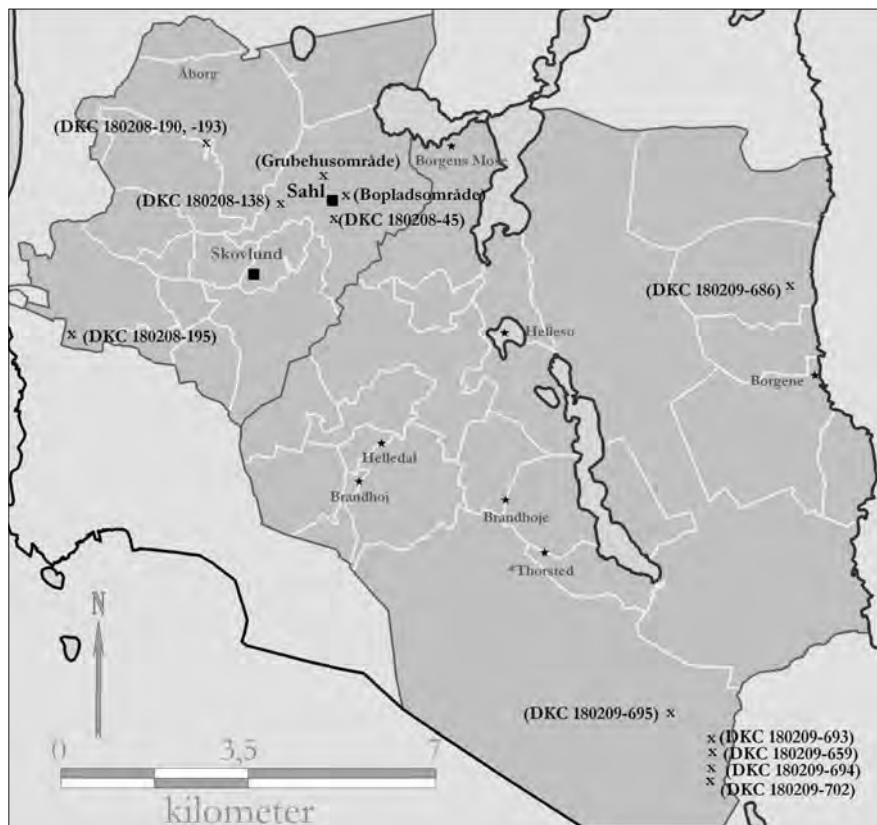

Fig. 10. Stednavne og arkæologiske fund (x) med mulig eller sandsynlig centralpladsrelevans ved Sahl, Ginding Herred, Jylland.

180209-686). De mange registrerede grubehusområder i undersøgelsesområdet afspejler håndværk og eventuelt handel, mens jernudvinding i større målestok afspejles i fundene sydligst i området. Af prestigeindicerende genstande er der flere (først og fremmest løsfundne) i området, men særlig interessant i den forbindelse er selvfølgelig ryttergraven ved Sahl.

I områdets stednavnemateriale er der enkelte elementer, som kan tillægges relevans i denne sammenhæng, men der er ikke tale om et reelt navnemiljø af overbevisende centralrelateret karakter. Det arkæologiske kildemateriale udviser flere centralpladskaraktistiske funktioner, og det er interessant, at flere af disse netop er registreret ved den formodede centralpladsmarkør *Sahl*. Hvorvidt sammenfaldet mellem et område udpeget på basis af et formodet centralpladsrelevant navn, og et område med arkæologisk centralitet er tilfæl-

digt, er uvist. Fortsatte arkæologiske undersøgelser omkring Sahl er derfor af stor interesse og vil kunne rumme et interessant bidrag til diskussionerne om betydningsindholdet i navneleddet *sal*. En afklaring af eventuel samtidighed og interne relationer mellem områdets øvrige lokaliteter med mulig centralpladsrelevans er ligeledes af interesse i forbindelse med diskussioner om centralpladsstrukturer. Området rummer således et stort forskningspotentiale.

Bemærkninger til undersøgelsesområderne

Analyserne af de otte undersøgelsesområder viser ingen ensartede mønstre i navnematerialet, og antallet af udvalgte – og især positivt vurderede – navne varierer stærkt områderne imellem. Det område, hvor materialet bedst kan sammenstilles med et svensk navnemiljø, er Salby på Fyn.

Den kategori af centrale funktioner, der hyppigst afspejles i navnematerialet inden for undersøgelsesområderne er førkristen religion. I alle områder undtagen ved Salløv er der mindst et navn, som kan relateres til denne kategori, ved Salby og Onsved er der to, og det samme gør sig muligvis gældende ved Sahl (i Ginding Herred).

Navne, som kan relateres til forsvar, optræder inden for alle undersøgelsesområderne. Disse navnes udsagnsværdi for yngre jernalder varierer dog betydeligt. Dette skyldes bl.a. vanskeligheder i forbindelse med betydningsfastlæggelsen, som eksempelvis ved subst. *borg*, der både kan optræde med et forsvarsrelateret og et topografisk betydningsindhold. Nogle af de betegnede fænomener inden for denne kategori – eksempelvis bavnfunktioner – afspejler endvidere generelle samfundsorganisatoriske forhold snarere end centrale, ligesom flere af de muligt relevante navne kun kan dateres inden for meget brede rammer.⁵ Disse forhold gør denne gruppe af navne vanskelig at vurdere.

Retsudøvelse indiceres ved Salløv på Sjælland og ved Salby på Fyn. I alle de øvrige undersøgelsesområder (bortset fra Tune) kunne også udvælges *Ting*-navne, men ingen af disse formodes at have direkte relevans for retsudøvelse i yngre jernalder (jf. Christensen 2010 s. 234).

⁵ I hovedparten af undersøgelsesområderne kunne der indledende udvælges et relativt stort antal navne med subst. *bavn* 'signalbål'. Disse navne inddrages ikke her, fordi de ikke betragtes som sandsynligt relevante for centralitet i yngre jernalder. Ud over at signalering ikke formodes at være et snævert centralpladsrelateret fænomen, skyldes dette først og fremmest, at *bavn* menes at være optaget i det danske sprog så sent som i 1300-tallet, og at navnene dermed må være yngre end den her relevante periode (jf. bl.a. Holmberg 1996 s. 56, Christensen 2010 s. 115).

Der optræder flere personbetegnelser inden for undersøgelsesområderne. Også disse er generelt vanskelige at vurdere, bl.a. fordi de kan tilskrives flere forskellige funktioner eller egenskaber og derfor kun kan tillægges mulig relevans for centrale funktioner (jf. Christensen 2010 s. 237).

Samlet set synes der ikke at kunne rekonstrueres ensartede centralpladsindicerende navnemiljøer i undersøgelsesområderne, om end der er registreret navne med sandsynlig centralpladsrelevans i dem alle. I hovedparten af områderne optræder der ét navn – foruden de onomastiske udgangspunkter – der kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans. I enkelte områder optræder der flere. Et gennemsnit på omkring to navne, hvoraf nogle er placerede med en betydelig indbyrdes afstand, giver dog næppe basis for en kategorisering som egentlige navnemiljøer. Det er endvidere usikkert, i hvilken grad disse navne kan betragtes som såvel tidsmæssigt som strukturelt relaterede.

Spørgsmålet er da, hvad fraværet af registrerbare centralpladsindicerende navnemiljøer i undersøgelsesområderne skyldes. Da det arkæologiske materiale ved St./Ll. Salby på Sjælland og ved Sahl i Vestjylland afspejler flere centralpladsrelevante elementer, og da der i områderne omkring hhv. Salløv, Tune og Salby tillige er sporadiske indicier på elitær tilstedeværelse eller centrale funktioner, bør fraværet af centralpladsindicerende navnemiljøer ikke alene skyldes, at valget er faldet på de forkerte undersøgelsesområder.⁶ Graden af observerbare bebyggelsesmæssige omstruktureringer i de udvalgte undersøgelsesområder indikerer heller ikke så store forstyrrelser, at det alene forklarer fraværet. Navnematerialet ved Salby på Fyn er som nævnt det, der bedst kan sammenstilles med et centralpladsindicerende navnemiljø af svensk karakter, mens stort set alle de øvrige områder kun er karakteriseret ved ganske få relevante navne uanset graden af registrerbare bebyggelsesmæssige omstruktureringer (jf. Christensen 2010 s. 243–244). Det kan ikke afvises, at bebyggelsesmæssige omstruktureringer kan have forårsaget nogle forstyrrelser af navnematerialet i Danmark, men det er næppe hele årsagen til den manglende forekomst af centralpladsindicerende navnemiljøer i undersøgelsen.

⁶ Navnematerialet omkring den arkæologiske centralplads Sorte Muld på Bornholm er analyseret i en anden sammenhæng. Navnematerialet her synes heller ikke at kunne kategoriseres som et centralpladsindicerende navnemiljø, om end der er navne af potentiel interesse (Christensen 2011 s. 23–28).

Distributionen af centralpladsindicerende navnemiljøer

Projektets hovedformål var at undersøge muligheden for rekonstruktion af centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark. Der var desværre ikke mulighed for at undersøge overordnede ligheder og forskelle mellem det danske og det mellemsvenske område. At komme sandsynlige forklaringer på de forskellige strukturer i navnematerialet nærmere kræver dog sammenstillende analyser af både navnematerialet og bebyggelsesstrukturen de to områder imellem. Dette vil være en stor opgave, men resultaterne må forventes at være perspektivrige. Indtil da kan der indledende peges på nogle af de mulige faktorer, der kan have betydning for distributionen af de formodet centralpladsindicerende navnemiljøer.

Realforhold

I modsætning til tidligere kobles forekomsten af de centralpladsindicerende navnemiljøer ikke snævert til Sveariget, men betragtes snarere som udtryk for generelle samfundsstrukturelle og -organisatoriske forhold (jf. eksempelvis Brink 1996). De samfundsstrukturelle forhold formodes i overordnede træk at have været nogenlunde ensartede i store dele af det skandinaviske område i yngre jernalder, og de centralpladser, som navnemiljøerne formodes at afspejle, er registreret arkæologisk i såvel det danske som det svenske område. Forskellige realforhold med henblik på forekomst eller fravær af centralpladsstrukturer bør således ikke bære hele forklaringen på den uensartede fordeling.

Tilstedeværelsen af gentagne og ensartede centralpladsindicerende navnemiljøer er snævert forbundet med centralpladsernes organisering som komplekser af pladser med de centrale funktioner spredt på forskellige lokaliteter. Jo større variationer, der har været i centralpladsernes struktur og organisering i landskabet, jo mindre grund er der til at forvente, at de afspejles onomastisk ved ensartede navnemiljøer, der indikerer omtrent den samme vifte af centrale funktioner.⁷ Den arkæologiske teori om yngre jernalders centralpladskomplekser blev oprindeligt fremsat som en arbejdshypotese og hovedsageligt på basis af resultaterne fra Gudme på Fyn (jf. Näsman 1991a s. 328, 1991b s. 171). Den indbyrdes relation, der kan iagttages mellem flere lokali-

⁷ Dette aspekt er i øvrigt også understreget ved flere af de svenske analyser af centralpladsindicerende navnemiljøer (jf. eksempelvis Hellberg 1979 s. 145).

teter med centrale funktioner i Gudme-området, er siden blevet benyttet som en model for forståelsen af centralpladsernes generelle struktur i yngre jernalder, men det er ofte blevet påpeget, at der må forventes en høj grad af variation. Nogle steder kan en centralplads være repræsenteret ved en enkelt lokalitet og andre steder – som ved Gudme – vil der kunne iagttages flere pladser, som indgår i den pågældende struktur (jf. bl.a. Näsman 1991a s. 328, Fabech 1999 s. 45, Hårdh 2002 s. 127). Disse strukturelle variationer kan naturligvis ikke give udslag i ensartede onomastiske strukturer, men om centralpladsstrukturerne i Danmark generelt har været mere varierede end i det mellemsvenske område er uvist.

Variationer i graden af bebyggelsesmæssige omstruktureringer har været nævnt som en mulig forklaring på den uensartede fordeling af centralpladsindicerende navnemiljøer (jf. Brink 1998 s. 310). At omstruktureringer i bebyggelsen har medført forstyrrelser af stednavnematerialet, og at der kan være foregået flere omstruktureringer i Danmark end i Mellemsverige, kan heller ikke helt afvises. I Danmark flytter jernalderens bebyggelser rundt i landskabet, men fra yngre romersk jernalder – dvs. fra omkring 200 e. Kr. – foregår disse flytninger inden for meget begrænsede områder, således at en landsby kan følges i dens forskellige faser fra yngre jernalder og frem inden for en relativt lille radius (jf. bl.a. Fabech & Ringtved 2002 s. 86). Det er muligt, at flytningerne i nogle tilfælde kan have resulteret i navneskifte og således også have sløret strukturer eller mønstre i stednavnematerialet, herunder eventuelle centralpladsrelaterede navnemiljøer. Antallet af gamle stednavne og navnetyper indicerer imidlertid ikke, at det har været normen, og at omstruktureringen i særlig grad skulle have ramt centralpladsindicerende stednavne forekommer ikke sandsynligt. Fra vikingetid og frem til og med ældre middelalder sker der en kraftig bebyggelsesekspansion i det danske område, som bl.a. kan iagttages ved det store antal danske *torp*-navne (jf. bl.a. Fabech & al 2002 s. 122–123). At disse skulle have overlejet ældre bebyggelser i nævneværdig grad – og i særlig grad dem med centralpladsrelaterede navne – er der dog heller ikke indier på.

Det er muligt, at en del af forklaringen på den uensartede geografiske fordeling af de karakteristiske navnemiljøer skal søges i en uensartet brug af centralpladstermer inden for hhv. det danske og det mellemsvenske område. Det mellemsvenske tyngdepunkt, der kan iagttages ved flere af de karakteristiske navne og navneled, eksempelvis *Tuna* og *Husaby*, kan måske delvis forklares ved en mere konsekvent brug af bestemte elementer i navngivningen – og herunder muligvis et mere fast inventar af centralpladstermer – i Mellemsverige end i Danmark. Et katalog over centralpladsindicerende navneled, der er

tilpasset netop det danske område, vil give bedre mulighed for registrering og kortlægning af relevante navne og eventuelle strukturer her. Dette vil også give et mere kvalificeret grundlag for en sammenstilling af stednavnematerialets kildeværdi for centralpladsstrukturer i hhv. Mellemsverige og Danmark.

Forskerens rolle

De indledende valg af metode og empiri har selvfølgelig stor betydning for udfaldet af en undersøgelse, ligesom også den teoretiske tilgang, og herunder tolkningsstrategien, har betydning for resultatet af en given analyse (jf. Brink 1997 s. 61–62, Christensen 2011 s. 29–31).

Stednavnematerialet giver langt fra altid mulighed for entydige tolkninger, og dette gør sig i høj grad gældende i forbindelse med de sent overleverede marknavne, hvor det i flere tilfælde er vanskeligt at identificere, hvilke(t) ord et givet navn er dannet af. En anden vanskelighed opstår i forbindelse med fastlæggelse af betydningen i de enkelte navne eller navneled, idet mange ord indeholder flere mulige betydninger. Usikkerhed i forbindelse med både ordidentifikation og betydningsfastlæggelse kan således resultere i en hel vifte af mulige tolkninger, hvoraf nogle selvfølgelig vil forekomme mere kvalificerede end andre.

Ved tolkningen af navnematerialet i de gennemgåede undersøgelsesområder er sproglige argumenter vægtet højest, mens topografiske og kulturhistoriske argumenter er inddraget, hvis det har været opklarende for et valg mellem flere mulige tolkninger. Øvrige kontekstbaserede argumenter er der derimod ikke gjort brug af. Denne tolkningsstrategi adskiller sig imidlertid meget fra den tilgang, der anvendes ved de mellemsvenske navnemiljøanalyser, hvor såvel den onomastiske som den ekstralingvistiske kontekst tillægges stor tolkningsmæssig værdi (jf. bl.a. Hellberg 1984b s. 135, Brink 1997 s. 61–62). Et navneled med et forholdsvis bredt og værdineutralt betydningsindhold som *smed* tillægges eksempelvis den mere værdiladede betydning ‘våbensmed’ eller ‘kongelig embedssmed’, hvis det forekommer i sammensætningen *Smedeby* og optræder inden for et centralpladsindicerende navnemiljø (jf. Hellberg 1975 s. 94–95, 1984a s. 88, Brink 1996 s. 241–242, 1997 s. 80). Der synes ikke at være grundlag for at tillægge *smed* denne betydning, når det optræder som navneled i Danmark.

Den gentagne forekomst af de ensartede navnemiljøer fremhæves som et argument for, at navnemiljøerne afspejler reelle samfundsorganisatoriske

strukturer bestående af internt relaterede elementer, og at de dermed også kan tillægges tolkningsmæssig værdi som meningsgivende kontekster (jf. bl.a. Brink 1997 s. 61–62, 1999 s. 12). Da dette grundlag ikke er tilstede i det danske materiale, er det vanskeligt at påvise strukturel relation mellem flere navne inden for et område, og dermed også at tillægge den onomastiske kontekst tolkningsmæssig værdi. De gennemgåede undersøgelsesområder er til lejligheden udpegede og afgrænsede områder, og at betragte dem som meningsbærende strukturer eller kontekster, og derved tillægge dem tolkningsmæssig værdi, kan medføre en risiko for cirkelslutninger. Disse tolkningsstrategiske forskelle kan forstærke indtrykket af den skæve geografiske fordeling af centralpladsrelaterede navnemiljøer (jf. Christensen 2010 s. 247–249).

Afrunding

Analyserne af otte udvalgte undersøgelsesområder har ikke givet basis for rekonstruktion af ensartede, centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark, om end der i alle områderne kunne iagttages navne med sandsynlig centralpladsrelevans. De relevante navne optræder hyppigst enkeltvis, men nogle steder kan der også iagttages grupperinger som ved Salby på Fyn. De gentagne mønstre, der anvendes som argument for strukturel relation mellem navnene i de svenske navnemiljøer, mangler dog endnu i det danske område. Det vil være ønskeligt om flere undersøgelser i fremtiden kan nuancere dette billede.

Litteratur

- Brink, Stefan, 1996: Political and social structures in early Scandinavia. A settlement-historical pre-study of the central place. I: *Tor* 28. S. 235–281.
- 1997: Västsvenska namnmiljöanalyser. I: *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg*. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica* 22.) S. 61–84.
- 1998: Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: *Centrala platser – Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. Red. av Lars Larsson & Birgitta Hårdh. Stockholm. S. 297–326.
- 1999: Fornskandinavisk religion – förhistoriskt samhälle. En bosättningshistorisk studie av centralorter i Norden. I: *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*. Red. av Ulf Drobin. Odense. S. 11–55.
- Christensen, J., 1876–77: Veierslev og Aigt sogne. I: *Samlinger til jydsk Historie og Topografi* 6. S. 281–316.
- Christensen, Lisbeth Eilersgaard, 2007: Stednavne som kilde til yngre jernalders samfunds-

- struktur. I: Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Red. af Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 19–34.
- 2010: Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser. Upubl. ph.d.-afhandling, Københavns Universitet. <http://nfi.ku.dk/publikationer/phd-afhandlinger>
- 2011: Afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark – problemstillinger og perspektiver. I: Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Red. af Lisbeth Eilersgaard Christensen & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 86.) S. 11–40.
- Christensen, Tom, 1987: Gravpladsen ved Gunvalds sten. Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979–86. København.
- DKC = Det Kulturhistoriske centralregister (nu Fund og fortidsminder). www.kultur-arv.dk/fundogfortidsminder
- DR = Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. København.
- Fabech, Charlotte, 1999: Organising the landscape. A matter of production, power, and religion. I: The making of kingdoms. Ed. by Tania Dickinson & David Griffiths. Oxford. S. 37–47.
- & al, 2002: Den gode jord – et natur- og kulturfænomen. I: Foranderlige landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning. Red. af Per Grau Møller & al. Odense. S. 112–143.
- Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte, 1995: Magtens geografi i Sydsandinavien. Om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønstre. I: Produksjon og samfunn. Beretning fra 2. nordiske jernalderssymposium på Granavolden. Red. af Heid Gjøstein Resi. Oslo. S. 11–37.
- 2002: Områder med stort fundpotentiale fra 1. årtusinde e. Kr. I: Foranderlige landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning. Red. af Per Grau Møller & al. Odense. S. 85–90.
- Feilberg = Feilberg, H. F., 1886–1913: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal 1–4. København.
- Gissel, Svend, 1977: De enkelte øde bebyggelser i Horns herred. I: Hornsherred undersøgelsen. Red. af Svend Gissel. København. (Det nordiske ødegårdsprojekt 2.) S. 161–194.
- Helgesson, Bertil, 2002: Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner. Lund. (Uppåkrastudier 5.)
- 2008: Med en fot i vattnet. Centrala platser i Skåne och på Själland. I: Öresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern. Red. av Anne Carlie. Lund. S. 239–256.
- Hellberg, Lars, 1975: Ortnamnen och den forntida sveastaten. I: Inledning till NORNAs fjärde symposium Ortnamn och samhälle på Hanaholmen den 25.–27.4.75. 1. Namngivning. Duplic. S. 92–110.
- 1979: Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I: Kalmar stads historia 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt. Huvudred.: Ingrid Hammarström. Kalmar. S. 119–166.
- 1984a: De finländska karlabyarna och deras svenska bakgrund. I: Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984. Red. av Lars Huldén & al. Helsingfors. (SNF 65.) S. 85–106.
- 1984b: Svetjud och Norrland. En kompakt forskningsrapport. I: Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984. Utg. av Lars-Erik Edlund & al. Red.: Birger Liljestrand. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 61.) S. 135–145.

- Holmberg, Bente, 1976: Stednavne i det sydlige Horns herred. Fremlæggelse. Tolkning. Anvendelse. Upubliceret magisterspeciale i nordisk filologi, Københavns universitet.
- 1986: Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. I: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. Red. af Vibeke Dalberg & Gillian Fellows-Jensen. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 27.) S. 109–127.
- 1996: Stednavne som historisk kilde. I: Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder. Red. af Ole Crumlin-Pedersen, Erland Porsmose & Henrik Thrane. Odense. S. 53–60 samt atlasdel s. 62–132 & Katalog s. 207–264.
- Håndbog for danske lokalhistorikere. Red.: Johan Hvidtfeldt. 1952–56. København.
- Hårdh, Birgitta, 2002: Uppåkra – Himlingøje – Hørup – centralitet i romersk jernalder. I: Drik – og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002. Red. af John Pind & al. Copenhagen. S. 123–129.
- Jørgensen, Bent, 2008: Danske stednavne. København.
- Kalkar = Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700) 1–5. 1881–1925. København.
- Kousgård Sørensen, John, 1954: Bebyggelsesnavne på Hindsholm. I: Fynske Aarbøger 5. S. 339–347.
- 1989: Om personnavne på -vi/-væ og den førkristne præstestand. Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrup-stenens indskrift. I: Danske studier. S. 5–33.
- 1992: Haupttypen sakraler Ortsnamen Südskandinaviens. I: Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Hrsg. von Karl Hauck. Göttingen. S. 228–241.
- Norling-Christensen, Hans, 1956: Haraldstedgravpladsen og ældre germansk jernalder i Danmark. I: Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. S. 14–143.
- Näsman, Ulf, 1991a: Nogle bemærkninger om det nordiske symposium "Samfundsorganisation og Regional Variation" på Sandbjerg Slot den 11. – 15. april 1989. I: Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Red. af Charlotte Fabeck & Jytte Ringved. Århus. S. 321–329.
- 1991b: Det syvende århundrede – et mørkt tidsrum i ny belysning. I: Fra stamme til stat i Danmark 2. Høvedingsamfund og kongemagt. Red. af Peder Mortensen & Birgit M. Rasmussen. Århus. S. 165–178.
- 2006: Danerne og det danske kongeriges opkomst. Om forskningsprogrammet »Fra Stamme til Stat i Danmark«. I: KUML. S. 205–237.
- Pontoppidan, Erich, 1763–81: Den Danske Atlas 1–8. (3–8 ved Hans de Hofman.) København.
- Skre, Dagfinn, 2007: Towns and markets, kings and central places in south-western Scandinavia c. AD 800–950. I: Kaupang in Skiringssal. Ed. by Dagfinn Skre. Århus. S. 445–469.
- Stoklund, Marie, 1987: Runestenen fra Snoldelev. Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979–86. Red. af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. København. S. 162.
- Sørensen, Anne C., 2008: Centralpladser på Østsjælland ca. 550–1100 e. Kr. I: Öresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern. Red. av Anne Carlie. Lund. S. 257–277.
- Ulriksen, Jens, 1997: Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e. Kr. Roskilde.
- Widding, Ole, 1968: Ornum. I: KL 13. Sp. 21–22.
- Ørsnes-Christensen, Mogens, 1955: Kyndbygravpladsen. Rige fund fra en fundfattig tid. I: Fra Nationalmuseets arbejdsmark. S. 74–81.

Østergaard Christensen, J. L., 1977: Arkæologisk fundmateriale. I: Hornsherred undersøgelsen. Red. af Svend Gissel. København. (Det nordiske ødegårdsprojekt 2.) S. 74–95.

Summary

Place-names as a source of information on central-place complexes in Denmark

By Lisbeth Eilersgaard Christensen

In central Sweden, characteristic place-names of possible relevance to social conditions, such as religion, social status and defence, often occur together in a relatively uniform pattern. This has given rise to theories about these onomastic environments providing linguistic evidence of the central-place complexes of the Late Iron Age.

Place-names as a source regarding such complexes in Denmark have received little attention, primarily because characteristic onomastic environments of this kind do not seem to occur here. However, a hypothesis that place-name environments indicative of central places can in fact be reconstructed in southern Scandinavia, if settlement, field and nature (feature) names are all taken into account, has resulted in a focus on the subject with regard to Danish territory as well. One example of this is the author's PhD project 'Place-names as a source of information on the social structure of the Late Iron Age'.

The project involved an analysis of place-names from eight areas, which were chosen on the basis of six *sal* names, one *tune* name and one name of the *Odinsvi* type. In each area, the author selected and interpreted names with a semantic content that could be related to the central functions specialised crafts and production, exchange and distribution of goods, cult and religion, defence, armed forces and control, administration of justice, (elements of) communication and political leadership. These names were subsequently compared with the archaeological data from each area.

The analysis offers no evidence of recurring, uniform patterns in the areas selected. In most of them, however, there is one name, besides the one that was the basis for choosing the area, that can be ascribed central-place relevance. In a few places, there are several. Most frequent are names relevant to religion and defence, although in some cases their evidential value is difficult to determine.

Regional differences regarding naming may partly explain the differing incidence of recurring patterns in the onomastic data in central Sweden and in Denmark, and the theoretical approach used in interpreting those data also crucially affects the results of the analysis. A large body of place-names of relevance to social structure and centrality does exist in Denmark. Most often, these names seem to occur individually, although small groups are also found. Uniform onomastic environments indicative of central places, on the other hand, cannot be discerned.

Navnet *Oslo*

Et tilsvaer til Harald Bjorvands artikkel *Oslo* i *Namn och bygd* 96

Av Frode Korslund

Namn och bygd 99 (2011), 87–93

Frode Korslund, Oslo: The name *Oslo*.

Abstract

The author points out that Scandinavian *u*-stems never have mutation (umlaut) in compounds, and that the form *Ósló* cannot be explained as a regular phonological development from Proto-Scandinavian *ásu-*. He regards *Ásló* as the oldest and original form, and the one that developed from Proto-Scandinavian, while *Ósló* is a more recently developed alternative form resulting from vowel assimilation. Formally and from a purely linguistic point of view, the first element *ás-* can be interpreted as the stem form of either *áss/óss* m. ‘god’ or *áss* m. ‘long, narrow ridge’, but as it is generally construed as the latter, that interpretation should be preferred in this case as well.

Keywords: The place-name *Oslo*, interpretation, phonological development, *ló* names.

Innledning

Harald Bjorvand er overbevist om at navnet *Oslo*, sikkert og entydig, skal tolkes som ‘gudesletta’ – og han argumenterer imot min tolkning som ‘sletta under åsen’. Jeg fastholder imidlertid min tolkning, og jeg vil nedenfor gjøre rede for hvorfor jeg fortsatt mener at denne er den mest sannsynlige. En rekke argumenter er blitt fremført for og imot de to tolkningene av navnet *Oslo*, og jeg skal ikke gjenta alle disse her (se Wetås 2004 og Bjorvand 2008 – med litteraturlister for relevante artikler). I dette tilsvaret vil jeg begrense meg til å underbygge min teori om at formen *Ósló* er en yngre utviklet form av *Ásló*, at de topografiske forholdene støtter tolkningen av navnet som ‘sletta under åsen’, og at en komparativ studie av andre stedsnavn som begynner med *ás-* sannsynliggjør dette som den rette tolkningen.

Eldste og lydrette form

Navnet *Oslo* er belagt med to former i norrønt: *Ásló* og *Ósló* – og hvilken av disse to som skal betraktes som den eldste og regelmessige formen, lydrett utviklet fra urnordisk, er helt avgjørende for tolkningen. Bjorvand (2008 s. 27)

mener at *Ósló* er den eldste og lydrette formen, mens *Ásló* «skyldes [...] senere påvirkning fra appellativet *áss*». Utgangspunktet for min tolkning vil derimot være formen *Ásló*.

Sideformen *Ósló* er imidlertid problematisk, og hvis en ønsker å tolke forleddet i navnet *Oslo* som stammeformen av *áss* m. 'høydedrag' må det gis en troverdig forklaring på hvordan denne (yngre) formen kan ha oppstått. Bjorvand avviser min teori om at denne kan ha oppstått som et resultat av vokalassimilasjon fordi «det ikke finnes sikre eksempler [...] som kan vises å være tilstrekkelig gamle» (op. cit. s. 30). Jeg er imidlertid ikke enig i dette, for det finnes en god og interessant parallell i bygdenavnet og sognenavnet *Ámotsdal* i Seljord, Telemark. Dette har fått en overgang (vokalassimilasjon) fra *Ámótsdalr* til *Ómótsdalr* (jf. NG 7 s. 338), og denne overgangen må ha skjedd tidlig – jf. skriftformene «Omodzssdalzss» (gen.) 1468 og «Omidzsdal» 1494, 1498. (Dessuten har den påvirkende /ó/ i annen stavelse senere blitt svekket til /e/ – jf. dagens uttale /'ómørsdal/.) Selve gårdsnavnet som har gitt navn til bygda er imidlertid ikke blitt utsatt for vokalassimilasjon (jf. *Ámot* /'ámót/ – op. cit. s. 342).

Navnet *Ósló* sto ofte som forledd i sammensetningene *Óslóarherað*, *Óslóarsýsla* og *Óslóarfjórðr* (eventuelt med *s*-genitiv) – og det er derfor fristende å tenke seg en lignende utvikling her. Altså en tidlig overgang fra *Áslóarherað* til *Óslóarherað*, etc. En slik utvikling kan forklares ved at det fremste forleddet da får en svakere betoning (jf. Widmark 2006 s. 235). At også navnet *Ásló* alene fikk en overgang fra *á* til *ó* (i motsetning til *Ámót*), skyldtes trolig at denne var mindre i bruk enn de sammensatte formene – for de som bodde i og rundt Oslo omtalte vel stedet i første rekke som bare 'byen', jf. det kjente navnet *Bjørvika* (norrønt *Bjárvík 'byvika'), istedenfor *Óslóarvík.

Et nærmere, og eldre, eksempel på vokalassimilasjon finner vi dessuten i Nannestad, Akershus, hvor forleddet i gårdsnavnet *Refshólar* allerede i 1368 er belagt med den assimilerte formen *Røfshólar* – og navnet ble senere fullstendig assimilert til /'róvól/ (jf. NG 2 s. 402). Vokalene *á* og *ó* ble på 1200-tallet uttalt temmelig likt, så det er ikke urimelig å anta at sideformen *Ósló* (først belagt i 1225) kan ha oppstått på grunn av vokalassimilasjon allerede da. En bør dessuten her ha i mente at dialektene i det indre av Telemark er temmelig konservative og at de helt opp til moderne tid har bevart mange norrøne trekk. Dialektene på Sørøstlandet ble derimot svekket på et langt tidligere tidspunkt – og dialekten i Oslo må ha vært særlig utsatt gjennom innflytting og fremmed påvirkning.

Jeg vil følgelig forklare sideformen *Ósló* som en yngre form forårsaket av vokalassimilasjon. Alternativt kunne en forklare forleddet i formen *Ósló* som re-

sultatet av en yngre *u*-omlyd, slik som Gun Widmark har argumentert for i flere av sine artikler (jf. Widmark 2006, med henvisninger). De argumentene Magnus Rindal har fremført mot denne teorien er imidlertid, etter min mening, ganske vektige (jf. Rindal 2000 s. 171 f.) – og jeg foretrekker derfor å forklare overgangen *Ásló* > *Ósló* som et resultat av vokalassimilasjon.

Det motsatte standpunktet, som Bjorvand og en rekke andre går inn for, er svært problematisk. Å postulere at formen *Ósló* er den eldste og opprinnelige formen som har utviklet seg fra urnordisk (mens formen *Ásló* er en yngre form dannet ved analogi) strider mot alt vi vet om *u*-stammenes utvikling i norrønt. Den eneste belagte stammeformen av *áss/óss* m. 'gud' er *ás-* (og den er svært godt belagt), noen eksempler på **ós-* finnes overhodet ikke. (Noen få unntak som kan forklares ut fra påvirkende *u* og *v* [*w*] i etterleddet er behandlet og forklart av Gun Widmark – se Widmark 2006 s. 240.) Det samme gjelder også alle de andre norrøne *u*-stammene – de har aldri omlyd i stammeform. Og rent generelt gjelder dette de fleste andre vokalstammene i norrønt: De har aldri omlyd i stammeform, med mindre omlyden er gjennomført i hele paradigmet.

Den eneste holdbare forklaringen på dette fenomenet må være at stammevokalen i komposita ble utsatt for apokope på et tidligere tidspunkt enn usammensatte ord, og altså før *u*-omlyden var virksom. Dette ville forklare hvorfor urnordisk *ansu-* (gjennom en apokopert form **ans-/*ās-*) utviklet seg til norrønt *ás-*, mens urnordisk **ansuR/*āsuR* lydrett utviklet seg til norrønt *óss* (*áss* er en senere tilbakevirket form). Bjorvand (med støtte av Ottar Grønvik) vil avvise dette som en mulighet ved å hevde at en slik forklaring ikke kan «forklare *a*-brytningen i *skjald-* osv.» (2008 s. 28) – men dette argumentet har kun gyldighet hvis en betrakter brytning og *u*-omlyd som to samtidige fenomener, noe som slettes ikke er selvsagt:

Nyare granskingar tyder på at bryting betre let seg forklare som ein konsonant-assimilasjonsprosess, og at det bare finst ei slags bryting i nordisk, som eventuelt kan få *u*-omlyd [på et senere tidspunkt], slik me har framstilt det her. (Torp 1982 s. 15.)

Med dette som utgangspunkt er det helt uproblematisk å forklare hvorfor stammeformen *skjald-* i *skjaldmæ*r f. 'skjoldmøy' ikke har *u*-omlyd: **skeldu-mawir* > (brytning) > **skjaldu-mawir* > (apokope i komposita) > **skjaldmawir* > (*u*-omlyd) > *skjaldmæ*r. (Derimot vil usammensatt **skjaldur* lydrett, etter virkende *u*-omlyd, bli til *skjoldr* m. 'skjold'.)

Etter min mening gir dette en god, rimelig og konsistent forklaring på hvorfor de norrøne *u*-stammene konsekvent mangler *u*-omlyd i komposita.

Den alternative forklaringen til Ottar Grønvik (som Bjorvand støtter) om at stammevokalen *u* er blitt skiftet ut med *a* i komposita er problematisk. En må i så fall postulere at stammeformen *ós-* i stedsnavnet *Ósló* (som absolutt eneste unntak!) er den regelmessige og lydrette formen, mens den godt belagte stammeformen *ás-* som vi finner som forledd i en rekke personnavn og appellativer (jf. *Norrøn ordbok* s. 34) er uregelmessig.

Jeg har også liten forståelse for argumentet til Grønvik, som Bjorvand siterer: «En slik analogisk utskifting [av *u* til *a*] ville ikke så lett finne sted i stedsnavn hvis disse hadde høy lokal frekvens. Da ville den lydrette formen lettere kunne holde seg.» Bjorvand viser jo selv til de 11 navnene *Ásak* (ofte med kort vokal i forleddet: *Asak*) i Norge og Sverige, så hvorfor har ikke disse da formen **Ósak*? Hadde ikke også disse stedsnavnene (som nesten alle er gamle kirkesteder) «høy lokal frekvens»? Det samme burde vel også gjelde de tallrike personnavnene med *Ás-* ('gud') som forledd, disse må da også ha hatt en høy brukerfrekvens? Jeg vil derfor avvise denne forklaringen totalt. Den har ingen støtte verken i det urnordiske eller det norrøne kildematerialet – og på meg virker den som en ren ad hoc-antagelse satt inn for å redde tolkningen av navnet *Oslo* som 'gudesletta'.

Topografiske forhold

Navnet *Ekeberg* er i dag et områdenavn, mens selve terrengformasjonen helst omtales som *Ekebergåsen* (og dette er ikke noe jeg selv har funnet på). Denne terrengformasjonen er ca 5–6 kilometer lang (fra Gamlebyen til Ljabru), mens bredden bare er på ca. 1–2 kilometer. Dette er derfor et langstrakt høydedrag som absolutt kvalifiserer til å bli omtalt som en ås. Rundt gården Ekeberg (ca. 140 moh) er det ganske flatt, men lenger sør er det mer kupert – og det toppe seg i høyden Brannfjell (207 moh). Fra gården Ekeberg ned til Gamlebyen er det temmelig bratt, og her ligger det flere steder åpne bergflater uten vegetasjon.

Bjorvand vil ha det til at betegnelsene *berg* og *ås* utelukker hverandre, men dette er neppe tilfelle. Ordet *ås* viser i første rekke til formen ('langstrakt høydedrag') mens ordet *berg* i første rekke viser til berggrunnen ('åpne bergflater, nakent grunnfjell'). At samme terrengformasjon kan omtales som både berg og ås finnes det et særdeles godt eksempel på i Bærum, bare noen få kilometer vest for Oslo. Den gamle gården Kolsberg ligger rett nedenfor fjellet Kolsås, og gården har utvilsomt navn etter denne (jf. *NG 2* s. 142). Det er dessuten

sterke grunner til å anta at selve bygdenavnet *Bærum* (norrønt *Bergheimr*) viser til denne åsen: Kolsås ligger som et høyt og prominent berg midt i hjertet av bygda, og den har ingen konkurrenter av betydning. For øvrig er navn som *Åsberget* og *Bergåsen/Bergsåsen* vanlige over hele landet (jf. www.statkart.no). Det er derfor all grunn til å tro at samme terrengformasjon godt kan omtales med begge begreper.

Ellers fastholder jeg at navnet *Ekeberg* (norrønt *Eikaberg*), med stor sannsynlighet, må være et relativt ungt motenavn. (Og dette er ingen «vilkårlig påstand» fra min side, som Bjorvand ynder å kalle det.) Nitten gårder på Sørøstlandet, de fleste rundt Oslofjorden, har fått dette navnet – mens det ikke forekommer noen andre steder i landet. Siden dette argumentet er så viktig vil jeg her gi en fullstendig liste over de aktuelle gårdene:

Østfold: Trøgstad NG 1 s. 6, Spydeberg NG 1 s. 52, Skiptvet NG 1 s. 77, Rakkestad NG 1 s. 127 (forsvunnet), Hobøl NG 1 s. 383. *Akershus*: Ås NG 2 s. 52, Frogn NG 2 s. 74, Aker NG 2 s. 114, Bærum NG 2 s. 130, Aurskog NG 2 s. 173, Enebakk NG 2 s. 224, Sørum NG 2 s. 260 (forsvunnet), Gjerdrum NG 2 s. 301, Nes NG 2 s. 337, 365 (forsvunnet). *Buskerud*: Lier NG 5 s. 327. *Vestfold*: Sande NG 6 s. 38, Sem NG 6 s. 209. *Hedmark*: Stange NG 3 s. 166, Nord-Odal NG 3 s. 203 (forsvunnet).

De fleste gårdene med dette navnet har en liten eller moderat størrelse (og flere har senere forsvunnet), og de har ofte en noe perifer plassering i sine bygder. Det er vel derfor mest rimelig å datere disse gårdene til yngre jernalder (vikingtid?). At forleddet står i genitiv pluralis tilsier også en relativt ung alder – i navn fra eldre jernalder burde en forvente stammekomposisjon. Uansett: navnet *Ekeberg* er utvilsomt vesentlig yngre enn navnet *Oslo*.

Komparativ studie av navn som begynner med *ås-*

Gamle navn med forleddet *ås-* er svært vanlige i Norge (NG har minst 70 eksemplere på dette). Rent språklig og formelt kan samtlige av disse tolkes som stammeform av *áss* m. 'langstrakt høydedrag' eller *áss/óss* m. 'gud'. I praksis blir imidlertid samtlige entydig tolket som 'høydedrag'. Jf. følgende eksempler fra NG: «*Ásland*: Land mellom Aaser, eller Land under en Aas» (NG 7 s. 150), «*Ásnes*, efter Beliggenheden under en Aas» (NG 3 s. 289), «*Æsin; sms. af *áss* m., Aas, langstrakt Høide, og *vin* f.» (NG 7 s. 60).

Siden dette argumentet har stor betydning for debatten vil jeg her gi en

komplett liste med sidehenvisninger til (antatt) gamle navn som har forleddet *ás-* i NG:

NG 1 s. 55, 107, 152, 183, 307. NG 2 s. 169, 249, 330. NG 3 s. 2, 167, 245, 289. NG 4:1 s. 84. NG 4:2 s. 69, 87, 129. NG 5 s. 198, 343, 349, 406, 450, 455, 467. NG 6 s. 59, 83, 109. NG 7 s. 150, 192, 280, 290, 328. NG 8 s. 17, 60, 193. NG 9 s. 238, 335. NG 10 s. 238. NG 11 s. 60, 63, 78, 90, 107, 304, 308, 329, 360, 362, 379, 482, 496. NG 12 s. 71, 229. NG 13 s. 217, 403, 408, 430. NG 14 s. 47. NG 15 s. 112, 260, 275. NG 16 s. 5, 226, 251.

Rent formelt kunne disse navnene like gjerne tolkes som ‘gudelandet’, ‘gudeneset’, ‘gudevina’ etc., men forleddet blir altså i samtlige navn entydig tolket som ‘langstrakt høyde’ – og ‘gud’ blir ikke engang nevnt som en hypotetisk mulighet. (Dette gjelder også for navnet *Åsnes* i Hedmark som er et gammelt sogne- og kirkenavn.) Hvis betydningene ‘langstrakt høyde’ og ‘gud’ skal bli likestilt vil dette følgelig kreve en nytolkning av svært mange gamle navn. Og dette vil også gjelde en rekke navn i Sverige (jf. SOL s. 381 f.). Det eneste unntaket som kunne komme på tale er navnene *Asak* i Norge og Sverige, men tolkningen av disse navnene (både forleddet og etterleddet) er forbundet med en god del usikkerhet (jf. NSL s. 76 og SOL s. 29 f.).

Konklusjon

Etter min mening er formen *Ásló* den eldste formen – og den som lydrett har utviklet seg fra urnordisk. Sideformen *Ósló* er yngre, og den har fått en overgang fra *á* til *ó* i forleddet forårsaket av vokalassimilasjon. (Og den forholder seg da som *Ómótsdalr* til *Ámót.*) Det er i så fall bare den eldste formen *Ásló* som er relevant for tolkningen av forleddet. Rent språklig og formelt kan forleddet *ás-* være stammeformen til både *áss* m. ‘langstrakt høydedrag’ og *áss/óss* m. ‘gud’ – men i praksis er disse tolkningene ikke likestilte: I NG blir forleddet *ás-* gjennomgående tolket som ‘langstrakt høydedrag’, mens betydningen ‘gud’ ikke en gang blir oppført som en hypotetisk mulighet. Siden det eldste Oslo (nåværende Gamlebyen) ligger rett nedenfor det markante høydedraget Ekebergåsen ser jeg derfor ingen grunn til å tolke navnet som noe annet enn ‘sletta under åsen’.

Litteratur

- Bjørvand, Harald, 2008: Oslo. I: NoB 96. S. 25–34.
- Norrøn ordbok = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. 2008. Oslo.
- Rindal, Magnus, 2000: Oslo endå ein gong. I: MM. S. 171–172.
- Torp, Arne, 1982: Norsk og nordisk før og nå. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Wetås, Åse, 2004: Kva er tydinga av namnet Oslo? Ein enkelt blant åtte granskarar i Noreg og Sverige. I: MM. S. 129–147.
- Widmark, Gun, 2006: *U*-omljudet, åsrunan och Oslo. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Red. av Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 17.) S. 231–250.

Summary

The name *Oslo*

By Frode Korslund

Scandinavian *u*-stems never have mutation (umlaut) in compounds – and this is also true of the word *áss/óss* m. ‘god’, which in stem compounds always has the form *ás-* (never **ós-*). The absence of *u*-mutation is best explained by assuming early apocope of the stem vowel, before *u*-mutation operated. If that is the case, the first element of the alternative form *Ósló* cannot be explained as a regular phonological development of Proto-Scandinavian *ásu-*. Accordingly, I would regard *Ásló* as the oldest and original form, and the one that has developed from Proto-Scandinavian – while *Ósló* is a more recently developed alternative form resulting from vowel assimilation. Formally and from a purely linguistic point of view, *ás-* as the first element of a compound can be interpreted as the stem form of either *áss/óss* m. ‘god’ or *áss* m. ‘long, narrow ridge’, but as it has generally been construed as the latter, that interpretation should be preferred in this case as well. (Particularly as it is very much supported by the topographical relationship between the Ekebergåsen ridge and the Old Town of Oslo.) In my opinion, therefore, the most likely and reasonable meaning of the name *Ásló* is ‘the plain below the ridge’. Formally, it is perfectly possible to interpret the name as ‘the plain of a god’, but there seems to be little basis for such an interpretation: it cannot be linked to any tangible or historically documented features of the site – and it is also difficult to understand why the reference here would be to the general word ‘god’, rather than to the name of a specific god (*Odin*, *Thor*, *Ull* etc.), as is otherwise the norm in theophoric place-names in Norway. If the final element of a compound containing *ás-* had referred to a sacred site (such as *hof*, *hørg* or *vê*), an interpretation as ‘god’ would have been natural, but there is nothing to suggest that the word *ló* had any other meaning than ‘meadow/plain (by water)’. What is more, the first elements of other place-names compounded with *ló* are never the names of gods.

Föret, Föresäng och Forkarby

Av Mats G. Larsson och Staffan Fridell

Namn och bygd 99 (2011), 95–108

Mats G. Larsson, Department of Archaeology and Ancient History, Lund University & Staffan Fridell, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: *Föret*, *Föresäng* and *Forkarby*.

Abstract

Today, Övre and Nedre Föret are two small lakes south of Uppsala, adjoining the river Fyrisån, but they used to form a larger continuous body of water by the name of *Föret*. Etymologically related to this name are *Föresäng*, frequently documented in the Middle Ages as the name of several meadow areas around the Fyrisån, and *Forkarby* < OSw. *Førekarlaby*, the name of a hamlet in Bälunge parish, north of Uppsala.

The authors concur with a hypothesis advanced by Ivar Modéer, who suggested that *Föret* was the name of an extensive inlet that existed in the Uppsala area in prehistoric times, but which has now disappeared owing to uplift of the land. The name is formed from the word *före* neut. 'navigable place', but in the sense of 'fairway, navigable channel', referring to the inlet.

Keywords: The place-names *Föret*, *Föresäng* and *Forkarby*, Övre and Nedre Föret (small lakes), inlet, *före* 'navigable place', the sense 'fairway, navigable channel'.

1. Inledning

Övre och Nedre Föret är idag två små sjöar söder om Uppsala i anslutning till Fyrisån, men har tidigare varit en större sammanhängande vattensamling med namnet *Föret*. Etymologiskt anknutet till detta namn är *Föresäng*, ett under medeltiden ofta belagt namn på flera ängsområden i anslutning till Fyrisån, samt *Forkarby* < fsv. *Førekarlaby*, namn på en by i Bälunge socken norr om Uppsala. Etymologin bakom *Föret* samt förhållandet till *Föresäng* och *Forkarby* är omdiskuterade frågor, där det finns två huvudteorier, med Lars Hellberg respektive Ivar Modéer som de främsta förespråkarna.

2. Hellbergs tolkning av *Föret*

Den tolkning av namnet *Föret*, som har vunnit störst anslutning och kan sägas vara den dominerande (så t.ex. i SOL s. 84 Fyrisån), lanserades i relativt skissartad form först av Jöran Sahlgren (t.ex. 1939 s. 160 ff.), men har utförigast formulerats och försvarats av Lars Hellberg (1950 s. 41 ff., 1982, 1987 s. 183, 314 ff.).

Hellberg menar att *Föret* innehåller ordet *före* n. i en betydelse som har ut-

vecklats enligt följande: 'farbart ställe' → 'plats där man kan ta sig fram till fots' → 'ställe som är så grunt att man kan vada genom vattnet' (1950 s. 53, 1982). Han hävdar att ordet har använts om grunda sjöar med låga stränder, översvämningsområden samt grunda vikar (1950 s. 53). Sjön Föret har enligt Hellberg (a.st.) fått sitt namn på grund av att »'före'-området i denna grunda slättsjö tidigt haft en sådan utsträckning att man helt enkelt identifierat detta område med hela sjön». Hellberg hämtar stöd för sin tolkning framför allt från en terränganalys av ett antal platser i Uppland med namn som innehåller ordet *före* som simplex eller förled.

När det gäller *Föresäng* menar Hellberg (1950 s. 53) att betydelsen åtminstone hos de äldsta namnen (på de största lokalerna närmast Uppsala) är 'ängen vid *Föret*' alternativt 'ängen vid föret (appellativiskt)', men håller det även för möjligt att det ur dessa mer kända namn lösgjorts ett appellativiskt *föresäng*, med betydelsen 'översvämningsäng' eller 'sank ängsmark invid vatten' (a.a. s. 54).

Forkarby < *Førekarlaby* förklarar Hellberg genom att byn har haft omfattande ängsmarker i anslutning till ett översvämningsområde – ett *före* med Hellbergs definition – kring Fyrisån (a.a. s. 57).

3. Modéers tolkning av *Föret*

Ivar Modéer (1956 s. 121) menade å sin sida att *Föret* var namnet på en fjärd som i förhistorisk tid sträckt sig från Flottsund i söder upp mot Forkarby i norr och mot Lagga i öster. De nuvarande Övre och Nedre Föret ses som de sista resterna av fjärden, där namnet bevarats. Modéer (1944 s. 172, 1956 s. 122) räknar med att namnet är bildat till samma ord *före* n. 'farbart ställe', men i betydelsen 'farled' med syftning på denna fjärd. *Föresäng* uppfattas av Modéer som ett sammanhängande ängsområde kring fjärden och tolkas i konsekvens härmed som 'ängen kring vattnet Føre' (1944 s. 170) och *Førekarlaby* anses ha namn av »de karlar som bodde vid detta vidsträckta och en gång vida kända *Före*» (1956 s. 120).

Modéers tolkning har helt avfärdats av Lars Hellberg. Dels har sakliga skäl anförts: fjärden anses inte ha sträckt sig så långt norrut som Modéer förutsätter (Hellberg 1950 s. 58 f.). Dessutom väger det tungt enligt Hellberg att en betydelse 'farled' inte är belagd för ordet *före* och att »inga ortnamn, innehållande elementet *före*, är knutna till forna samfärdsleder» (1987 s. 183). Vidare anför han som ett argument att det finns andra *före*-namn på andra håll i Uppland, där betydelsen 'farled' inte är möjlig (1950 s. 59). Andra forskare

har kompletterat kritiken med att påpeka att ett fjärdsnammn borde ha haft maskulint genus, inte neutralt (Jansson 1953 s. 29, Andersson 1971 s. 28).

Modéers tolkning har dock även funnit visst stöd: »Modéer betonar med rätta, att Föret har varit namnet på en sammanhängande vattenled, icke flera. Däremot är hans etymologiska förklaring behäftad med vissa svagheter.» (Wessén 1947 s. 74.); »En god ortnamnsuppsats handlar om det mångomskrivna 'Föret vid Uppsala' [...]; Modéer gör troligt, att ordet åsyftat en fjärd.» (Rolf Pipping 1948 s. 38.)

4. Landhöjning och farleder i Uppsalatrakten

Havsytans forna belägenhet i Uppsalatrakten kan rekonstrueras relativt väl för de höjdnivåer som nu lyfts till 10 respektive 5 m.ö.h. och som finns inritade på de moderna topografiska och ekonomiska kartorna. 10-metersnivån motsvarar sålunda enligt aktuella kurvor över landhöjningen i sydvästra Uppland havets utbredning omkring år 200 e. Kr. och i centrala och norra Uppland omkring år 700 e. Kr. (Plikk 2010 s. 46). En datering till omkring år 400 verkar därmed vara en rimlig approximation i området omkring och närmast norr om dagens Uppsala. Nivån 5 m.ö.h. motsvarar enligt samma diagram omkring år 1200 i bägge områdena.

Nivåkurvorna visar med dessa förutsättningar att det vid folkvandringstidens början bredde ut sig en vidsträckt fjärd omkring dagens Uppsala (fig. 1). Denna fjärd sträckte sig i sydost fram till området närmast Husby-Långhundra kyrka, i norr till nuvarande Funbosjön och södra Rasbobygden och i nordväst upp mot trösklarna vid Ulva respektive Nyåker. Strandlinjen gick drygt 2 km söder om Gamla Uppsala by. Fjärdens utlopp gick genom dagens Flottsund och var omkring 150 m brett. Större delen av dess stränder var relativt branta eftersom 10-meterskurvan i detta område ofta följer nedre kanten av moränhöjderna, förutom i trakten öster om Uppsala där den anslöt till lerslätter.

Denna fjärd har även satt tydliga spår i ortnamnen. Vi finner således ett *Säby* i Lagga socken, ett *Säby* i Danmarks socken och ett nu försvunnet *Sätuna* sydöst om Uppsala, samtliga i anslutning till 10-metersnivån (se Strandberg 1999 s. 176 f.).

När vattnet under den äldre medeltiden dragit sig tillbaka till 5 m.ö.h. utgjordes det som återstod av den forna fjärden av ett antal separata mindre fjärdar eller sjöar, förbundna av smala havsarmar (fig. 1). Den största av dessa låg söder och sydöst om nuvarande Uppsala och omfattade bland annat hela den

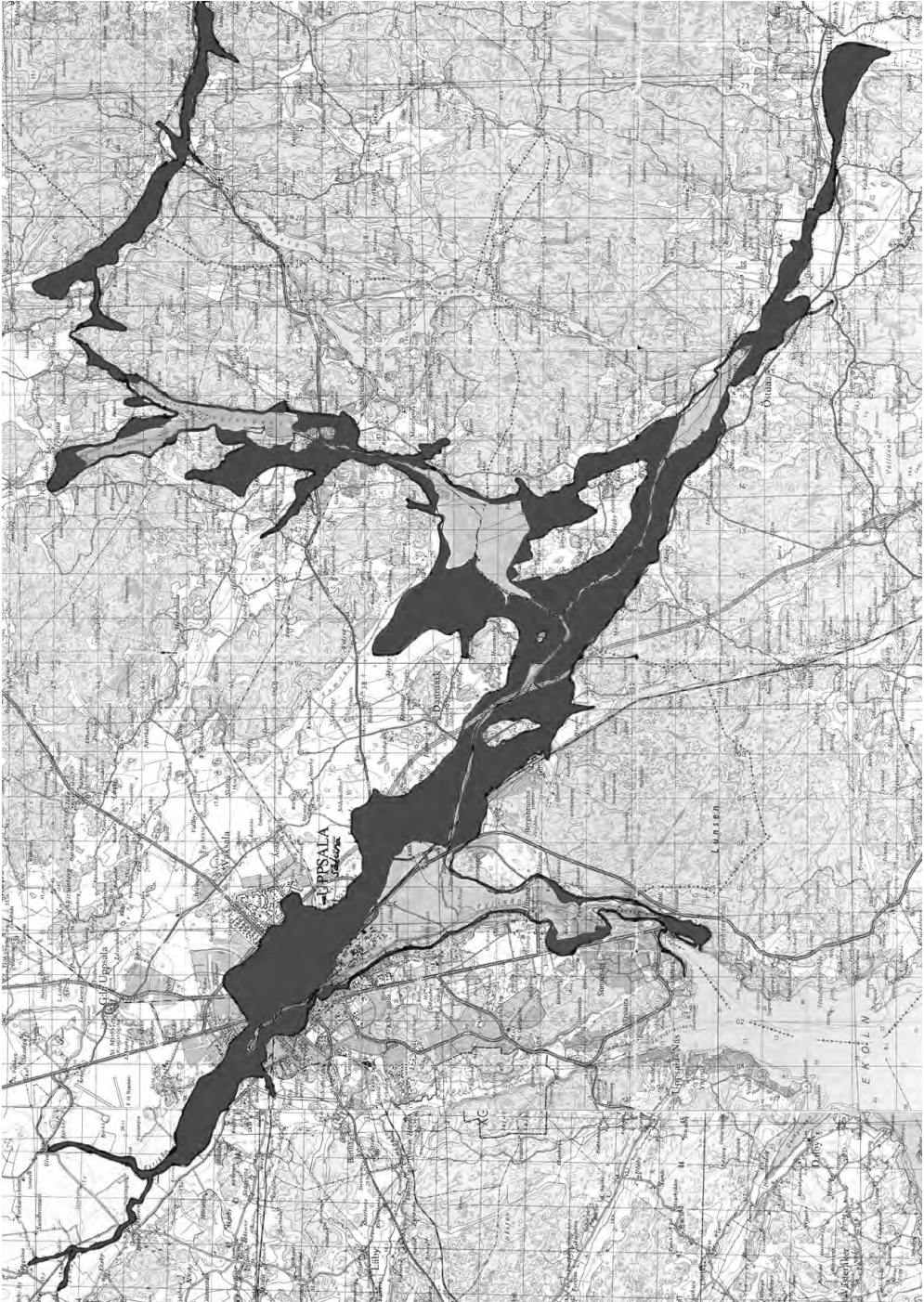

Fig. 1. Vattnets utbredning i Uppsalatrakten vid havsnivån 10 m.ö.h. (mörkronad yta) respektive 5 m.ö.h. (gråtonad yta).

nuvarande Kungsängen. Ungefär i höjd med nuvarande Övre Föret trängdes den ihop till en långsträckt vik ned mot Flottsund. Denna del av fjärden skilde sig – på grund av de branta stränderna – endast marginellt från förhållandena vid folkvandringstidens början.

Vid den tid då Gamla Uppsala anses ha börjat bebyggas fanns således inne i centrala Uppland en vidsträckt sjökommunikationsled som dessutom i sina centrala delar haft ett avsevärt djup. Avvägningar gjorda av Mats G. Larsson vid nuvarande Mora äng visar att djupet där redan ett kort stycke från den branta södra stranden uppgått till ca 3 m, för att nere vid nuvarande Storån uppgå till 5 m eller mer. Detta innebär att det var möjligt att färdas mellan bygderna i denna del av Uppland även med större skepp. Fjärden har vidare varit relativt lätt att skydda från fiendeflottor tack vare att den vid denna tid hade det relativt smala Flottsund som sitt enda inlopp. I omedelbar närhet till detta inlopp ligger också en av Upplands största fornborgar (RAÄ 411), preliminärt daterad till yngre romersk järnålder–folkvandringstid (Damell 1974 s. 12).

5. Föret

De äldsta beläggen på namnet *Före(t)* finns sannolikt i fornvästnordisk poesi. I en vers i Ynglingatal sägs om sveakungen Domar att han *við fyre bran* 'brann vid Föret' (i annan handskrift: *fyri*; Skjaldedigtning A 1 s. 8). Verserna tillskrivs den norske skalden Tjodolf från Hvin som var verksam på 800-talet. I andra skaldedikter som anses skrivna på 900-talet talas om slaget vid *fyris val-lar* (Skjaldedigtning A 1 s. 73, 117). Namnet skrivs alltså med *y* i stället för *ø*, som används konsekvent i det fornsvenska källmaterialet och därför med största sannolikhet är ursprungligt (Hugo Pipping 1936). Man har givit olika förklaringar till detta. Närmast sanningen är kanske ett förslag från Valter Jansson (1939 s. 320): »Om det fsv. *Føre* haft ett *ø* med slutnare uttal än ett isländskt *ø*, kunde detta medföra, att namnet av en islänning etymologiskt oriktigt skrevs med *y*.» Schematiskt kan detta framställas på följande sätt:

Östnordisk talare	Västnordisk lyssnare	=	Västnordisk skrivare
/fø:ri/	/fy:ri/		/fy:ri/
↓ ₁	↑ ₃		↓ ₄
[fø:ri] → 2	[fø:ri]		<fyri>

En förutsättning för detta är alltså att gränsen mellan de långa fonemen /y/ och /ø/ i fornvästnordiska gått längre ned i vokalfyrssidningen än motsvarande gräns i fornöstnordiskan, så att det funnits ett uttalsområde som av en västnordbo uppfattas som /y/ men av en östnordbo som /ø/. Det är inte en orimlig hypotes, men svår att leda i bevis. Man får i sådant fall troligen anta att gränsen mellan de båda fonemen förskjutits nedåt i Västnorden som ett led i en större vokalförskjutning av typen drag chain.

På östnordiskt område är det äldsta belägget **o · furi a Føri** 'på Föret' på Högbystenen (Ög 81) i Östergötland från 1000-talets början, vilket sannolikt avser detta namn (Andersson 1971 s. 23 ff.). Medeltida belägg saknas, men på 1540-talet skrivs det *Förett* (Olaus Petri, En svensk krönika s. 219) och 1560 *föret* (Rasmus Ludvigssons sjöbok f. 2v). På kartor från 1600-talet skrivs namnet vanligen *Föret*, men även ibland utan *t*, t.ex. *Neder Före*, *Öfwer Före* 1685 LSA B 12.

Som Modéer (1956 s. 118) har påpekat kan belägget *við Fýri* i Ynglingatal, som står i dativ singularis, lika gärna motsvara ett maskulint nominativ **Fýrir* som ett neutralt nominativ **Fýri*. Motsvarande argument gäller också för övriga fornspråkliga belägg. Man skulle alltså alternativt kunna anta ett ursprungligt fjärdnamn **Førir* < **FøriAR*. Då finge man ett maskulint fjärdnamn och eftersom det skulle vara en primär unik namnbildning skulle även argumentet att betydelsen 'farled' inte är belagd för ordet *före* bortfalla.

Förklaringen förutsätter att ett maskulint *Føre* i obestämd form så småningom kommit att uppfattas som bestämd form av ett neutralt namn (*Föret*), vilket det inte föreligger några hinder för på grund av sammanfallet i uttal av obestämd och bestämd form singularis av neutrala substantiv som är ursprungliga *ia*-stammar i Svealand alltsedan senmedeltiden beroende på bortfallet av finalt *t* (jfr Modéer 1956 s. 116). En övergång till neutralt genus kan ha underlättats av att de maskulina *ia*-stammarna är så relativt ovanliga i fornsvenskan medan de neutrala *ia*-stammarna är desto vanligare, så att det varit naturligt att utifrån genitivformen *Føres-* (framförallt i *Føresängen*) omtolka namnet som neutralt. Nominativ är som bekant relativt sett mindre frekvent för ortnamn än oblika kasus, så formen **Førir* kan därför relativt lätt ha marginaliserats.

Å andra sidan är det ordbildningsmässigt mer tilltalande att, i enlighet med Modéers ursprungliga förslag, utgå från det belagda neutrala ordet *före*, vilket som bekant är en bildning till adjektivet *førr* i den passiva betydelsen 'som man kan fara på' (om adjektivet se Lindqvist 1909 s. 258 ff., Heidermanns 1993 s. 205 f., Bjorvand & Lindemann 2007 s. 329). Ordet *före* har sannolikt fornspråkligt haft en rad betydelse som utgår från den etymologiska grund-

betydelsen och 'farled' är semantiskt mycket närliggande och en högst rimlig och väntad betydelse, även om den inte är formellt belagd. Man kan med fördel jämföra med ordet *far* n. som har en liknande diversifierad betydelse i de nordiska språken: 'färdväg', 'vadställe', 'farbarhet', 'farled' (Ståhle 1946 s. 459 f.). Den sistnämnda betydelsen ligger till grund för namnet *Faret* på ett större sund i Djurö och Värmdö socknar.

Hellberg grundar sitt resonemang bland annat på de låga och sankta stränderna kring det som i dag är Övre och Nedre Föret. Som framgått ovan har förhållandena dock inte varit sådana vid den tid då namnet *Föret* troligen uppstod. Ända in på medeltiden fanns här en vik som snarare kännetecknas av branta än av sankta stränder, och detta förhållande har varit ännu påtagligare under de föregående århundradena. Någon »grund slättsjö» har det inte heller varit fråga om under denna tid – djupet vid de ännu i dag farbara Övre och Nedre Föret var ju då 5–10 m större än i dag.

Hellberg avfärdar vidare Modéers sakskaäl vad gäller utbredningen av fjärden ifråga vid mitten av det första årtusendet. Som vi visat ovan är dessa sakskaäl dock i det stora hela korrekta, även om vattnet då inte kunnat nå längre upp än till Ulva.

Det vore märkligt om inte den stora sammanhängande fjärden från Flottsund norrut till Ulva och österut till Husby-Långhundra haft ett namn och det vore lika märkligt om detta namn inte lämnat kvar några rester i källmaterialet och i nutida namnmiljöer. *Före(t)* är i enlighet med Modéers förslag mycket näraliggande att anta som namn på denna fjärd. Den har också verkligen gjort skäl för ett namn med betydelsen 'farleden', eftersom den varit farbar med stora båtar. Hellberg (1950 s. 59) invänder kraftigt mot Modéers antagande att ett och samma namn samtidigt skulle kunnat beteckna både den nord-sydliga utsträckningen av fjärden och den östra grenen. Det är riktigt att man förväntar sig någon slags koherens för denotationen av ett ortnamn, men i detta fall kan inte denna gräns sägas ha överskridits. Det finns många andra exempel på fjärdar och sjöar med flera långsträckta vikar, som ändå har betecknats med ett sammanfattande namn.

Ett sådant namn **Føri* kan språkligt sett i princip vara nästan hur gammalt som helst. Med tanke på att det nämns i en västnordisk skaldedikt från 800-talet som ett känt namn, så måste det ha bildats senast under vendeltid, men en datering tillbaka till folkvandringstid eller romersk järnålder är också fullt möjlig (Modéer 1944 s. 171, 1956 s. 122).

Det finns några *före*-namn i andra delar av Uppland och i Roslagen som Hellberg (1950 s. 49 ff.) nämner, vilka givetvis inte kan uppfattas som direkt sammanhängande med fjärden *Föret* i Uppsalatrakten. Samtliga är namn på

lägenheter eller ägor, belagda tidigast på 1700-talet. Här kan förklaringen vara att de verkligen innehåller den av Hellberg antagna betydelsen av ordet *före*, 'vadbart ställe', en betydelse som är belagd i dialekt från Östergötlands skärgård (Hellberg 1987 s. 316) och även genom en uppgift i en 1500-talsordbok: *Fööre eller wad ther en kan gå öfuer* [som översättning till lat. *vadum*] (SAOB F 2516). Man kan inte heller bortse från möjligheten av uppkallelse efter det kända Föret (Modéer 1956 s. 123). Det är påfallande att Hellberg »icke [...] lyckats påvisa några ortnamn, som med någon grad av säkerhet innehålla ordet *före*» (1950 s. 47) utanför Upplands gränser.

6. Föresäng

Enligt DMS (1:2 s. 45, 76, 215 f., 1:3 s. 49) finns medeltida belägg för lokaler med namnet *Föresäng* från tre häradar kring Uppsala. Med början i väster har vi *Fyrisängen* (bäla föris äng 1490 Uldb s. 34) mellan Fyrisån och Jumkilsån i Bälinge socken, Bälinge härad (se vidare nedan), *Försängen* (i Førisængh 1460 u.d. u.o. SRAp) utmed Fyrisån i Börje socken, Ulleråkers härad, *Försängen* (i Førisængene 1456 25/2 Uppsala SRAp) utmed Fyrisån i Bondkyrka socken, Ulleråkers härad samt **Førisæng* (in Førisæng o. 1310 Paulsson 1974 s. 269) intill Uppsala i Vaksala socken, Vaksala härad. Till detta kommer en uppgift om Håkon Magnussons kungaval 1362, nämligen att han valdes *sedens super lapidem in Førisængh* (SRS 3:1 s. 19), dvs. »sittande på stenen i Föresäng», vilket i första hand måste antas ha samband med de historiskt välbelagda kungavalen på Mora äng i Lagga socken, Långhundra härad (Larsson 2010 s. 291 f.).

Samtliga dessa ängsmarker ligger som synes i direkt anslutning till den ovannämnda förhistoriska fjärden. De är också de enda kända platserna med medeltida belägg för namnet *Föresäng*. Utöver dem finns dock ett antal sentida belägg på likartade namn från andra platser som Hellberg (1950 s. 50 ff.) anför i sin kritik av Modéers tolkning.

Den första av dessa platser är ängen/torpet *Försängen* under Kimsta i Almunge socken (Forsängen 1726 jb, Forssäng 1743 jb, Forsängen/Forsängs-torpet 1763–65 LSA A2-17:1, Försängen 1777 jb, Försängen 1797 jb, Forssängen 1871 jb, Forsängen 1904–05 ek). Med tanke på såväl den sena dokumentationen som att de flesta skrivningarna – bland annat de tre äldsta – har förleden *fors* så måste detta belägg för namnet *Föresäng* bedömas som tvivelaktigt.

De övriga namn som Hellberg (1950 s. 51 f.) hänvisar till är *Förängen*, ett terrängnamn på Furusundsön, samt *Förängarna*, en »odling» på Blidö, bägge således i Upplands skärgård. Det förstnämnda namnet har enligt Hellberg inte kunnat återfinnas på äldre kartor, medan *Norra Förängen* och *Södra Förängen* finns på en ägomätningsskarta från 1798 (LSA A7-3:4). Även i dessa fall rör det sig således om mycket sena belägg, samtidigt som namnen inte i något fall skrivs *Föresäng* eller *Försängen*.

7. Forkarby

Äldsta belägget för *Forkarby* i Bälinge socken är *in villa förikarlaby* 1291 u.d. Visby SRAp (SD 1 s. 103). Namnet tolkas av Hellberg som 'deras by som bor vid *föret* (*Föret*)' i hellbergsk mening, alltså 'sankäng' e.d. Ett avgörande argument mot Modéer har enligt Hellberg varit att fjärden, med det eventuella namnet *Före*, inte sträckt sig så långt norrut att den sakligt sett skulle kunna förklara benämningen **förikarlar* som 'de som bor vid fjärden *Före*'.

Som vi visat har fjärden emellertid fram till omkring år 400 haft en långsträckt arm som nått upp till tröskeln vid Ulva. På sin västra strand har denna fjärdarm gränsat till mark som under historisk tid tillhört Forkarby (se nedan). Med tanke på att den avvägda höjden på strandbrinken vid Gesvad, ett par kilometer nedanför Ulva, är 7,8 m.ö.h. bör liknande förhållanden ha rått ytterligare ett par århundraden fram i tiden. Forkarbys läge intill den forna fjärden har således motsvarat förhållandena under åtminstone början av vendedtiden.

Det finns emellertid en annan möjlighet, som är språkligt sett likvärdig och sakligt sett mer närliggande, nämligen att se inbyggarbenämningen **förikarlar* som bildad inte till ortnamnet *Føre* utan i stället till ortnamnet *Förisäng*, alltså 'de som bor vid *Förisäng*'. Att bilda inbyggarbeteckningar till sammansatta ortnamn genom ellips där förleden i det sammansatta ortnamnet sätts i stamform är grundregeln i äldre östnordiska (Wessén 1932 s. 84, 88, Fridell 1990 s. 29 ff., 1995 s. 142). Hellberg (1950 s. 74) säger härom:

Inbyggarnamnen på *-karlar* ha utan tvivel äldst i regel haft stamkomposition. [- -] Mera ovisst är om typen också liksom *-boar* och *-byggjar*, vilka otvivelaktigt äro av högre ålder, har kunnat bilda s t a m sammansättning med ellips av det till grund ligande ortnamnet, om dettas f. led haft g e n i t i v form. Något exempel härpå ger icke det kända materialet, och fallet **odbenskarlar* till *Odensfors* tycks bevisa motsatsen.¹

¹ Om *Odensfors* och *Onskarby*, se Vikstrand 2001 s. 127 ff.

Trots detta räknar ändå till slut Hellberg som ett fullt möjligt tolkningsalternativ att se *Torkarby* (< fsv. *Thorkarlaby*), Vaksala socken, som bildat till ett antaget ortnamn **Thoroslunda* (1950 s. 79; jfr Vikstrand 2001 s. 149 f.). Vi kan inte heller se några kronologiska hinder för att se **förikarlar* som bildat till *Förisäng*.

Det äldsta belägget för den Föresäng som legat intill och delvis tillhörde Forkarby finns i Upplands lagmansdombok år 1490 (Uldb s. 34). Enligt denna klagade invånarna i Björkeby på östra sidan ån över att deras boskap gick över ån till »båla föris äng» och drunknade där eftersom forkarbyborna inte satt upp någon gärdesgård mellan ån och ängen.

Den äng det här måste röra sig om finns som Hellberg redovisat uppmätt på en storskifteskarta från 1768 (LSA B10-16:1; se fig. 2), där den kallas *Fyrisängen*. Denna har omfattat den triangel som sträcker sig från Jumkilsåns sammanflöde med Fyrisån upp till Uggelstas ägor i nordväst och Ulvas ägor i nordost. Forkarby har vid denna tid i första hand innehaft det nordöstra hörnet utmed Fyrisån, det vill säga mitt emot Björkeby. Av jordartskartan (Aa 199, 1956) framgår vidare att det på denna del av ängen finns en markremsa närmast ån som består av svämmler och därmed sannolikt varit sank. Detta kan vara förklaringen till uppgiften att korna drunknat när de kommit över från andra sidan.

Ängen som helhet kan däremot inte karakteriseras som översvämningsmark eller sankäng. Enligt höjdkurvorna på dagens kartor ligger större delen av dess yta över nivån 15 m.ö.h. och dess högsta punkt på 17 m.ö.h. Detta innebär att den tid då den kan ha översvämmats av havet ligger några århundraden före Kr. f., det vill säga under förromersk järnålder. Detta talar emot att ordet *före* i ängens namn skulle ha sin grund i att den varit vattensjuk.

Hur ägoförhållandena vid Föresängen sett ut före medeltiden går givetvis inte att avgöra med säkerhet, men det bör med största sannolikhet kunna antas att Forkarby tidigare haft samma innehav i den eller snarare större, en slutsats som dras även av Hellberg (1950 s. 57):

Av de förhistoriska bebyggelserna i Bälunge socken ligga *Forkarby* och *Sundbro* närmast *Försängen* [...]. *Forkarbys* ägor sträcka sig på bred front ned emot det forna ängsområdet och dess andel i ängsmarken har säkerligen varit vida större än någon annan bys.

Att Föresängen vid Bälunge angränsat till och därmed kunnat få namn av den förhistoriska fjärden är helt klart. Den har ända in i vendeltiden avgränsats av fjärdens nordvästliga armar på två av sina tre sidor, och för dem som bodde i bygden väster om Gamla Uppsala har den varit en lämplig plats såväl för att

Fig. 2. Storskifteskarta över »Fyrisången» (1768; LSA B10-16:1).

påbörja en båtfärd mot öster eller söder på fjärdens vatten som för uppläggning av båtarna.

8. Slaget på Fyrisvallarna

I fornvästnordiska källor nämns ett slag som numera vanligen populärt kallas Slaget på Fyrisvallarna. De äldsta källorna, skaldedikter från det sena 900-talet, har formen *fýris vallar*. Enligt vanlig mening är det samma slag som åsyftas på två skånska runstenar (DR 279, 295), som innehåller frasen *SAR flo æigi at Upsalum* 'Han flydde inte vid Uppsala', vilka sannolikt också är från 900-talets slut; och även med **feal · o · furi** *fjall a Føri* 'föll på Föret' på Högbystenen (Ög 81) i Östergötland från 1000-talets början. Hellberg (1950 s. 56) föreslår som en möjlighet att **Føris vallar* varit identiska med en äng vid namn *Vallsängen* som sträckt sig »från området vid åmotet mittför Gessvad och ned till trakten norr om Librobäckens inflöde i ån», medan Modéer (1944 s. 170, 175, 1956 s. 124) identifierar *Fýris vallar* med *Føresæng*.

Om man utgår från att *Føre* ska tolkas enligt Hellbergs modell som namn på sank (ängs)marker, blir det svårt att förstå varför ett slag har utkämpats på sådan mark.

Thorsten Andersson (1971 s. 31) försöker rädda resonemanget genom att säga att det kan röra sig om »strid på land, på ett område som vid högvatten brukat översvämmas». Detta är givetvis inte omöjligt, men man bör komma ihåg att området under forntiden inte låg vid någon insjö utan intill den dåtida havsytan, vilket avsevärt bör minska skillnaden mellan hög- och lågvatten.

Följer man i stället Modéers linje blir det svårt att undvika slutsatsen att formuleringen **fial · o · furi** *fjall a Føri* 'föll på Föret' betyder att Åsmund stupade i en strid ute på fjärden (Modéer 1956 s. 124, Ljunggren 1964 s. 48). Om man samtidigt ska sätta tilltro till de västnordiska uppgifterna om att slaget ägde rum på *Fýrisvallar* så blir väl slutsatsen att källorna talar om ett slag som utkämpats dels på land, dels ute på fjärden *Føre* (Modéer 1956 s. 124).

Källor och litteratur

- Aa 199 = Lundegårdh, Per H. & Lundqvist, Gösta: Beskrivning till kartbladet Uppsala. 1956. Stockholm. (Sveriges geologiska undersökning. Serie Aa. 199.)
Andersson, Thorsten, 1971: Högbystenens runinskrift. I: SNF 58. S. 17–48.

- Bjorvand, Harald & Lindemann, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 2. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B. Skrifter 105.)
- Damell, David, 1974. Funderingar kring en fornborg. I: Uppland 1974. S. 7–16.
- DR + nr = nummer i Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. København.
- Fridell, Staffan, 1990: **til skatma kirkiu**. En inbyggarbeteckning i en småländsk runinskrift. I: SAS 8. S. 19–33.
- 1995: Nordiska inbyggarbeteckningar. En kortfattad kritisk översikt. I: NoB 83. S. 139–150.
- Heidermanns, Frank, 1993: Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive. Berlin–New York. (Studia linguistica Germanica 33.)
- Hellberg, Lars, 1950: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 21:1. Studier till en svensk ortnamnsatlas 6.)
- 1982: Föret och Föresängen. I: OUN 1 (1982/1983). S. 9.
- 1987: Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. 2 uppl. Helsingfors. (SNF 68.)
- Jansson, Valter, 1939: Anmälan av bl.a. Hugo Pipping 1936. I: ANF 54. S. 313–324.
- 1953: Sakkunnigutlåtande rörande professuren i nordiska språk vid Uppsala universitet. Duplic.
- Larsson, Mats G., 2010: Mora sten och Mora ting. I: Fornvännen 105. S. 291–303.
- Lindqvist, Axel, 1909: Studier över svenska verbaladjektiv. I: ANF 25. S. 221–288.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1964: Minnesstroken på Högbystenen. I: ANF 79. S. 43–62.
- Modéer, Ivar, 1944: *Föret* vid Uppsala. I: NoB 32. S. 165–175.
- 1956: Skeppsnamn och skärgårdsnamn. Stockholm.
- Olaus Petri, En svensk krönika. I: Samlade skrifter av Olavus Petri. Under red. av Bengt Hesselman. 4. 1917. Uppsala.
- Paulsson, Göte, 1974: Annales Suecici medii aevi. Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utg. av Göte Paulsson. Lund. (Bibliotheca historica Lundensis 32.)
- Pipping, Hugo, 1936: Fvn. *Fýri*, fsv. *Føre*- och nsv. *Föret*. I: NoB 24. S. 66–75.
- Pipping, Rolf, 1948: Sakkunnigutlåtande rörande professuren i nordiska språk vid Uppsala universitet. Duplic.
- Pliikk, Anna, 2010: Shore displacement in Fjärdhundraland, SW Uppland, and the northern coastal areas of Lake Mälaren since c. 1000 BC. Stockholm. (Examensarbete avancerad nivå, Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.)
- Rasmus Ludvigssons sjöbok. Strödda kamerala handlingar 61, KA.
- RAÄ + nr = fornminnesregistret i RAÄ.
- Sahlgren, Jöran, 1939: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 13. Fålebro, Fardhem och Faurås. I: NoB 27. S. 145–163.
- Skjaldedigtning = Den norsk-islandske skjaldedigtning. Udg. ved Finnur Jónsson. A. Tekst efter handskrifterne 1. 800–1200. 1908–12. København.
- SRS = Scriptores rerum Svecicarum medii aevi 1–3. 1818–76. Stockholm.
- Strandberg, Svante, 1999: Ortnamnens vittnesbörd om den uppländska landhöjningen. I: Kultur och samhälle i språkets spegel. En essäsamling från Språkvetenskapliga fakulteten. Red. av Gunilla Gren-Eklund. Uppsala. S. 173–183.
- Stähle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Uldb = Upplands lagmansdombok 1490–1494. Efter en Uppsala-handskrift utg. af Karl

- Henrik Karlsson. Stockholm. (Svenska fornskrift-sällskapets samlingar. Ser. 1. Svenska skrifter 39.)
- Wessén, Elias, 1932: Om nordiska inbyggarnamn. I: NoB 20. S. 71–89.
- 1947: Sakkunnigutlåtande rörande professuren i svenska språket vid Uppsala universitet. Duplic.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamns-atlas 17.)
- Ög + nr = nummer i Östergötlands runinskrifter. Granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 2.)

Summary

Föret, Föresäng and Forkarby

By Mats G. Larsson and Staffan Fridell

Today, Övre and Nedre Föret are two small lakes south of Uppsala, adjoining the river Fyrisån, but they used to form a larger continuous body of water by the name of *Föret*. Etymologically related to this name are *Föresäng*, frequently documented in the Middle Ages as the name of several meadow areas around the Fyrisån, and *Forkarby* < OSw. *Förekarlaby*, the name of a hamlet in Bälunge parish, north of Uppsala.

The authors concur with a hypothesis advanced by Ivar Modéer, who suggested that *Föret* was the name of an extensive inlet that existed in the Uppsala area in prehistoric times, but which has now disappeared owing to postglacial uplift of the land. The name is formed from the word *före* neut. 'navigable place', but in the sense of 'fairway, navigable channel', referring to the inlet. The earlier level of the sea in the Uppsala area can be reconstructed relatively well, with the present 10-metre contour probably corresponding to the sea level prevailing around AD 400.

All the meadows called *Föresäng* directly adjoin the prehistoric inlet. The inhabitant designation **förikarlar* in *Forkarby*, on the other hand, is most likely formed, not from the place-name *Före*, but rather from the place-name *Förisäng*. *Förikarlar*, in other words, probably means 'the people living by *Förisäng*'.

Folkstamsbeteckningen *syddaner* på Sædingestenen (DR 217)

Av Magnus Källström

Namn och bygd 99 (2011), 109–114.

Magnus Källström, The Swedish National Heritage Board, Visby: The tribal designation ‘South Danes’ on the Sædinge stone (DR 217).

Abstract

This article discusses the runic sequence **supr[tana]** on the Danish Sædinge stone (DR 217), which has hitherto been regarded as a form of the tribal designation *suðrdaniR* ‘South Danes’. The last four runes are now lost, however, and the only known depiction of them suggests that the sequence should be read, rather, as **supr[mana]**, probably the gen. pl. of *suðrmaðr* m. ‘South Germanic (person), German’ or ‘inhabitant of Södermanland’.

Keywords: Denmark, runic inscriptions, Sædinge, tribal designations, South Danes.

I diskussionen om svenskarnas närvaro i Danmark under vikingatiden har Sædingestenen (DR 217) på Lolland-Falster spelat en särskild roll. Stenen är ristad på fyra sidor och inskriften meddelar inledningsvis att Tyrvi låtit göra stenen till minne av sin man Krok. Därefter blir texten betydligt svårare att förstå, vilket främst beror på de många skador som stenen har åsamkats genom århundradena. Två gånger förekommer dock runföljden **sutrsuia**, som uppenbarligen återger en folkstamsbeteckning i genitiv och där den senare leden svarar mot det bekanta *svear*. Förleden är däremot omdiskuterad. I äldre litteratur (t.ex. DRM 2 s. 427 f., Lindquist 1928–29 s. 295 f.) uppfattades den som en sidoförm till (runda.) *supr* ’söder’, men man är numera överens om att det i stället bör röra sig om ett *sundr* med betydelsen ’særlig, för sig, udskilt fra det (de) øvrige’ (DR sp. 718 m. hänvisn.). Lis Jacobsen (1929 s. 138), som först framförde denna tolkning, har förklarat ordet »*sundr-swéar* som ’*de fra de øvrige Sveer udskilte*’, ’*de Svenskere, der har bosat sig for sig*’ ».

Sædingestenen inskrift innehåller ytterligare ett par folkstamsbeteckningar, bl.a. en runföljd som brukar läsas **supr[tana]** och tolkas som genitiv av *suðrdaniR* ’syddaner’. I DR (sp. 720) påpekas att denna beteckning annars

inte är belagd i nordiska källor, men att den uppträder i kung Alfreds berömda geografi (i formen *Supdenum*, se återgivningen i Lindquist 1928–29 s. 297 f.).

Den aktuella runföljden har sin plats i slutet av den första raden på stenens tredje sida och verkar vara samordnad med en av förekomsterna av **sutrsuia**. I DR (sp. 266) återges runorna i denna rad som **sutrsuia** [:] **au(k) supr[tana ·]**. Tyvärr är det osäkert till vilken del av inskriften dessa båda genitiver egentligen hör. I DR (ibid.) förs de samman med den sats som avslutar texten på stenens föregående sida (**ian : han (:) uas | xx alra · triuux...**), och avsnittet tolkas i sin helhet som »og han var [da?] den aller stærkeste (?) af Særsværne og Syddanerne». Senare har Erik Moltke (1976 s. 251) återgått till den uppfattning om textsammanhanget som Lis Jacobsen (1929 s. 144 f.) tidigare hade företrätt och menar att runföljden **sutrsuia** [:] **au(k) supr[tana ·]** har sin fortsättning i mittraden på den tredje sidan med runorna **kuauil : at : ha[x]** (enligt DR:s redaktion). Meningen blir då i stället enligt Moltke: »Særsværne og syddanernes 'kval' åd (d. e. dræbte) ham.»¹

Av runföljden **supr[tana]** återstår endast **supr-...**, medan de sista runorna i dag är förlorade. Dessa fanns på ett litet löst stycke som försvann mellan 1859 och 1871, och de är supplerade efter en teckning av Jacob Kornerup från 1859.

Förslaget att den aktuella runföljden skall läsas och tolkas på detta sätt finns först framställt av Ludvig Wimmer (i DRM 2 s. 427). Han återger runföljden som **supr[lanā]**, men menar att det ursprungligen kan ha stått **tana** och att »den venstre bistav i $\Uparrow$, som ikke findes på Kornerups tegning, enten havde efterladt meget utydelige spor [...], eller måske snarere var helt forsvunden med den lille flis, der efter tegningen netop ses at være sprungen af stenen på dette sted». Andra överväganden gjorde dock att Wimmer (s. 427 ff.) övergav denna tolkningsmöjlighet och i stället stannade för en tolkning som utgick från läsningen **lanā**. Ivar Lindquist (1928–29 s. 295 ff.) anslöt sig där emot till Wimmers ursprungliga förslag och denna tolkning har sedan dess varit enarådande i den runologiska och onomastiska litteraturen. Även den egentligen restituerade **t**-runan på det försvunna stycket har godtagits. I DR (sp. 266) återges runföljden som **supr[tana]**, men i en anmärkning (ibid. Anm. 7) nämns att runorna på teckningen också kan »låses **lanā**, hvad dog ingen mening giver». Denna reservation för läsningen saknas vanligtvis i senare behandlingar av inskriften, där runan genomgående återges som **t** (se

¹ Samma tolkning vidhålls i den engelska översättningen av samma verk (Moltke 1985 s. 292): »The 'pains' of the 'Sunder-Swedes' and the South Danes 'ate' him – i.e. killed him –» (jfr också a.a. s. 300).

t.ex. Moltke 1976 s. 244, 1985 s. 292). Också i Samnordisk runtextdatabas och databasen Danske runeindskrifter är läsningen **supr[tana]** utan några reservationer rörande **t**-runan.

Det finns dock skäl att granska just denna runa lite extra. Jacob Kornerups teckningar av Sædingestenen från 1859 förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet på Nationalmuseet i Köpenhamn. Dessa finns också reproducerade hos Jacobsen (1929 pl. I–III). Enligt den teckning som avbildar stenens tredje sida (fig. 1) skall den aktuella runan ha bestått av en något böjd huvudstav med en bistav som har utgått från toppen av runan och snett nedåt höger. Denna runform skulle givetvis kunna förenas med en läsning **l** eller **t**, som man tidigare har laborerat med. Det märkliga är dock att bistaven är tydligt bågböjd, medan **t**-runan i det förgående **sutrsuia** är återgiven med raka bistavar. Kornerups teckningar av stenen har först skissats med blyerts och linjerna har sedan förstärkts med bläck och ytan laverats. I vissa fall slår blyertsskisseringen igenom och visar att en del runor ursprungligen har tecknats något an-norlunda (t.ex. den inledande **s**-runan i det antagna **suprtana**). Särskilt intressant är att det vid den här diskuterade runan verkar finnas spår som tyder på att bistaven ursprungligen har tecknats med en fortsättning in mot huvudstaven, vilket skulle ge runan detta utseende: **P**. Formen motsvarar en urnordisk **w**-runa, vilket givetvis är uteslutet på en vikingatida runsten av Sædingestensens typ. Däremot skulle man mycket väl kunna tänka sig detta som resterna av en **m**-runa med ringformig bistav (**P**), vilket är just den form som **m**-runan har på denna sten. Att denna variant användes på stenen har Kornerup förmodligen inte känt till, eftersom den del där inskriftens tre **m**-runor finns då var dold i jorden (se Jacobsen 1929 s. 98). Kornerups återgivning av inskriften är som Jacobsen (1929 s. 98) har framhållit annars »ret paalidelig». Visserligen saknas i jämförelse med senare avbildningar flera av inskriftens runor, men bland dem som har registrerats finns egentligen inga felläsningar. Även hans återgivning av runornas former och proportioner ligger mycket nära originalet.²

Följer man hur ristningen ser ut på teckningen verkar det som om det vedertagna **supr[tana]** måste vika för läsningen **supr[m̄ana]**. Detta kan knappast återge något annat än pluralis genitiv av *sudrmaðr* m., vilket i fornvästnordiskan som bekant betecknar en person från det nuvarande Tyskland. Fritzner (3 s. 596) ansätter betydelsen 'Sydgermaner' och anger som motsats-

² I translittereringen i DR (sp. 266) finns ett punktformigt skiljetecken i slutet av raden, men det verkar rätt osannolikt att det vågiga tvärstreck som Kornerup har ritat skall tolkas som ett sådant. Snarare återger det en ojämnhet i stenytan.

ord *norðmaðr*. Att döma av de språkprov som anförs i artikeln har ordet inom den västnordiska traditionen många gånger varit synonymt med en person från Saxland. I Norrøn ordbok (s. 607) översätts ordet med 'mann från *suðrlönd*, *sørgermanar*, tyskar'. En liknande betydelse finns också belagd i fornsvenskan, där *supermaber* kan betyda 'söderlänning, en människa från (Europas) södra länder' (Schlyter s. 615). Vanligare är dock att ordet här används för att beteckna inbyggarna i landskapet Södermanland (Schlyter *ibid.*, Söderwall Suppl. s. 833), där ju formen i pluralis genitiv också ingår i landskapsnamnet (fsv. *Supermanna land*).

Vilken folkstam genitivformen *suðrmanna* kan avse på Sædingestenen är inte lätt att säga. Stenens placering på Lolland-Falster talar kanske för att den i första hand skall sökas på kontinenten inom det tyska språkområdet. Denna tolkning får ett visst stöd av att det senare i inskriften talas om **nurminum**, som trots en oväntad ortografisk detalj i allmänhet har tolkats som *norðmennum* dvs. pluralis dativ av *norðmaðr* (se DR sp. 691 f., s.v. normannr). Inskriften skulle i så fall ge ett exempel på att *suðrmaðr* och *norðmaðr* har ställts emot varandra. Samtidigt måste det framhållas att ordet *suðrmanna* är samordnat med en typ av svear (gen. *sundrsvæa*) och att dessa två beteckningar står på samma sida av stenen. Det är därför inte helt uteslutet att det också kan handla om sörmlänningar från Mälardalen.

För att få närmare klarhet i vilken denotation ordet har i inskriften krävs egentligen att det går att presentera en övertygande tolkning av de syntaktiska sammanhang som de aktuella folkstamsbeteckningarna ingår i. Någon sådan anser jag mig för tillfället inte kunna åstadkomma, men jag vill ändå hävda att läsningen **supr[mana]** har ett bättre stöd i det tillgängliga dokumentationsmaterialet än det vedertagna **supr[tana]**. Förmodligen kan frågan först lösas genom ett lyckligt återfynd av det nu försvunna toppstycket, men fram till dess bör man nog vara mycket försiktig med att räkna med några »syddaner» på Sædingestenen.

Källor och litteratur

Danske runeindskrifter (databas). Nordisk forskningsinstitut & Nationalmuseet, København. <<http://runer.ku.dk/>>

DR + nr = nummer i DR.

DR = Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirking af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. København.

DRM = De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede af Ludv. F. A. Wimmer 1–4. 1893–1908. København.

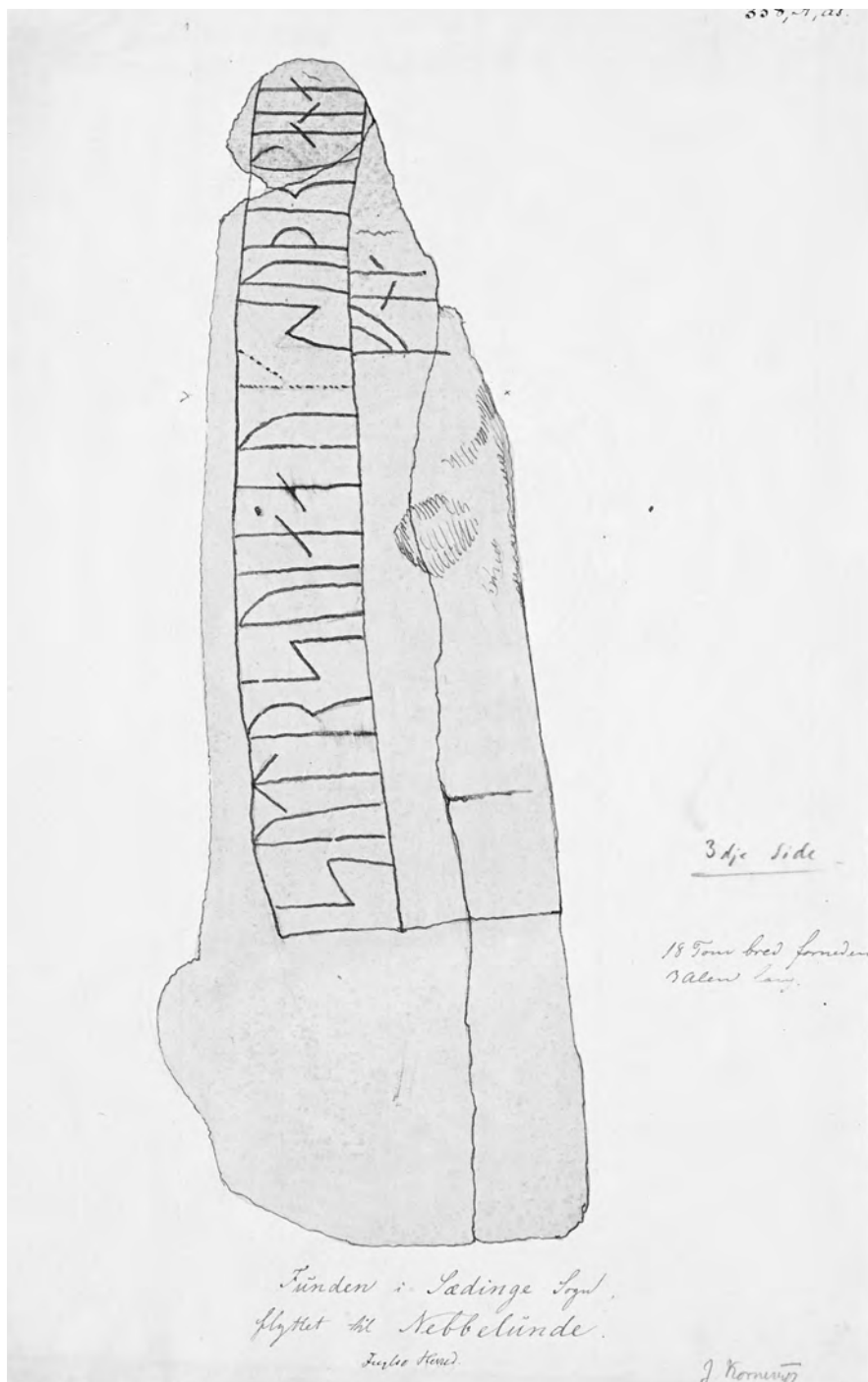

Fig. 1. Jacob Kornerups teckning av Sædingestenen från 1859. Foto Nationalmuseet, Köpenhamn.

- Fritzner = Fritzner, Johan, 1886–96: Ordbog over Det gamle norske Sprog 1–3. Kristiania. 4. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.
- Jacobsen, Lis, 1929: Svenskeveldets fald. Studier til Danmarks oldhistorie i filologisk og runologisk lys. København.
- Lindquist, Ivar, 1928–29: Två läländska runinskrifter som nämna svearna. I: Acta philologica Scandinavica 3. S. 289–328.
- Moltke, Erik, 1976: Runerne i Danmark og deres oprindelse. København.
- 1985: Runes and their origin. Denmark and elsewhere. Copenhagen.
- Norrøn ordbok = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp. 2008. Oslo.
- Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>>
- Schlyter = Schlyter, C. J.: Ordbok till Samlingen af Sweriges gamla lagar. 1877. Lund.
- Söderwall = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Lund.

Summary

The tribal designation ‘South Danes’ on the Sædinge stone (DR 217)

By Magnus Källström

The runic inscription on the Danish Sædinge stone (DR 217) on Lolland-Falster contains several tribal designations, among others a sequence **supr[tana]**, which has been read as a genitive form of *suðrdanir* ‘South Danes’ m. pl. The last four runes are now lost and were inscribed on a piece of the stone known only from a drawing by Jacob Kornerup from 1859. It has long been the general view, however, that this sequence was indeed to be read as **supr[tana]**, even though the **t**-rune has been reconstructed. Judging from Kornerup’s drawing (fig. 1), a more plausible assumption is that this character in fact represents the remains of an **m**-rune with a ring-shaped by-stave, the shape other **m**-runes have on the stone. If that is the case, the sequence should be read as **supr[m̄ana]** and interpreted as the gen. pl. of *suðrmaðr* m. In Old West Scandinavian, this word usually refers to someone from the German-speaking area, but since in this context it occurs alongside the tribal designation *sundrsvæar* ‘those who have (been) separated from the Svear’, the sense ‘inhabitant of Södermanland’ should also be considered.

Bebyggelseutveckling och bebyggelsestruktur i Uppland under äldre järnålder

Av Hans Göthberg

Namn och bygd 99 (2011), 115–135.

Hans Göthberg, The Uppland Museum, Uppsala: Settlement development and settlement structure in Early Iron Age Uppland

Abstract

In recent decades, a large number of Bronze and Iron Age settlements have been studied in Uppsala county. The great majority of them have been dated to the Early Iron Age, with a peak in the Roman Iron Age. A much smaller proportion are dated to the Bronze Age or the Late Iron Age. This can be interpreted as evidence of continuous expansion, one necessary condition for which was the emergence of new land resulting from displacement of the shoreline.

Keywords: Iron Age, settlements, continuity, expansion, agricultural areas of Uppland, Iron Age graves, social and economic differences.

Från 1980-talet och framåt har omfattande arkeologiska undersökningar av bosättningar utförts i Uppland och Mälardalen i samband med olika typer av exploateringar. Lämningar av bebyggelse har ofta kunnat identifieras, påfallande ofta i nuvarande odlingsmark. Jämfört med andra typer av forn lämningar, särskilt gravar, har de lett till en delvis ny bild av bebyggelseutveckling och bebyggelsestruktur under järnålder, särskilt då under äldre järnålder.

Bebyggelseutveckling

En översiktlig bild av den generella bebyggelseutvecklingen under brons- och järnålder i Uppsala län kan ges av en sammanställning av daterade bosättningar med bebyggelse från dessa epoker. Sammanlagt ingår 90 bosättningar undersökta mellan 1980 och 2006. Dateringarna har främst skett genom ¹⁴C-analys och i viss mån typologi. De är belägna främst kring Uppsala och i varierande utsträckning vid Bålsta, Enköping, Knivsta och Tierp. Det är därmed ett skevt urval, där Åsunda, Simtuna och Torstuna i den västra delen av länet samt Rasbo och Oland i den östra delen av länet är tydligt underrepresenterade. Ett samband är belägenheten i stora jordbruksbygder.

Inom tidsintervallet 1800 f. Kr.–1200 e. Kr. har dateringarna fördelats på intervaller om 100 år (fig. 1). Sammanställningen visar att den absolut övervägande andelen av bosättningarna har gett dateringar till förromersk och ro-

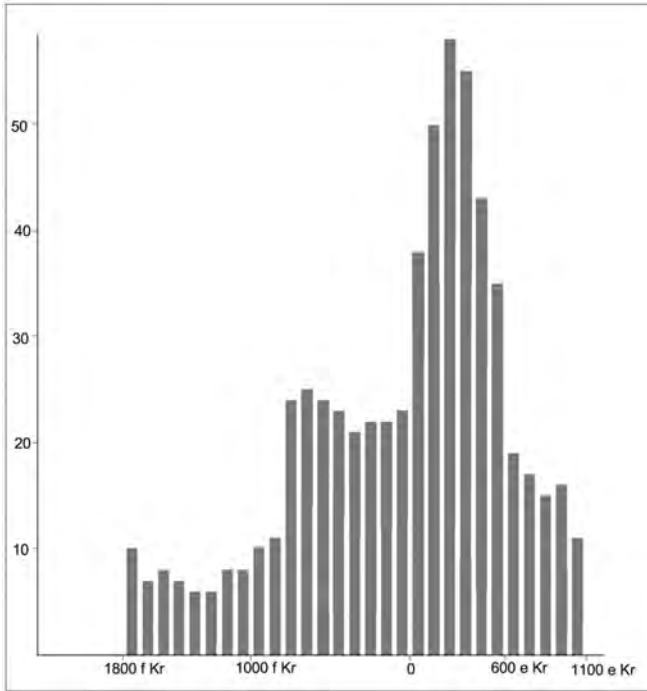

Fig. 1. Diagram över antal bosättningar med bebyggelse fördelade på historiska byars ägområden och med dateringar från perioden 1800 f. Kr.–1100 e. Kr.

mersk järnålder samt folkvandringstid (500 f. Kr.–550 e. Kr.). Antalet är väsentligt lägre under bronsålder (1800–500 f. Kr.) samt under yngre järnålder och tidig medeltid (550–1200 e. Kr.). Från mitten av bronsålder till romersk järnålder visas en stadig ökning. Två skeden med ovanligt kraftig ökning kan urskiljas, omkring 800 f. Kr. samt omkring år 0. I det förra fallet är detta emellertid en effekt av att kalibreringskurvan för ^{14}C -dateringar är svårtolkad inom avsnittet 800–400 f. Kr. Ökningen omkring år 0 kulminerar omkring 300 e. Kr. Därefter följer en minskning fram till omkring 600 e. Kr., som var mest kraftig 500–600 e. Kr. Den senare kan i viss mån vara följden av egenheter för kalibreringskurvan (se Kyhlberg & Strucke 1999 s. 188 f.). Sammantaget tyder de undersökta bosättningarna på att de stora jordbruksbygderna i centrala Uppland i stor utsträckning var tagna i anspråk under den senare delen av äldre järnålder.

En andra jämförelse inom samma tidsintervall utgår från enskilda undersökta bosättningar med bebyggelse (fig. 2). Skillnader i storlek mellan undersökningsytor, antal hus och antalet dateringar är betydande. En liten undersökning med något enstaka hus och få dateringar i diagrammet kan jämföras med de stora undersökningarna.

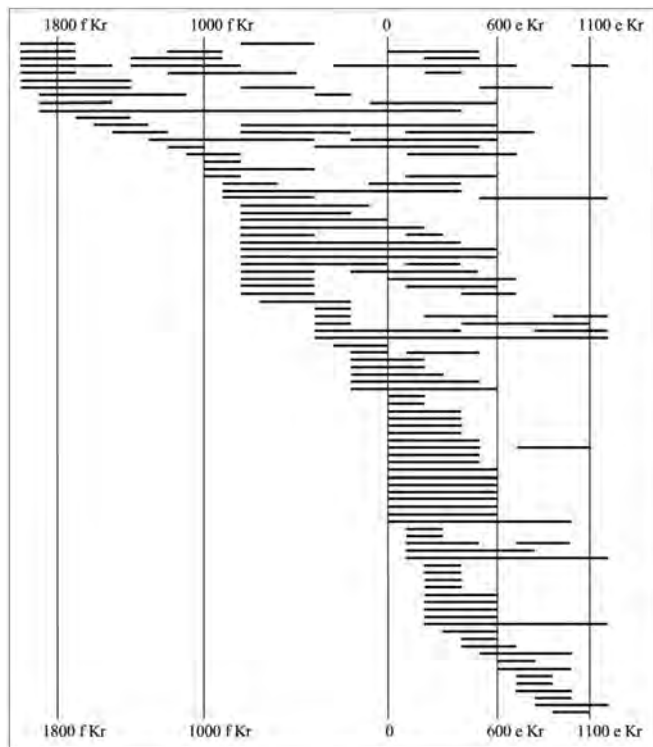

Fig. 2. Diagram som visar dateringar för bosättningar med bebyggelse inom tidsintervallet 1800 f. Kr.–1100 e. Kr.

De generella drag som framträdde i det första diagrammet framgår även i detta sammanhang. En iakttagelse av ett annat slag är att något mindre än hälften av bosättningarna från romersk järnålder hade föregångare under förromersk järnålder. Kontinuiteten var dock inte alltid direkt, utan det kan ofta finnas kronologiska luckor när platsen verkar ha saknat bebyggelse. En stor andel av bosättningarna från folkvandringstid hade inga efterföljare. Sett ur det motsatta tidsperspektivet hade emellertid två tredjedelar av bosättningarna från yngre järnålder föregångare under slutet av äldre järnålder. Detta relativt starka samband är förvånande eftersom övergången mellan äldre och yngre järnålder generellt setts som en tid för stora omstruktureringar.

Ytterligare en faktor är att relativt många bosättningar med enbart dateringar till yngre järnålder har framkommit vid mindre undersökningar. Det innebär att det också har varit svårt att konstatera om det kan ha funnits någon eventuell föregångare. Det omvända förhållandet gäller för de allra största undersökningarna, där det ofta har visat sig finnas bebyggelse från skilda tider, med eller utan kontinuitet.

Den långvariga ökningen av bosättningar under bronsålder och fram till

romersk järnålder och särskilt i slutskedet, kan utan större problem ses som en expansionstid. En viktig förutsättning är att strandlinjeförskjutningen medförde en successiv torrläggning av mark som kunde tas i anspråk för bete och odling. Det innebar också att befolkningen kan ha ökat.

Däremot är orsakerna till nedgången av bosättningar under slutet av yngre romersk järnålder och in i tidig vendeltid svårfångade. Ofta har en regression orsakad av katastrofer som krig, epidemier eller utvandring föreslagits (se Näsman 1988). En annan faktor är fåtalet indikationer på en generell minskning av gravar vid undersökningar av gravfält från övergången mellan äldre och yngre järnålder (Bennett 1987 s. 145 ff.). Slutligen är en faktor att bosättningar från yngre järnålder har visat sig ligga i anslutning till eller inom bylägen från historisk tid. De sistnämnda är i stor utsträckning fortfarande bebyggda och har bara i begränsad utsträckning berörts av undersökningar jämfört med de omgivande odlingsmarkerna. I de senare har också bosättningar från bronsålder och äldre järnålder visat sig dominera.

Bebyggelsestruktur

Begreppet bebyggelsestruktur ses här i meningen den enskilda bebyggelsens uppbyggnad och i viss mån också förhållandet mellan bosättningar. En faktor som påverkar vår syn på bebyggelsens struktur och organisation under förhistorien, men hör hemma i vår egen tid, är undersökningarnas storlek. Detta hör samman med att det stora flertalet arkeologiska undersökningar görs i samband med exploateringar av olika slag. Grundläggande för dessa är att endast de ytor som ska tas i anspråk också kan bli undersökta. En konsekvens är att bosättningar eller bosättningskomplex sällan har kunnat undersökas i sin helhet. Endast vid större undersökningar för industri- eller bostadsområden eller vid kombinationer av flera exploateringar kan ett mer omfattande underlag erhållas för en diskussion och tolkning av bebyggelsens struktur och organisation.

Bebyggelsens struktur brukar främst diskuteras ur den rumsliga synvinkeln, särskilt lokalisering och bebyggelsernas förhållande till varandra. De kan kompletteras av agrara, sociala och ekonomiska synvinklar.

Romersk järnålder – folkvandringstid

Bebyggelsen under denna tid uppvisade vissa variationer i innehåll, storlek och rumslig struktur. Relativt ofta bestod bebyggelsen av ett större och ett el-

ler flera mindre hus. Förekomsten av flera hus bör vara kopplad till behov av utrymmen för förråd, däribland foder för husdjuren. Hus kunde avlösa varandra på samma plats och bebyggelsen kunde ibland ligga kvar på i princip samma plats under längre tid, troligen uppemot 200–300 år. Dessa bosättningar representerar därför ett mer stabilt bosättningsmönster, som kan motsvara agrara företeelser som hägnader i form av stensträngar och intensivt odlade gödslade åkrar (Welinder, Pedersen & Widgren 1998 s. 239 ff.). Ett exempel på en sådan gårdslämning är Sommaränge i Viksta socken (fig. 3) från romersk järnålder och folkvandringstid (Berggren & Henniuss 2004).

Vid sidan av dessa fanns även bebyggelser som enbart utgjordes av ett enda hus. De kunde därför vara mer kortlivade och representera en mindre stabil bebyggelseform, med Tibble i Litslena (fig. 4) som exempel (Andersson & al. 1994). En annan variant är de bebyggelser som kunde bestå av flera hus av olika storlek, men glest placerade och med få exempel på att hus avlöste varandra på exakt samma plats. Även de kan representera en bebyggelseform som är mindre stabil än den förstnämnda, där Kumla i Danmark (fig. 5) är ett exempel (Göthberg 2007a).

Dessa bebyggelser kan tolkas representera gårdar och har vid de senaste årens undersökningar ofta visat sig ligga i grupper. Inom dessa har gårdarna ofta haft ett inbördes avstånd av 100–300 m. En sådan fanns vid Österby i Läby socken, där tre gårdar lokaliserats, varav två delvis avgränsades av kraftiga hägnader (fig. 6). Gårdarna var mer eller mindre samtidiga och minst två skeden kan identifieras inom alla tre (Scheutz, Schütz & Göthberg 2004; Åberg & al. 2008). Även vid Bredåker har en stor bosättning från samma tid

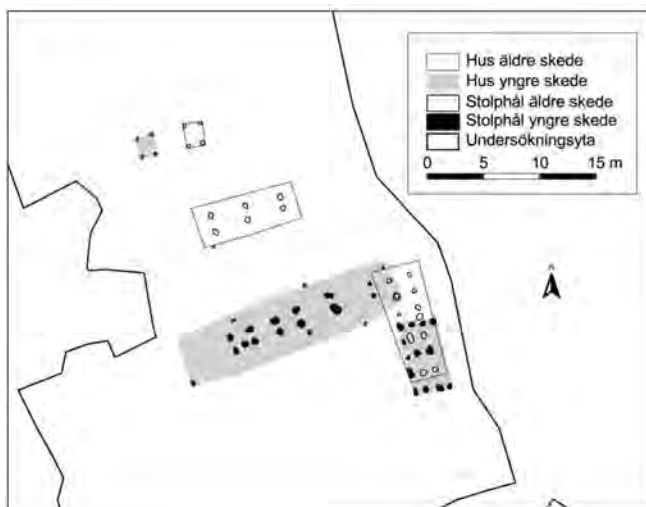

Fig. 3. Gården vid Sommaränge i Viksta socken bestod av ett större hus tillsammans med ett eller flera mindre hus och tillhörde troligen två byggnadsskeden (efter Berggren & Henniuss 2004).

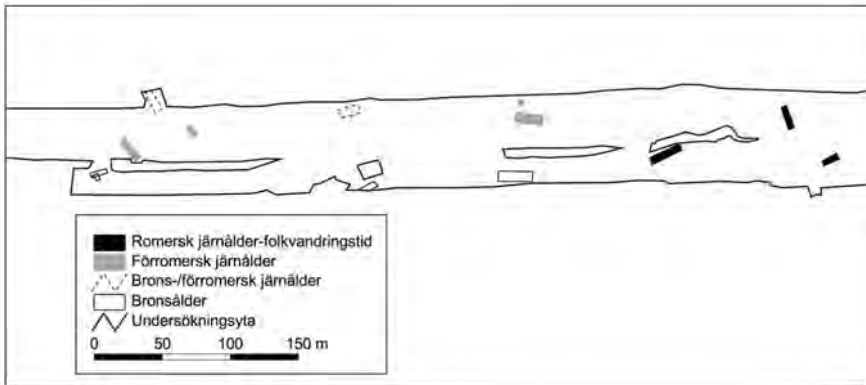

Fig. 4. Vid Tibble i Litslena socken bestod bebyggelsen främst av ensamliggande hus från bronsålder fram till romersk järnålder (efter Andersson & al. 1994).

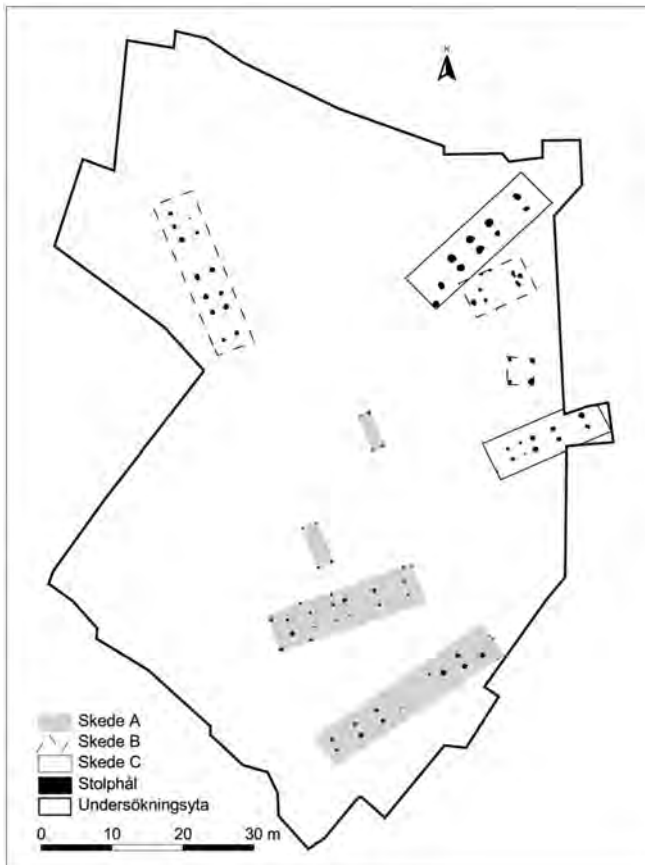

Fig. 5. Vid Kumla i Danmarks socken låg husen relativt glest sällan på samma plats. Bebyggelsen tillhörde troligen tre byggnadsskeden (efter Göthberg 2007a).

Fig. 6. Översiktsplan av de tre gårdarna vid Österby i Läby socken (Stenhagen), varav två delvis avgränsades av kraftiga hägnader (110, 116). Inom alla gårdarna kan minst två skeden identifieras. Mellan gårdarna finns nästan inga spår av andra fornlämningar (efter Åberg & al. 2008).

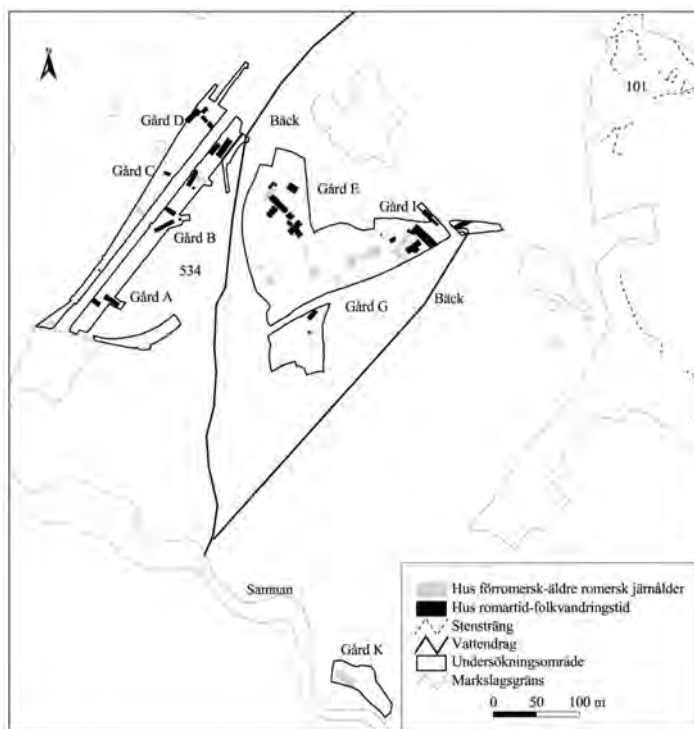
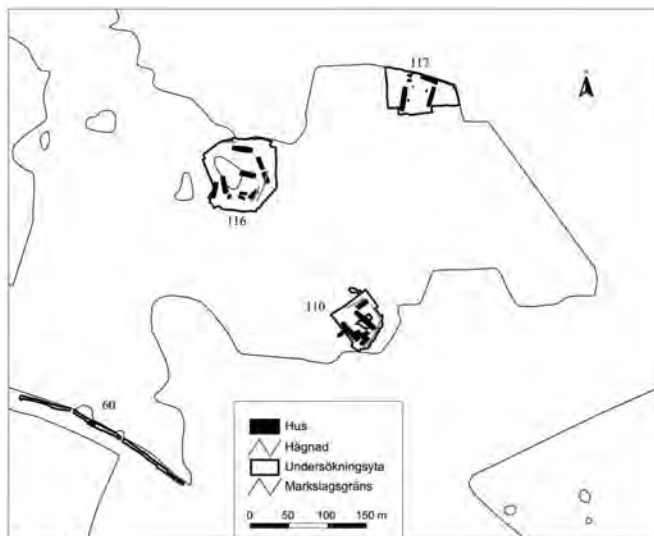

Fig. 7. Vid Bredåker i Gamla Uppsala socken fanns bebyggelsen från yngre bronsålder till tidig vendeltid. Under romersk järnålder och folkvandringstid kan bebyggelsen ha bestått av upp till sju gårdar, som låg relativt utspridda (efter Frölund & Schütz 2007).

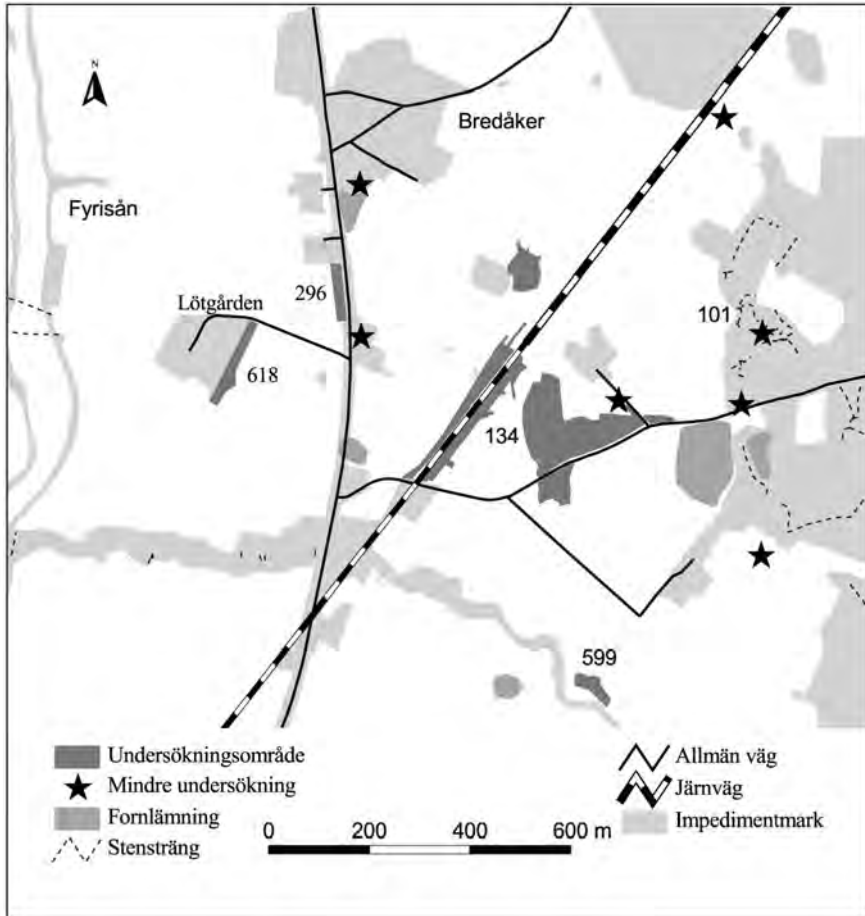

Fig. 8. Vid Bredåker bestod bosättningskomplexet av flera enskilda bosättningar, eftersom sådana även har påvisats vid mindre undersökningar. I söder fanns låglänt belägen bebyggelse från äldre romersk järnålder (599). I väster vid Lötgården har bebyggelse från romersk järnålder och folkvandringstid påträffats (618). I kanten av impedimentmark i öster finns minst sex husgrunder, varav ett plattåhus (101). Dateringar ligger även där i romersk järnålder (efter Frölund & Schütz 2007).

lokaliserats (fig. 7). Den bestod av minst sju gårdar (Frölund & Schütz 2007). Vid Danmarksby i Danmarks socken och Kättsta i Ärentuna socken har två gårdar vardera undersökts (Göthberg, Qviström & Åberg 2002; Gustafsson & al. 2005). Enstaka exempel finns också på gårdar som låg invid varandra, exempelvis vid Skäggesta (Göthberg & al. 1996).

Dock ska man hålla i minnet att dessa bosättningskomplex från romersk järnålder inte har kunnat avgränsas. I utkanten av bosättningskomplexen vid både Bredåker och Österby har flera boplatsytor av olika storlek och karaktär,

däribland även bebyggelse, påträffats vid mindre undersökningar (fig. 8, 10). Dateringarna pekar huvudsakligen på en samtidighet med de större undersökta ytorna (Frölund 2005b; Fagerlund & Rosborg 1994). Storleken för de största bosättningskomplexen är därför fortfarande en öppen fråga.

Yngre järnålder

Jämfört med vad vi kan utläsa av bebyggelsestrukturen under den senare delen av äldre järnålder är situationen under yngre järnålder sämre känd. Åtminstone under vendeltid verkar både hustyper och bebyggelsens struktur ha stora likheter med under föregående epok.

Under vikingatid ökade variationen sett till vilka huskonstruktioner som var vanliga. Till de typer som blev mer vanliga hörde hus med bärande väggar, både som ekonomibyggnader och särskilt som bostäder (se Gustafsson 2007; Göthberg 2000; Göthberg 2007b). Det innebar att bebyggelse med en kom-

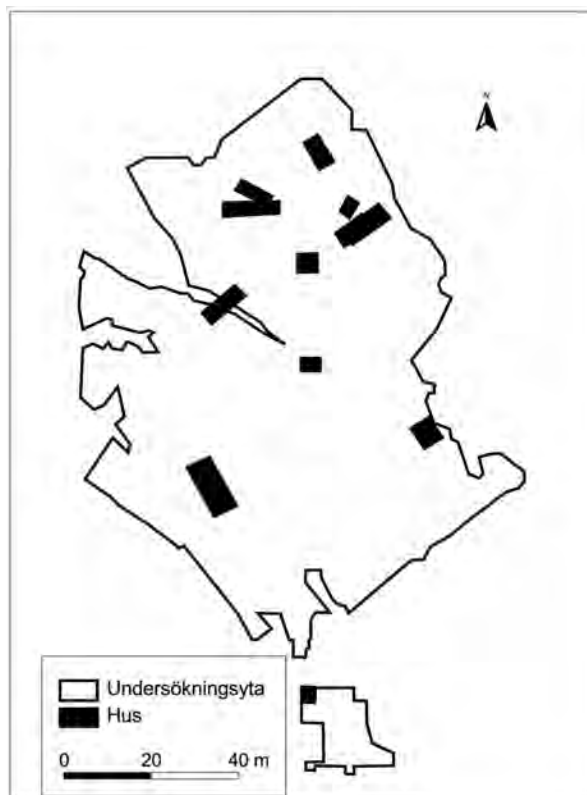

Fig. 9. Bebyggelsen från vikingatid vid Pollista i Övergran bestod av flera mindre hus som var placerade relativt gles (efter Hållans & Svensson 1998).

bination av minst ett större hus och mindre hus förekom parallellt med bebyggelser med enbart mindre hus. Ett exempel på det sistnämnda är Pollista i Övergran (fig. 9) (Hållans & Svensson 1998).

Eftersom relativt få bosättningar från yngre järnålder visserligen har undersökts men inte i sin helhet, finns flera frågetecken om strukturen. Till detta hör i vilken mån gårdsytans storlek och antal hus generellt har förändrats jämfört med tidigare epoker. Ett annat spørsmål är i vilken mån gårdarna generellt hade en samlad lokalisering och därmed var relativt tätt placerade. Exempelvis har bebyggelsen vid Pollista och Skäggesta tolkats bestå av två gårdar nära varandra (Göthberg & al. 1996; Hållans & Svensson 1998). Samtidigt finns exempel på motsatsen, då samtidig bebyggelse från vendeltid till tidig medeltid påträffats på två skilda platser vid Bålsta i Yttergran (se Franzén, Göthberg & Karlenby 1996).

Faktorer som kan ha påverkat bebyggelsestrukturen

Till de faktorer som kan ha påverkat eller inverkat på bebyggelsestrukturen hör agrara, sociala och ekonomiska. I ljuset av den förstnämnda bör den utspridda placeringen av gårdar under slutet av äldre järnålder ses. Generellt bedöms boskapsskötseln ha dominerat över åkerbruket under både bronsålder och järnålder, både näringsmässigt och arealmässigt (Welinder, Pedersen & Widgren 1998 s. 259 f.). En stor del av marken utnyttjades därför för bete eller produktion av foder, medan åkermarken utgjorde en liten andel. Rimligen har åkermarken främst legat nära bebyggelsen för att underlätta spridningen av gödsel. Trots gårdarnas synbarligen glesa placering bör det ha funnits ett behov av samverkan och samarbete mellan gårdarna om betesmarkerna, samt slätter på ängsmarker. Betesmark och ängsmark har långt fram i historisk tid ägts och brukats gemensamt av byarnas gårdar (Windelhed 1995 s. 67). Principiellt bör det vara samma organisation som i stensträngssystemen, exempelvis i Östergötland (se Widgren 1998). Den stora skillnaden gentemot situationen i Uppland är att lämningar av stenhägnader bara är sporadiskt bevarade på grund av gårdarnas belägenhet i nuvarande odlingsmark. Däremot finns spår av trähägnader om än bevarade i begränsad omfattning vid bebyggelse.

De senaste årens undersökningar har också visat att det fanns gårdar med avvikande belägenhet ur agrar synvinkel. Det mest tydliga är belägenheten invid eller inom marker som under historisk tid har varit äng, dvs. i topografiskt mer låglänt mark. Ett exempel från slutet av förromersk järnålder och äldre romersk järnålder fanns vid gården Berget vid Gamla Uppsala, drygt 1 km från bosätt-

ningskomplexet vid Bredåker. Den låg i anslutning till låglänt mark som på 1600-talet och troligen långt tidigare var ängsmark. Bebyggelsen tolkas ha haft en särskild inriktning på bete och slätter (Frölund 2005a). Den ingick i ett bosättningskomplex som delvis har existerat samtidigt som Bredåker (Fagerlund & Åberg 2005). Även vid Bredåker har en gård från äldre romersk järnålder med ett låglänt läge (fig. 7) lokaliserats (Frölund & Schütz 2007).

En annan avvikande lokalisering av gårdar är nära eller inom det som utgjort utmark under historisk tid. Till dessa hör några bosättningar vid Österby i Läby. Deras belägenhet tolkas som att de har haft sin huvudsakliga näring i boskapsskötsel (Åberg & al. 2008).

En konsekvens av den låglänta respektive utmarksnära belägenheten bör ha varit att förutsättningarna för att bedriva åkerbruk nära sådana gårdar var dåliga. Åkrarna bör antingen ha varit belägna längre bort, vilket inneburit längre transporter för gödsel, eller haft väsentligt mindre omfattning. Ett tredje alternativ är att det funnits ett samarbete med gårdar i omgivningen där förutsättningarna för åkerbruk var bättre. Det går inte heller att utesluta att det kan ha funnits ett beroendeförhållande till en överordnad bebyggelse.

En annan indikation är att bosättningar under äldre järnålder kan ha haft varierad tyngdpunkt för djurhållningen att döma av benmaterialet. Vanligen har nötboskap dominerat, men på några platser har får varit mest vanliga. Det har implikationer för behov av foder och därmed lagringsutrymmen i husen, samt mängden gödsel och därmed förutsättningen för sädesodlingen (Göthberg 2007b s. 428 ff.). Detta framträder också under yngre järnålder och särskilt då vikingatid, men då har dessutom svin varit mycket vanliga på några platser (Vretemark 1991).

En annan faktor som kan indikera beroendesamband mellan bosättningar är tecken på sociala och ekonomiska skillnader. Från gravar finns flera företeelser som kan ha sin grund i sådana skillnader. Från slutet av förromersk järnålder finns allt fler tecken på att samhället blev allt mer skiktat.

Många boplatser har dock varit svårtolkade ur denna synvinkel. Till sådana indikationer hör hus med särskild konstruktion och placering. En typ är hallbyggnader, vilka börjar uppträda under yngre romersk järnålder (Herschend 1993 s. 182 ff.). En annan typ av hus är platåhusen, dvs. stora hus på mer eller mindre kraftigt uppbyggda platåer eller terrasser. Definitionsmässigt har de haft höjdläge och ofta på krön, med varierande grad av exponering över omgivningen. Under romersk järnålder och folkvandringstid fanns relativt stora hus i krönläge. Ett exempel finns vid Bredåker där ett platåhus ligger på ett impediment i nära anslutning till den stora undersökta bosättningen (fig. 8) (Göthberg & Ljungkvist 2007). I linje med de ovan anförda resonemangen

kan detta hus tolkas ha ingått i en gård till vilken de omgivande gårdarna stod i någon form av beroendeförhållande. Ett exempel i monumentalt format är platahuset från vendeltid på Södra Kungsgårdsplatån i Gamla Uppsala (Hedlund 1993; Nordahl 1993).

En annan indikation är förekomsten inom en gårdsgrupp av en gård med flera eller större hus. Sådana har noterats på Öland och tolkats som att de representerar ett högre skikt i samhället (Fallgren 2006 s. 77, 143). Sådana större gårdar kan betecknas som storgårdar, men kriterierna är något vaga, varför avgränsningen mot mer ordinära gårdar inte alltid är tydlig.

Sådana skillnader i storlek mellan gårdar utgör också grunden för ett förslag till en bebyggelsehierarki för slutet av äldre järnålder. Ytterligare en förutsättning är att det fanns både fria och ofria grupper bland befolkningen. Det bör därmed ha funnits beroendeförhållanden mellan bebyggelser på olika nivåer i hierarkin. En konsekvens av detta var att det i olika omfattning och former bör ha funnits en överföring av överskott (se Widgren 1998 s. 290 f.). Exempelvis har gårdsgrupper i Östergötland från denna tid ansetts uppvisa likheter med medeltida gods i och med förekomsten av en större och dominerande gård. Samtidigt innebar hägnadssystemen att det fanns en samverkan mellan gårdarna, vilket innebar att de parallellt uppvisade vissa likheter med medeltida byar (Widgren 1998 s. 291 f.).

Förekomsten av tidiga godsliknande komplex med rötter i slutet av äldre järnålder har också diskuterats. Centralplatser från yngre järnålder som Uppåkra i Skåne och Gamla Uppsala har varit omgivna av byar och gårdar med vissa ordinära typer av ortnamn. De senare har setts som underlydande bosättningar, vilka utgjorde förutsättningen för den agrara försörjningen av såväl elit, krigarfölje som hantverkare och andra specialister på centralplatsen (Callmer 2001 s. 134 ff.).

Bebyggelse och ortnamn

En mycket stor andel av de undersökta bosättningarna tillhör den senare delen av äldre järnålder, dvs. 0–600 e. Kr. Efter denna tid har däremot påtagligt färre bosättningar lokaliserats. Inledningen av yngre järnålder brukar därför ses som en tid av omfattande förändringar, särskilt för bosättningarnas lokalisering. En förändring på ett mer övergripande plan är den ägostruktur vi kan skönja från yngre järnålder och medeltid. Den markeras särskilt av en nära rumslig koppling mellan gravfält från yngre järnålder och bylägen enligt lantmäterikartor från 1600- och 1700-tal (se Ambrosiani 1964 s. 193 f.).

Underlaget för bosättningsarnas lokalisering under yngre järnålder är väsentligt mindre än från äldre järnålder. Åtminstone 18 bosättningar i Uppsala län har visat sig helt eller delvis tillhöra yngre järnålder och kan grupperas efter kronologiska och rumsliga förhållanden.

En första grupp bosättningar utgörs av dem som fortlevde från äldre järnålder till övergången mellan vendeltid och vikingatid. Till dessa hör Brillinge i Vaksala, Fullerö i Gamla Uppsala och Skämsta i Tierp (se Ölund 2010; Onsten-Molander & Wikborg 2006b; Frölund & Larsson 1997).

En andra grupp utgjordes av dem som hade sin begynnelse i äldre järnålder och levde kvar till vikingatid eller äldre medeltid. Bland dessa finns Skäggesta i Litslena, Bålsta i Yttergran, Noppsgärde i Fröslunda, Gredelby i Knivsta, Täby i Vänge och Rickomberga i Bondkyrko (se Göthberg & al. 1996; Franzén, Göthberg & Karlenby 1996; Aspeborg & al. 2005; Andersson, Appelgren & Sander 1996; Fagerlund & al. 1999; Karlenby 1995).

Den tredje gruppen består av bosättningar från yngre järnålder som saknar föregångare från äldre järnålder på samma plats. Till dessa hör Hässelby i Börje, Hämringe i Gamla Uppsala, Hagby i Skuttunge och Skuttunge kyrkby (se Forsåker 1984; Nordström & Evanni 2007; Aspeborg 2003). Den sistnämnda har dock föregångare under bronsålder (Seiler & Östling 2008). Därtill finns ytterligare några platser där det finns föregångare från äldre järnålder inom den närmaste omgivningen, här definierad som inom 200 m avstånd. De är Pollista i Övergran, Bålsta i Yttergran, Kättsta och Kyrsta i Ärentuna och Vallby i Tierp (se Hållans & Svensson 1998; Franzén, Göthberg & Karlenby 1996; Onsten-Molander & Wikborg 2006a; Gustafsson & al. 2005; Seiler 2005).

Med ledning av den sista gruppen kan man hävda att bebyggelse från slutet av äldre järnålder och i nära anslutning till ett byläge från historisk tid, också kan indikera en bosättning under yngre järnålder. Till dessa hör Forsby i Knivsta, Slavsta i Vaksala, Ekeby i Gamla Uppsala och Österby i Läby (Hamilton 1995; Fagerlund & Lucas 2009; Karlenby 1993; Fagerlund & Rosborg 1994).

En rumslig jämförelse mellan dessa bosättningar från yngre järnålder och kartornas bylägen visar emellertid att få låg på helt samma plats. Bosättningarna låg däremot ofta strax utanför byläget. Andra bosättningar kan ligga på större avstånd från byläget, främst inom 200 m. I enstaka fall kan de ligga ännu mer avlägset, som Hässelby, Hagby och Fullerö där avståndet var mer än 300 m (se Göthberg 2000 s. 151 ff.). För den medeltida bebyggelsens lokalisering finns en studie från Stockholms län. Även under denna tid låg bebyggelsen strax utanför byläget och bara undantagsvis inom dessa (Beronius Jörpeland 2010).

Därmed har av allt att döma bebyggelsen både under yngre järnålder och medeltid haft en mindre entydig lokalisering än vad som tidigare ofta antagits. Istället för en lokalisering till de tomter som anges på lantmäterikartorna, verkar bebyggelsen generellt ha funnits inom en relativt vid zon i anslutning till dessa. Detta bör innebära att flyttningar av bebyggelse inte bara var en företeelse under äldre järnålder utan även under yngre skeden. Däremot kan flyttningarnas avståndsmässiga omfattning ha blivit mindre. Den stabilitet för bebyggelse vi har ansett råda från yngre järnålder och medeltid fram till 1700- och 1800-talet har därför kanske snarare varit ovanlig.

En andra nivå där påtagliga förändringar har diskuterats för övergången mellan äldre och yngre järnålder är bebyggelsens grad av spridning eller koncentration och indirekt ägoområden. En jämförelse av lokaliseringen av bebyggelse under äldre järnålder och 1600/1700-talens bylägen visar generellt på helt olika mönster, eftersom äldre järnålderns bebyggelse låg utspridd och därtill i den sentida odlingsmarken. Ett annat tecken på strukturella förändringar är att historiskt belagda ägogränser ibland korsar forn lämningar. Det kan röra sig om både gravfält och boplatser från äldre järnålder. Exempel på det senare finns vid ägogränserna mellan Gamla Uppsala och Bredåker, Häminge och Ensta, Fullerö och Ekeby i Gamla Uppsala, samt Danmarksby och Villinge i Danmarks socken (se Göthberg 2000 s. 220 ff.; Göthberg, Qvistrom & Åberg 2002).

Att flera bosättningar från yngre järnålder har en god rumslig anknytning till historiskt belagda bylägen innebär dessutom en god överensstämmelse med ägoområdet och ofta en relativt central belägenhet inom detta. Det bör kunna tolkas som att ägoområdet inte har förändrats i någon högre grad från yngre järnålder. Till dessa hör Skäggesta, Bålsta, Forsby, Gredelby, Täby, Slavsta, Häminge, Kättsta och Skämsta. Detta bör även gälla Brillinge och Hagby, trots att bosättningarna låg lite avlägset från gravfält och byläge. Troligen hör även Vallby till denna grupp trots att det saknar gravfält, vilket möjligen orsakats av överodling.

Även Kyrsta uppvisar denna bild, men byns ägor ansluter till flera utjordar (se Hallgren & Tollin 2007 s. 422), vilka kan vara relikter av försvunna bosättningar. De antyder därmed omstruktureringar av ägoområden i omgivningen.

En mindre god överensstämmelse finns däremot på några platser. Ett exempel kan Hässelby vara, eftersom både bosättning och anslutande gravfält låg långt från byläge, vilket skulle kunna tyda på en sammanslagning eller annan större omstrukturering av ägoområden. En annan trolig sammanslagning är Skuttunge, där byn »Spithaby» under medeltid införlivades med grannbyarna Hagby och Skuttungeby (Rahmqvist 1996 s. 149 ff.).

Ett annat slag av exempel är att ägo gränser avskiljer bosättning eller byläge från gravfält. Detta förekommer vid Pollista, Noppsgårde och Rickomberga, där närmaste gravfält ligger inom angränsande ägoområden. Det tyder på att gränserna har ändrats under historisk tid eller klyvning av ägoområden kan ha skett.

Ett annat exempel är Fullerö och Ekeby vars gemensamma gräns korsar gravfält. Det kontrasterar mot att byarna i övrigt har gränser i utmarken, dvs. relativt naturligt avgränsade ägoområden. Fullerö är därtill märkligt genom att dess två bylägen ligger ocentralt jämfört med merparten av gravfälten. En möjlig tolkning är att det är fråga om en klyvning av ett ursprungligt större ägoområde.

Även Österby i Läby har tecken på liknande förändringar (fig. 10). Österby är en delning och namnet innehåller en förkortning av ett 1302 belagt

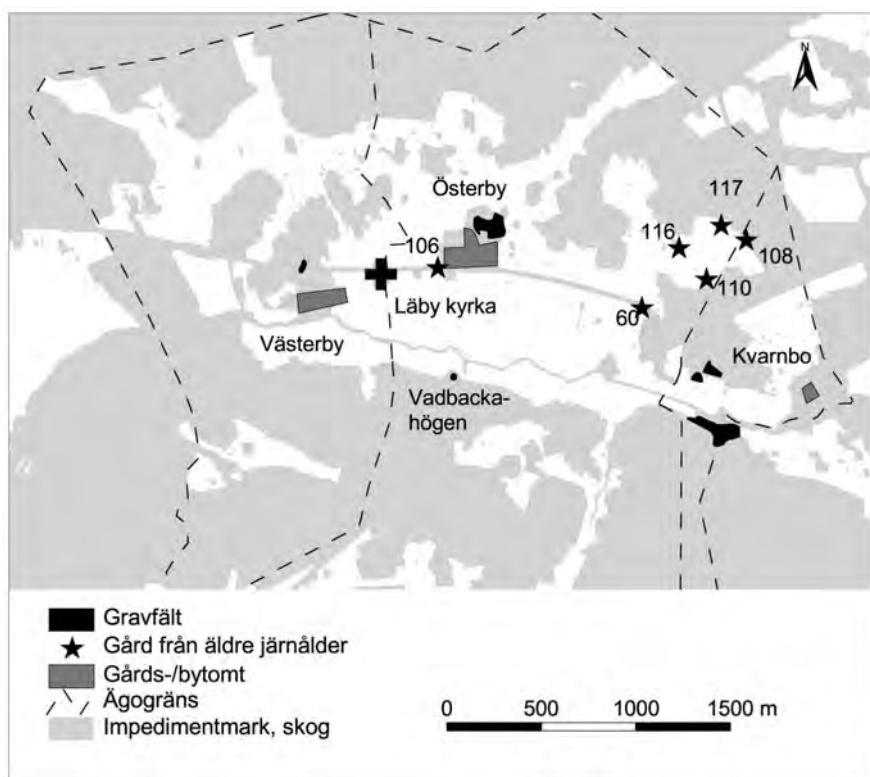

Fig. 10. Vid Österby och Västerby i Läby socken finns gravfält i närheten av båda bytomterna. Det bör peka på att det funnits bosättning i bytomternas omgivning under yngre järnålder. I den östra delen av Österbys ägor har flera bosättningar från slutet av äldre järnålder påträffats (60, 110, 116, 117). Därtill finns en bosättning (106) från samma tid nära Österbys bytomt (efter Åberg & al. 2008).

»Ladhuby» (DMS 1:2, 1984, s. 99 ff.; SOL 2003 s. 202). Dess närmaste grannby Västerby har samma ursprung. Nära båda bylägena finns gravfält från yngre järnålder, vilket kan peka på att det kan ha funnits dubbla bebyggelser redan vid denna tid, samtidigt som namnet tyder på ett samband. De två byarna hade yttre gränser dragna i utmarker, medan den gemensamma gränsen gick genom odlingsmark. Därtill var båda byarna både var för sig och i synnerhet tillsammans ovanligt stora för uppländska förhållanden (se Rahmqvist 1986 s. 296 f.).

Både Fullerö/Ekeby och Läby/Österby/Västerby var för Uppland ovanligt stora byar och avviker därmed från den annars vanliga situationen under historisk tid med byar bestående av relativt få gårdar. I båda fallen verkar det därmed röra sig om relativt stora, naturligt avgränsade områden som delats. Fullerö/Ekeby och Skuttunge har dessutom den gemensamma nämnaren att de har rika gravar från järnålder och medeltida högfrälsegods. Tillsammans med några av de andra nämnda byarna är de exempel på förändringar av ägoområdet i olika grad under och efter yngre järnålder. Detta står då i motsats till vad som annars verkar ha varit vanligt.

Bebyggelse och ägoområden kan därför uppvisa olika tendenser vad gäller kontinuitet vid övergången mellan äldre och yngre järnålder. Bosättningarna i allmänhet uppvisar från slutet av äldre järnålder i stor utsträckning en diskontinuitet, vilket uppmärksammats i hög grad. Detta förstärks av att senare ägo gränser ibland har visat sig korsa fornlämningar, varför ägoområdena i dessa fall inte bör ha någon kontinuitet bakåt. Mot detta står att en mindre andel av bosättningarna uppvisar en direkt eller indirekt kontinuitet under yngre järnålder. Eftersom de ofta låg i närheten av bylägen från historisk tid, kan det också antyda en kontinuitet för ägoområdet.

Detta kan också få konsekvenser för bedömningen av ortnamn. Flera typer av ortnamn brukar tillskrivas en datering till yngre järnålder och i en del fall äldre järnålder (Brink, Korhonen & Wahlberg 1994 s. 134 ff.). En viktig aspekt är om namnen ursprungligen har varit ägobetecknande eller avsett platsen för bebyggelse. I den förra betydelsen kan namnen ha haft en lång användningstid och övergått från att beteckna mark eller verksamheter till bosättningar. De skulle därmed även kunna ha överlevt flyttningar av bebyggelse. Bebyggelsenamn är däremot bundna till en plats och kan följaktligen ha haft en kortare användningstid (se Vikstrand 1997 s. 203 ff.). I ljuset av att bebyggelsen har varit mindre stabil under järnålder och medeltid än vad som tidigare antagits, bör det innebära att ortnamnen i stor utsträckning kan ha varit knutna till ägoområdet istället för till bebyggelseplatsen. Ett alternativ är att bebyggelseplatsen ges en vid rumslig betydelse.

Exempel på platser med god kontinuitet från yngre järnålder och troligen också äldre järnålder för bebyggelse och ägoområde är Kättsta, Täby och Gredelby. Ett mer mångtydigt exempel kan Skäggesta vara, där bebyggelsen låg på samma plats både under äldre och yngre järnålder, men sedan flyttade till sitt historiskt kända läge. Samtidigt talar den centrala belägenheten inom ägoområdet i kombination med namntypen för att kontinuiteten även gäller namnet (se Vikstrand & Zachrisson 2006). Ett annat exempel kan *Läby* vara, med förledens grundbetydelse 'vägbank' (SOL 2003 s. 202). Flera sådana bankar har funnits över de låglänta markerna längs en längre sträcka längs Hågaån (se Ekholm 1938 s. 92 ff.). Av detta skäl verkar namnet snarare referera till området än till en enskild plats för bebyggelse. Mer allmänt hållna exempel är ortnamn som *Vallby* och *Säby*, vilka förekommer på flera platser i Uppsalas omgivning och mer bör ange en karaktäristik för områden än för platser.

Litteratur

- Ambrosiani, Björn, 1964: Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.
- Andersson & al. 1994 = Andersson, Kent, Biwall, Anders, Frölund, Per, Holm, Jenny, Rosborg, Britta, Waks, Bengt-Göran & Wrang, Laura, 1994: Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Tibble – bebyggelse och gravar i norra Trögden. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV-Uppsala, Rapport 1994:52.)
- Andersson, Carolina, Appelgren, Katarina & Sander, Birgitta, 1996: Hus, gravar och fornynd i Gredelby. Stockholm. (UV Stockholm, Rapport 1996:115/2.)
- Aspeborg & al. 2005 = Aspeborg, Håkan, Eriksson, Mats, Becker, Natalie & Schützler, Lillemor, 2005: Noppsgårde. Red.: Håkan Aspeborg. Lund. (Riksantikvarieämbetet. UV Syd Rapport 2005:3.)
- Aspeborg, Håkan, 2003: Skuttunge–Björklinge. Arkeologisk undersökning för VA-ledning mellan Skuttunge och Björklinge. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport.)
- Bennett, Agneta, 1987: Mälardalens järnåldersgravfält. I: 7000 år på 25 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige. Red.: Tiiu Andræ, Margareta Hasselmo & Kristina Lamm. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet.) S. 143–164.
- Berggren, Anna & Henniuss, Andreas, 2004: Sommaränge – hus, odling och tjärframställning. Undersökningar för E4. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 2004:02.)
- Berónius Jörpeland, Lena, 2010: Medeltida landsbebyggelse i Stockholms län. FoU-projekt. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. UV Mitt Rapport 2010:8.)
- Brink, Stefan, Korhonen, Olavi & Wahlberg, Mats, 1994: Bebyggelsenamn. I: Kulturminnen och kulturmiljövärd. Red.: Klas-Göran Selinge. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.) S. 134–145.
- Callmer, Johan, 2001: Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. I: Uppåkra. Centrum och sammanhang. Uppåkrastudier 3. Red.: Birgitta Hårdh. Stockholm. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 34.) S. 109–138.

- Ekhholm, Gunnar, 1938: Ett uppländskt gravfält från La Tène-tiden och andra fornminnen i trakten av Läbyvad. I: *Fornvännen* 33. S. 69–99.
- Fagerlund & al. 1999 = Fagerlund, Dan, Göthberg, Hans, Qviström, Linda & Åberg, Kerstin, 1999: Förhistoria och medeltid i Vänge – arkeologiska undersökningar 1998. Uppsala. (Upplandsmuseet. Skriftserie. 1.)
- Fagerlund, Dan & Rosborg, Britta, 1994: Gång- och cykelväg Brunna-Kvarnbolund. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV-Uppsala. Rapport 1994:54.)
- Fagerlund, Dan & Åberg, Kerstin, 2005: Gårdar och bebyggelse från yngsta bronsålder och äldre järnålder i Samnans dalgång. Anläggande av vattenledning mellan Storvad och Gränby. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 2005:05.)
- Fagerlund, Dan & Lucas, Robin, 2009: Slavsta – romartida bebyggelse och vikingatida kult. Uppsala. (Upplandsmuseets rapporter 2009:01.)
- Fallgren, Jan-Henrik, 2006: Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e. Kr. Uppsala. (Aun 35.)
- Forsåker, Anna-Lena, 1984: Järnåldersgården och gravfältet i Hässelby, Börje socken. I: *Arkeologi i Uppland. Konferens i Uppsala den 10 maj 1983*. Red.: Kjell-Håkan Arnell. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 6.) S. 19–20.
- Franzén, Britt-Marie, Göthberg, Hans & Karlenby, Leif, 1996: *Arkeologi på väg – Undersökningar för E18. Bälsta och Brunna. Järnåldersbygd*. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV-Uppsala, Rapport 1996:11.)
- Frölund, Per, 2005a: *Gamla Uppsala – en bosättning från äldre järnålder vid Berget. Undersökningar för E4*. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 2005:1.)
- 2005b: *Rituella spår i Gamla Uppsala. En bosättning från äldre bronsålder och äldre järnålder vid Stora Lötgården*. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 2005:15.)
- & Larsson, Lars-Inge, 1997: *Skämsta. Bosättning och gravar i norra Uppland*. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV Uppsala Rapport 1997:67.)
- Frölund, Per & Schütz, Berit, 2007: *Bebyggelse och bronsgjutare i Bredåker & Gamla Uppsala*. Uppsala. (Upplandsmuseet rapport 2007:03.)
- Gustafsson, Malin, 2007: *Tradition och förnyelse i yngre järnålderns byggnadsskick. I: Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Red.: Hans Göthberg. Uppsala. (Arkeologi E4 Uppland – studier 3.) S. 195–204.
- , Dutra Leivas, Ivonne, Mattsson, Örjan & Olsson, Robin, 2005: *Kättsta – boplatser och gravar under 2000 år. Undersökningar för E4*. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 2006:7.)
- Göthberg & al. 1996 = Göthberg, Hans, Franzén, Britt-Marie, Holm, Jenny & Åkerlund, Agneta, 1996: *Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Skäggesta, Fiskvik och Prästtorp*. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV Uppsala, Rapport 1996:54.)
- Göthberg, Hans, 2000: *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 25.)
- 2007a: *Kumla – bosättning och djurhållning under äldre järnålder. Arkeologisk undersökning*. Uppsala. (Upplandsmuseet rapport 2007:15.)
- 2007b: *Mer än bara hus och gårdar. I: Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Red.: Hans Göthberg. Uppsala. (Arkeologi E4 Uppland – studier 3.) S. 403–447.
- , Qviström, Linda & Åberg, Kerstin, 2002: *Arkeologi i Tiundaland. Undersökningar för E4 – Äldre järnålder vid Danmarksby*. Uppsala.
- Göthberg, Hans & Ljungkvist, John, 2007: *Ett terrasshus i Bredåker*. Uppsala. (Upplandsmuseet rapport 2007:10.)
- Hallgren, Karin & Tollin, Clas, 2007: *Kyrsta under 1700- och 1800-talet. I: Land och sam-*

- hälle i förändring. Uppländska bygder i ett långtidsperspektiv. Red.: Eva Hjärthner-Holtdar, Håkan Ranheden & Anton Seiler. Uppsala. (Arkeologi E4 Uppland – studier 4.) S. 417–428.
- Hamilton, John, 1995: Hus och gravar i Knivsta-Forsby. Arlandabanan. Stockholm. (UV Stockholm, Rapport 1995:52.)
- Hedlund, Gunnar, 1993: Södra Kungsgårdsplatån. Utgrävningen 1992. I: Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala. Studier och rapporter. Red.: Wladyslaw Duczko. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 7.) S. 64–69.
- Herschend, Frands, 1993: The origin of the hall in southern Scandinavia. I: Tor 25. S. 175–199.
- Hållans, Ann-Mari & Svensson, Kenneth, 1998: Arkeologi på väg – E18. Pollista – bo och bruka under 1200 år. Stockholm. (UV Mitt Rapport 1998:110.)
- Karlenby, Leif, 1993: Ett tvärsnitt genom Gamla Uppsala socken. Arkeologiska undersökningar inför gång- och cykelvägen mellan Gamla Uppsala och Storvreta. Stockholm. (Rapport UV 1993:3.)
- 1995: Rickomberga. Bebyggelse under tvåtusen år. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV Uppsala Rapport 1995:20.)
- Kyhlberg, Ola & Strucke, Ulf, 1999: Tid och rum i Helgö. Teoriprovning med ¹⁴C. I: Forskaren i fält – En vänbok till Kristina Lamm. Red.: Kent Andersson, Agneta Modig & Agneta Åkerlund. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter 27.) S. 187–198.
- Nordahl, Else, 1993: Södra Kungsgårdsplatån. Utgrävningarna 1988–1991. I: Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala. Studier och rapporter. Red.: Wladyslaw Duczko. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 7.) S. 59–63.
- Nordström, Annika & Evanni, Louise, 2007: Hämringe. Boplatsslämningar från järnålder till nyare tid. Väg E4, sträckan Uppsala–Mehedeby. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet, UV GAL, Rapport 2007:2.)
- Näsman, Ulf, 1988: Den folkvandringstida ?krisen i Sydskandinavien. I: Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland, d. 2.-4. oktober 1985. Red.: Ulf Näsman & Jørgen Lund. Aarhus. S. 227–256.
- Onsten-Molander, Anna & Wikborg, Jonas, 2006a: Kyrsta. 2. Förhistoriska boplatsslämningar. Undersökningar för E4. Uppsala. (SAU. Skrifter 17.)
- 2006b: Trekanten och Björkgården. Boplatsslämningar från brons- och järnålder vid Fullerö. Undersökningar för E4. Uppsala. (SAU. Skrifter 13.)
- Rahmqvist, Sigurd, 1986: Gamla Uppsala by – Upplands största. I: Från Östra Aros till Uppsala. En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala. Red.: Nanna Cnattingius & Torgny Neveus. Uppsala. (Uppsala stads historia 7.) S. 254–271.
- 1996: Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Uppsala. (Upplands fornminnesförenings tidskrift 53.)
- Scheutz, Martin, Schütz, Berit & Göthberg, Hans, 2004: Stenhagen. En inhägnad gård från romersk järnålder. Uppsala. (Upplandsmuseet. Rapport 2004:01.)
- Seiler, Anton, 2005: Vallby norra. En boplat från yngre bronsålder, yngre järnålder och tidig medeltid i Tämnaåns dalgång. Väg E4, delen Uppsala–Mehedeby. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Rapport 2005:1. Arkeologisk undersökning.)
- & Östling, Anna, 2008: Bönder, stormän och bronsjutare. Senneolitikum, bronsålder, järnålder och historisk tid vid Skuttunge kyrka. Uppsala. (Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala, Rapport 2008:25 Arkeologisk undersökning.)

- Welinder, Stig, Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats, 1998: Jordbrukets första femtusen år. 4000 f. Kr.–1000 e. Kr. Stockholm. (Det svenska jordbrukets historia.)
- Widgren, Mats, 1998: Kulturgeografernas bönder och arkeologernas guld – finns det någon väg till en syntes. I: Centrala platser. Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Red.: Lars Larsson & Birgitta Hårdh. Stockholm. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 28.) S. 281–296.
- Vikstrand, Per, 1997: Tomt- och husbeteckningar i äldre ortnamn. En forskningsöversikt. I: Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid. Red.: Ola Kyhlberg. Stockholm. (Bebyggelsehistorisk tidskrift 33.) S. 203–218.
- & Zachrisson, Torun, 2006: Lerslätterna och -sta(d)-namnen. Om relationen mellan äldre järnålderns lerslättsboplatser och -sta(d)-namn i Mälardalen. I: Busetnadsnamn på -stadir. Rapport fra NORNA:s 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Red: Inge Særheim, Per Henning Uppstad & Åse Kari Hansen Wagner. Uppsala. (NORNA-rapporter 81.) S. 173–211.
- Windelhed, Bengt, 1995: Barknåre by. Markanvändning och bebyggelse i en uppländsk by under tusen år. Stockholm. (Rapporter från Barknåreprojektet 5.) (Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet. B 92.)
- Vretemark, Maria, 1991: Djurbenen från Fornsigstuna. I: Fornsigstuna. En kungsgårds historia. Red.: Bibbi Andersson, David Damell & Jan Norrman. Upplands-Bro. S. 78–82.
- Åberg & al. 2008 = Åberg, Kerstin, Fagerlund, Dan, Göthberg, Hans, Dutra Leivas, Ivonne, Mattsson, Örjan, Regnell, Mats & Bäckström, Ylva, 2008: Då bygden expanderade – gårdar vid Stenhagen under järnålder. Red.: Kerstin Åberg. Uppsala. (Upplandsmuseets rapporter 2008:10.)
- Ölund, Anna, 2010: I elitens landskap – folkvandringstida och vendeltida boplatsslamningar i Brillinge. Uppsala. (Upplandsmuseet rapport 2010:14.)

Summary

Settlement development and settlement structure in Early Iron Age Uppland

By Hans Göthberg

In recent decades, a large number of Bronze and Iron Age settlements have been studied in Uppsala county. The great majority of them have been dated to the Early Iron Age, with a peak in the Roman Iron Age. A much smaller proportion are dated to the Bronze Age or the Late Iron Age. This can be interpreted as evidence of continuous expansion, one necessary condition for which was the emergence of new land resulting from displacement of the shoreline. By the end of the Early Iron Age, the major agricultural areas of Uppland were settled to a very large degree.

Towards the close of the Early Iron Age, clusters of scattered farmsteads occurred. The farms probably collaborated when it came to grazing and haymaking, and possibly to some extent in arable farming as well. There are also indications of social and economic differences between them, and hence probably of dependency.

The period of decline in the number of settlements following the Migration Period is generally regarded as a time of major change, involving a transition from a dispersed to a con-

centrated pattern of settlement. There are, however, a few examples of scattered settlements even in the Late Iron Age. Some settlements show direct or indirect continuity into the Late Iron Age, and in some cases they are close to hamlet sites documented in historical times.

In such locations, place-names could be linked to settlements from the end of the Early Iron Age. There are also places where territories were restructured after the Iron Age and new place-names may be assumed to have been introduced. Some of these places also coincide with discoveries of rich Iron Age graves and with the principal houses of the higher nobility during the Middle Ages.

Sven Benson

22/1 1919–9/5 2011

Den 9 maj 2011 avled professor Sven Benson i en ålder av 92 år. Han föddes den 22 januari 1919, tog studentexamen 1937 och filosofisk ämbetsexamen i Lund i nordiska språk, tyska och litteraturhistoria med poetik samt pedagogik 1942, filosofie licentiatexamen i nordiska språk 1945 och disputerade för doktorsgrad 1951. Han var docent i nordiska språk vid Lunds universitet 1952–1956. Åren 1947–1953 var han amanuens vid Landsmålsarkivet i Lund, från 1970 benämnt Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, och arkivchef där 1957–1974, varpå han 1974–1983 var professor i nordiska språk vid Göteborgs universitet.

Som arkivchef redigerade han 1957–1969 delarna 11–19 i serien *Skrifter utgivna av Landsmålsarkivet i Lund* och 1958–1973 delarna 1, 3 och 18 i serien *Skånes ortnamn* utgivna av Sydsvenska ortnamnssällskapet och Landsmålsarkivet i Lund samt del 16 utgiven 1973 av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Till del 18, Södra Åsbo härad, var han också medförfattare. Åren 1963–1974 var han redaktör för *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift* och 1968–1974 redaktionssekreterare samt 1978–1987 huvudredaktör för *Arkiv för nordisk filologi*, vari han bl.a. medverkade i den årliga litteraturkrönikan. Som professor i Göteborg var han redaktör för skriftserierna *Meijerbergs ar-*

kiv för svensk ordforskning och *Nordistica Gothoburgensia* och höll bl.a. gästföreläsningar vid Universitetet i Oslo.

Sven Benson var främst dialektforskare. I sin gradualavhandling *Studier över adjektivsuffixet -ot i svenskan* (1951) undersöker han konkurrensen mellan de ur riksspråket och dialekterna försvinnande suffixen *-ot* och *-ug* och det segrande *-ig* (jfr *krokot*, *krokug*, *krokig*). *Blekingska dialektstudier* 1–2 (1956, 1981) är ett metodiskt-teoretiskt förarbete till den *Blekingsk ordbok* över landskapets dialekter, som förberetts genom upprättandet av en alfabetisk specialsamling i sedesformat över samtliga i arkivet belagda uppteckningar från landskapet. Ett drygt 100-sidigt maskinskrivet provhäfte med inledning och partiet *a-bonde* framställdes, men andra framför allt dialektgeografiska forskningsinsatser kom att prioriteras, främst arbetet med *Südschwedischer sprachatlas* 1–4 (1965–70). Språkatlasen omspannar hela Lundaarkivets verksamhetsområde, förutom Blekinge även Halland, Skåne, Småland och Öland.

I uppsatsen *Fonetisk och fonematisk kartläggning* (1958) illustreras problemen vid dialektgeografisk kartering av uppteckningarna. *Ord och bild. Ett fältarbetsprojekt vid DAL* (1974) beskriver Dialekt- och ortnamnsarkivets fältarbete med fotodokumentation som komplement till fonograminspelning och dialektuppteckning.

Bidrag till ortnamnsforskningen är t.ex. uppsatserna *Tillkomsten av serien Skånes ortnamn* (1958), *Ignaberga och Igelösa* (1959), *Ortnamnselementet magle* (1960), *Quidinge socken – ett identifikationsproblem* och *Namnet Harpsund* (1962), *Sockennamnen i Harjagers härad* (1966), *Sydsvenska namnvårdsproblem* (1971), *Namngivning och namntypologi* (1972), *Data-behandling av ortnamn* (1974), *Psykologiska och sociologiska aspekter på tillkomsten av ortnamn* (1976) och *De språkliga grunderna för ortnamns stavning* (1978), medan artikeln *Problemkomplexen inom förnamnsforskningen* (1982) gäller personnamnsforskningen.

Kortare exempel på ord- och textundersökningar är *Fsv. Fakotter* (1949), *Tre textställen i Fornsvensk läsebok* (1955) och *Vidstreck* (1966). *Om genus-kategorier och genuskriterier i svenskan* (1957) analyserar nusvenskans genusbegrepp. Intresset för lagspråksstudier avspeglas i uppsatstitlar som *Språket i förslaget till regeringsform* (1963), *Uttryck för brott och straff. En studie i nulisländskt lagspråk* (1967), *En studie i brottsbalkens språk* (1968) och i undersökningen *Danskt lagspråk 1561. Studier i Frederik II:s sjövärd* (1994).

Sven Benson utgav dessutom en andra, bearbetad upplaga av Erik Noreen, *Fornsvensk läsebok* (1954, nytryckt 1957 och 1962), en fotografisk reproduktion av Johan Ernst Rietz, *Svenskt dialektlexikon* från 1862–67 (1962 med

Bensons efterskrift), och den duplicerade rapporten *Dialektologkonferens* 1978 i Göteborg.

Han var bl.a. hedersledamot av Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (invald 1977) och ledamot av Vetenskaps societeten i Lund (fr.o.m. 1954). I Sydsvenska ortnamns sällskapet i Lund var han skattmästare 1957–1974 och i Göteborg sekreterare i Nordiska namndatakommittén 1974–1975.

Vid inflyttningen i Humanisthuset sommaren 1961 korsades våra vägar. Vi studenter i nordiska språk på husets fjärde våning, i bibliotekssalen med bord och läslampor designade av husprefekten, arkivchefen Sven Benson, lärde känna personalen uppe på femte och översta våningen. Arkivchefen höll bl.a. den obligatoriska kursen i landsmålsalfabetet. Som licentiand tillträdde jag 1968 arkivets amanuens tjänst. Den respektingivande arkivchefen blev lärofadern och projektkamraten Sven. Vi filade på allehanda korrektur, bl.a. till Sydsvenska ortnamns sällskapets årsskrift och serien Skånes ortnamn. Namndataanalyser och inkodningsblanketter upptog vårt intresse i nålkortklippens korta epok, i skarven mellan skrivmaskiner och datorer. Än idag kan jag höra arkivchefens långsamma steg i korridoren, bortifrån chefsrummet ner till arkivsamlingarna och tillbaka igen, och framför mig se den resliga gestalten iförd dåtidens ämbetsplagg, den gråsvarta silkiga kontorsjackan. Då förstod man att inte störa, då gällde det något intrikat formuleringsproblem i Südschwedischer Sprachatlas, då gavs inte tid för »Kleinkunst», som chefen kallade egna och andras smärre artiklar...

Göran Hallberg

Gösta Holm

8/7 1916–12/3 2011

Med Gösta Holm har en av de främsta svenska representanterna för nordisk språkvetenskap gått ur tiden. Hans rika produktion, kännetecknad av djupgående kunskaper om de nordiska språken från äldsta tid till nutid och av skarpsinniga problemlösningar, innefattar bl.a. ortnamnsforskning.

Gösta Holm var född i Fors i Jämtland men växte upp i Umeå. Där avlade han studentexamen på reallinjen och planerade att bli civilingenjör men kom på andra tankar. Högre studier bedrev han vid Uppsala universitet, där nordiska språk blev hans huvudämne. Bland sina lärare hade han den inspirerande Bengt Hesselman, för vilken han skrev sin trebetygsuppsats om dialekten i västerbottniska Löfvånger, där hans farfar hade varit kyrkoherde. Han blev filosofie licentiat i Uppsala 1944, varefter han fick tjänst som redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund. Vid sidan av redaktörstjänsten arbetade han på sin gradualavhandling om s-passivum i svenskan. Han disputerade i Lund 1952 och förordnades som docent i nordiska språk. Efter ytterligare två år vid Svenska Akademiens ordbok fick han en docenttjänst vid Uppsala universitet. Åren 1954–1962 medverkade han vid utgivningen av Olof Östergrens Nusvensk ordbok, utkommen i tio band 1919–1972. År 1961 utnämndes han till innehavare

av professuren i nordiska språk vid Lunds universitet. Han avgick med pension 1981.

Gösta Holms vetenskapliga produktion omfattar inte mindre än cirka 275 skrifter, bland dem ett flertal monografier. Den faller inom de flesta av den nordiska språkvetenskapens huvudfält. Jag får i det här sammanhanget nöja mig med att göra några nedslag i det väldiga författarskapet, huvudsakligen översiktligt.

Sitt främsta bidrag till ortnamnsforskningen gav Gösta Holm med det monumentala, 810 sidor långa arbetet *De nordiska anger-namnen* (1991), som om än med många och långa avbrott upptog hans tankar och kostade honom stor möda under nästan ett halvt sekel. Namn av denna typ, t.ex. *Stavanger*, finns i Norge längs hela dess kust, från Finnmark i norr till Østfold i sydväst, och i Sverige, där de ändas på *-ånger*, t.ex. *Selånger*, i kustbandet från norra Uppland till norra Västerbotten. Under arbetets gång besökte han i Norge praktiskt taget alla sådana orter som för tolkningen av namnelementet krävde självsyn och i Sverige det stora flertalet av dem. Till den tidigare rådande uppfattningen att namntypen skulle vara representerad också i Bohuslän och på Själland i Danmark ställer sig Holm avvaktande för att inte säga avvisande.

Till grund för *-anger/-ånger* ligger ett terrängord fnord. **angr* m., för vars betydelse man enligt Holm har att välja mellan den av 'förträngning', specialiserad till 'trång vik eller fjord', eller den allmännare av 'vik, fjord'. För den sistnämnda betydelsen talar, menar han, att flera grupper av *-anger*-namn bäst kan förstås utifrån den, bl.a. sådana av säkerligen mycket hög ålder, t.ex. *Hardanger* och *Mauranger*. Det faktum att en betydande del av de norska *-anger*-namnen avser små och smala vikar förklarar han med att betydelsen hos **angr* inskränkts genom påverkan från den ordstam *ang-* som föreligger i fvn. *qngr* 'trång' (< **angwu-*, got. *aggwus*), no. dial. *ang*, sv. dial. *ång*, och i fvn. *angr* 'ånger, nöd', sv. *ånger*. Den omständigheten att många sjöar i Norge och ett antal i Sverige har namn på *-angen*, *-ången* tolkar Holm så att de är sekundära till vik- och fjordnamnen utan att här föreligger de reala förutsättningar som gäller för dessa.

Holm belyser med hjälp av omkring 400 kartor och fotografier vad som i topografiskt hänseende är karakteristiskt för *-anger/-ånger*-lokalerna, detta till stort gagn för läsarnas möjlighet att följa den stundtals med nödvändighet ganska komprimerade framställningen.

Redan som arbetsprestation är detta Holms magnum opus värt all beundran. Med avseende på de vunna resultaten är det få verk inom nordisk ortnamnsforskning som kan göra det rangen stridig.

Utöver den digra volymen om *anger-/ånger*-namnen har Gösta Holm lämnat förslag till tolkning av en rad andra svenska, särskilt norrländska, och andra nordiska ortnamn. Som exempel på kategorin norrländska namn kan nämnas de västerbottniska *Jörn*, *Kåddis* och *Lövånger*. Sockennamnet *Jörn* uppfattar han som givet av finsktalande birkarlar eller bönder och innehållande det finska appellativet *jyrö* 'brant', bynamnet *Kåddis* som en ursprunglig kasusform av det samiska ordet *kádde* 'strand' och sockennamnet *Lövånger* som sammansatt med ordet *lä*.

Med särskild intensitet gav sig Gösta Holm in i den långa debatten om de från hela Norden kända s.k. »äkta» ortnamnen på fornnordiskt *-staðir* (pluralis), sv. *-sta(d)*. Han var inte initiativtagare till men spelade en central roll vid det stora symposium om ortnamnsgruppen i fråga som anordnades i Lund 1963 med deltagande av alla de ännu aktiva nordiska forskare som i större skala ägnat *-staðir*-namnen uppmärksamhet. Till föredragshållarna och diskussionsdeltagarna hörde också anglisten Karl Inge Sandred, som bidrog till debatten utifrån det i delar av England förekommande ortnamnselementet *-stead*, etymologiskt identiskt med sv. *stad* i betydelsen 'plats, ställe', fvn. *staðr*, urnord. **staðir*. Holm tog också på sig det ingalunda enkla uppdraget att redigera och utge handlingarna från symposiet, *En diskussion om sta-namnen* (1967). Vad förklaringen av *-staðir* beträffar är hans uppfattning den – och härvid bygger han på men modifierar en av Lars Hellberg framförd teori – att urnord. **staðir*, i dess vanliga betydelse 'plats, ställe (för något)', i plural form **staðir* kunnat ingå i en rad sammansättningar vilka i sin tur utgjort efterleden i ortnamn av typen urnord. **Hultasbasjastaðir* 'hässjestället vid hullet', **Atilanbúastaðir* 'Atles bostad eller gård'. Dessa långa gamla namnformer skall genom »nedslitning» så småningom ha utvecklats till *Hulsta*, *Åselsta*. Det råder än i dag inte konsensus om innebörden av ortnamnselementet fnord. *-staðir*.

Ett centralt svenskt personnamn, *Gustav*, har Gösta Holm behandlat i en uppsats från 1974. Han ger goda skäl för att namnet, vars fornsvenska form var *Gøstaver* och som hade tolkats som 'götaättling' eller 'götarnas stöd', rimligen inte kan vara av nordiskt ursprung; bl.a. framhåller han att det inte förekommer i någon runinskrift och att det inte utgör förled i något gammalt ortnamn. Han kan i stället göra sannolikt att det rör sig om ett lån av det från nordvästra delen av det fornslaviska språkområdet kända namnet *Gostislav* (**Gostslav*, *Goslav*), vars *-slav* vid inlåningen substituerats med fsv. *staver* 'stav'.

Som syntaxforskare framträdde Gösta Holm förutom i doktorsavhandlingen främst i boken *Syntaxgeografiska studier över två nordiska verb* (1958).

De verb det rör sig om är *fara* och *taga*, som studeras i inkoativ och perifrastisk-pleonastisk användning över hela det nordiska språkområdet.

Gösta Holm har givit ett stort antal bidrag till nordisk ordforskning. Det rör sig oftast om etymologiska studier av gamla och till sitt ursprung dunkla ord. Som exempel på ett sådant ord kan nämnas det ålderdomliga svenska dialektala appellativet *lådi(n)g* (*lade, læe* m.m.) 'vår', belagt i forngutniskan i genitivformen *lapigs* 'om våren'. Hårtill skall emellertid läggas – och det är viktigt att framhålla – att han skrivit en lång rad artiklar för det av honom initierade, ännu ej slutförda supplementet till Elof Hellquists standardverk Svensk etymologisk ordbok (1 uppl. 1922, 3 uppl. 1948).

Som textutgivare har Gösta Holm gjort en omfattande och betydelsefull insats. Han gav bl.a. ut Agneta Horns (1629–1672) dagbok »Beskrivning över min vandringstid» (1959), Per Brahe d.ä:s (1520–1590) »Oeconomia heller husholdhz bok», med kommentarer och ordförklaringar av honom själv och etnologen John Granlund (1971), och Östgöotalagen i faksimil med tillägg av vissa fragment av lagen, några av dem tidigare ej publicerade (1980, tillsammans med Carl Ivar Ståhle). – I en långt senare, år 2000, utkommen bok med den långa titeln *Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning. Ett bidrag till textlokaliseringens metodik*, företog han en grundlig undersökning av Agneta Horns svenska sådan den kommer till uttryck i dagboken. Arbetet är ett viktigt bidrag till litteraturen om språklig lokalisering av äldre texter.

Vid Holms undersökning av Agneta Horns språk spelar vittnesbörd från svenska dialekter en viktig roll. Även i andra skrifter har Holm gjort värdefulla insatser inom områdena dialektologi och dialektgeografi, bl.a. i uppsatserna *Monofongeringens kronologi och de finlandssvenska folkmålen* (1980) och *De nordiska dialekterna i Nordskandinavien och deras historiska bakgrund* (1990).

Som ett pionjärverk har Holms bok *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stillhistoria* (1967) betecknats. Jag nämner också att han utgivit skrifterna *Medeltida stadgespråk* (1969) och *Uppkomsten av de neutrala verbalabstrakterna på -ande* (1991) samt att han 1974 ombesörjde en nytugåva med rättelser och register av Alf Torps klassiska och ännu i hög grad användbara *Gamalnorsk ordavledning* från 1909.

År 1982 utkom *Svensk-isländsk ordbok. Sænsk-íslensk orðabók* med Gösta Holm och islänningen Aðalsteinn Davíðsson som huvudansvariga. Ordboken var så mycket mer välkommen som ett par tidigare försök att få till stånd en sådan ordbok hade misslyckats. Gösta Holm var en stor vän av Island och har betytt mycket för de svensk-isländska förbindelserna på olika plan. Han

förärades flera av Islands hederstecken och utsågs 1986 till hedersdoktor vid Háskóli Íslands, Islands universitet. Under lång tid var han en drivande kraft inom Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö och vid utgivningen av samfundets årsbok Gardar.

Gösta Holm var en man med mycket bestämda åsikter i olika frågor, inte minst sådana som gällde forskning och utbildning och främst då inom det egna ämnet. Jag minns t.ex. hur jag i slutet av 1970-talet tillfrågades av honom om jag ville – och det ville jag – vara medförfattare till en artikel i Svenska Dagbladet med rubriken »Ge oss seminarieövningarna tillbaka». Han var en stridbar och fruktad men ändå respekterad motståndare i vetenskapliga tvistefrågor, känd för att i polemik mot forskare, vilkas argument han inte kunde godta, inte lägga fingrarna emellan. Han stod rakryggat upp för sina åsikter och var omutligt ärlig; omoral var något han starkt reagerade mot. Hans arbetsförmåga och hans initiativkraft var av sällan skådat slag. Som tentator har han beskrivits som fordrande, som lärare och handledare som inspirerande, entusiasmerande och konstruktivt kritiserande. En redan i unga år förvärvat god fysik underhöll han långt upp i åldrarna. En vanlig syn i Lund var professor Holm under ett träningspass på rullskidor. Han fullföljde 21 Vasalopp, det sista som 85-åring.

Lennart Elmevik

Nordisk namnforskning 2010

1. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA)

NORNA-komitén holdt to møter i 2010, i Halden i Østfold den 11. mai og i Älvkarleö i Uppland den 26. september. Referatene kan leses på NORNAs hjemmesider (www.norna.org) under Anslagstavlan/Protokoll.

NORNAs 39. symposium, Etymologiens plass i navneforskningen, ble avholdt i Halden 11.–13. mai 2010 med Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt som arrangører. På symposiet deltok 41 personer med 18 foredrag. NORNAs 40. symposium, Binamn – oppkomst, bildning, terminologi och bruk, ble avholdt i Älvkarleö 29. september–1. oktober med Institutet för språk och folkminnen og Seminariet för nordisk namnforskning som arrangører. På symposiet deltok 32 personer med ni foredrag og fire opposisjonsinnlegg.

Nordisk navnebibliografi 2009 ble lagt ut på hjemmesidene på vårparten, og NORNAs nyhetsbrev ble lagt ut i mai og i oktober. Nordisk namnforskning 2009 ble som tidligere publisert i NoB (98, 2010).

NORNA-stipendet 2010 ble tildelt Stefan Jacobsson, Sverige.

Ole-Jørgen Johannessen Tom Schmidt

2. Litteraturkrönika

2.1. Danmark

En af de store begivenheder i dansk navneforskning i 2010 var Stednavneudvalgets 100 års jubilæum. I den forbindelse har JØRGEN MIKKELSEN som er Statens Arkivers repræsentant i udvalget, skrevet bidraget *100 års debat om stednavnes retskrivning. Nogle refleksioner i anledning af Stednavneudvalgets 100 års jubilæum* (i Fortid og Nutid 2009) hvor han opridser udvalgets historie. Forf. giver desuden en række velvalgte eksempler på Stednavneudvalgets arbejde de senere år hvor man især har taget sig af ansøgninger om nye stavemåder af bynavne – oftest har ansøgerne ønsket en gammel stavemåde autoriseret, fx *Aarhus* i stedet for *Århus*.

En anden stor begivenhed i 2010 var LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSENS

ph.d.-afhandling *Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser* (Københavns Universitet 2010). Her konkluderer forf. at nok er der en mængde stednavne med relevans for samfundsstruktur og centralitet i Danmark, men jernalderens centralpladskomplekseres organisatoriske struktur kan ikke påvises gennem stednavne. Ph.d.-afhandlingen er et solidt og gennearbejdet stykke forskning som har stor værdi i samspillet mellem arkæologi og stednavneforskning. Anderledes useriøs er bogen *Veje ind i arkæologien* (Århus 2010) af JANNE BØJE ANDERSEN. Her bruges stednavne som »værktøj«, men den etablerede navneforsknings tolkninger undsiges i mange tilfælde, og nye tolkninger uden hold i sprogvidenskabens bruges i vidtløftige konklusioner.

En anbefalelsesværdig tværfaglig brug af navneforskningen findes i PEDER DAM og JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSENS artikel *Nordvestsjællands kystbebyggelse fra vikingetid til ca. 1700* (i *Kystkultur – Fra Nordvestsjælland 2009*, publ. 2010). Her beskrives det – blandt andet gennem fordelingen af stednavnetyper af forskellige alder – hvordan kystbebyggelsen i Nordvestsjælland i jernalder og tidlig vikingetid var trukket så langt tilbage fra vandet som det var muligt inden for de pågældende ejerlav, og at der ved den tid sandsynligvis har været et skovbælte på 1–2 km langs med kysten. I løbet af den sene vikingetid og middelalderen blev skovområderne koloniseret, og der kom flere kystnære bebyggelser. Vikingetiden er også i fokus i JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSENS artikel *-ville vikinger i Normandiet: Normanniske stednavne som kilde til vikingernes tilstedeværelse* (i *Beretning fra otteogtyvende tværfaglige vikingesymposium 2009*, Højbjerg 2010) hvor der gives et rids over Normandiets historie og stednavneforskningens betydning som kilde til denne. Herunder sammenlignes bebyggelsesnavne med nordiske forled og den normanniske endelse *-ville* med de såkaldte *Grimston*-hybrider som findes i det engelske Danelagen, dvs. at stednavnene oprindeligt var fuldstændigt normanniske, men ved vikingernes indgriben har de fået partielt navneskifte.

Årets bidrag om stednavne fra vikingetidskolonierne på de Britiske Øer behandler stednavnegrupper der ikke normalt anvendes i udforskningen af øgruppens skandinaviske indslag. To bidrag omhandler således forekomsten af stednavne med efterledet *gata* 'gade, vej' i England og på Shetlandsøerne: GILLIAN FELLOWS-JENSEN viser i *Place-names as evidence for urban settlements in Britain in the Viking period* (i *The Viking Age: Ireland and the West. Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress, Cork, 19–27 August 2005*. Eds.: John Sheehan & Donnchadh Ó Corráin with Shannon Lewis-Simpson, Dublin 2010) at de engelske

forekomster af nordisk *gata* i hovedsagen findes i byer i Danelagen. Nogle af disse er rene skandinaviske dannelser, hvorimod andre har et engelsk forled. Det sidstnævnte ses som et udtryk for at efterledet i et oprindeligt engelsk gadenavn er blevet erstattet med nordisk *gata*. I modsætning til disse navne påviser samme GILLIAN FELLOWS-JENSEN i *Norse gata in various disguises of Norn and Scots origin in Shetland* (i Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes. Eds.: Turið Sigurðardóttir & Brian Smith, Lerwick–Tórshavn 2010) at forekomsten af *gata* i Shetland næsten udelukkende anvendes om vejforløb i det åbne land eller i små landsbybebyggelser. De fleste af de behandlede eksempler ses som rene skandinaviske dannelser, men forekomsten af det beslægtede skotske *gate* gør det i nogle tilfælde svært præcist at afgøre om der er tale om en nordisk eller senere skotsk dannelse. Shetland, sammen med Orkney, danner også ramme om PEDER GAMMELTOFTS bidrag *Shetland and Orkney island-names: A dynamic group* (i Northern lights, Northern words. Selected papers from the FRLSU Conference. Ed.: R. M. Millar, Kirkwall 2009. (Internetpubl. 2010: <http://www.abdn.ac.uk/pfrlsu/volumes/vol2/>, udg. 2010)), hvor øgruppernes navne på øer, holme og skær undersøges. Dette navnemateriale indeholder hovedsageligt navne af nordisk og skotsk oprindelse, om end en førnordisk fase også i nogen grad kan udpeges. De nordiske eksempler er først og fremmest sammensatte stednavne på *-ey*, *-holmr* og *-sker* samt enkelte sammenligningsnavne. Antalmæssigt er navne af skotskengelsk ophav næsten det samme, og derfor antages det at størstedelen af disse er resultatet af omnavngivning hvilket der også præsenteres enkelte beviser for.

PEDER GAMMELTOFT har også beskrevet det nordiske arbejde inden for FN:s navnearbejde i artiklen *UNGEGN, de Forenede Nationers samarbejde om geografiske navne – en hjertesag for Botolv* (i Botolv – onomastikkens harding, se 2.5). I samme udgivelse finder vi VIBEKE DALBERGS artikel om *Stednavne i ny funktion som stednavne*. Her diskuteres termerne »semantisk sekundære stednavne« og »opkaldelsesnavne«, og Dalberg giver en kort og præcis fremstilling af hendes konklusioner på diskussionerne om disse termer og deres definitioner.

Stednavne som har vist sig slet ikke at eksistere, er omdrejningspunktet i MICHAEL LERCHE NIELSENS artikel *Kort proces. Tre skånske torp-navne †Nils-torp, †Bengtstorp og †Briderup* (i NoB 98). Her understreger forf. vigtigheden af kildekritik i navneforskningen især når man står med navne på formodede forsvundne bebyggelser der kun er overleveret én gang. Således viser Lerche Nielsen overbevisende at de i titlen nævnte stednavne enten er fejllæsninger eller formodentlige fejlskrivninger i den kilde navnenes eneste belæg stammer

fra – i eksemplerne her alle kort fra 1600-tallet. En anden kildekritisk tilgang til stednavnematerialet præsenteres af BENT JØRGENSEN i artiklen *Frequency of occurrence as a significant element in the documentation. Material of relevance for the Danish place-names Pebringe, Attemose, Kyse and Mellemkyse* (i Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg, Uppsala 2010, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112). Her er den rige forekomst af navne nævnt i titlen en del af argumentationen for at visse tolkningsforslag synes urimelige i hvert fald for den samlede navnemængde. Et eksempel er at ca. 40 mark- og naturnavne på Sjælland samt en stor mængde tilsvarende navne andre steder i Danmark med forleddet *Atte-* ikke med nogen rimelighed alle kan indeholde mandsnavnet *Atti* som har 50 kendte bærere i det middelalderlige Danmark og 22 bærere i det middelalderlige Sverige.

2010 har ikke budt på mange udgivelser om danske personnavne, men nogle stykker er det da blevet til. MARTIN HAMANN har i artiklen *Fornavnets rytmiske struktur. En analyse af dåbslisterne fra Vor Frue sogn i København 1650–1980 med særligt henblik på treleddede fornavnekombinationer* (i SAS 28) beskrevet hvordan man har foretrukket forskellige rytmiske sammensætninger i dreng- og pigenavne når det gælder treleddede fornavnekombinationer. Drengnavnene kombineres oftest i et bisyllabisk, trokæisk, rytmisk mønster (fx *Christian Adolph Wilhelm*), mens pigenavnene oftest kombineres i et trisyllabisk, daktylisk, rytmisk mønster (fx *Anne Katrine Sophie*). Artiklen giver således et interessant og mere nuanceret billede af trykforholdene i flernavnekombinationer end det tidligere er set. LILLIANE HØJGAARD HOLM har beskrevet *Navnemoder og modenavne i Østermarie sogn 1805–1909* (i Bornholmske Samlinger, 4. række, 4. bind) gennem tre 5-årige perioder i Østermarie sogns kirkebøger. Undersøgelsen viser at generelle tendenser i navngivningen i Danmark som flernavnemoden, moverede navne og den nordiske navnerenæssance i høj grad også gør sig gældende på Bornholm. I den lille artikel *De hyppigste navne bliver sjældnere* (Mål og mæle 1, 2010) har BIRGIT EGGERT blandt andet klarlagt at den andel af hver årgang der bærer det hyppigste navn, er faldet drastisk gennem 1900-tallet. Hvor der omkring år 1900 var op til 21,1 % der fik det hyppigste pigenavn, fik kun 2,4 % det hyppigste pigenavn i 1. halvår af 2009.

Sidst men ikke mindst har JØRGEN SCHACK skrevet om dannelsen af varemærkenavne i bidraget *Distinctive names: constraints on brand name creation* (i *Onoma* 43). Her vægtes varemærkenavnenes semantiske gennemskuelighed fra transparent til uigennemskuelig i forhold til at det mest attraktive er

at navnene er distinktive. De mest gennemskuelige navne er nemlig også oftest de mindst distinktive, og det giver store udfordringer ved dannelsen af nye varemærkenavne.

Birgit Eggert Peder Gammeltoft

2.2. Finland

Under 2010 kunde man på finländskt håll ta del av flera traditionellt etymologiska studier av finska, svenska, karelska och samiska ortnamn. I den omfattande artikeln *De gamla bebyggelsenamnen i Esbo* (i *Byarna i Esbo*. Red. Kaija Mallat, Sami Suviranta & Reima T. A. Luoto, Esbo 2010, en översättning av boken *Kylä-Espoo*, 2008, med samma redaktörer) redovisar SAULO KEPSU grundliga etymologiska studier av by- och hemmansnamnen i Esbo. Kepsu redogör systematiskt för vart och ett av namnen, ger äldre belägg och uttalsformer och ger en tolkning av namnens ursprung. I tillägg gör han en analys av namnen, där han även väger in naturnamnen, och ger en bedömning av bebyggelsens ålder och ursprung. Med stöd i ortnamnen konstaterar Kepsu att den äldsta bosättningen på många håll i Esbo har varit finsk, men att denna senare har trängts undan eller försvenskats.

Kontakten mellan svenskan och finskan är också ämnet för RITVA LIISA PITKÄNENS studie *Svenska ortnamn och svensk bebyggelse vid Bottenhavet* (i *Från sjö till hav*, se 2.6). Pitkänen analyserar namnen på i synnerhet holmar och skär i elva i dag helfinska socknar längs Bottenhavet. Hon finner många namnelement som lånats från svenska till finska, vilket visar att området periodvis varit befolkat av svenskspråkiga.

Språkkontakt ser man också spår av i namnen i östra Enare i finska Lappland. ILMARI MATTUS redogör i sin bok *Itä-Inarin paikannimistö* ('Ortnamn i östra Enare'; Helsinki 2010) för imponerande närmare 8 000 namn. Många av orterna i Enare har namn på flera språk; de flesta på finska och enaresamiska, men även en del skoltsamiska och nordsamiska namn ingår i studien. Mattus beskriver orterna bakom namnen och ger tolkningar av namnens betydelser och ursprung. Han konstaterar att man av namnen kan sluta sig till att namngivarna i huvudsak varit jägare eller fiskare. Namnen avslöjar också en tro på trolldom, jordandar och gudomliga väsen.

Ortnamnen är som känt en utmärkt källa till studier av bebyggelsehistoria. DENIS KUZMIN har i sin artikel *Nimistö Vienan Karjalan asutushistorian lähteinä* ('Namnen som källa för Vitahavskarens bebyggelsehistoria'; i *Virittäjä* 114, 2010) tillämpat namnforskningsmetoder på en studie av Vitahavskare-

lens etniska historia. Kuzmins analys visar att det äldsta namnskicket i Vita-havskarelen är av samiskt ursprung. Största delen av dessa namn är namn på stora lokaler i terrängen. Baserat på studierna av ortnamnen kan Kuzmin också urskilja bl.a. två parallella karelska migrationsvägar vid den tid när Vita-havskarelen befolkades. Längs den ena rutten påträffas förutom namn av karelskt ursprung även namn av finskt ursprung. Detta betyder antingen att två migrationsrörelser med olika språk samtidigt använde rutten eller att den ena gruppen följde den rutt den andra hade använt. Det nyaste namnskicket består av namn med ryskt ursprung som har uppstått i kontakten mellan den karelska och den ryska befolkningen. Största delen av dessa namn namnger små lokaler.

I sin artikel *Kostamo, Onkamo ja muita paikannimiä* ('Kostamo, Onkamo och andra ortnamn'; i Virittäjä 114, 2010) presenterar ALPO RÄISÄNEN sin syn på ursprunget i ett tjugotal finska namntyper som förekommer runt om i Finland. En del av dessa har enligt Räisänen tidigare, i bl.a. Suomalainen paikannimikirja, tolkats fel eller så har de fått en bristfällig tolkning.

TERHI AINIALA och JANI VUOLTEENAHO lyfter i artikeln *Naming and making places: excavating the connection between nation-building and toponymic research* (i Language and the moulding of space: an interdisciplinary discussion. Eds.: Nadine Jänicke & Fergal Lenehan, Magdeburg 2010) fram avsaknaden av en djupare teoretisk diskussion av begreppet utrymme (space) i tidigare analyser av bakgrunderna till namngivning av orter. Specifikt koncentrerar sig förf. på förhållandet mellan nationsbygge och empiriska undersökningar av toponymer i en finländsk kontext. Studien är ett ställningstagande till förmån för en allt mer interdisciplinär utveckling av onomastiken. Artikeln inte bara presenterar den finländska onomastikens traditionella metoder för en internationell publik utan den innehåller också en kritisk genomgång av traditionerna inom ortnamnsforskningen i Finland, med början i den nationalromantiska synen där namnen var en av nycklarna till att hitta det säreget finska. Det genomgående temat är vilka utsagda uppfattningar som namnforskarna i Finland haft om begreppet utrymme under årens lopp.

I webbartikeln *Att tolka namn i tiden: om det socioonomastiska greppet* (i Kiasm. Red.: Ritva Hartamaa-Heinonen & Pirjo Kukkonen, Helsingfors 2010, (<http://hdl.handle.net/10138/24331>)) diskuterar ANITA SCHYBERGSON utmaningar som översättare står inför när de ska översätta namn som brukas i en skönlitterär text. Som bakgrund till diskussionen ger Schybergson en kortfattad men övergripande översikt av olika teoretiska synvinklar inom (främst finländska) studier av såväl ortnamn och personnamn som husdjursnamn och kommersiella namn. Hon konstaterar att den socioonomas-

tiska synen medfört ett paradigmskifte. Namn betraktas inte längre som enbart identifierande eller personifierande etiketter, utan man bör även beakta andra möjliga funktioner som namn kan ha. Som exempel ger Schybergson emotiv, lockande, personlig, imaginär, ideologisk, integrerande och social funktion; funktioner som översättare bör väga in när de ska återge namn i en översättning. Schybergson exemplifierar med namn som gavs fartyg under 1800-talet, och hur man i namngivningen kan läsa in bl.a. olika politiska strömningar och ideologier.

Studier om namnkännedom och förändrat namnbruk som redan har nästan ett decennium på nacken presenterades på ICOS-kongressen i Uppsala 2002, och kom i följd ut i tryck. RITVA LIISA PITKÄNEN har i *Place names – users and usage* (i ICOS Proceedings 5, se 2.6) granskat namnkännedomen hos olika generationer och olika kön, och konstaterar inte oväntat att äldre personer känner till fler namn än yngre, och att män kan fler namn än kvinnor. Via närstudier av tre personer kan hon dessutom se skillnader i det namnförråd man behärskar beroende på ens yrke och ens hobbyer. Bonden i studien känner till namn på ägor, och via sin älgjaktshobby även namn i skog och mark, medan snickaren som är rörlig i sitt arbete känner till namn på orter som ligger nära vägarna. TERHI AINIALA beskriver i sin artikel *Place names – changes and losses* (i ICOS Proceedings 5) hur man på den finska landsbygden kan iakttä hur det namnförråd namnbrukarna hade på 1960- och 1970-talen har halverats på ett par-tre decennier. Orsakerna är naturliga: avfolkning, ett förändrat jordbruk, artefakter som försvinner; det finns inte längre anledning till att identifiera platserna. Detta gäller naturligt nog i första hand mikrotoponymierna. De mest bestående namnen är naturnamnen. Men namn kan också förändras eller bytas ut, i första hand på grund av nya namnbrukare. Platsen består, behovet av identifierande namn finns kvar, men namnbrukaren känner inte till (eller vill inte använda) det traditionella namnet. I sin artikel *Reasons for name changes in Finland* (i Botolv – onomastikkens harding, se 2.5) redogör SIRKKA PAIKKALA för en senare studie av (ort)namn som bytts ut mot andra namn och för vilka orsakerna bakom namnbytena är. Som material för studien har hon använt namn i det finländska ortnamnslexikonet *Suomalainen paikannimikirja* (2007). Paikkala konstaterar att den mest betydande typen av namnbyte uppstår genom att vanliga människors namnrepertoarer ständigt breddas och att de i vardagen ofta stöter på namn som byts ut, på t.ex. ting, platser och organisationer. Nästan vad slags namn som helst kan bytas ut mot ett annat, och den främsta orsaken till att namnet byts ut är att människorna skapar och omskapar sin omvärld. I fall där ändringen initieras av myndigheter (som t.ex. när en kommun

byter namn) etableras det nya namnet snabbare i namnbruket än om ändringen sker spontant. Även TONI SUUTARI skriver i sin artikel *Change and loss of the Swedish original loan names in Finland* (i ICOS Proceedings 5) om hur namn bytts ut mot andra namn. Han redogör för en studie av det planerade namnskicket speciellt längs sydkusten i Finland. Suutari beskriver hur man i namnskicket från olika tider kan iakttä olika principer för hur traditionella, svenska ortnamn har beaktats i namngivningen. Även om idealet i dag är att bevara de kulturhistoriskt viktiga traditionella namnen har dessa i många fall, i synnerhet under 1960- och 1970-talen, så t.ex. väg- och gatunamn, översatts till finska för att bättre passa de finsktalande invånarna. Dessa finska översättningar har sedan i vissa fall även kommit in i svenskspråkigas namnbruk.

Det planerade namnskicket är också objektet för JANI VUOLTEENAHOS, TERHI AINIALAS och ELINA WIHURIS studie *The change in planned nomenclature in Vuosaari, Helsinki* (i *Onoma* 42). De konstaterar att det sedan 1960-talet har skett dramatiska förändringar i namnlandskapet i stadsdelen Nordsjö i Helsingfors. När man först började planera namn systematiskt byggdes den onomastiska identiteten i förortsstadsdelen upp med hjälp av havsnära och förurbana associationer. Många av de namn som planerades beaktade de traditionella ortnamnen i området och var av samma typ som de. Från och med 1990-talet har kommersiella strategier allt mer börjat inverka på namnplaneringen. För de namn som då bildades användes teman som relaterade till havet, solen, det industriella arvet, det internationella m.m. Namnlandskapet i Nordsjö förändrades från att ha varit traditionellt ruralt till ett som klart betonar det urbana och det internationella. Det förändrade namnlandskapet beror enligt förf. inte enbart på att området har urbaniserats utan det visar också på att namnskicket påverkas av förändringar i samhället i stort – i synnerhet med kommersialiseringen av fastighetsverksamheten och allt mer liberala attityder till marknadsföring.

Stadsdelen Nordsjö står också i fokus för TERHI AINIALAS studie *Somalier som namnbrukare i Helsingfors* (i *Namn – en spegel av samhället förr och nu*, se 2.6). Hon visar utdrag ur intervjuer med en del somaliska ungdomar och (unga) vuxna i Nordsjö, och granskar deras, främst metaspråkliga, bruk av ortnamn i intervjuerna. Informanterna talar finska i intervjuerna och säger att de oftast använder finska namn och slangnamn, men att en del orter också har fått somaliska namn. Namnbruket kan sägas ha en identitetsskapande funktion – bruket av finska namn visar en anpassning till det finska samhället, medan de somaliska namnen avspeglar bevarandet av en somalisk identitet i den finska omgivningen. I artikeln *Miten Helsingistä puhutaan?* ('Hur talar man om Helsingfors?'; i *Virittäjä* 114, 2010) granskar AINIALA, tillsam-

mans med HANNA LAPPALAINEN, vilka namnvarianter helsingforsborna påstår att de använder om sin hemstad och vilka de i själva verket använder i ett samtal. Helsingfors omtalas i finskt talspråk oftast med namnvarianterna *Helsinki*, *Hesa* och *Stadi*. *Hesa* är en kortform av det officiella namnet, avlett med ändelsen *-sa* som är vanlig i helsingforsslangen. *Stadi* har sitt ursprung i svenskans *stad*. I samma artikel diskuteras också de orsaker som informanterna ger som förklaring till att de använder en namnvariant men undviker en annan. Namnen som en del av övrigt språkbruk visar hurudan identitet informanterna har som invånare i en viss stadsdel eller i ett visst område. En viss grupp kan ha specifika normer som rör namnbruket. Men dessa normer kan medvetet brytas och de kan också förändras.

I artikeln *Orientering i stadsmiljö med hjälp av ortnamn* (i Språkbruk 2010: 2) visar MARIA VIDBERG hur namn används eller inte används för att förklara var en viss plats i urban miljö finns. Hon har studerat hur svenska helsingforsare i ett samtal förhandlar fram en samförståelse av en viss plats, dels via namnen, dels via gemensam kunskap om urbana landmärken.

Namn som är direkt skapade för kommersiella ändamål förväntas ha många olika funktioner och stöda företagets image på bästa möjliga sätt. PAULA SJÖBLOM har i sin artikel *Multimodality of company names* (i *Onoma* 43) studerat hur den föreställning vi har av ett företag byggs upp inte bara av de språkliga elementen utan även av andra semiotiska modaliteter, såsom bilder, färger och rörelser. Den multimodalitet som hör ihop med namn har hittills undersökts i mycket låg grad. Sjöblom visar att man i företagsnamnen ofta också utnyttjar andra än språkliga element, dvs. orden och deras betydelse, den syntaktiska strukturen och det språk som man väljer. Visuellt viktiga beståndsdelar är bl.a. grafem, färger, namnets geometriska form och de illustrationer som hör tätt ihop med namnet. Namn kan även väcka auditiva associationer t.ex. så att namnet får sin fulla innebörd först när det läses ut högt. Till och med associationer som uppstår i relation till en rörelse eller till ens känslor kan i vissa fall knyta an till de associationer som namnet väcker.

De flesta finländska namnforskningspublikationer som kom ut under 2010 handlar som vi har sett om ortnamn. En del personnamnsstudier har dock också kommit ut, bland dem SIRKKA PAIKKALAS teoretiskt hållna *Processes by which family-name systems emerge* (i *Teoretické a komunikační aspekty proprií*. Red.: J. M. Tusková, E. Minářová & M. Harvalík, Brno 2009). I artikeln skisserar Paikkala upp tolv olika sätt på vilka familjenamnsystem kan uppstå. Skillnaderna mellan skisserna består i bl.a. om systemet har föregåtts av ett släktnamnsystem eller ett system där patronymika har använts. Den största skillnaden kan man se när man analyserar namnen i relation till

det syfte som namnbruket har; uppstår de ur ett behov av familjesystem, eller uppstår de på grund av andra (ofta språkexterna) behov i samhället?

Personnamn är också i fokus för TARU VIINIKAINENS avhandling *Taipuuko "akrobaatti Aleksandra"? Nimikekonstruktio ja nimikkeen taipuminen lehtikielessä 1900-luvulta 2000-luvulle* ('Om konstruktionen titel + namn och böjningen av titlar i finsk tidningstext från början av 1900-talet till början av 2000-talet'; Joensuu, Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in education, humanities, and theology 1). Viinikainen granskar vilket kasus en namnfras tilldelas i finsk tidningstext. I namnfrasen kan ingå såväl enkla titlar (som *akrobaatti Aleksandra*, 'akrobaten Aleksandra') som längre uttryck. Analysen gör Viinikainen med metoder som tillämpas inom konstruktionsgrammatik och inom kognitiv lingvistik. Hon konstaterar dels att namnfrasen oftast står i nominativ (tvärtemot de grammatiska regler som tidigare gällde), dels att en studie av namnfraser bör uppfatta frasen som en konstruktion med speciell form, betydelse och funktion.

Leila Mattfolk Paula Sjöblom

2.3. Färöarna

I en artikel fra 1983 anvender Botolv Helleland termen »selvstændigt tilnavn«. I artiklen *Tilnavne af stednavne i færøsk* (i Botolv – onomastikkens harding, se 2.5) behandler EIVIND WEYHE sådanne tilnavne i færøsk, som er afledt af stednavne (bebyggelsesnavne), og som er blevet brugt i daglig tale i stedet for personens rigtige navn, men ikke sammen med dette. Som baggrundsorientering giver forf. i korthed en skitsering af, hvordan personer i al almindelighed er blevet og bliver identificeret i daglig tale på Færøerne. Hans konklusion er, at de såkaldte »selvstændige tilnavne« blev brugt af og om personer, der levede for et par generationer siden, og er slet ikke produktive i nutiden.

I artiklen *Hundatátturin og Dansk Kongetal – og tvey bygdamál* (i Fróðskaparrit 58, 2010) behandler samme forf. bl.a. 30 hundenavne, som forekommer i nidvisen Hundatáttur. Som kilde til hundenavne indtager denne vise en særstilling blandt færøske tekster, for i ingen anden tekst finder vi så mange færøske hundenavne belagt. Efter en ret grundig gennemgang af hvert enkelt hundenavn konkluderer han, at de fleste navne i Hundatáttur har et arkaisk præg og synes på en eller anden måde at repræsentere det, som man kan kalde gamle eller klassiske færøske hundenavne.

I bogen *Av fjalli at fjørustrond. Staðarnøvn i Sandavágs sókn* (Sandavágur 2010) af HEINI F. PETERSEN og JÓANNES HEINESSEN er alle stednavnene i ind-

og udmarken, langs kysten og i alle bygderne, der tilhører Sandavágs kommune, afmærket på kort og fotografier med fyldige oplysninger om de fleste stednavne.

I artiklen *To færøske personnavnelove* (i SAS 28) behandler ANFINNUR JOHANSEN de to sidste færøske personnavnelove, som trådte i kraft henholdsvis 1. juli 2002 og 30. april 2007. Den første færøske personnavnelov trådte i kraft den 15. oktober 1992. I artiklen bliver der gjort rede for, hvordan lagtingsbehandlingen var, hvordan den første bekendtgørelse om opkaldelse efter folk i slægten blev til, hvilken rolle *Victoria*-navnet kom til at spille, der bl.a. medførte en meget ekspansiv bekendtgørelse om opkaldelse, som blev inkorporeret i den sidste navnelov. Til sidst bliver der i artiklen gjort rede for lovenes virkning. I *Fólkanavnahagtøl fyri ár 2009* (i Álmanakkin 2011, Tórs-havn 2010) gennemgår samme forf. statistikken over alle døbt/navngivne børns (317 drenge og 271 piger) for-, mellem- og efternavne for året 2009, samt årets giftenavne.

Anfinnur Johansen

2.4. Island

Her omtales fem artikler inden for islandsk navneforskning, fire om stednavne og én om personnavne. GUÐRÚN KVARAN har i en artikel, *Mellemnavn og nye personnavne i Island* (i Namn – en spegel af samhället förr och nu, se 2.6) skrevet om de mangler der er i den islandske navnelov fra 1996. Hensigten med loven var bl.a. at formindske brugen af slægtsnavne, men de er i stedet for blevet indført ad bagvejen. En ny gruppe navne, de såkaldte mellemnavn, blev indført i 1996, men der findes ikke regler for hvordan de behandles inden for bøjningssystemet. Mange udenlandske navne der ikke staves efter islandske retskrivningsregler bliver nu vedtaget med henvisning til hævding i navneloven, mens andre bliver afvist på grund af at der ikke er tilstrækkelig mange der bærer navnet. En grundig gennemgang af loven i lyset af femten års erfaring er derfor nødvendig ifølge forfatteren. SVAVAR SIGMUNDSSON skrev artikelen *Et par islandske bjergnavne* (i Botolv – onomastikkens harding, se 2.5) hvori han behandler stednavne som indeholder ordene *hafur* 'gedebuk' og *göltur* 'orne, galt'. Sædvanligvis er de blevet tolket som værende navngivet efter dyr, mens Svavar foreslår at nogle af dem kunne tolkes anderledes, *Hafra*- som svarende til lat. *capero* 'rynke, snerpe sammen' og *Göltur* som ordet *göltur* i færøsk 'røvballer'. I sin artikel *Allmänhetens namn* (i Namn – en spegel af samhället förr och nu, se 2.6) behandler samme forf. nogle islandske bebyggelsesnavne ud fra navnesociologisk synsvinkel, først og fremmest nav-

ne på *-torp* i fire islandske amter. Han kommer også ind på navne på daglejerhytter og almenhedens navne og navnetolkning. Til slut er der en kort oversigt over navne på *-kot* og *-hjáleiga* som begge to er brugt for husmandssted. I sin artikel *Nokkur bæjanöfn í Djúpárhreppi* (i *Holtamannabók 3*) behandler SVAVAR SIGMUNDSSON stednavne i Djúpárhreppur landkommune. I alt forklarer han godt tyve navne, de fleste på husmandssteder og mindre gårde i Pykkvibær på Sydlandet. Til slut nævnes Svavar Sigmundssons artikel *Reconstructing words from Icelandic place-names* (i *Probleme der Rekonstruktion untergegangen Wörter aus alten Eigennamen*, se 2.1). Han peger på de vanskeligheder som kan opstå når man forsøger at rekonstruere ordformer ud fra stednavne hvis der i ordforrådet ikke findes de nødvendige ord som behøves for at forklare navnene. Svavar vælger en del navne med bestemte suffikser, men også andre navne som ikke er så let at forklare ud fra de oplysninger som findes i ordbøger og andre kilder. Efter hans mening er det et nødvendigt arbejde for navneforskere at beskæftige sig med disse navne selvom problemerne som opstår er mange.

Guðrún Kvaran

2.5. Norge

Tidsskriftet *Namn og nemne* 27 kom ut i desember, medlemsbladet *Nytt om namn* 50 (2009) i februar 2010 og *Nytt om namn* 51 (2010) kom ut i september 2010. Dessuten ble det utgitt to festskrift: *Botolv – onomastikkens harding. Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010* (Oslo) og *Kristoffers namnerike. Veneskrift til Kristoffer Kruken på 60-årsdagen 18. august 2010* (Oslo).

I boka *Stadnamn i Molde kommune. Namn og kulturhistorie* har KÅRE MAGNE HOLSBØVÅG levert et omfangsrikt arbeid, som omfatter rundt 6 000 stedsnavn fra de 135 matrikelgårderne i kommunen. Alle navnene er listeført, tolket og kartfestet; nærmere to tredeler av dette navnetilfanget har ikke vært kartfestet tidligere, og til hvert navn er det gitt fylldige opplysninger om kulturhistoriske, tradisjonshistoriske, reale og topografiske forhold. Boka inneholder et stort og interessant bildemateriale og en kartdel på i alt 100 sider, der man får navnene presentert i navnelandskapet.

Imponerende er også det materialet som JOSTEIN FET presenterer i boka *Sunnmørske tunnamn. Individ–samfunn–landskap*. Den tar for seg over 4 700 tunnavn; rundt regnet to tredeler av materialet er fra Nordre Sunnmøre og en tredel fra Søre Sunnmøre. Det er sjelden at denne navnegruppen blir behandlet i faglitteraturen, og det henger vel sammen med at disse navnene of-

test er uoffisielle navn som vanligvis lever eller har levd i den muntlige tradisjonen og sjelden har funnet veien til de trykte matriklene eller andre skriftlige kilder. Navnematerialet inndeles etter ulike identifikasjonskriterier i sju grupper, der tunnavn med fornavn i forleddet og tunnavn med naturnavn i forleddet er de vanligste typene. Den første gruppen finner vi i nesten halvparten av materialet, den andre i rundt en tredel av materialet. Den tredje gruppen som Fet bruker, navn med retningsangivelse i forleddet – utgjør om lag en tidel av materialet. De øvrige gruppene, tunnavn med etternavn i forleddet, med hjembygdsnavn i forleddet, med yrkesbetegnelser i forleddet og med husnavn i forleddet, spiller stort sett en underordnet rolle.

MARGIT HARSSONS *Leksikon over norske rud-navn frå mellomalderen* er på over 900 sider, og av disse utgjør leksikondelen med rundt 3 000 *rud*-navn omlag 840 sider. Hensikten med arbeidet er å gi en tilnærmet fullstendig oppstilling av alle usammensatte og sammensatte navn på *Rud/-rud*, avgrenset til tidsrommet 1000–1350. Hele materialet er presentert i alfabetisk form, og der ett og samme navn er belagt flere ganger, er oppstillingen fylkesvis, f. eks. ved de mange usammensatte *Rud* eller *Rød*. I boka gir forf. en del kommentarer til sin egen avgrensning av materialet, til målsettingen med arbeidet og noen kommentarer av metodisk art.

KÅRE HOELS *Bustadnavn i Østfold 9. Varteig* er utgitt av Tom Schmidt. Bindet følger det vanlige opplegget for serien med en fylldig gjennomgang av navnene på matrikelgårder, bruk og husmannsplasser, forsvunne navn og bygde- og grendenavn i kommunen. Deretter presenteres det en oversikt med topografiske ord som er brukt i stedsnavnene i kommunen, samt fire fylldige registre over navnematerialet i bindet.

I 2010 som i tidligere år har norske navneforskere publisert en rekke større og mindre arbeider om norske navn. Leksikografen MARIT HOVDENAK drøfter i artikkelen *Namn i Nynorskordboka* (i Botolv – onomastikkens harding) proprias plass i ordbøker og trekker fram de navnegruppene som har fått plass i Nynorskordboka.

FINN MYRVANGS *Namneelementet «lur»* (i Håløygminne 2010:3) tar opp appellativet *lur* m. brukt i norske stedsnavn, og drøfter de ulike betydningene av appellativet som han mener foreligger i norske stedsnavn.

PETER HALLARÅKER redegjør i artikkelen *Stadnamn i ei utskiftingsforretning på garden Halderager (Hallaråker) frå 1830* (i Botolv – onomastikkens harding) for åkernavn, teignavn, bekkenavn, høydenavn og gårdsnavn, i alt 100 navn, i et gammelt utskiftingsdokument der navnene er gjengitt i dansk skriftform, men av og til dukker det opp dialektnære former som kaster lys over norsk lydhistorie.

Om et liknende materiale, men fra nåtid, skriver GUDLAUG NEDRELID i artikkelen *Durdeirumpa, Hovudbrotet og andre teignamn i Gardsgrendi* (i Botolv – onomastikkens harding). Hun redegjør for navn på åkrer, slåtteteiger, navn på steiner og utløer, andre navn fra utmarken og mikrotoponymer med personnavn som forledd, og navn som forteller om særlige hendinger blir også inngående behandlet.

OLA STEMCHAUGS *Ulv m. og varg m. i målføre og stadnamn nordaffells* (i Botolv – onomastikkens harding) diskuterer de to dyrebenevnelsernes geografiske distribusjon og lydhistoriske og dialektale varianter og knytter noen kommentarer til stedsnavn der de to appellativene er brukt.

Stadnamn i bunden form som forledd i samansette stadnamn av KRISTOFER KRUKEN (i Botolv – onomastikkens harding) drøfter en tendens som er merkbar i norsk språk og som blir diskutert i norsk navnenormering, nemlig typen *Vålerengatunnelen* og *Rondanevegen*. Kristin Bakken (1998) har trukket dette fenomenet fram i lyset, og Kruken går delvis mot hennes forklaringer. Selv understreker han skriftspråkets innflytelse på dette fenomenet, og hevder at det hos den lokale språkbruker finnes et dobbelt system, der den gamle måten, eksemplifisert ved *Kruksetran* blir erstattet med den nyere typen *Krukensetra* i en kontekst som han kaller fjernkommunikasjon, en situasjon der det foreligger en fare for at den unike referansen i forleddsnavnet blir forstyrret eller forkludret.

TOM SCHMIDTS artikkel *Jentebingen, ball- og andre binger* (i *Från sjö till hav*, se 2.6) omhandler appellativet *bing(e)* i norsk, svensk og dansk, appellativet som stedsnavnelement og bruken av appellativet i stedsnavn i Skandinavia.

I artikkelen *Ei lita gruppe skjergardsnamn i havet vest for Haugesund* (i NN 27) tar JAN RAGNAR HAGLAND opp til drøfting skjergårdsnavnene *Gitter*, *Hidlerøy*, *Røver*, *Urter* og navnet på en fiskegrunne *Trøyter*. Han holder det for sannsynlig at det her foreligger navn med språklig form som kan tyde på at de er gamle enstavings konsonantstammer av typen *fingr* m. To av navnene, *Urter* og *Gitter*, finner han ikke en entydig tolkning av, det samme gjelder for *Røver*, mens Hovdas tolkning av *Trøyter* 'fiskeplass det er balesamt å ta seg fram til' blir akseptert. *Hidler* blir sett i sammenheng med øynavnet *Hidle* til gno. *hilla* f. 'hulle'.

Spørsmålet om utenlandske nedslag i norske stedsnavn drøfter BOTOLV HELLELAND i *Frå Jeriko til Vaterlo – utanlandske nedslag i norske stedsnamn* (i *Från sjö till hav*, se 2.6). Han drøfter de terminologiske utfordringene som emnet byr på, behandlingen av dette onomastikkfeltet tidligere, navnenes typologi og geografiske utbredelse.

Flere grupper av metaforiske navn blir behandlet av BOTOLV HELLELAND i *Metaphoric naming in Western Norway* (i Teoretické a komunikační aspekty proprii, se 2.2). Hans utgangspunkt er at metaforisk stedsnavngiving kan betraktes som en universal prosess. Noen metaforer brukes overalt, andre er avgrenset lokalt eller regionalt. I det lokale materialet som legges fram, er metaforene avgrenset til personbetegnelser og menneskelige kvaliteter, dyr, kroppsdeler på dyr og mennesker, bygninger, innbo, verktøy.

AUD-KIRSTI PEDERSENS artikkel *Stadnamn og identitet ved språkskifte* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu, se 2.6) beskriver språkskiftet fra samisk og kvensk i Nord-Norge. Hun viser at ved språkskifte er semantisk overføring av stedsnavn fra samisk og kvensk vanligere enn fonologisk og fonologisk-semantisk overføring, og denne bruken i Kaldfjord er tolket som en språkekstern tildekkingsstrategi som henger sammen med stigmatisering av den samiske minoriteten.

En liten gruppe mikrotoponym tar INGE SÆRHEIM opp i artikkelen *Hardangskjer, Hardangstøna og Hardangberget – hardingar på ferde* (i Botolv – onomastikkens harding), der fire navn med forleddet *Hardang-* blir diskutert og sett i sammenheng med tradisjoner eller hendinger der personer fra Hardanger har vært involvert. Forleddet *harang-* oppfatter han som et inkolentnavn, ikke som landskapsnavnet. Samme forf. leverer i artikkelen *Magnus Olsens forskning om dei norske stadir- og land-namna* (i NN 27) et bidrag som plasserer norsk stedsnavnforskningens fremste mann på 1900-tallet i en faghistorisk sammenheng og viser hvor langt hans teorier har preget den norske navneforskningen.

Et kildekritisk problem tar ODDVAR NES opp i en kort artikkel *Ortografisk kontekstanalyse* (i NN 27) der han gjennom en stringent analyse av en navnebeleggsSerie kommer fram til at innsjønavnet og kommunenavnet *Tinn* avviser at det foreligger et *P- initialt.

HELGE SANDØY har i *Romsdalsk språkhistorie* funnet plass til et større kapittel om de eldste stedsnavnene i området, som bosettingsnavn, elvenavn, fjordnavn, øynavn, fjellnavn (som inneholder en tolkning av *Jendemsfjellet* som rekonstrueres til et urnordisk *EndaR eller *EnduR 'som stiger opp i været') og en lang drøfting av navnet *Romsdal(en)*, der forf. konkluderer med at *Raums er ordstammen bak fogderinavnet, men om det opprinnelig ble brukt om fjorden eller området blir stående åpent.

Norske forskere har til liks med tidligere år hatt en omfattende forskning innenfor personnavn. BENEDICTA WINDT-VALS doktoravhandling «*men han het Edvard...*» *Navn og navnebruk i Sigrid Undsets forfatterskap* tar for seg som tittelen indikerer personnavn brukt i skjønnlitterær sammenheng.

Hennes tese er at personnavn har en rekke ulike funksjoner i et litterært verk, relatert til skikkelsenes karakter og representativitet. Skjønnlitterære forfattere som arbeider innenfor realismen, er velegnede studieobjekter fordi navnene er konstituerende innenfor verket, og det er mulig for navneforskeren å si noe om navnebruken er i samsvar med den navnebruk og det navnevalg som var alminnelig i verkets faktiske samtid.

Ei litterær namnreise langs Diktarvegen. Stadnamn langs den geografiske Diktarvegen og stadnamn i diktninga til forfattarar knytte til Diktarvegen er GUNNSTEIN AKSELBERGS bidrag (i Årbok 2010 Jakob Sande) til den litterære onomastikken. Første delen av artikkelen er en gjennomgang av de mest sentrale stedsnavnene langs en veistrekning på Vestlandet fra Jæren til Sunnfjord. Den andre og kanskje mest interessante delen er etableringen av det litterære onomastikonet som finnes i den lyriske produksjonen til forfatterne Arne Garborg, Rasmus Løland, Olav H. Hauge, Per Sivle og Jakob Sande. I alt er det snakk om i underkant av 2 000 navn, og de er inndelt i kategorier som «Heimleg sektor», «Pikaresk sektor», «Bibelsk/religiøs sektor», «Nasjonal sektor» og «Historisk sektor». Resultatet av undersøkelsen er at Jakob Sande «saman med Sivle er den mest allsidige, ikkje berre målt i mengda av namn han nyttar, men også i høve til den breidda av namnekategoriar som han nyttar».

KARIN FJELLHAMMER SEIM legger fram en nytolkning av en innskrift (N460) i Selbu kirke i artikkelen «*Dristige forkortninger*»? (i SAS 28) der hun etter en kritisk gjennomgang av Magnus Olsens og andres lesning tolker innskriften som en håndverkersignatur *Ólafur Óleifr Farbjørnsson* i stedet for en risterinnskrift lest som *Véleifr Frøybjørnsson*.

En navnehistorisk utgreiing gir GULBRAND ALHAUG i artikkelen *Namnet Botolv frå 600-talet til idag* (i Botolv – onomastikkens harding). Navnets lyd-historie og den store navnevariasjonen som finnes i nyere tid diskuteres. Navnet er mest frekvent på Vestlandet med et tyngdepunkt i Sogn og Fjordane og i fylkene rundt den indre del av Oslofjorden.

I artikkelen *Mari og Maja* i Noreg (i SAS 28) er OLA STEMCHAUGS utgangspunkt at en svensk boktittel *Min docka Maja* ble oversatt til norsk *Mari-dokka mi*. Med grunnlag i navnestatistikk, en undersøkelse om holdninger til navn og en studie av uttalevariantene til *Maria* i norsk, viser han at *Maja* har en solid plass i norsk navneforråd, og han hevder at forlagets endring av *Maja* til *Mari* er en refleks av en privat språkpolitikk i det norske forlaget.

Nye veier går GEIRR WIGGEN i artikkelen *Bakvendte personnavn* (i SAS 28) der han gir eksempler på fullstendig bakvendte personnavn og eksempler på delvis bakvendte personnavn og anagrammiske navn. Emnet er lite utforsket

i norsk og nordisk sammenheng, men han trekker fram belegg på eksisterende etternavn som omformes til nye etternavn, personnavn som omformes til nye og bakvendte personnavn som blir til stedsnavn. Som drivkrefter bak disse prosessene ser han språksosiale forhold, allmennmenneskelig lekenhet og kulturhistorisk traderte magiforestillinger om forholdet mellom ord/navn og virkelighet.

Personnavn med lokal distribusjon behandles av IVAR UTNE i artikkelen *Fornavn i Onsøy* (i Varden 2010), der han omtaler *Olaves, Gundro, Stellaug, Kjonik, Helmin* og *Hilleborg*.

OLAV VEKA tar for seg i artikkelen *646 Kittelsen, men ingen Kjetilsen – om forholdet mellom mannsnavn og patronym* (i Botolv – onomastikkens harding) et interessant forhold blant norske patronymika, nemlig at der finnes en del fornavn som av ulike grunner ikke forekommer som første ledd i patronymikon, som eksempel anføres **Kjetilsen, *Ormsen, *Aresen*.

Foruten forskningsarbeid innenfor de store feltene stedsnavn og personnavn har vi også sett en del arbeider som vanligvis rubriseres som «Andre navn». Hestenavn blir av STEINAR FURNES drøftet i artikkelen *Vestlandshesten og norskdomsbølga. Patriotiske navn borne av hingstar fødte i perioden 1875–1899. Fenomenet og bakgrunnsårsakene* (i NN 27), der de politiske og historiske forholdene trekkes inn som forklaring og tolkning av navnene.

Botanisk nomenklatur og folketradisjonelle plantenumner er tittelen på en artikkel av botanikeren ODD VEVLÉ (i NN 27), som drøfter tradisjonell bruk og lokale navn på planter, samtidig som den gir et bidrag for referanse til klassifisering og navngiving av det biologiske mangfoldet på en vitenskapelig basis. Han omtaler også den kulturelle arven som ligger i lokale plantebetegnelser.

Norske skipsnavn. Systemorientert navngiving er tittelen på et bidrag av ODDVAR ULVANG (i Håløygminne 2010:3) der han tar for seg navn på norske marinefartøy og viser Sjøforsvarets navnevalg fra andre halvdel av 1800-tallet og fram til i dag, og på fartøyer som tilhører rederier med virksomhet i arktiske strøk.

Blant årets bidrag til norsk navneforskning bør også GUNNSTEIN AKSELBERG'S korte artikkel *Sosioonomastikk – framlegg til avgrensing* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu, se 2.6) der han bl.a. understreker det han kaller onomastikkens utfordringer for sosioonomastikken og sosiolingvistikens utfordringer for sosioonomastikken. Hans hovedanliggende er at skal «sosioonomastikken vera på line med sosiolingvistikken, må ein utvida førestellinga av *sosio-* til å omfatta granskingar på sosiale både makro-, meso- og mikronivå, og knytt til ein brei kulturell kontekst».

ANNE SVANEVIK diskuterer i artikkelen «*Eigar eller festar kan fastsetje namn på eige bruk*». *En illusjon?* (i Botolv – onomastikkens harding) om endringen av § 5 i Lov om stadnamn av 18. mai 1990 i 2005 (ny § 8) har medført en sterkere innflytelse på eier/festers innvirkning på navnevalg og skrivemåte for bruksnavn. Hun hevder at lovendringen i 2005 ikke har bidratt til et regelverk som lettere forståelig, og etter hennes mening gjelder full råderett for eier/fester bare ved nye navn på nye bruk.

Ole-Jørgen Johannessen

2.6. Sverige

Årets utgivning domineras av tidsskrifterna, av vilka utkommit *Studia anthroponymica Scandinavica* 28, *Ortnamnssällskapetets i Uppsala årsskrift* 2010 och *Namn och bygd* 98. I november disputerade MÄRIT FRÄNDÉN med avhandlingen »Att blotta vem jag är.» *Släktnamnsskick och släktnamnshösten hos samer i Sverige 1920–2009* (Uppsala 2010, Namn och samhälle 23). Frändén beskriver samernas släktnamnsskick men försöker också fånga in deras förhållande till sina egna namn. Det senare sker främst genom att studera namnbyten; dels vilka namn man valt att ta och dels vilka namn man valt bort. Dessutom har Frändén intervjuat tre personer som antagit samiska efternamn. Den kanske inte helt oväntade slutsatsen är att attityden till samiska namn har blivit mer positiv.

I serien Skånes ortnamn har utgivits *Gärds härad* (SkO A 6, Lund 2010) av BERIT SANDNES. Delen kännetecknas av ett kontextuellt angreppssätt som berikar framställningen och är ett steg framåt för serien. Därtill har Sandnes fokus på namntolkningarna och vågar vara lite mer utförlig i sina förklaringar, vilket känns förlösande och lovar gott för framtiden. Den inledande genomgången av ortnamnelement kan dock utvecklas, t.ex. vad gäller presentationen av namnleden *-hult* där man saknar en del nyare forskning.

Birgit Falck-Kjällquist har under året förärats en festskrift, *Från sjö till hav. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist* (red.: Maria Löfdahl, Fredrik Skott & Lena Wenner, Göteborg 2010). Boken innehåller en lång rad uppsatser om ortnamn och en om personnamn. Under året utkom också antologin *Namn – en spegel av samhället förr och nu* (red.: Staffan Nyström, Stockholm 2010, Ord och stil 41). Volymen innehåller tio uppsatser med olika infallsvinklar på ämnet socioonomastik samt en klagörande inledning av redaktören Staffan Nyström.

En annan viktig utgivning under året är bandet *Språken i Sverige* (red.: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund, Stockholm 2010) i Sveriges nationalatlas.

Bandet innehåller en lång rad artiklar om enskilda ortnamnselement samt tematiska artiklar om nybyggens och villors namn, gatunamn och kvartersnamn i städerna samt namn på slott och herresäten. Artiklarna är författade av THORSTEN ANDERSSON, STEFAN BRINK, LENNART ELMEVIK, STAFFAN FRIDELL, GÖRAN HALLBERG, ANN-CHRISTIN MATTISSON, EVA NYMAN samt MATS WAHLBERG. Personnamnen ägnas ett särskilt kapitel av EVA BRYLLA, där hon presenterar en fin översikt över svenska förnamn och efternamn i ett såväl historiskt som samtida perspektiv. Annars dominerar det historiska anslaget i bokens namnartiklar. Under 2010 har också den femte och sista delen av handlingarna från den 21:a internationella kongressen i namnforskning publicerats under titeln *Proceedings of the 21st International congress of onomastic sciences. Uppsala 19–24 August 2002. 5* (eds.: Eva Brylla, Maria Ohlsson & Mats Wahlberg in collaboration with Wolfgang Haubrichs & Tom Schmidt, Uppsala 2010). Efter åtta år är därmed detta mastodontiska utgivningsprojekt avslutat. Den nu publicerade sista delen (förkortat *ICOS Proceedings 5*) innehåller bl.a. presentationer på engelska av tidigare forskning av KATHARINA LEIBRING och EVA NYMAN.

I monografin *Bergsbruk och namn. En ortnamnsstudie om Bergslagen* (Örebro 2010) presenterar PER-AXEL WIKTORSSON en översikt över de ortnamn som hänger samman med bergshantering i de tre socknarna Hidinge, Järnboås och Lerbäck i Örebro län. Det lovvärda syftet har varit att visa på den potential som ortnamnssamlingarna i SOFI har att belysa bergsbrukets historia. Därtill presenterar Wiktorsson en ny tolkning av namnet *Bergslagen*, där han i efterleden vill se ordet *lag* i betydelsen 'läge, belägenhet, ställning' etc. och uppfattar namnets betydelse som 'läge, position i anslutning till berg'. Tolkningen skulle ha behövt underbyggas bättre, vilket gäller även många av bokens övriga namnförklaringar, som ofta saknar skärpa och ibland blir missvisande. I sitt grundliga arbete *Vad och vade. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi* (Uppsala 2010, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110) behandlar THORSTEN ANDERSSON även ortnamn. Fsv. *vap* n. och *vapi* m. betecknade ursprungligen de gränser som bönderna trampade upp mellan ängstegarna inför slåttern. Den särskilt östgötska formen *vapi* kom att få en utvidgad betydelse och kunde avse dels andra typer av gränser, t.ex. för en by, dels det område som gränserna kringgärdade. Som ortnamnselement kunde ordet syfta på t.ex. ett byområde, så t.ex. i *Bockara* (äldre *Bodhkarlavadhi), eller en bygd, som i t.ex. *Hohultavadhi* (nu *Hohultagränden*). De bevarade namnen är dock få. I *Zum Aufbau des Onomastikons* (i Teoretické a komunikační aspekty proprii. Prof. Rudolfa Šrámkovi k životnímu jubileu. Red.: Milan Harvalík, Eva Minářová & Jana Marie Tušková, Brno 2009, Spisy Pedagogické

fakulty Masarykovy univerzity svazek číslo 135) presenterar THORSTEN ANDERSSON en lätt bearbetad version av sin modell för namngivning, väl första gången för en icke-nordisk publik.

Den socio-toponomastiska forskningen har fått ett viktigt tillskott i *Angered – en stadsdel och ett språk i förändring* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu) av MARIA LÖFDAHL och LENA WENNER. Med stor metodisk kreativitet visar de att man med små medel kan nå viktiga resultat. Ämnet för deras undersökning är barns namnkompetens, men den konservatism i uttalet av ortnamn som de kan skönja och diskussionen av dess orsaker har implikationer för vår syn på namntradering i stort. I sin undersökning visar förf. att barnen gärna använder kortformer som *Kapris* och *Mejram* för *Kaprisgatan* och *Mejramsgatan*. Sådan variation kan med fördel beskrivas som stilistisk, i enlighet med den terminologi som STAFFAN FRIDELL brukar i *Stilistisk variation i ortnamn* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu). Artikeln kan ses som en sammanfattning av hans större arbete *Ortnamn i stilistisk variation* (se Nordisk namnforskning 2006). Fridells teori har kanske bemötts något avvaktande, men ingen torde kunna förneka att den tillhandahåller ett utmärkt ramverk för mycket av den socioonomastiska diskussionen, åtminstone vad gäller ortnamnen.

Två uppsatser från symposiet Arkeologi och bebyggelseonomastik – ortnamnen och den nya lerslättsarkeologin (2005) har publicerats i NoB 98. Arkeologen BO GRÄSLUNDS *Om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning. Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och begreppet gård* är egentligen två artiklar i en. Det inledande avsnittet är en insiktsfull kommentar till den stundom problematiska relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning, där Gräslund betonar vikten av att enskilda forskare vågar korsa ämnesgränsen. Det följande avsnittet om plurala bebyggelsenamn präglas tyvärr inte av samma klarsyn. Gräslund menar att namnens pluralformer beror på själva bebyggelsens pluralitet i form av byar, och kanske är det för att försvara den uppfattningen som han inte tycks kunna se det uppenbara sambandet mellan ägonamn och bebyggelsenamn. Väsentlig kritik mot Gräslunds framställning presenteras i *Gårdar utan namn? »Pluralitet» i namnskick och bebyggelse* (i NoB 98) av ALF ERICSSON, GERT FRANZÉN & JAN PAUL STRID. Det är en idérik artikel där man kanske särskilt fäster sig vid diskussionen av relationen mellan *-by-* och *-stad-*namn utifrån en distinktion mellan individ- respektive kollektivrelaterade namn. Artikeln är en god illustration till ett fruktbart samarbete mellan ortnamnsforskning och arkeologi.

Nästan som ett svar på Bo Gräslunds uppmaning till gränsöverskridande forskning har flera arkeologer under året gett sig i kast med ortnamnsfrågor. I

-tuna-namnen i Mellansverige. Järnåldersbildningar och medeltida uppkallelse-namn? (i NoB 98) lanserar BJÖRN AMBROSIANI den djärva hypotesen att en rad *-tuna*-namn är tillkomna först under tidig kristen tid genom uppkallelse efter biskopssätet Sigtuna. Vissa av de exempel han nämner, som *Sätuna* och *Frustuna*, kan dock omöjligen vara så unga. ANDERS ANDRÉN argumenterar i *Vem lät bygga kyrkorna på Gotland?* (i SaoS 2009) för att ägoblandning mellan centralt belägna gårdar på Gotland tyder på en uppdelning av äldre större gårdar i mindre parter. Denna idé, som går tillbaka på Per-Göran Erssons forskning, har kritiserats, men ger enligt Andrén »den enda rimliga förklaringen till alla de unga ortnamnen på Gotland», dvs. namnen på *-arve* och av *Smis*-typ. Genom en successiv uppdelning av gamla gårdar och genom att »idéen om ensamgårdar» krävde nya namn, har de gamla bebyggelsenamnen trängts undan och ofta bara bevarats som sockennamn. En annan aspekt av de gotländska *-arve*-namnen behandlas av EVERT MELEFORS i *De gotländska ägonamnen på -arve* (i Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen. Red.: Håkan Tunón & Anna Dahlström, Uppsala 2010, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 48, CBM:s skriftserie 34). Melefors ställer sig tveksam till uppfattningen att det skulle röra sig om primära ägonamn på *-arv(et)* med arvlåtarens namn i förleden. I stället, menar han, kan det ofta handla om elliptiska avledningar på *-are* till olika »karakteriserande och särskiljande appellativ», vilka genom efterledsattraktion anslutits till *-arve*-namnen.

Som vanligt har en rad enskilda ortnamn varit föremål för tolkningar, däribland en ovanligt lång rad hydronymer. Spännande perspektiv bakåt i tiden öppnas av NILS-AXEL MÖRNER och SVANTE STRANDBERG i *Marviken. Geologiskt baserad namntolkning* (i SaoS 2009). Namnets förled kan innehålla ett fsv. **mardher* 'grusig mark; stenrik eller blockrik mark' o.d. och ta fasta på den söndertrasade karaktär landskapet här fick efter en kraftig jordbävning under bronsåldern. SVANTE STRANDBERG har behandlat en rad hydronymer i olika hembygdstidskrifter. Särskilt fäster man sig vid *Sjönammnet Gändeln i Kolmården* (i Kilabygden. Kila hembygdsförenings årsskrift 21) för vilket tolkningsmöjligheterna är många. Bl.a. menar Strandberg att man kan tänka sig att ett fsv. **gændil* 'stav' e.d. ingår. Namnet förtjänar en utförligare diskussion i vetenskapligt sammanhang. Sjönammnet *Gapern* har tidigare uppfattas som en bildning till fsv. *gap* n. 'gap, öppning'. I *Det värmländska sjönammnet Gapern* (i Från sjö till hav) vill LENNART ELMEVIK i stället föra det till verbet *gapa* 'ropa, skrika'. Han uppfattar sjönammnet som ett fsv. **Gapi*, en sekundär bildning till ett vattendragsnamn fsv. **Gap(a)* 'den skrikande, ropande', avseende den i *Gapern* mynnande Norumsälven. Samme förf. presenterade 2009 en delvis ny tolkning av sjönammnet *Skagern*, fsv. **Skadhur*. Detta namn har nu ånyo be-

handlats, denna gång av HUGO KARLSSON i uppsatsen *Några egenskapsbetecknande sjö- och vattendragsnamn i västra Sverige* (i Från sjö till hav). Liksom Elmevik utgår Karlsson från Jöran Sahlgrens härledning ur stammen *skap- 'väl-la fram'. Där Elmevik vill se en sekundärbildning till ett äldre namn på sjöns tillflöde, Letälven, vill Karlsson i stället ansätta ett primärt sjönamn. Det skulle röra sig om en -tu-avledning till ovan nämnda stam, syftande på sjöns våldsamma utflöde genom Gullspångsälven. Diskussionen av namnet *Skagern* lär inte vara avslutad. I *Vattennamn på Snägd- i Medelpad* (i Från sjö till hav) argumenterar EVA NYMAN övertygande för att *Snägdån* och *Snägdbacken* ska sammanhållas med isl. *sneğða* 'argsint, grälsjuk kvinna'. Bakgrunden skulle vara vattendragens hastiga men nyckfulla vattenföring. I artikeln *Lössnan och Lössnaren* (i OUÅ) för LENNART ELMEVIK de i titeln omtalade sjönamnen tillbaka på ett fsv. *Losne m, att sammanhålla med det i ortnamn belagda fsv., fda. *losn 'ljusning, öppen plats'. Sjöarna har betraktats som ljusa inslag i skogsrika trakter.

Från sjöar och vattendrag ger vi oss ut på havet. Ett intressant material rörande omtalet av havet i Skåne presenteras av GÖRAN HALLBERG i *Kring hav och sjö i skånsk miljö* (i Från sjö till hav). I *Skoboraden* (i Från sjö till hav) tolkar STAFFAN NYSTRÖM nämnda skärgårdsnamn som 'en rad öar förknippade med skog(s)bor; skogsbornas örad'. Intressant nog ger en novell av August Strindberg viktig information om namnets bruk vid slutet av 1800-talet. Vid havet finns det fyrar, och namnen på några sådana behandlas av Maria Löfdahl i *Från Tistlarna till Nordkoster. Om namn på fyrar längs Västkusten* (i Från sjö till hav). Man fäster sig särskilt vid de komplicerade traderingsförhållandena där namnformer från dels svenska, dels holländska sjökort står mot de lokala uttalsformerna.

Åter till landbacken. Att även relativt unga namn kan vara svåra att komma till rätta med visas av MATS WAHLBERGS undersökning *Sockennamnet Säfsnäs* (i Från sjö till hav). Att namnet hänger samman med sjönamnet *Säfsen* är givet, men något näs låter sig inte påvisas. Kanske är ändå Wahlberg på rätt spår när han frågar sig om det rör sig »om något slags lek med omkastning av -sen till -nes/näs eller association till sockennamnet Nås». Utgångspunkten kan ha varit en omtolkning eller missuppfattning av lexfrasen *Säfsens kapell*. I det förmoderna tidsrummet rör sig också KRISTINA NEUMÜLLERS stora uppsats *Grindstugan, Römossen och Trumslagartorp. Nybyggesnamn i Rekarnebygden under 1500- och 1600-talet* (i OUÅ). Intressant är hennes iakttagelse att vissa namn som »ser ut» som naturnamn, som t.ex. *Djupdal* och *Lövåsen*, verkar ha bildats direkt till bebyggelser.

En matnyttig ortnamnsstudie är också STAFFAN FRIDELLS skarpa om än

inte okontroversiella analys av bebyggelsenamnen på Visingsö i *Ortnamn på Visingsö* (i OUA). Förslaget att tolka *Tunnerstad* som ett *Tunastadher 'platsen för ett tuna' eller 'tunabornas stadhir-bebyggelse' borde kunna provocera debatt, likaså det kategoriska påståendet att *lund* i alla förkristna namn syftar på heliga lundar. I *Läggevi* (i NoB 98) tolkar samme förf. nämnda småländska namn som ett äkta *-vi*-namn, sammansatt med gen. pl. *leggia* av ordet *lagher* m. 'vätska', här i betydelsen 'vattendrag'. Byn ligger vid Emån. Ytterligare ett småländskt namn har tolkats av Fridell, nämligen det lätt exotiskt klingande *Langdano* (i OUA). Han visar att det har en om inte exotisk så mycket ovanlig bakgrund, då det rör sig om en proprialisering av ett partikeladverb, det dialektala *långdan av* 'långt bort'.

I *Sockennamnet Hammerdal – en felskrivning eller en korrekt beskrivning?* (i OUA) argumenterar KJELL SUNDSTRÖM för att tolkningen av detta jämtländska sockennamn som 'dalgången kring ån Ammer' är felaktig. Förleden innehåller i stället, menar Sundström, en form av ordet *hammar* i den från Jämtland belagda betydelsen 'klippvägg', här syftande på Edebergets sydvästsida. Det ångermanländska bynamnet *Valto* (*Västervalto*, *Östervalto*) tolkas av LARS-ERIK EDLUND i *Om valv och det ångermanländska Valto* (i Bo65. Festskrift till Bo Ralph. Red.: Kristinn Jóhannesson & al., Göteborg 2010, Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 39) som en sammansättning av fsv. *hvalf* 'valv' i en terrängbetecknande betydelse, syftande på höjder, och *to* 'dalgång'. I *Om valv i nordiska ortnamn* (i NoB 98) kompletterar Edlund undersökningen med en ingående diskussion av ordets etymologi samt en genomgång av dialektalt och onomastiskt jämförelsematerial.

Bynamnet *Sebende* i Uppland tolkas av THORSTEN ANDERSSON i *Sebende* (i Från sjö till hav) övertygande som ett fsv. *Sebendi*, en sammansättning av *se* 'sjö' och en av efterledsställningen motiverad ombildning av ordet *band*. Namnet har ursprungligen syftat på en åssträckning mot den forna havsstranden. I Uppland ligger också by- och gårdnamnet *Tjäran* (*Stortjäran* och *Lilltjäran*). Namnet uppfattas av SVANTE STRANDBERG i *Tjäran i Fasterna socken* (i Från sjö till hav) som en sammansättning med *ed* 'passage mellan eller längsmed vatten'. Förleden är oklar men kan innehålla ett ånamn på **Thidhr-* med syftning på vatten som inte fryser så lätt. En närmare diskussion av syftningen för efterledens *ed* finner man i samme förf:s *Tjäran och Långhundraleden* (i NoB 98). Från uppländsk horisont ska slutligen nämnas artikeln *Gödåkers gravfält – eller Kumlas?* (i NoB 98) där MATS G. LARSSON övertygande argumenterar för att den nu försvunna byn Kumla i Tensta sn fått namn efter det berömda gravfältet vid Gödåker. Själva namnet *Gödåker* menar han är relativt ungt och har troligen inte existerat under gravfältets brukningstid under

romersk järnålder. Detta får givetvis konsekvenser för bedömningen av namnets etymologi. I *Kävra och Kävsta* (i Botolv – onomastikkens harding, se 2.5) diskuterar SVANTE STRANDBERG en rad ortnamn som verkar innehålla ett fsv. **kæv(r)*-, besläktat med *k(v)av* 'kvävning' m.m. och syftande på grunda, igenväxande vattenytor. Hit vill han bl.a. föra *Kävsta* i Västmanland som tidigare antagits innehålla ett personnamn.

Så över till personnamnsforskningen där publiceringen tyvärr inte har varit lika omfattande. Om smeknamnens roll som sociolingvistiskt källmaterial resonerar LINNEA GUSTAFSSON i *Om smeknamnens funktion. Kan smeknamn användas för att studera sociolingvistiska frågeställningar?* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu). Frågan besvaras jakande; eftersom smeknamnen är mer kontextuellt bundna och har en tydligare funktion som gruppmarkörer än vanliga förnamn är de särskilt lämpliga att belysa sociolingvistiska frågeställningar. EMILIA ALDRIN fortsätter att tänja på gränserna för den traditionella namnforskningen i *Om förnamn som identitetsbärare* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu). Aldrin har intervjuat nyblivna föräldrar om deras inställning till förhållandet mellan namn och identitet och hur det påverkat deras val av namn till barnen. Det är uppenbart att åsikter och förhållningssätt skiftar starkt från individ till individ och att namnvalet till slut handlar lika mycket om föräldrarnas identitet som barnets.

Fallna kvinnor är temat för LENNART RYMANs forskning under året. I *Maisa på samhällets botten* (i OUÅ) diskuterar han det ovanliga fsv. kvinnonamnet *Maisa*, som särskilt verkar ha använts om kvinnor med låg social status. Namnet är bildat till *Margit*, och uttalet med *j* kan bero på »en barnspråksliknande ombildning av namnets *r*». I *Brattingsborgh och Frøghdenborgh – och några andra tillnamn i Stockholms medeltida stadsböcker* (i SAS 28) diskuterar samme förf. de i titeln nämnda namnen och deras sociala sammanhang. Han menar att de har burits av »lösa» – dvs. obesuttna – kvinnor, kanske prostituerade, men att namnen i sig snarast hör samman med hövisk riddardiktning. Kontrasten mot namnbärarnas låga status har gett namnen en ironisk prägel.

Den idoge utforskaren av den runsvenska namnskatten MAGNUS KÄLLSTRÖM har under året bidragit med *Ett par norrländska namnproblem: nom. þrusun (Hs 12) och nom. aunhar (M 8)* (i SAS 28). Nom. **þrusun** uppfattar han som ett fsv. *þrōR*, svarande mot fvn. *þrór*, bildat till verbet fvn. *þróa*(*sk*) 'trivas'. Det inledande namnet på Skölestenen i Medelpad (M 8) tolkar han, efter en radikal nyläsning, som *Dolga*, bildat till ett verb svarande mot nno. *dolga* 'vara lat'. Samme förf. diskuterar i *Hårds dotter och Gillögs son* (i Namn – en spegel av samhället förr och nu) varför vissa personer i runinskrifterna

omtalas med parentonym och om den varierande ordföljden i dessa parentonymer är meningsbärande. Det visar sig att namnfraser med framförställt namn huvudsakligen har använts om levande personer och att bruket av parentonymer kan hänga samman med ett behov av att precisera släktskap i familjer med omgifte.

Slutligen ska nämnas ett av de sällsynta svenska nedslagen i den litterära onomastiken. Det är BIRGIT FALCK-KJÄLLQUISTS *Namnlandskapet i en isländsk roman – Indriði G. Þorsteinssons Norðan við stríð* (i Bo65). Ett fruktbart grepp är att Falck-Kjällquist inte begränsar sig till en namnkategori utan försöker ta ett helhetsgrepp på författarens namnbruk i romanen.

Per Vikstrand

Smärre bidrag

Torslehult

I Visseftofta socken i Västra Göinge härad i Skåne finns en bebyggelse vid namn *Torslehult*. Namnet har nyligen behandlats i SkO A 22 s. 362, där beläggsredovisning finns (och till vilken hänvisas för källuppgifter). Enligt SkO är förleden mansnamnet *Tor*, men det är snarare fråga om *Tord* < fda. *Thorth* med yngre, sekundär *s*-genitiv. Ortnamnet förekommer tidigast som *Thorsholt* 1584 och så skrivs det fram till 1630-talet då det dyker upp enstaka skrivningar som *Thorsstlet* 1636, *Toslelt* 1641, *Thorsstult* 1651. Nuvarande skriftformen *Torslehult* uppträder först 1638 (*Thorsleholt*) och växlar sedan med *Torshult* o.d. fram till 1700-talets början, då *Torslehult* helt tar över. SkO beskriver förändringen *Torshult* > *Torslehult* som ett »inskott av *-l(e)-*», eventuellt beroende på association med *-led* 'väggrind', samt förklarar skrivningen *Thorsstlet* 1636 som en möjlig urspårning i anslutning till *-slätt*.

Den troliga utvecklingen är som jag ser det denna: *Torshult* > *Torselt* sker tidigt, åtminstone under 1500-talet, och formen *Torselt* existerar därefter som lågstilsform ända fram i nutid, vilket visas av dialektuttalet *tøʂselt* o.d. Därefter får man en variant genom metates *Torselt* > *Torslet*. Den senare formen ombildas till *Torslelt*, sannolikt genom påverkan från *Torselt*. Eftersom man väl har känt till sambandet *-(e)lt* (lågstil) = *-hult* (högstil), så har man därefter nybildat en högstilsform *Torslelt* → *Torslehult*. Att *Torslehult* slagit ut *Torshult* kan helt enkelt bero på den längre formen. Det finns ett starkt samband mellan stilnivå och stavelseantal (Fridell 2006 s. 142, 146 f., 150) och skillnaden mellan lågstilsformen *Torselt* och högstilsformen blir på så sätt tydligare (jämfört med *Torselt* : *Torshult*). Den unika stavningen *Torstehult* på Generalstabskartan 1865 kan inte förklaras med anslutning till *torste* 'brakved', som SkO antyder, utan beror väl på en ren felläsning av *sle* som *ste*.

Schematiskt kan utvecklingen skisseras så här (H = högstilsform, L = lågstilsform, > = ljudutveckling, → = analogisk förändring):

Torshult (H) > *Torselt* (L) > *Torslet* (L) → *Torslelt* (L) → *Torslehult* (H)

Typologiskt går man alltså från mönstret H > L till mönstret L → H, genom analogisk hyperkorrektion, dvs. en omvändning av en möjlig fonetisk utveckling. Detta är en relativt vanlig process (Fridell 2006 s. 141 f.), som »ger [...] ett likartat resultat vad gäller det språkliga förhållandet mellan H och L som vid H > L, nämligen att högstilsformen är språkligt mer komplex än lågstilsformen» (a.a. s. 151).

Litteratur

Fridell, Staffan, 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)

Staffan Fridell

Om *Fervir* och tidpunkten för den nordiska rhotacismen. Ett förtydligande och ett tillägg

I min doktorsavhandling *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter* (Larsson 2002) finns ett avsnitt med titeln *Frågan om den fonetiska realiseringen av urnordiskt och tidigvikingatida /R/* (avsn. 2.2., s. 30 ff.). Här försöker jag bland annat ringa in tidpunkten för när ursprungligt indoeuropeiskt /s/, som genom Verners lag blivit tonande, /z/, genomgått den process som kallas rhotacism och blivit ett *r*-ljud, dvs. /z/ > /R/. Jag påpekar därvid att den urnordiska slutljudsskärpningen inte påverkat /z/, vilket tyder på att det på 500-talet inte längre kan ha uppfattats som en tonande motsvarighet till /s/, utan måste ha ändrat sin artikulation på något sätt (s. 32 med anf. litt.).¹ Vidare framhåller jag att belägget **lausR** (*lausR* < urg. *lausaz) på Björketorpstenen (600-talet) antyder en markant fonologisk skillnad mellan ursprungligt /s/ och /z/, eftersom det annars borde ha inträtt en assimilation till /s:/ då ändelsens /a/ synkoperades (jfr fvn. *lauss*).² Jag vidgår att jag i klartext borde ha deklarerat att dessa fakta starkt talar för att rhotacismen måste ha inträtt senast under 500-talet; som det nu är får man utläsa detta mellan raderna, vilket man naturligtvis inte ska behöva göra (notera dock att avsnittet uttryckligen behandlar »urnordiskt och tidigvikingatida /R/», inte »urnordiskt /z/ och tidigvikingatida /R/» e. dyl.).

Det är förmodligen detta som ligger bakom att en något annan bild av dessa förhållanden framträder i Michael Lerche Nielsens (2003) recension av avhandlingen. Han skriver där (s. 213):

Indledningsvis er der en række særlige forhold omkring yrrunen, som bør fremhæves: Runen repræsenterer i de ældste runeindskrifter (d.v.s. fra det andet århundrede e. Kr.) et fonem, der i fællesgermansk tid må have været en stemt s-lyd fremkommet gennem vernersk veksel afustemt /s/. I Norden ændrer dette fonem sin artikulationssted frem mot vikingetiden (700-tallet) og bliver en *r*-lyd med selvstændig fonemstatus i forhold til det allerede eksisterende *r*-fonem, der havde sin egen rune i runerækken: R, eller ”redrunan”, som Larsson benævner den.

Här får man intrycket av att ursprungligt /s/ först framemot vikingatiden (700-talet) övergått till ett *r*-ljud, vilket enligt min mening är väl sent och inte riktigt stämmer med den bild jag försöker ge.

Men vad har då detta att göra med Jordanes *Fervir*? Så här ligger det till: I den romersk-gotiske historieskrivaren Jordanes verk om goternas bedrifter (*Getica. De origine actibusque Getarum*), skrivet år 551, återfinns bland annat en uppräknning av olika skandinaviska folkstammar. Skrivningen *feruir* hos Jordanes (*Getica* s. 59; se Tafel 2 i Svennung 1967) avser enligt allmän mening en inbyggarbeteckning *fervir* (< *ferwiar), vilken alltsedan slutet av 1800-talet satts i samband med det halländska häradsnamnet *Fjäre* och tolkas som ’invånare från Fjäre, Fjärebor’ (se t.ex. Löffler 1894 s. 8, Svennung 1967 s. 64 f., Ståhl i SOH 3, 1980, s. 100 f., Andersson 1984 s. 5 ff., Tveitane 1994 s. 383, SOL s. 76). Detta *Fervir* har i sin tur av flera forskare setts som ett bevis för att ett väntat urnordiskt *ferwiz av Jordanes uppfattats som *ferwR, dvs. slutljudet har varit ett *r*-ljud vid denna tid (t.ex. Bugge 1907 s. 100, dens. i NIÆR 2 s. 511, Jiriczek 1925–26 s. 218 ff., Svennung 1967 s. 64 f., Krause 1971 § 24, Andersson 2002 s. 297). Jordanesbelägget kan således ses som ytterligare ett tecken på att den nordiska rhotacismen inträtt senast under 500-talet.

¹ Ett senare bidrag till diskussionen om hur detta ljud kan ha realiserats lämnas av Harald Bjorvand (2010 s. 186 f.).

² Se numera även Teleman (2005 s. 18), som vill förklara belägget med att ristaren haft »arkaiserande ambitioner», en uppfattning jag finner föga övertygande.

Någon fullständig enighet om att Jordanes *Fervir* verkligen bevisar att rhotacismen bör ha ägt rum vid denna tidpunkt, dvs. 500-talets mitt, råder dock inte. Så är t.ex. Adolf Noreen (1923 § 224 Anm. 1) inte helt övertygad: »Dass urn. *R* wirklich einen *r*- und nicht einen *s*-laut bezeichnet, ist v i e l l e i c h t [spärrat av mig] aus Jordanes *fervir* einwohner von Fjäre zu erschliessen [...]» Än starkare tvivel uttrycker Hugo Pipping (1922 s. 164):

Denna slutsats måste dock anses mycket svagt grundad: 1. emedan många namn hos Jordanes äro starkt vanställda. 2. emedan *r* i *-vir* kan bero på dittografi, framkallad av *r* i *Fer-*. 3. emedan ändelsen *-r* icke förekommer i något annat av de hos Jordanes upptecknade folkslagsnamnen. 4. emedan folkslagsnamnet *Theustes* (i en handskrift *theustis*) synes återgå till en urn. plural **þeustiz* > samn. **þýstir* 'invånare i Tjust'.

Även M. I. Steblin-Kamenskij (1963 s. 362) intar en något avvaktande inställning (» I f [spärrat av mig] the word *fervir* in Jordan's work is correctly interpreted as < **fervir* [...] »), medan Tryggve Sköld (1992 s. 1 f.) menar att man inte kan bortse från Pippings invändning beträffande eventuell dittografi och att *Fervir* därför inte kan tas som ett »fullgott bevis» för att /*R*/ realiserats som ett *r*-ljud vid denna tidpunkt.

Trots dessa tveksamma och till viss del skeptiska åsikter ter sig ändå sambandet mellan *Fervir* och *Fjäre* ytterst sannolikt; att *Fervir* då skulle kunna vara Jordanes sätt att återge ett urnordiskt **ferviz*/**fervir* förefaller därför troligt om än inte helt säkert.

En annan komplikation är att Jordanes inte har varit konsekvent i sitt återgivande av den urnordiska ändelsen **-iz*/**-ir*; det är endast i *Fervir* som slutljudet skrivs med <*r*>, annars med <*s*> (se t.ex. Pipping ovan). Hur detta ska förklaras är oklart. Det kan å ena sidan vara tal om en tillfällig (dittografisk) felskrivning. Å andra sidan bör man betänka att det rimligen måste ha tagit relativt lång tid för en förändring som den nordiska rhotacismen att fullbordas, vilket innebär att det under avsevärd tid bör ha förekommit variation på såväl individuell som lexikal nivå. Ett annat utmärkande drag för fonetiska förändringar, som i sin tur kan ge upphov till fonematiska förändringar, är att de är gradvisa (se t.ex. Lass 1984 kap. 13). Att de namnformer som Jordanes återger därför är fullt jämförbara fonetiskt sett är långtifrån säkert, utan det kan ha förekommit skillnader dem emellan, skillnader som kan ha lett till olika skrivningar av ändelsekonsonanten. Detta är förstas inte mer än en möjlighet, men då Jordanes *fervir*-skrivning tycks peka åt samma håll som de ovan påpekade omständigheterna kring den urnordiska slutljudsskärpningen och Björketorpstenens skrivning **lausr** vinner dock antagandet i trovärdighet. Så även om jag inte betraktar *Fervir* som ett obestriddligt bevis gällande tidpunkten för den nordiska rhotacismen, hade det ändå förtjänat att nämnas i avhandlingen, dels eftersom det är ett så pass uppmärksammat och omdiskuterat belägg, dels eftersom det hade medfört att min ståndpunkt att rhotacismen bör ha inträtt senast på 500-talet tydligare hade framgått.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 1984: Västsverige för tusen år sedan. Gammal territoriell indelning i ortnamnsbelysning. Göteborg. (Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län. Kulturhistorisk rapport 15.)
 — 2002: Nordgermanische Sprachen. I: RGA 21. S. 289–306.
 Bjorvand, Harald, 2010: Om utviklingen av det norrøne sterke presens. I: Norsk lingvistisk tidsskrift 28. S. 173–192.
 Bugge, Sophus, 1907: Om nordiske folkenavne hos Jordanes. Optegnelser. I: Fornvænnen 2. S. 98–101.
 Getica. De origine actibusque Getarum, se Jordanes.

- Jiriczek, Otto L., 1925–26: Der Lautwert des runischen *R* zur Vikingerzeit. I: Englische Studien 60. S. 217–237.
- Jordanes = Iordanis Romana et Getica. Recensuit Theodorus Mommsen. 1882. Berolini. (Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi 5:1.)
- Krause, Wolfgang, 1971: Die Sprache der urnordischen Runeninschriften. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. 3. Reihe. Untersuchungen und Einzeldarstellungen.)
- Larsson, Patrik, 2002: Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter. Uppsala. (Runrön 17.)
- Lass, Roger, 1984: Phonology. An introduction to basic concepts. Cambridge. (Cambridge textbooks in linguistics.)
- Lerche Nielsen, Michael, 2003: Yrrunens anvendelse og lydverdi i nordiske runeindskrifter. I: ANF 118. S. 211–232.
- Läffler, L. Fr., 1894: Om de östskandinaviska folknamen hos Jordanes. Förberedande meddelande. Uppsala. (SvLm 13:9.)
- NLÆR = Norges Indskrifter med de ældre Runer. Udg. ... ved Sophus Bugge & Magnus Olsen. Indledning. 1–3. 1891–1924. Christiania. (Norges Indskrifter indtil Reformationen 1.)
- Noreen, Adolf, 1923: Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre). 4., vollst. umgearb. aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 4. Altnordische grammatik 1.)
- Pipping, Hugo, 1922: Inledning till studiet av de nordiska språkens ljudlära. Helsingfors.
- Sköld, Tryggve, 1992: Om uttalet av runan *R* och några nordiska låneord i lapskan. I: Wortstudien. Festschrift Tryggve Sköld zum 70. Geburtstag am 2. November 1992. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 109.) S. 1–16.
- Stebelin-Kamenskij, M. I., 1963: The Scandinavian rhotacism and laws governing the change of distinctive features. I: Philologica Pragensia 6. S. 362–367.
- Svennung, Josef, 1967: Jordanes und Scandia. Kritisch-exegetische Studien. Stockholm. (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 44:2A.)
- Teleman, Ulf, 2005: Om r-fonemets historia i svenskan. Lund. (Nordlund 25. Småskrifter utg. av Institutionen för nordiska språk i Lund.)
- Tveitane, Mattias, 1994: Fervir. I: RGA 8. S. 383.

Patrik Larsson

Dade og Daderup†

I det midtsjællandske sogn Sandby i Tybjerg herred ligger en samling af gårde og huse ved navn *Dade*. Lis Weise, der har udgivet områdets bebyggelsesnavne i serien Danmarks Stednavne, anfører generalstabskortet fra 1894 som første belæg, og hun skriver, at navnet er taget efter et naturnavn, der i markbogen 1682 skrives: *Dadis Marcken, Dattes Marchen, Dadis Skiffter, Dadis schouf*, samt i Engbogen fra samme år: *Dadifsmarchen, Daditz Marcken, Daditz Wang, Daditz Schoug*. Navneformerne analyseres ikke nærmere, og konklusionen er kortfattet: »Af uvis oprindelse« (DS 16 s. 145).

Umiddelbart under *Dade* følger i DS 16 navnet på en forsvundet bebyggelse *Daderup†*, der kun kendes fra en indførsel i KancBrevb 1562. Lis Weise behandler heller ikke *-torp*-navnet nærmere, men konstaterer, at »[d]er synes at være topografisk sammenhæng mellem *Daderup* og *Dade*« (DS 16 a. st.).

I forbindelse med mit arbejde med en monografi over danske *-torp*-navne, har jeg haft særlig fokus på forsvundne bebyggelser, der kun er overleveret én gang. Ofte viser det sig, at isolerede og enkeltstående belæg dækker over fejllæsninger af belæg på gammelkendte bebyggelser, men ikke altid, og jeg skal i det følgende søge at argumentere for, at *Daderup†* faktisk kan være en svagt overleveret og længst forsvunden *-torp*-bebyggelse.

Lis Weises behandling af *Dade* synes implicit at antage, at der er tale om et ungt navn, som har genoptaget (elementer fra) en autentisk marknavnetradition. Der antydes en topografisk sammenhæng med *Daderup†*, men gives ingen samlet forklaring på navnekomplekset 1562 *Daderup†*, 1682 *Dadis-*, 1894 *Dade*. Et fornyet kig på de tilgængelige kildeformer og de bebyggelsehistoriske forhold på stedet gør det imidlertid muligt at komme en forklaring nærmere.

I forhold til *Dade* er det vigtigt, at den moderne bebyggelse og stednavnet lader sig følge næsten hundrede år længere tilbage, end man får indtryk af i DS. På Statens Arkivers hjemmeside er det muligt at studere bevarede folketællinger og kirkebøger, og i kirkebogen for Sandby sogn forekommer stedbetegnelsen *Daéd* og *Daed* adskillige gange. Den ældste indførsel, jeg har kunnet finde, er 23/3 1800, men også 1/7 1801, 22/2 & 13/5 1807, 5/12 1813, 20/3 1814 etc. Der er oftest tale om begravelser af spædbørn eller dødfødte børn, og fædrenes civilstand angives som husmand eller bolsmand. At *Dade* ikke optræder i de samtidige folketællinger for 1786 og frem skyldes, at bebyggelsen er en del af Sandby ejerlav, og at husmændenes parceller opregnes dér. *Dade* eksisterer således i al fald fra 1800 som et uofficielt navn for en del af Sandbys jorder, og formerne fra 1800 og frem til nutidens dialektoptegninger vidner om en genuin navnetradition i området, der må danne udgangspunktet for den sproglige tolkning af navnet.

Der er to bevarede udskiftningskort over Sandby og Sandbygård, dels et udateret kort med udskiftningen 1794 som terminus post quem, dels et rentegnet kort fra 1812, men kortene rummer nærmest intet navnestof. Til gengæld er der på udskiftningskortet afstukket rækker af *Huus Lodder* med selvstændige matrikelnumre 25–43 præcis på det sted, hvor bebyggelsen *Dade* ligger i dag. På et lidt ældre kort, konceptkortet til Videnskabernes Selskabs kort over Flakkebjerg og Tybjerg herreder fra 1770, ses derimod ikke spor af en bebyggelse på stedet. Der synes på den baggrund at være tale om en udparcellering af mindre husmandsbrug fra tiden omkring år 1800, der evt. skal ses i sammenhæng med behovet for at holde på arbejdskraften i landbruget efter stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Bebyggelsesnavnet *Dade* udtales iflg. DS [da:ð(ə)ð]. *Dade* synes således at tilhøre den sjællandske navnegruppe med moderne skriftformer på *-e*, *-ed/et* eller *-ede*, som Lis Weise har behandlet i 1971. Gruppen rummer navne som *Vivede, Hyllede, Linde, Stærrede, Høed* m.fl.

Mange af navnene er gamle neutrale kollektive træbetegnelse fx *ege*, *bøge*, der som påvist af Lis Weise ofte optræder i bestemt form i kilder fra 1500- og 1600-tallet. Nogle gange overlever den bestemte form i den moderne autoriserede navneform, og andre gange er det den ubestemte form, der har sejret. Et eksempel herpå er *Buske* umiddelbart øst for Dade, der skrives *Busket*, *Buskit* o.l. i 1500-talskilder (DS 16 s. 145).

I andre tilfælde må endelsen [-($\text{\ae}$)ð($\text{\ae}$)] tolkes som en rest af efterleddet *ved*, gl. *-with*, el. *-tved*, gl. *-thwēt* (Weise 1971 s. 337 f.). Begge navneled kan forekomme stærkt nedslebet i sjællandsk, fx sognenavnet *Øster Egede* i Fakse herred, der går tilbage til et gl. **Eki-with* (DS 16 s. 112) og det flere steder forekommende *Høed* af *Hø-thweth* (fx DS 23 s. 88).

I tilfældet *Dade* kan der imidlertid ikke ligge en kollektiv træbetegnelse bag navnet, men *Dade* kunne, hvis det indgår i navnegruppen, forklares som et navn på *-ved* eller *-tved* med forleddet *Da-* 'då', 'Dama dama', hvor det oprindelige lange /a/ er blevet udsat for forkortelse. Dette opr. **Dā-with* eller **Dā-thwēt* dvs. 'skoven eller rydningen med dådyrene' genfindes i de yngre marknavne *Dadesmarken* og *Dades Skov*, hvor *-s*-kompositionen indikerer, at forleddet er et stednavn (Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 78 ff.).

At *Dade* kan gå tilbage til **Dā-with* eller **Dā-thwēt* understøttes med et vist forbehold af ovenfor citerede Engbogsformer med *-tz-* fra 1682. Dertil kan føjes formen *Davidsmark* i Sandby sogn i en opregning af mark- og skovnavne i Tybjerg herred fra 1647, der kunne afspejle en skriveretymologisk omtolkning af navnet. Endelig må det langt yngre overleverede marknavn *Davre Bakken* i indberetningen til Stednavneudvalget fra 1923 inddrages i diskussionen. *Davre Bakken* er placeret umiddelbart nord for husmandsstæderne i *Dade*, og navnet forklares på følgende måde i indberetningen: »En Plet, hvor Jorden er ret ufrugtbar. Har hørt den Forklaring, at Folkene spiste deres 'Davre' der, naar de var paa Markarbejde«. Navnetolkningen har karakter af efterrationalisering, og en alternativ mulighed er vel, at der her foreligger en reduceret og omtolket form af *Daderup*.

Men hvad så med *Daderup*†? Lokaliteten omtales i KancBrevb 5/12 1562 i forbindelse med Verner Parsbergs ønske om at gennemføre et mageskifte med kirken, hvorved han får »en Skovlod i Daderup, tilhørende Sandbye Præstegaard« mod »en Skovpart nord for Daderup, der ligger op til Præstens Skov«. Kongen bevilger dette, »efterdi Præsten er gaaet ind derpaa [...]«. Parsbergs interesse for skovparcellen må ses i forlængelse af, at Kronen nogle år forinden havde tilskødet ham fem gårde i Sandby inklusive hovedgården Sandbygård (KrSk 22/7 1560).

Skovparten nord for *Daderup*† må svare til sognekirkens »skoufflodtt mellom Sanndby marck oc Buskeid« – bemærk den bestemte form af stednavnet *Buske!* –, der omtales 1567 (Gissel 1956 s. 77). På udskiftningskortet for Buske ejerlav fra 1793 findes *Kirke Skov* som navn på en ager på grænsen til Sandby og ganske tæt på Sandbykortets udstykning svarende til nutidens *Dade*.

Selvom *Daderup* i KancBrevb står alene som belæg på en eventuel forsvunden *-torp*-byggelse, er det svært at bortforklare de to belæg i kilden som umotiverede fejl. Dertil kommer det forhold, at Sandby ejerlav har fire vange mod normalt trevangsbrug i området. Erfaringsmæssigt er den fjerde vang ofte et levn fra en nedlagt bebyggelse, og set i det perspektiv er det påfaldende, at én af Sandby bys fire vange hedder *Dadis Marcken*. Man kan desuden i Markbogen påvise et helt kompleks af navne, der grupperer sig omkring Sandbys *Dadesmark*, i de tilgrænsende ejerlav: I Vinderup By er *Dates Marcken* den nordligste af byens tre vange. I Sandbygårds Lyngmark optræder ligeledes en ager benævnt *I Dadis Skouf*. Muligvis skal marknavnet *Dayes Aegere* i Langagermarken i naboejerlavet Orup i Tybjerg sogn ses i sammenhæng med de allerede nævnte.

Forleddet *Dades-* i disse navne kan meget vel være **Dā-with*, men det kan også afspejle en nedslebet form af **Daderups-*. Lignende reduktionsformer af *-torp*-navne er behandlet af

Gunnar Knudsen i 1928 og er siden taget op på ny af Bent Jørgensen (1985, 2009). Knudsen nævner ud over det *Ballerup*, der indgår som førsteled i *Baldersbrønde*, en del eksempler så som *Slanges marked* af *Slangerup* og *Lejes Rende*, *Lejes Gade* af *Legerup*, men det skal medgives, at de nedslæbne *-torp*-navne oftest indeholder konsonantforbindelsen *-rs-* som rest af *-rups*. Det gælder fx *Gederstøfterne* i det forsvundne *Gederup†* i Vor Frue sogn (Jørgensen 1985 s. 42 ff., 2009 s. 98).

Spørgsmålet er så, hvorledes forleddet i *Daderup†* skal forklares. Ved en sammenligning med øvrige *-torp*-navne viser det sig, at stednavneforled ikke optræder særligt hyppigt. Der kan helt ses bort fra løse sammensætninger af bebyggelsesnavn + usammensat *torp*, fx *Snesere Torp* og *Karrebækstorp*, men der er dog et antal tilfælde, hvor *-torp*-navne er sammensat med gamle sønavne, fx **Aghnsiö* i *Avnstrup* (DSÅ 1 s. 46), evt. **Glöp* i *Glostrupgård* (DS 23 s. 87) og **Snäldsiö* i *Snostrup* (DSt s. 265) og ånavne fx *Suså*, glda. *Sūsa*, i *Suserup* (DS 23 s. 39 f.), **Sira* i *Seerdrup* (DS 24 s. 87). Selvom skovnavne ikke er repræsenteret i de kendte forled i sjællandske *-torp*-navne, forekommer de oplagte som navngivningsmotiv.

Sproghistorisk tabes spiranten /ð/ meget tidligt i indlyd i sjællandsk, og er der tale om et gammelt *-torp*-navn, kan den trestavede form *Daderup†* bedst forklares ved, at forleddet har indeholdt klusilen /t/, som fx det flere steder på Sjælland forekommende *Jyderup* med forleddet *jute* 'jyde'. Andre eksempler på trestavelsesformen, der er kommenteret nærmere i DS 16 (s. xxxiv), er fx *Guderup* og *Gøderup*. Forholdet kompliceres imidlertid af, at efterleddet, glda. *-thorp*, også i andre tilfælde har fået formen *-derup*, se Bent Jørgensens tolkning af *Åderup* (DSt s. 354) over for diskussionen af samme navn i DS 16 (s. 15 f.). I forhold til *Daderup* forekommer denne udvikling dog ikke sandsynlig, da det så bliver vanskeligt at forklare den moderne form *Dade*.

Af de to foreslåede etymologier er der små holdepunkter for at foretrække **Dā-thwēt* frem for *Dā-with* i *Daderup*, selvom de to navneendelser som nævnt har tendens til at falde sammen i sjællandsk. Både *with* og *thwēt* har oprindelig *-ar*-genitiv, så heller ikke ad denne vej er der hjælp at hente. Er *Daderup†* et middelalderligt *-torp*-navn, bør det altså nærmest gå tilbage til **Dāthwētar-thorp*.

Litteratur

- Christensen [Dalberg], Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning – Terminologi – Metode – Datering. København.
- Gissel, Svend, 1956: Sjællands Stifts Landebog 1567. København.
- Jørgensen, Bent, 1985: Forsvundne stednavne i Roskilde Amt. I: Historisk Årbog for Roskilde Amt. S. 35–58.
- 2009: Køge-Roskilde-områdets stednavne. I: Mellem fjord og bugt. Roskilde. S. 87–106.
- KancBrevb = Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551–1660. Udg.: C. F. Bricka & al. 1885–2005. København.
- Knudsen, Gunnar, 1928: Baldersbrønde. I: Festskrift til Finnur Jónsson. København. S. 463–473.
- KrSk = Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark. Fra Reformationen til Nutiden 1. 1535–1648. Udg. af L. Laursen. 1892. København.
- Weise, Lis, 1971: Bøget : Bøgede i østdanske stednavne. I: Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen. København. S. 331–341.

Rung i Torstuna

En by i den västuppländska socknen Torstuna heter *Rung*. Äldre belägg för detta namn är bl.a. (j) *rungh* 1449 26/3 Stockholm SRAp or., (j) *rungh* 1457 C 7 f. 2 v., (i) *rungh* 1473 C 8 f. 16 r. och (j) *rungh* 1480 12/4 Söderköping vid. 1480 23/4 Gripsholm SRAp or.

Rung ligger vid ett vattendrag som vid Torstuna kyrka kallas *Gällbäcken* och längre norr-ut *Kälstabäcken* (T 11H NV). En uppteckning från 1933 ger namnet *Mellanriksbäcken* för detta vattendrag (Karl Söderberg, OAU). Vid byn finns ett förhistoriskt gravfält. Om detta har jag erhållit kommentarer från arkeologerna Björn Ambrosiani och Hans Göthberg; gravfältet har antagits härstamma från yngre järnåldern.

Under samtal med mig framkastade Karin Calissendorff en gång tanken att bynamnet *Rung* kunde bevara ett äldre namn på *Gällbäcken*. I en tidigare uppsats har jag (2008 s. 169) övervägt möjligheten av ett samband med got. *wruggo* f. 'slinga' eller med det ljudbeskrivande verbet *runga*. Jag skall nu återvända till dessa alternativ. Sedan 2008 har jag hunnit studera olika äldre kartor från området vid Rung, erhållit topografiska upplysningar från ortsborna Börje Andersson, Rung, Iréne Flygare, Grinda, och Ingvar Pettersson, Nydala, och själv vid två tillfällen besökt dalgången med vattendraget vid Rung.

De topografiska förutsättningarna för att ställa namnet *Rung* till ord för 'vrida', 'slinga', 'kröka sig' e.d. måste betecknas som mycket goda. I en mycket lång sträckning mellan Hyvlinge i söder, nära utflödet i Örsundaån, och Kälsta i norr har *Gällbäcken-Kälstabäcken* ett ytterst ringlande lopp. Just vid Rung finns två påfallande kraftiga krökningar, som tillsammans nära nog ger formen av ett Z. Se T 11H NV och i övrigt bl.a. LSA T 62–28:t1:215 från 1652, LSA T 62–28:1 från 1752 och glk Aa 7 från 1863.

Gällbäcken-Kälstabäcken rinner mellan och parallellt med två större vattendrag, Örsundaån i väster och Skattmansöan i öster. Krökar och slingrande partier kan även dessa år uppvisa, men åtminstone på T 11H NV framstår nog det småringlande loppet som särskilt utmärkande för *Gällbäcken-Kälstabäcken*.

I etymologisk litteratur har det gotiska *wruggo* 'slinga' sammanställts med feng. *wringan* (*wrang*, *wrungon*, *wringen*) 'vrida, pressa' (eng. *wring*, *wrung*, *wrung* 'vrida'), mlty. *wringen* 'vrida' (ty. *wringen*, *wrang*, *gewringen* 'vrida ur') och fsv. *vranger* 'vriden, sned; krokig' m.m. (nsv. *vräng*), no. *vrang* 'vräng, bakvänd; oriktig'. Se Feist 1939 s. 575, Hellquist 1948 s. 1370, Pokorny 1959 s. 1155 (under ie. **uer-* 'vrida, böja' s. 1152 ff.), Holthausen 1963 s. 408, Seebold 1970 s. 570, Lehmann 1986 s. 411, Heidermanns 1993 s. 692 f. och Bjorvand & Lindeman 2007 s. 1332 ff.

Ett nysländskt *rung* n. 'svårigheter' hör enligt Ásgeir Blöndal Magnússon (1989 s. 779) troligen samman med nisl. *rangur* 'oriktig, felaktig', och betydelsen vore då kanske 'något förvrängt eller invecklat'; till jämförelse anför han ett sv. dial. *rungen*, *rongen* 'besvärlig att ha att göra med'.

Ett substantiverat **wrung-* 'vriden' e.d. eller ett appellativ **wrung-* 'slinga; krök' e.d. kan som ånamn, urnord. *Wrungō f., leva kvar i det uppländska bynamnet *Rung*. Elof Hellquist (a.st.) framhåller att den gamla betydelsen 'böjd, krokig' hos *vräng* föreligger i en mängd hydronymer; jfr Hellquist 1903–06 1 s. 728 ff., DSÅ 7 s. 345 ff.

Framför rotvokalen *u* är tidigt *w*-bortfall i ett uppländskt **Wrung-* inte överraskande (jfr Noreen 1904 s. 191, Eklund 1991 s. 81). Har metates givit ett **Rwung-* kan *w*-bortfallet också förstås. Gerd Eklund (1991 s. 149) framhåller att *rw* för *wr* torde ha haft ganska stor spridning »att döma av metatetiska skrivningar av ortnamnet *Vreta* från Uppland [s. 129: i tre eller fyra uppländska namn], Västmanland och Östergötland. Huvudhandskriften av Västmannalagen har nästan helt genomfört *rw* för *wr*». Se i övrigt hos Eklund beträffande Uppland bl.a. s. 79 ff. (*vensk-*), 119 (*vrisk-*) och 172 f. (*wr > rw > r*).

Namnet *Gällbäcken* (så 1863 på glk Aa 7) för nedre delen av vattendraget vid Rung kan leda tanken till den ordstam *giall-, gäll-* 'högt ljudande' e.d. (om vilken t.ex. DSÅ 2 s. 229 f.) som man räknat med i nordiska hydronymer. Några etymologiskt säkerställande belägg för *Gällbäcken* har jag inte påträffat, och hydronymens bakgrund får tills vidare betraktas som oklar. *Gällbron* har upptecknats (Karl Söderberg 1933, OAU) som namn på en landsvägsbro över *Gällbäcken* mellan Kungshusby och Hyvlinge (jfr G 83 från 1925). A priori ter det sig fullt tänkbart att en nedre del av vattendraget fått namn efter *Gällbron* för att skiljas från en övre (*Kålstabäcken* vid *Kålsta*). I brist på upplysande äldre skrivningar kan man inte utgå från att *G-* i *Gällbäcken* är ursprungligt; jfr bl.a. Sahlgren 1920 s. 146 ff. om skrivformen *Gäll-* och *hjäll-* 'torkställning; lövhässja' m.m. En utveckling **Hjälmbäcken > *Jälmbäcken > Gällbäcken* är möjlig (se t.ex. Hedblom 1945 s. 220 f. om det välbekanta sv. dial. *hjäl* m. 'på stolpar vilande tak, varunder säd, hö o.d. förvaras'). Jfr ortnamnet *Höbron* vid samma vattendrag ett stycke söder om *Gällbron* (ek 11H 5e).

Förekomsten av namnet *Gällbäcken* hindrar inte att vattendraget i fråga eller en del därav en gång kallats **Wrungö* f., detta inte ens om *Gäll-* verkligen skulle ha förhistoriskt ursprung. Som här redan framhållits ligger Rung vid en särskilt markerad krökning av *Kålstabäcken-Gällbäcken*; byns namn kan med syftning på denna begränsade del av vattendraget betyda 'vridningen, kröken' e.d. Under vårt samtal om *Gällbäcken* erinrade sig Iréne Flygare bynamnet *Hjältröga* några kilometer väster om *Gällbäcken*; dess förled, fsv. *Gelta-*, har av Lars Hellberg (1967 s. 189 ff.) tolkats som 'Galt-'. För ett formellt primärt *Gällbäcken* av hög ålder kunde väl detta *Galt-* övervägas. Ett formellt sekundärt **Gältbäcken* kan i princip ha uppstått långt fram i tiden.

Möjligheten att sammanställa namnet *Rung* med sv. *runga* (fnord. *brung-*) 'avge ett starkt och dovt ljud' (SAOB S 3037) är lexikaliskt närliggande men ter sig ändå inte lika tilltalande som tolkningen ur ett **wrung-*. *Kålstabäcken-Gällbäcken* har viss fallhöjd i loppet vid *Kålsta* och Rung, men den närbelägna och större Skattmansöan uppges ha kraftigare fall. Nydala kvarnar i den sistnämnda ån omtalas från år 1558 i AL 3 (s. 210), och flera andra kvarnar har funnits i detta vattendrag. Det synnerligen ringlande loppet synes vara ett mer särskiljande drag hos *Kålstabäcken-Gällbäcken* än vattnets ljud. Till saken hör att verbet sv. *runga* liksom da. *runge* 'ljuda kraftigt, genljuda' betecknar ett så starkt ljud eller larm (jfr Hellquist 1903–06 1 s. 489). Ett obetydligt vattendrag rinner vid Rung österifrån med porlande ljud ned i *Kålstabäcken-Gällbäcken*; att det forntida namnet *Rung* skulle äsyfta detta vatten framstår dock som en mycket osäker möjlighet.

För fullständighetens skull bör ännu en tänkbar språklig utgångspunkt för toponymen *Rung* nämnas: **hrung-* i got. *brugga* f. 'stav', feng. *brung*, eng. *runge* '(steg)pinne'. Se Feist 1939 s. 271 f., Holthausen 1963 s. 176, Lehmann 1986 s. 192. Till denna stam hör enligt SAOB (R 3036) sannolikt sv. *runga* 'sidostake eller uppstående stolpe på arbetsvagn'. Rent etymologiskt kan inte heller detta alternativ avfärdas; ordet har emellertid betraktats som troligen inlånat från medellägtytskan (Hellquist 1948 s. 853, SAOB R 3036). Jag är mest böjd att förbinda ortnamnet *Rung* med den ovan anförda ordstammen **urung-* 'vriden, krokig, böjd' e.d. Det starkt ringlande loppet är det kännetecken hos *Gällbäcken-Kålstabäcken* som det faller sig naturligt att ta fasta på.

Källor och litteratur

AL 3 = Almquist, Joh. Ax.: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen 3:1. 1917. Stockholm. (Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd 2:6.)

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning B 105.)
- C 7 = Jordebok för Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke. 1457. SRA.
- C 8 = Jordeboksanteckningar rörande arvet efter konung Karl Knutsson. 1470-t. SRA. (Jfr Folke Dovring, Attungen och marklandet, 1947, s. 49 beträffande dateringen.)
- Eklund, Gerd, 1991: Vrist – brist – rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande *wr* i nordiska, särskilt svenska, dialekter. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala A 17.)
- Feist, Sigmund, 1939: Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen. Dritte neubearb. und vermehrte Aufl. Leiden.
- Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13. Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)
- Heidermanns, Frank, 1993: Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive. Berlin–New York. (Studia linguistica Germanica 33.)
- Hellberg, Lars, 1967: Ortnamnsförleden ä. fsv. Gelta-. Ett bidrag till *u*-stamsparadigmets historia. I: Orter och namn. Festskrift till Valter Jansson 22/5 1967. Uppsala. S. 189–205. (Även publicerad i: NoB 55, 1967.)
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Holthausen, F., 1963: Altenglisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Heidelberg.
- Lehmann, Winfred P., 1986: A Gothic etymological dictionary. ... With bibliography prepared under the direction of Helen-Jo J. Hewitt. Leiden.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Sahlgren, Jöran, 1920: Forna tidens jakt och djurfångst belysta av ortnamnen. I: NoB 8. S. 146–173.
- Seebold, Elmar, 1970: Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben. The Hague–Paris.
- Strandberg, Svante, 2008: Hydronymer i Uppland. I: Namn från land och stad. Hyllningskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Red. av Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 167–174.

Svante Strandberg

Sjönämnet *Strömaren* i Uppland

Strömaren är en inte obetydlig sjö i de uppländska socknarna Tegelsmora, Tierp, Tolfta och Österlövsta (T 12I NV). För dess namn har Elof Hellquist (1903–06 1 s. 584 f.), med *Strömaren* 1663 som äldsta anförda belägg, ansatt ett fsv. *Strömir, en avledning av ordet *ström* m., fsv. *strömber*. Han antar att namnet åsyftar strömdrag i sjön. »Om Strömaren har jag blott erhållit den upplysningen, att dess djup växlar samt att den är omgifven af många träsk», heter det.

Kända äldre belägg för Strömarens namn är bl.a.: Strömarn 1630-t. Rhz plansch XI, Strömmaren 1640 LSA B 67–12:a3:195–196, Strömmaren 1640 LSA B 64–78:a3:176, Siön Strömmaren 1710 LSA B 64–108:1, Strömmarn Salvius 1741 s. 322, Strömmaren 1741 ib. s. 342, Strömarn 1780 LSA B 62–32:2, Strömmaren 1869 glk Aa 32. Hydronymen upptecknades 1950 med långt *ö* i *Ström-* (Gusten Widmark, OAU). Jfr Hesselman 1905 s. 20 beträffande namnets långa första vokal.

Den från sjön rinnande Strömaren kan inte utan vidare antas ha föranlett *Ström-* i sjönämnet, och detsamma gäller för de mindre vattendrag som rinner ut i Strömaren (se T). Vid sjöns södra ände ligger gården Strömma. Dess läge visar att sjönämnet knappast är utgången från bebyggelsenamnet. Topografiska kartan ger inte anledning att tro att något större strömmande vattendrag finns vid Strömma. I OAUJb återfinns bl.a. följande äldre belägg för gårdens namn: strömar 1535, strömaren 1540, 1541, Strömaren 1543, 1544, 1555, Stromma 1612, ströma 1642, Ströma 1680, 1715, 1760, Strömma 1825. DMS 1:4 (s.185) återger skrivningen *Strömer* 1500 (en avskrift i Örnhielms diplomatarium). Skrivningen *Ströma* möter 1620 i VDb (s. 33) och 1635 i Rhz (s. 74). Namnets formväxling är intressant. Det är inte självklart att *Strömma* är en under medeltiden pluraliserad form av ett *Strömir m. eller *Ströme m.; av beläggen att döma är *Strömma* snarast ett resultat av analogisk anpassning under nysvensk tid till plurala ortnamn på *-a*. Otänkbart är dock inte att beläggserien för *Strömma* speglar en kamp mellan oblik form av ett *Ströme m. (en *an*-stam eller ursprungligen en *ia*-stam) och en sedermera segrande form med analogiskt uppkommet *-ar(en)* i ändelsen; jfr Strandberg 1991 s. 206 ff. om *-aren* i sjönamn.

En teckning från 1630-talet utvisar i sjöns nordvästra vik en källa »den somlige kalla suerges kella i strömarn» (Rhz plansch XI). »Uti Strömmaren, som är en Insiö ½ Mil lång, skal finnas en Göl, som ständigt siuder och upväller, hvilken kallas *Sveriges Källa*», meddelar Lars Salvius (1741 s. 342) och tillägger: »Utur samma Siö flyter en Ström genom Löfsta Socken förbi Hilleboda, Åkerby och Löfsta Bruken neder i Saltsjön.» Jfr Tuneld 1762 s. 31: »Strömmaren, i hwilken upväller en Göl, kallad *Sveriges Källa*». Uppsala-professorn Gunnar Flemström, med sommarviste nära sjön, har muntligen och i brev (2011) meddelat att det i sjöns nordvästra del finns en mycket stor källa: »Tillflödet är tillräckligt stort för att ge strömfåror på vattenytan och om man sätter roddbåten rakt över källan driver den (sakta) iväg.»

Det mest sannolika är att detta omtalade källsprång – och ytterligare något eller några? – föranlett strömdrag i sjöns vatten som åsyftas med namnet *Strömaren*.

Källor och litteratur

Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönämnerna, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 20:1–6.)

- Hesselman, Bengt, 1905: Sveamålen och de svenska dialekternas indelning. Uppsala.
OAUjb = namnbelägg i OAU excerperade ur kamerala handlingar i SRA.
Rhz = Ioh. Haquini Rhezelii Monumenta Uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. av C. M. Stenbock & Oskar Lundberg. Bilaga till Upplands fornminnesförenings tidskrift 7 (1913–17).
- Salvius, Lars, 1741: Beskrifning öfver Sveriget, första tomen om Upland. Stockholm.
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala B 8.)
- Tuneld, Eric, 1762: Inledning til geographien öfwer Sweriges rike. 4 uppl. Stockholm.
- VDb = Vendels sockens dombok 1615–1645. Utg. genom Nils Edling. 1925. Uppsala–Leipzig. (Uppländska domböcker utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 1.)

Svante Strandberg

Recensioner

Gulbrand Alhaug: 10 001 navn. Norsk fornavnleksikon. 482 s. Oslo: Cappelen Damm 2011. ISBN 978-82-02-24184-1.

Tromsøprofessorn Gulbrand Alhaugs nyutgivna personnamnslexikon är ett mäktigt verk i fråga om både yttre gestalt och innehåll. I sitt förord till detta arbete framhåller förf. (s. 7) att inströmningen av utländska namn under det senaste halvsekle framför allt har bidragit till bokens ovanligt stora omfång; 10 001 namn innehåller också en hel del nordiska namn, särskilt nybildade, som tidigare inte upptagits i namnlexika. I erkännamma ordalag nämner förf. Norsk personnamnslexikon (2 utg. 1995 av Kristoffer Kruken). I motsats till detta verk ger 10 001 namn inte hänvisningar till facklitteratur i de enskilda namnartiklarna. Alhaug betecknar det nya lexikonet som mer populärvetenskapligt inriktat än Norsk personnamnslexikon och uttrycker förhoppningen att de två ordböckerna skall kunna komplettera varandra.

Ett kulturhistoriskt intressant inslag i 10 001 namn är de många upplysningarna om den först betygade bäraren under 1800-talet av det ena eller andra förnamnet. Om *Maina* t.ex. meddelas att den första med namnet var en sömmerska Maina Ytterbø, f. 1881 i Holla, Telemark, och den förste med mansnamnet *Paulmar* uppges ha varit sågarbetaren Paulmar Olsen, f. 1866 i Sør-Odal, Hedemark.

Ett viktigt syfte för Alhaug har varit att redogöra för ändringar i namnmönstret sedan år 1900. Han har etablerat termerna *oldemorsnavn* och *oldefarsnavn*: »Dette er navn som var en del brukt rundt 1900, og som nå har begynt å bli populære igjen, f.eks. *Amanda* og *Theodor*.»

På s. 19–391 presenteras de många förnamnen i alfabetiskt ordnade artiklar. Under varje namn meddelas antalet personer som bär namnet i fråga. Alhaug (s. 8, 11) kan till skillnad från namnbasen i Statistisk sentralbyrå ge information också om namn i andra eller tredje positionen, t.ex. *Synnøve* i kombinationen *Anne Synnøve*: i Statistisk sentralbyrå är antalet för *Synnøve* 6 839 och i Alhaugs lexikon 31 035. Man får veta hur stor del av namnbärarna som har det aktuella namnet som andra eller eventuellt tredje förnamn.

Uppslagsformer av mansnamn är skrivna med versaler, uppslagsformer av kvinnonamn med små bokstäver. Detta är särskilt praktiskt då en namnform kan brukas inom båda könen som i fallen *Inge* och *Kim*.

Alhaugs namnlexikon ger inte bara upplysningar om förnamnets betydelse och språkliga ursprung. Man möter också kommentarer till namnbruk och förhållanden bakom namngivning. Om *Irene* heter det t.ex. att namnet nådde sin högsta frekvens under perioden 1950–1955, »og dette skyldtes trolig sangen 'Goodnight Irene', som kunne høres ofte på 1950-tallet, bl.a. i Ønskekonserten». Ordboken meddelar att det efter medeltiden försvunna *Gardar* åter togs i bruk år 1888, då den förste namnbäraren Modolf Gardar Dahl föddes i Bømlo i Hordaland. Förf. betecknar hans föräldrar – fadern var bokhållare – som namnkreativa: före 1888 användes varken *Modolf* eller *Gardar*. För mansnamnet *Nobel* överväger Alhaug två olika upphov: adjektivet *nobel* och släktnamnet *Nobel* (Alfred Nobel). Som norska förnamn har man använt bl.a. *Heiberg*, *Jentoft*, *Lee*, *Nansen*, *Sandrup* och *Sverdrup*.

Mycket intressant finner man i de kapitel som följer på den alfabetiska namnredovisning-

en: Navnesærpreg for de enkelte fylkene – *Valgerd* fra Hordaland og *Hermod* fra Troms, Lag ett nytt navn!, Norrøne navn – hva betyr leddene?, Sjeldne navn och flera andra.

1000 01 navn framstår som ett oändligt rikt antroponymiskt smörgårdsbord. Man kan bli sittande länge med denna bok – lika svår att lämna som Tusen och en natt – och uppsöka än det ena, än det andra intressanta namnet. De personhistoriska kommentarerna har tillsammans tagit ett inte obetydligt bildningsvärde. Under det med *evangelium* sammanhängande *Evangeline* t.ex. meddelas att psalmdiktaren Evangeline Booth var dotter till Frälsningsarméns grundare William Booth. I artikeln om *Eugen* erinras det om fältherren Eugen av Savoyen, den svenske målarprinsen Eugen och Pusjkins och Tjajkovskijs Eugen Onegin, och i redogörelsen för *Ingvar* omtalas både Invarsstenarna i Mälardalen och den svenske statsministern Ingvar Carlsson. Intressant för fotbollsvänner kan väl vara att lexikonet redovisar 15 personer med kvinnonamnet *Chelsea* (som också bärs av en dotter till Bill och Hillary Clinton). Genom att läsa artikeln om den italienska smekformen *Nino* (< *Giannino* < *Giovanni* < *Johannes*) blir man medveten om att *El Nino* är namnet på en varm havsström som vid jul-tiden går in mot Ecuador.

Under kvinnonamnet *Chloe* nämns bl.a. Longos berömda herderoman *Daphnis och Chloë*, högt skattad av bl.a. Goethe. (Det är lätt att tänka sig att Longos val av just detta namn för den betagande unga kvinnogestalten sammanhänger med betydelsen hos grek. *chloe* 'ung växt; ung grönska på träd'.) I artikeln om det ryska *Nadja* framhåller förf. att ryskan i kvinnonamnen *Vera*, *Nadežda* och *Ljubov* har en motsvarighet till Nya Testamentets välbekanta treklang i det första Korintierbrevet: tro, hopp och kärlek.

I bästa fall ger dessa strödda nedslag i det väldiga materialet en uppfattning om hur mycket det nu anmälda arbetet erbjuder en läsare intresserad av antroponymi och kulturhistoria. 10 001 navn är ett imponerande och mycket värdefullt tillskott till den nordiska personnamns litteraturen.

Svante Strandberg

Thorsten Andersson: Vad och vade. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. 163 s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2010. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.) ISBN: 978-91-85352-84-5.

Ett första manuskript till Thorsten Anderssons arbete om *vad* och *vade* förelåg redan 1970, men andra uppgifter under hans professorstid 1971–1994 och senare kom att fördröja färdigställandet och publiceringen. Olika arkivdelar i SOFI har bestått material (OAU, OSDs, ULMA). I bokens första del spelar belägg ur olika dialekter en viktig roll. Förf. har studerat talrika medeltida handskrifter, nysvenska kamerala handlingar och olika tryckta arbeten. Han presenterar ett stort och mångförgrenat material kring *vad(e)* och fsv. *vapi*. Semantisk utveckling (betydelseövergångar) och ordgeografi är huvuddinjer i framställningen.

Förf. redogör för undersökningen och dess resultat i två huvuddelar: *Vad* och *vade* som beteckning för rågång vid slätter (s. 13–46) och fsv. *vapi* som rågångs- och områdesbeteckning (s. 47–136). Andra inslag är en inledning (s. 11–12), en sammanfattning på svenska (s. 137–140) och en på tyska (s. 141–144), Källor och litteratur (s. 145–157), Förkortningar (s. 158–159) och Ortnamnsregister (s. 160–163). Boken innehåller åtskilliga illustrationer.

Med innebörden 'vada i högt gräs' har verbet *vada* använts inom slätterterminologi. Fsv.

vapa uppvisar betydelsen 'gå upp rågång i gräset före slåttern' och fsv. *vap* n. innebörden 'rågång vid slåtter'. (S. 43 ff.) »Markeringen av gränsen vid slåttern kunde ske genom att man gick genom gräset och trampade upp en gång, vilket är den ursprungliga metoden, eller också genom att man slog första lieslaget i rät linje mellan råmärkena» (s. 30). Från olika landskap redovisas i boken dialektmaterial för *vada* 'gå upp rågång vid slåtter' och *vad* n. 'rågång vid slåtter' och från Östergötland ett *vade* m. 'rågång vid slåtter'; tyngdpunkten ligger i Mälarskapskapen och Östergötland (jfr fig. 1 s. 35). I kommentardelen (s. 30 ff.) diskuterar förf. ordens semantik och utbredning.

Fsv. *vapi* m. företer en betydelseutvidgning från 'rågång vid slåtter' till 'rågång i allmänhet'. I bokens andra del sätts ordets utveckling in i ett större semantiskt mönster: ord för något avgränsande har kunnat bli beteckningar också för det inhägnade eller avgränsade området. Om funktionell förgrening vittnar kapitelrubriker som 7. *Vapi* – by- och gårdsområde, 8. *Vapi* – godsområde, 9. *Vapi* – stadsområde, 10. *Vapi* – klosterområde och 11. *Vapi* – enstaka ägor. Här skall särskild uppmärksamhet ägnas kap. 15. *Vapi* som ortnamnelement.

I kap. 15 framhåller förf. inledningsvis (s. 109) att app. *vapi* m. kommit att beteckna avgränsade områden av högst skiftande art, vilket sammanhänger med ordets abstrakta och allmänna, föga preciserade betydelse. Ordet har kunnat användas om ett antal olika områden, som endast har det gemensamt att de på något sätt är avgränsade. »Den allmänna betydelsen av appellativet *vapi* som områdesbeteckning leder naturligt till att ordet inte kan vara särskilt lämpligt som ortnamnelement. Sådana har normalt ett klart preciserat betydelseinnehåll.» Efter att läst denna reservation finner läsaren likafullt att mycket intressant kan sägas om *vapi* som ortnamnelement. Så kan t.ex. den för appellativet i fråga ej kända betydelsen 'bygd' beläggas toponymiskt för *vapi*.

Bynamnet *Bockara*, Mörlunda sn, Småland, återförs på ett fsv. *Bodhakarlavadhi*, för vars *-vadhi* förf. (s. 110 f.) räknar med syftning på ett byområde; *Bodhakarla-* tolkas som en inbyggarebeteckning (jfr Lars Hellberg, *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland*, 2 uppl., 1987, s. 191 om ett fsv. *bodhakarl* uppfattat på annat sätt). I avsnittet 15.3. *Vapi* som beteckning för enstaka ägor behandlas bl.a. (s. 111 ff.) ett *Risanæs vadhi* eller *Risnesa vadhi* samhörigt med bynamnet *Risnäs* i östgötasocknen Vist.

Som det tydligaste exemplet på ortnamnelementet *vapi* i administrativ funktion framhåller förf. (s. 114 f.) *Sveμβovadhi* i det östgötska Lysings hd. Han räknar med att detta förvaltningsdistrikt med namn på *-vadhi* motsvarar den medeltida socknen Sväm.

Ett av de namn som diskuteras i avsnittet om *vapi* som bygdebeteckning är *Lægherbovadhi* i häradena Norra Vedbo och Ydre (s. 118 ff.), vilket i förleden innehåller en till sjönämnet *Lægern* bildad inbyggarebeteckning. Förf. ger en bild av den forna bygdens utbredning: det har varit ett ganska stort område vid sjöarna Västra och Östra Lägern.

En förled *vapi* har tidigare antagits ingå i gårdnamnet *Vanäs* i Karlsborgs sn, Västergötland. Andersson finner det vanskligt att här sakligt motivera en betydelse 'gränsnäs' och betraktar tills vidare ortnamnets ursprung som oklart.

Kap. 16 och 17 har ägnats åt två verkliga huvudlinjer i det anmälda arbetet, betydelseutveckling respektive utbredning. Jfr beträffande dessa teman och inslag rörande dialektförhållanden min anmälan av boken i SvLm 2011.

Med sin utredning om *vad* och *vade* har Thorsten Andersson fört fram ett stort och intressant material i ljuset och lämnat ett viktigt bidrag till svensk ord- och namnforskning. Den värdefulla boken ger samma intryck av solid vederhäftighet som förf:s tidigare arbeten och illustrerar förf:s välkända förmåga att strukturera och klargöra snåriga problemkomplex.

Svante Strandberg

Byarna i Esbo. De gamla bebyggelsenamnen och bylandskapet i Esbo. Redigerad av Kaija Mallat, Sami Suviranta & Reima T. A. Luoto. 176 s. Esbo: Esbo stad 2010. ISBN 978-951-857-577-4.

Byarna i Esbo presenterar Esbos gamla bebyggelsenamn och byarnas historia. Som Esbo är Finlands näst största stad och grannstad till Helsingfors är dess namnförråd intressant även för en större publik. Boken ingår i en serie redigerad av stadsplaneringscentralens namn-grupp. Tidigare publikationer i serien är *Insjö-Esbo* (1993, red. Sirkka Paikkala) och *Skär-gårds-Esbo* (1997, red. Sirkka Paikkala). De här tre böckerna har alla kommit ut i både finsk- och svenskspråkiga versioner. Den finska »By-Esbo» kom ut 2008.

Bokens huvuddel utgör en artikel, *De gamla bebyggelsenamnen i Esbo*, av Saulo Kepsu. Han har forskat i namnens språkliga ursprung och i namnens bakgrund. Dessutom utreder han namnens ålder och funderar på vad namnen kan avslöja om Esbos tidiga bebyggelsehistoria. De här frågorna behandlas i särskilda artiklar ordnade efter byarna och i ett sammanfattande slutkapitel. Totalt finns det 59 artiklar från Backby till Vällskog. Kepsus artikel kompletteras i boken med Heikki Wuoreninns rätt korta artikel om bylandskapet i Esbo och dess utveckling från medeltid till nutid samt om för byn typiska växter. Ytterligare ingår i boken två nyttiga bilagor: ortnamnsregister och en lista över bynamnen i nutida bruk. Boken är rikligt försedd med mångsidiga och fina illustrationer: historiska kartor samt gamla och nya fotografier. Väldigt åskådliga är de gamla bykartorna som har kompletterats med nutidens landmärken (t.ex. vägar, köpcentra) och namn. På det sättet får läsaren en bra uppfattning om gamla byars och hemmans läge jämfört med den nutida stadsbilden.

Saulo Kepsu ger i sin artikel en gedigen och grundlig redogörelse för Esbos gamla bebyggelsenamn och lyckas även att kasta ljus över Esbos bebyggelsehistoria. Det är bynamn och (stam)hemmansnamn som står i fokus, men även odlingsnamn och namn på råmärken används som hjälp i den bebyggelsehistoriska utredningen. En väsentlig bakgrund vid den etymologiska forskningen utgör parallella namn och namnelement i översta Finland och även i Sverige. Det visar sig att den svenska påverkan i Esbo är stark och att den tidigaste tidpunkten för den svenska invandringen är ca år 1200. Före svenskarnas ankomst fanns det redan finska hemman eller byar, men en del av den finska invandringen är yngre än den svenska. Finska byar finns särskilt i norra Esbo. De äldsta namnen är således finska.

De svenska namnen på byarna är av senmedeltida ursprung. Största delen av namnen är tvåledade, och efterleden består oftast av ordet *by*. Förleden är oftast ett binamn (*Fantsby*) eller ett förnamn (*Dåvitsby*). I sådana fall har namnet ofta getts efter en husbonde, oftast först till ett hemman (senare by). Andra efterleder är *böle*, *backa*, *skog* och *bolstad*; dessutom finns det några namn som slutar på *-ans* (*Frisans*). Ytterligare finns det en grupp svenska bynamn som bygger på naturnamn (*Björnvik*, *Stensvik*).

I allmänhet är den etymologiska utredningen pålitlig och trovärdig. I kontrast till den tidigare forskningen tolkar Kepsu bynamnen *Tackskog* och *Vällskog* som namn med finskt ursprung. Namnen härstammar enligt förf. från finska namn med *-la*-suffix: *Takkula* (s. 127) och *Velskola* eller *Velskala* (s. 134). Däremot verkar den alternativa tolkningen av bynamnet *Bemböle* inte lika sannolik. Kepsu antar att namnet kunde ha sitt ursprung i det finska namnet **Penttala* eller **Penttilä* (s. 24).

Kepsu medger att bynamnsförrådet ger få och osäkra antydningar om varifrån de svenska nybyggarna kom (s. 145). Namnbärarna kan ha kommit från Kyrkslätt och övriga Nyland men lika väl direkt från Sverige. T.ex. pekar namnet *Glomsby* enligt förf. direkt mot Stockholmstrakten: i Huddinge finns en by vid namn *Glömsta* (s. 49).

Byarna i Esbo är en bok som ger kompletterande upplysningar om Helsingforsregionens bebyggelsehistoria med hjälp av ortnamn. Den är även en omfattande utredning med etymologisk namnforskning som tillförlitligt tar hänsyn till historiska, geografiska och språkliga omständigheter.

Terhi Ainiala

Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch. Herausgeber: Isolde Hausner, Christiane M. Pabst & Erwin Schranz. 256 s. Oberschützen: Burgenländisch-Hianzische Gesellschaft 2011. ISBN 978-3-200-02088-7.

Det österrikiska förbundslandet Burgenland söder om Wien sträcker sig längs gränsen till Ungern. År 1919 införlivades området med Österrike efter att tidigare ha tillhört Ungern. Förbundslandet inrymmer betydande minoritetsgrupper med ungerska eller kroatiska som språk.

I sitt förord redogör utgivarna (s. 5 f.) för bakgrunden till den nu anmälda boken, som för Burgenlands del är det första större arbetet i sitt slag. Tillsammans med Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften anordnade det stora och viktiga Burgenländisch-Hianzische Gesellschaft 2008–2009 två symposier inriktade på släktnamn-forskning (temat formulerades enligt omslagstexten som »Familiennamen im burgenländisch-pannonischen Raum»), och från dessa symposier utgår *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Utgivarna nämner också ett 2008–2009 vid Institut für Germanistik vid Wiens universitet genomfört »Master-Seminar mit dem Titel 'Familiennamenforschung am Beispiel Burgenland' », som tilldrog sig stort intresse från de studerandes sida; några av de sistnämnda skrev så utmärkta seminariebidrag att de erbjöds att medverka i den nu utgivna boken. I förordet framhåller man att Burgenland av historiska skäl har ett mycket heterogent bestånd av släktnamn, ett förhållande som belyses av den anmälda boken med uppsattstitlar som *Hinweise auf (temporäre) Mehrsprachigkeit anhand von Familiennamen am Beispiel des Szombathelyer Raums* (Christiane M. Pabst), *Ein kleines ABC kroatischer und ungarischer Familiennamen im Burgenland* (Nikolaus Bencsics), *Kroatische Familiennamen im Burgenland* (Josef Vlasits) och *Ursprung und Geschichte der Familien- und Vornamen der burgenländischen Juden sowie der burgenländischen Roma und Sinti* (Gerhard Baumgartner).

I bokens första uppsats redogör Erwin Schranz (s. 7 ff.) för regelverket rörande släktnamn i Österrike; hans framställning inbjuder till jämförelser med svenska förhållanden. Isolde Hausner (s. 24 ff.) ger en överblick över »Stand der Familiennamenforschung in Österreich» och understryker bl.a. betydelsen av det nu utgivna verket, från en region som tidigare inte kunnat uppvisa någon större publikation rörande släktnamn. Hon redogör för grupper med olika semantisk bakgrund, namn som vittnar om yrke eller stånd, tjeckiska namn, ungerska namn, kroatiska namn, satsnamn osv.

En intressant utgångspunkt har Axel Linsberger (s. 125 ff.) för sitt bidrag *Burgenland-spezifische Familiennamen abseits der Häufigkeitsstatistik am Beispiel Pinkafeld*, där han inledningsvis betonar att »Die spezifischen dialektalen Merkmale in groß-, mittel- und kleinräumigen Rahmen sowie die sich in Namen widerspiegelnden dialektgeographischen Besonderheiten zeigen sich oft gerade an Namen, die nicht häufig, aber eben doch regional

spezifisch sind.» (Man kunde här erinra om t.ex. *Ökna* och *-ökna* i Sörmland; ifrågasvarande bebyggelsenamn bidrar märkbart till landskapets toponymiska särprägel utan att vara särskilt talrika i jämförelse med många andra by- och gårdnamnsgrupper.) Begreppet »Regionalspezifik» diskuteras annars i Hausners uppsats (s. 29 ff.).

Redan som pionjärverk är Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch givetvis ett värdefullt bidrag till namnlitteraturen. Även nordiska forskare kan finna mycket av intresse i denna viktiga och innehållsrika bok.

Svante Strandberg

Fjöruskeljar. Afmalisrit til heiðurs Jónínu Hafsteinsdóttur sjötugri 29. mars 2011. Ritnefnd: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason & Svavar Sigmundsson. 256 s. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum 2011. (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Rit 81.) ISBN 978-9979-654-18-6.

Fjöruskeljar ('strandsnäckor') är en festskrift som kom ut våren 2011 i anledning av den isländska ortnamnsforskaren Jónína Hafsteinsdóttirs 70-årsdag. Jónína har i över 30 år arbetat i Nationalmuseet på Island, Ortnamnsinstitutet och Stofnun Árna Magnússonar. Fjöruskeljar innehåller 22 artiklar skrivna inom olika områden av ortnamnsforskare, naturvetare, litteraturvetare, språkvetare och andra ortnamnsentusiaster. Alla artiklarna har det gemensamt att de på ett eller annat sätt, direkt eller indirekt, handlar om isländska ortnamn. Det är inte ofta som böcker om ortnamn publiceras på Island, och redaktionen för NoB har bett under-tecknad att upplysa läsarna om bokens innehåll. Eftersom artiklarna är så pass många kan jag endast redogöra kortfattat för dem, men jag tillåter mig dock att behandla några av dem litet utförligare än andra.

Sex artiklar behandlar främst enstaka ortnamn och sex andra ger översikter över ortnamn inom särskilda områden. Det är naturligt att först ta upp dessa artiklar.

I artikeln *Klofasteinar* og sölvamenn diskuterar folklivsforskaren Árni Björnsson ortnamn på Skarðsströnd i Dalasýsla på det västliga Island. Han tar bl.a. upp ortnamnet *Klofasteinar* 'kluvna stenar', som nämns redan i Landnámabók och flera forna böcker, och ger ganska övertygande argument för det att stenarna befinner sig på ett annat ställe än vad man har länge trott. I drygt 150 år har de ansetts vara desamma som de så kallade *Hringsteinar* 'ringstenar' som fanns var på sin sida av en väg inom området. Dessa stenar var omkring en meter höga och det finns berättelser om att de hade inmonterade järnringar, därav namnet. Dessa stenar har nu försvunnit under en ny väg. Árni Björnsson anser att *Hringsteinar* inte är desamma som de forna *Klofasteinar* utan att det sistnämnda namnet syftar på kluvna klippor som står där i trakten, nere vid havet. Förr i tiden gick en ridväg genom skåran i en av klipporna. I artikelns andra del diskuterar förf. namnen *Sölvamanagötur* och *Hálsagötur*, som är namn på en stig från Hnútafjörður och över heden väster därom till Dalasýsla.

Naturvetaren Hjörleifur Guttormsson behandlar ortnamnen *Grímsvötn*, *Vatnajökull* och *Klofajökull* i en artikel med titeln innehållande samma namn och berättar om deras historia. Grímsvötn är en vulkan med tillhörande insjöar som är belägna i glaciären Vatnajökulls västra del. Vulkanen orsakar ofta en hastig ökning av vattenmängden i glaciärälven Skeiðará vid Vatnajökulls södra sida. Hjörleifur stöder sig på Þórhallur Vilmundarsons för-

klaring av namnet, dvs. at *grímur* í *Grímsvötn* betyder 'mörk' och att det hänvisar till svarta rökpelare från vulkanen. Namnet *Vatnajökull* är rätt ungt och förekommer knappast före omkring 1800. Namnet anser förf. vara en förkortning av *Grímsvatnajökull*, som förekommer i källor från 1600-talet, medan namnet *Klofajökull* är ett äldre namn på samma glaciär och var mycket vanligare än det yngre fram på 1800-talets andra hälft, då namnet *Vatnajökull* så småningom tog över. Klofajökull har fått sitt namn av en klyfta i en fjällkedja på glaciärens norra del.

I sin artikel Ræningjahóll í gamla Rauðasandshreppi diskuterar historikern Kjartan Ólafsson ortnamnet *Ræningjabóll* 'rövarkulle'. Denna kulle finns i bygden Rauðisandur ytterst på Västfjordarnas södra kust. Namnet syftar på ett gäng engelska rövare som plundrade gården Bær året 1579 och tillfångatog lagmannen Eggert Hannesson. Förf. redogör för det som man vet från skriftliga källor om själva plundrandet och beskriver var kullen befinner sig.

Páll Pálsson, autodidakt, bosatt i Hrafnkeldalur på östra Island, berättar i artikeln *Faxahús* och ösar i örnefnum först kortfattat om ortnamnet *Faxahús* som avser ett avsides beläget djurstall i Hrafnkeldalur, där islänningasagan Hrafnkels saga utspelas. Namnet är ungt, inte äldre än från sent 1700-tal då dalen bebyggdes igen efter att ha varit obebodd länge. Förf. föreslår en förklaring till varför djurstallet fick detta namn. Enligt den togs namnet upp efter forna gårdaruiner som nu är namnlösa men som efter vad vissa källor tyder på bar just namnet *Faxahús*. Efter sin diskussion av *Faxahús* tar förf. upp ordet *ós* 'källa' i ortnamn och diskuterar hur det har använts.

Sigurður R. Helgason, företagsekonom, tar upp ortnamnen *Hofmannaflöt* och *Hofmannaflatir* i en artikel med samma namn. I allt finns 23 exempel på detta ortnamn på Island, i singularis eller pluralis, ibland med första ledet *Hoff*, de flesta på det södra och sydvästliga Island. Mest känd är *Hofmannaflöt* på Þingvellir som ofta har ansetts betyda 'hovmännens (hovgodarnas) plätt'. Förf. gör reda för alla namnen i en lista. Han kommer emellertid till den konklusionen att första sammansättningsledens *hofnaður* har betydelsen 'prominent person' eller 'hirdman', inte 'hovman, hovgode', och att ortnamnen åsyftar gräsplättar eller rastplatser där ryttare stannade, tog rast och vilade hästarna. Han anser också att namnen knappast är äldre än från 1300–1400-talen.

Sigurjón Páll Ísaksson, lantmätare, flyttar sig utanför Islands stränder när han i sin artikel *Eday* í Orkneyjum – *Æðey* í Djúpi jämför önamnen *Eday*, som tillhör Orkneyöarna, och *Æðey* i fjorden Ísafjörður på de nordliga Västfjordarna. Kort sagt föreslår förf. att en del norröna ortnamn på Orkneyöarna härstammar från Møre och Romsdal i Norge och att vissa av dem fördes vidare till Island med kolonister av norrönt ursprung som tog sig upp från Orkneyöarna och bosatte sig i Ísafjörður. Förf. räknar upp namnen på de enskilda öarna inom Orkneyögruppen, sådana som namnen är nu, och jämför dem med namn i Orkneyinga saga och Hákonar saga gamla, samt med möjliga norröna namn som olika forskare har föreslagit för dem av öarna som inte nämns i ovannämnda sagor. Ett av de proponerade namnen är *Eiðey* 'edö' (*ed* i bet. 'smal landtunga') för *Eday* som P. A. Munch föreslog vid mitten av 1800-talet. Förf. menar emellertid att ordbildningen inte stämmer med hur sammansättningar med *eid* vanligtvis ser ut (*eids-*); namnet borde ha varit *Eiðsey* – om inte det ursprungligen var *Æðey*, vilket är hans förslag. Förf. redogör för den möjligheten att en del av de norröna kolonisterna på Orkneyöarna var från Møre och Romsdal och att de tog med sig ortnamn från deras hemtrakter. Önamn som finns både på Møre och på Orkneyöarna är *Edøya*, äldre *Æðey*, och *Vigra* (trol. äldre *Vigr*) på Møre och *Eday* och *Wyre* (*Vigr* enligt Orkneyinga saga och Hákonar saga gamla) på Orkneyöarna. Båda namnen svarar mot önamn i Ísafjörður, *Æðey* och *Vigur*. Där i fjorden finns också en tredje ö, *Borgarey*, vars namn har sin motsvarighet i namnet på ön *Burray* (äldre **Borga[r]ey*) på Orkneyöarna.

I artiklarna Gengið um Garðaholt og nágrenni, Kleppsholt eftirstríðsáranna rífað upp

och Snæfellsnes eins og það leggur sig vandrar författarna í fråga inom tre områden och beskriver omgivningar, miljö och ortnamn. Namnforskaren och historikern Guðlaugur Rúnar Guðmundsson skriver om ortnamn i kommunen Garðabær söder om Reykjavík. Guðlaugur är den främste kännaren av ortnamn i området och är författare till en bok om dem. I sin artikel beskriver han en vandring genom en del av området och skildrar med stor kunskap ortnamnen som han stöter på under vandringen. Lexikografen och språkvetaren Gunnlaugur Ingólfsson beskriver ortnamn, främst namn på gårdar och hus, i den del av Reykjavík som kallas *Kleppsholt*. Förf. växte själv upp i denna stadsdel under efterkrigstiden. Kleppsholt tillhör numera östra Reykjavík och är en väl etablerad del av själva staden, ganska långt ifrån de nya förorterna som har byggts upp i utkanterna av Reykjavíks kommun. Stadsdelen var emellertid Reykjavíks första förort på sin tid, och ansågs en gång ligga långt utanför stadens egentliga tätbebyggelse. Den uppfördes på ett gammalt bebyggt område, och många av dess gamla ortnamn införlivades med namnförrådet i den nya bebyggelsen. Förf. beskriver i sin artikel området på ett sätt som är mycket läsvärt och intressant, inte minst för en Reykjavíksbo som undertecknad. Reynir Ingibjartsson, författare till topografisk litteratur, går i sin artikel på en kringfärd runt omkring Snæfellsnes på västra Island och beskriver ortnamn i tio kommuner eller »hreppar» i landsdelen med hänvisningar till geografi, historia, folksagor och isländningsasagor som utspelas i området – Eyrbyggja saga och Bárðar saga Snæfellsáss.

I sin artikel Hugleidiðingar um örnefni í Drangey beger sig litteraturforskaren Kristján Eiríksson ut till ön Drangey i Skagafjörður, där Grettir den starke höll till den sista tiden av sitt liv. Förf. har upprättat ett register över alla kända namn på ön, och i artikeln beskriver han dessa och delar upp dem i naturnamn, namn som har med människors gagn och utnyttjande av ön att göra, och, slutligen, historiska namn, dvs. namn som har rötter i historier och berättelser som rör denna berömda ö. Också zoologen Ævar Petersen befinner sig ute på öar i sin artikel Örnefni í Mánaréyjum, där han redogör för alla kända ortnamn på två små obebodda öar vid Islands nordöstkust, samt för deras geografi. I artikeln Örnefni í Kolbeinsvík publicerar sedan geologen Haukur Jóhannesson en noggrann beskrivning av över 250 ortnamn i en liten och numera obebodd vik, Kolbeinsvík, i landsdelen Strandir på östkusten av Västfjordarna, med korta men upplysande kommentarer till de flesta av namnen.

Sex av bokens artiklar ger sig in på ortnamn mer eller mindre ur en folkloristisk, litteraturvetenskaplig eller arkeologisk synvinkel, och berör namnen ofta från en oväntad och intressant synvinkel.

I artikeln Síðan urðu þar reimleikar behandlar folklivsforskaren Bjarni Harðarson ortnamnet *Stelpusteinn*; det avser ett stort stenblock på södra Island som enligt ett ortnamnsregister från 1975 har fått sitt namn av den anledningen att en »stelpa» ('kvinnlig luffare') någon gång i en svunnen tid hade bett om övernattning men fått avslag, dött och gått igen. I ortnamnsregistret sägs att en »folksaga» berättar om detta. En sådan folksaga har dock aldrig skrivits ner, och förf. menar att vi här har att göra med en folksaga i sin ursprungligaste form, en muntlig saga som har gått från generation till generation och fortfarande varit vid liv så sent som i slutet av 1900-talet. I fortsättningen diskuterar förf. ortnamnsregister och andra källor, som ibland innehåller berättelser som kan vara viktiga för våra kunskaper om äldre tider och bl.a. ge uttryck för en levande berättandetradition. Han tar som ett exempel berättelser om den första kolonisten på Island, Ingólfur Arnarson, som först omtalas i Landnámabók, och som dyker upp igen i texter och ortnamnsregister från 1700- och 1800-talen.

Också historikern Lýður Björnsson skildrar en gengångare, i artikeln Stokkfrú, där han skriver om ett danskt kvinnligt spöke i Gufudalur på sydkusten av Västfjordarna, *Stokkfrú*, och redogör för berättelser om henne.

Hrefna Sigríður Bjartmarsdóttir, folklivsforskare, skriver i sin artikel Nykur í Þjóðtrú og örnefnum om vidundret *nykur*, ett väsen som i isländsk folketro kan visa sig i olika skepnader,

vanligtvis som en grå häst som lockar människor ner i vattnet. Detta väsen omtalas redan i Landnåma. Förf. diskuterar först isländska sägner om detta djur och redogör för ursprunget till dess benämning (motsvarande. sv. *näck*), för sedan att behandla isländska ortnamn som innehåller ordet. Dylika namn är särskilt vanliga på det östliga Island men förekommer också i alla andra landsdelar. De vanligaste är *Nykurvatn*, *Nykurtjörn* och liknande sammansättningar som har med sjöar och vattendrag att göra.

I artikeln Í fylgd með Paura tar folklivsforskaren Katla Kjartansdóttir upp ortnamnet *Paurasel* i Súgandafjörður på Västfjordarna, vars förled är substantivet *pauri* m. i betydelsen 'djävulen'. Enligt folksagan ska namnet ha uppkommit efter att djävulen byggde en fåbod för en bonde och krävde att som lön få den första levande varelsen som kom in i fåboden efter avslutat arbete. Det blev dock inte bonden själv, vilket djävulen hade utgått ifrån, utan bondens hund. Men fåboden var så väl byggd att den fortfarande stod kvar i sägnens historiska tid. Andra isländska ortnamn där djävulens namn ingår är inte kända. Förf. diskuterar i fortsättningen isländska sägner om djävulen, och vidare ur folkloristisk synvinkel själva »ondskans» natur och kännetecken.

Arkeologen Bjarni F. Einarssons artikel Róum við í selin, rostungs út á melinn handlar om ett arkeologiskt fynd på Reykjanes, en hittills okänd byggnad från kolonisationstiden, som har fått namnet *Vogur*. Förf. presenterar här undersökningsresultatet. Bl.a. hittades vid utgrävningen en tand som man först trodde hade tillhört en valross, isl. *rosmbhvalur*, men som sedan visade sig vara från en kaskelot. I fortsättningen diskuterar förf. ortnamn som är avleda av ordet *rosmbhvalur* (eller *hvalur*, i samma betydelse). De är inte många på Island och de flesta förekommer vid västkusten. Det mest kända är väl *Rosmbhvalanes* som är näset norr om fyndplatsen. En del valrossständer, ibland hophängande med huvudbenen, samt föremål gjorda av tänderna har däremot påträffats, också dessa främst vid västkusten; föremålen är dock mera spridda runt omkring i landet. Förf. framställer tanken att valrossar hade levat vid Islands västkust länge innan de första kolonisterna kom och att det på vissa ställen i landet hade funnits värdefulla lämningar av dem som kolonisterna utnyttjade – och som även kan ha varit en del av orsaken till att de bosatte sig i landet i första hand.

I en kort skildring, Sólarfjall á Reynisnesi austan Eyjafjarðar, rör sig sedan läkaren och författaren Valgarður Egilsson i området öster om Eyjafjörður på norra Island och kåserar om ortnamn och kultur förr och nu.

Till slut tar jag upp de fyra artiklar som delvis diskuterar ortnamn ur en ortnamnsteoretisk och språkvetenskaplig synvinkel.

Arkeologen Birna Lárusdóttir behandlar i sin artikel Þúfnabonar, kjarnorka og netabolir unga ortnamn på Island och hur de uppstår. Nya ortnamn bildas både i folkmun och av ett offentligt utskott, Ortnamnsnämnden. Tyvärr vet man inte mycket om fri nybildning av ortnamn på Island efter mitten av 1900-talet och nya folkliga ortnamn är utan tvekan mycket flera än man känner till, och många av dem försvinner raskt igen. Namn som bildas under Ortnamnsnämndens övervakning är däremot väl dokumenterade. Ibland har det uppstått oenighet om namnen när Ortnamnsnämnden har föreslagit andra namn än dem som ortsborna vill ha, t.ex. när Surtsey fick sitt namn 1963. Då var många Vestmannaöbor mycket missnöjda med namnet. De tyckte att det var fult och ville hellre att ön skulle heta *Vesturey*. Ortnamnsnämndens förslag om namn på nybildade kratrar på Fimmvörðuháls, mellan Eyjafjallajökull och Mýrdalsjökull, blev dock genast allmänt godkända, Eddanamnen *Magni* och *Móði*. Birna har genomgått några gamla ortnamnsregister för att söka upp ortnamn som med säkerhet måste vara rätt unga, dvs. från 1800-talets sista årtionden och från tidigt 1900-tal, och sökte speciellt efter ortnamn som visar tecken på ändringar inom näringsliv och landskap. Dylika ortnamn visade sig inte vara många. En del namn refererar till jordförbättringar, myllor etc., men nya namn som syftar på 1900-talets nya teknik, maskiner etc., är

mycket få. Några exempel är ortnamnen *Vélalekur* 'maskinbäck', *Þúfnabanaflöt* 'tubbödelslätt' (*Þúfnabani*, egl. 'tubbödeln', var benämning på en fräsmaskin som introducerades på 1920-talet), *Spennitún* 'transformatorfält', *Gróðrastöð* 'handelsträdgård', *Skógargirðing* 'skogsstängsel' och *Kjarnorkuslétt* 'kärnkraftsmark' (om ett landområde eller fält som fick sitt namn efter ett försök med giftämnen som ansågs påminna om kalla krigets försök med atombomber!). Förf. uppmärksammar att det är viktigt att undersöka hur nya ortnamn uppstår, t.ex. namn på sommarhus och områden omkring dem, som troligtvis berättar om en helt annan syn på naturen nu än förut.

I artikeln Aldur örnefna diskuterar språkvetaren och ortnamnsforskaren Svavar Sigmundsson åldern på isländska ortnamn och metoder för att fastställa den. I de äldsta skriftliga källorna hittar man ganska många ortnamn för vilka man då åtminstone har en terminus ante quem. Således nämns över 1 500 ortnamn i Landnámabók, som är från 1100–1200-talen, därav omkring 1 160 ortnamn. Hur mycket äldre de är än Landnámans nedskrivningstid vet man dock naturligtvis inte. Sturlunga saga, från mitten av 1200-talet, innehåller namn på omkring 560 gårdar; det finns en lista från omkring 1200 med namn på 240 kyrkor, och det äldsta isländska ortnamnsregistret är en lista över namn på fjordar från omkring 1300, för att nämna några viktiga källor som är till hjälp när ålder på ortnamn bestäms. Förf. räknar sedan upp olika viktiga hjälpmedel som kan användas vid åldersbestämningen: ljudhistoria, ändringar inom böjningen, syntaktiska ändringar, ordhistoria, historiska fakta och olika indirekta argument, och ger exempel på alla dessa.

I artikeln Ríkjaheiti og ritháttur ('Statsnamn och skrivning') fokuserar språkvetaren Ari Páll Kristinsson på offentlig skrivning av statsnamn i isländskan jämfört med norskan. Den isländska språkpolitiken, speciellt den medvetna, officiella språkpolitiken, är mycket introvert och har alltid utgått från isländskan. Det visar sig bl.a. i det att isländsk ortografi är mycket ursprungstrogen förutom när det gäller skrivningen av lånord och namn på stater, då gäller inte ursprunget utan hur orden uttalas på isländska eller hur de kan skrivas utan att bryta emot isländska skrivregler. Statsnamn är således oftast anpassade till isländsk rättskrivning och stavas enligt uttal. I norskan försöker man emellertid mycket oftare att ta hänsyn till hur namnen stavas i ursprungsspråket – eller kanske i vissa fall hur de stavas internationellt. I två listor från 2010 över namn på oberoende stater i världen, kompillerade av den isländska och den norska språknämnden, skrivs 94 % av namnen i den isländska listan på något sätt annorledes än i ursprungsspråket, medan detta gäller enbart 58 % av namnen i den norska listan. Till exempel skriver man på isländska *Afganistan* och *Kanada*, medan det norska Språkrådet rekommenderar att namnen på norska skrivs *Afghanistan* och *Canada*. Det finns dock exempel på att utländska statsnamn skrivs på isländska på samma sätt som i ursprungsspråken, t.ex. *Seychelles* (eller *Seychelles-eyjar*). På 1980-talet diskuterades det inom den isländska språknämnden att sätta regler om att enbart använda bokstäver som tillhör det isländska alfabetet för att skriva namn på länder, dvs. inte bokstäverna *c*, *q*, *w* och *z* som språknämnden inte anser tillhöra detta alfabet. Dessutom borde isländskt uttal av namnen återspeglas i skrivsättet, och förhållandet mellan stavning och uttal skulle därför vara detsamma i utländska statsnamn som i nedärvda isländska ord. En överenskommen nåddes emellertid inte inom nämnden, eftersom denna något drastiska regel skulle ha lett till att flera utländska statsnamn, som traditionellt skrivs ungefär på samma sätt som i ursprungsspråket, hade fått en ovanlig form, svår att identifiera; så skulle t.ex. *Liechtenstein* och *Seychellerna* förmodligen ha blivit *Likteinsten* respektive *Sisjeleyjar*.

Guðrún Kvaran, lexikograf och språkvetare, skriver i sin artikel Örnefni í vasabókum Björns M. Ólsen om ortnamn i Björn M. Ólens anteckningsböcker från hans resor på Island sent på 1800-talet. Björn M. Ólsen (1850–1919) var en känd filolog, lärare vid Reykjavíks gymnasium, disputerad från Köpenhamns universitet 1883, lektor i isländska vid Islands

universitet vid dess stiftande 1911 och samtidigt universitetets förste rektor. Björn reste runt omkring i Island på 1870–90-talen för att samla material till en ny ordbok och gjorde anteckningar i 40 anteckningsböcker som nu bevaras hos Lexikografiska avdelningen vid Stofnun Árna Magnússonar. Guðrún diskuterar i sin artikel ortnamnen som Björn tar upp. Han nedtecknade bl.a. namn som han ansåg vara uttalsformer, t.ex. *Feisdalur* för *Feigsdalur*, *Hrisdalur* för *Hringsdalur* och *Dugansdalur* för *Dufansdalur*, alla från Arnarfjörður på västra Island. Undertecknad växte upp i Arnarfjörður och känner till de båda uttalsformerna *Feisdalur* (även »Fixdalur»!) och *Hrisdalur*. Bl.a. nämner Björn också en del ortnamn som har bytt genus, t.ex. *fjörður* m. → f. i pluralis, och ord som har fått en ny och ovanlig böjning, bl.a. *Vallnir* och *Vallir* m., *Skútnir* m., *Bjargnir* (m.) som lär ha ändrats utifrån pluralis *Vellir* m., *Skútar* m. och *Björg* n., och *Völlurnar* f.pl. (med bestämd artikel) för *Vellirnir* m.pl. Även om ortnamn av det slag som Björn nämner inte är särskilt många i hans uppteckningsböcker, är de viktiga exempel på hur isländska ortnamn har kunnat ändras i folkmun.

Det är glädjande att se att forskning om ortnamn är ett levande ämne som islänningar bryr sig om. Sammanfattningsvis kan jag säga att denna festskrift är både innehållsrik, varierad och intressant. Jag har, som det visar sig, mest dröjt vid de artiklar som på något sätt tangerar mina intressen, som är språkvetenskap och språkhistoria, men jag hoppas att jag också har gjort de övriga artiklarna rättvisa.

Veturliði G. Óskarsson

Från sjö till hav. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist. Redigerad av Maria Löfdahl, Fredrik Skott & Lena Wenner. 165 s. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen 2010. ISBN 978-91-7229-071-6.

Docenten och tidigare arkivchefen Birgit Falck-Kjällquist fyllde 75 år 2010 och hyllades då med en vänskrift. Boken återspeglar på olika sätt Birgits egna intresseområden. Det övergripande temat är lämpligt nog sjö och hav, och många av uppsatserna knyter nära an till detta.

Av de arton bidragen i boken är det tolv som behandlar ortnamn av något slag. Först ut är Thorsten Andersson, som uppehåller sig vid havets forntida strandlinje och namnet *Sebende*. Det är en kort text, men den leder på ett föredömligt pedagogiskt vis fram till en namnsemantisk tolkning som är väl förankrad i terrängförhållandena på platsen.

Det värmländska sjönamnet *Gapern* är ämnet för Lennart Elmeviks bidrag. Enligt Elmeviks övertygande nytolkning går sjönamnet tillbaka på ett fsv. *Gapi, bildat till ett ljudhärmande ånamn, fsv. **Gap(a)*. Västsvenska sjö- och ånamn är ämnet även för Hugo Karlssons uppsats, närmare bestämt några namn som Karlsson tolkar som egenskapsbetecknande. Karlsson diskuterar bland annat sjönamnet *Skagern*, vilket han tentativt föreslår går tillbaka på ett nomen agentis med betydelsen 'han (som) sprutar ut vatten'. Tanken är spännande, men tolkningen framstår som en aning långsökt.

Svårtolkade namn behandlas också i Eva Nymans och Svante Strandbergs uppsatser. I Vattennamn på *Snägd-* i Medelpad tar Nyman sig an ett namnkomplex där tolkningen försvåras såväl av namnbyten som av bristen på äldre belägg. Det är många olika lokaliteter med *Snägd*-namn som diskuteras och som läsare gällor det att ha koncentrationen på topp för att följa med i resonemangen kring namnens inbördes relationer. Strandberg tar i sitt bidrag upp en rad olika möjligheter för hur det uppländska bebyggelsenamnet *Tjåran* kan tolkas. Slut-

satsen blir att det rör sig om ett ursprungligen sammansatt namn på *-edb*, där förleden troligen innehåller en hydronym eller ett annat vattenbeskrivande ord.

Ett genomsnittligt men ändå dunkelt namn behandlas av Mats Wahlberg. Namnet *Säfsnäs* gavs 1748 åt den då nybildade kapellförsamlingen och Wahlberg har genom en noggrann genomgång av officiella dokument försökt förstå hur detta topografiskt omotiverade namn kunnat uppstå. Han tvingas konstatera att de källor han använt inte innehåller någonting som belyser namnets bakgrund, och noterar att det gamla namnet *Säfsen* fortfarande används i dagligt tal.

Namn med anknytning till kusten behandlas i flera bidrag. Maria Löfdahl undersöker namn på fyra längs Västkusten. Hennes genomgång visar att fyror är en typ av namnbärare som ofta har namngivits både på lokal och på internationell nivå, och att det varierar vilka namnformer som har fått fäste och hamnat på sjökorten. Variationer i namnbruket diskuteras även av Göran Hallberg. Framför allt är det användningen av *hav* och *sjö* längs den skånska kusten som behandlas, men Hallberg tar även upp andra exempel på lokala namnformer.

Staffan Nyström söker sig till ett annat kustområde, nämligen till Stockholms skärgård och det inofficiella namnet *Skoboraden*. Nyström diskuterar namnets syftning och betydelse. När det gäller efterleden tar Nyström upp ett antal olika tolkningsmöjligheter, men förordar klokt nog den minst komplicerade av dem. Namnet *Skoboraden* tolkas därmed som 'en rad öar förknippade med skog(s)bor; skogsbornas örad'.

Tre av bidragen tar sina utgångspunkter i namnmaterial från övriga Norden. I uppsatsen *Frå Jeriko til Vaterlo – utanlandske nedslag i norske stadnamn* ser Botolv Helleland närmare på ortnamn som är inlånade från utlandet. Helleland diskuterar denna brokiga namnkategori ur olika synvinklar, och kan bland annat konstatera att tyska och bibliska namn är mycket vanliga i Norge. Intressant är också att de högsta koncentrationerna av inlånade namn finns kring Oslo och på Austlandet, dvs. i tätbefolkade områden som haft täta kontakter med utlandet. Tom Schmidts bidrag behandlar *bing(e)* 'mindre inhägnad' som ortnamnsэлеment och som appellativ. Han utgår från norskt material men diskuterar även namn från övriga Norden; genomgången av hur ortnamnsэлеmentet tolkats i den svenska namnlitteraturen är onekligen tankeväckande.

Ritva Liisa Pitkänen, slutligen, undersöker vad ortnamn – närmare bestämt namn på holmar och grund – och topografiska ord kan berätta om kontakterna mellan finska och svenska bebyggare i ett område vid Bottenhavskusten. Området är beläget mellan två starka svenska områden, Åboland och Österbotten. Pitkänen's undersökning visar att de nordligaste och sydligaste delarna av undersökningsområdet bär tydligast spår av svensk påverkan.

Utöver ortnamnsuppsatserna rymms i vänskriften ytterligare ett bidrag med inriktning på namn, nämligen Eva Bryllas genomgång av lagstiftningen kring mellannamn. Tre uppsatser behandlar ord med anknytning till sjö och hav: Birgit Eaker belyser betydelseutvecklingen för ordet *uppsjö*, Birgitta Ernby erbjuder en fascinerande genomgång av båtbyggartermerna från Orust och Anki Mattisson diskuterar – och avfärdar – några exempel på hapax i SAOB. I de återstående två bidragen får vi dels uppleva 1600-talets Båstad genom Eva-Britta Lövgren, dels följa med till Jane Austens England genom Kerstin Thelander's analys av Mrs Bennets karaktär i Stolthet och fördom.

Sammanfattningsvis kan sägas att vänskriften till Birgit Falck-Kjällquist rymmer uppsatser av genomgående hög kvalitet, med stor ämnesmässig spännvidd. De många och innehållsrika ortnamnsbidragen återspeglar väl de betydelsefulla insatser inom ortnamnsforskningen som Birgit själv står för.

Kristina Neumüller

Märit Frändén: "Att blotta vem jag är". Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009. 312 s. Uppsala: Uppsala universitet 2010. (Namn och samhälle 23.) ISBN 978-91-506-2152-5.

Det recenserade arbetet är en doktorsavhandling av Märit Frändén vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Avhandlingen tar sin utgångspunkt i arkivmaterial av varierande art och från olika tider kompletterat med förf:s egna intervjuer med samiska namnbytare. De svenska samernas släktnamnsbyten från 1920 och framåt visar under de tidigaste perioderna ett avståndstagande från samiskspråkiga eller samiskt markerade namn genom antagandet av främst nybildade svenskspråkiga namn. Senare vänder namnbytestrenden och fler samer än förut blir benägna att behålla sina namn eller återuppta släktnamn som kommit ur bruk. De skilda trender som avtecknar sig i samernas byten av släktnamn analyseras i en betydande del av avhandlingen i förhållande till den nedlåtande attityd eller diskriminering som minoriteten utsatts för i Sverige. I takt med en förbättrad ställning i samhället och erkännande som nationell minoritet har även samernas namnbytestrend ändrats, vilket är ett av avhandlingens huvudresultat.

Till utgångspunkt för namnbytestudien valdes den samiska röstlängden från 2005 för val till svenska Sametinget. Namnmaterial kategoriserades i samisk- eller finskspråkiga namntyper, olika kombinationer av dessa eller i gruppen svenska *-son*-namn samt analyserades i fråga om geografisk spridning och frekvens. Av röstlängdens släktnamnsförråd hade drygt en fjärdedel av namnen finsk-ugrisk karaktär, dvs. var samiska, finskspråkiga eller samisk-finskspråkiga. Övriga var svenskspråkiga, främst *-son*-namn, eller hade annat ursprung. I gruppen samiskspråkiga namn återfinns *Nutti*, *Labba*, *Huuva* och *Svonni*, som är frekventa i Norrbotten, och *Vinka*, *Omma*, *Baer* och *Kroik* som är vanligast i Västerbotten. Bland finskspråkiga, som trots beteckningen kunde vara samiskt »markerade», märks *Kubmunen*, *Sevä*, *Partapuoli* och *Päiviö*.

I den strikta kategoriseringen av namnen visar det sig att släktnamnet *Blind* dominerar i den svenskspråkiga (men samiskt »markerade») gruppen före *Päve*, *Inga* m.fl. namn. De två första kommer ur funktionen som binamn, det sistnämnda från det kvinnliga förnamnet som via en anmoder blev släktnamn. Intressant är hur släktnamnet *Blind*, efter att först troligen i finsk språkdräkt ha äsyftat en namnbärare, översattes (jfr finska *sokea* 'blind' och det utdöda samiska släktnamnet *Sokki*) och blev ett namn med sin nuvarande form. Finskans *sokea* återfinns som lån i nordsamiskans *sovken* ~ *sobken* 'en som är blind; blind'. Ordets utveckling beskriver en övergång från samiska via finskan till ett nordiskt ljudskick på samma sätt som många samiska ortnamn i norr. I sista skedet är även de antingen ljudmässigt förändrade eller översatta.

Avhandlingens namnmaterial visar för Torne lappmark att bara 13 % av samerna har svenska *-son*-namn, vilket skall jämföras med Lule lappmark (18 %), Norrbottenskusten (30 %), Pite lappmark (31 %), Lycksele lappmark (47 %) och Åsele och Västerbottenskusten (37 %). Svenskt släktnamnsskick förekommer alltså i mindre grad i området från Lule lappmark och norrut. I sydsamiskt område i Jämtland-Härjedalen är *-son*-namn 42 % av alla släktnamn. Samiskspråkiga namn i de nämnda områdena är enligt avhandlingen i tur och ordning 34 %, 33 %, 12 %, 8 %, 8 %, 12 % resp. 12 %. Det finns alltså en svacka i samiska släktnamnstraditioner i de mellersta lappmarkerna, men sammantaget avtar de samiskspråkiga släktnamnen söderut. Om man skulle ta med den effekt som den nordsamiska dislokationen har inneburit i söder, skulle troligen graden av gammalt namnskick där ha framstått som ännu svagare. Man bör vara medveten om förekomsten av namn som *Blind*, *Labba*, *Omma*, *Utsi*, *Partapuoli* och *Baer* med betydande spridning från Pite lappmark och söderut.

I en andra delundersökning studeras byten till nybildade samiska släktnamn under perioden 1920–2004. Källornas varierande karaktär motiverar att studien uppdelas att gälla åren 1920–1969 respektive 1970–2004. Namnmaterialet från Patent- och registreringsverket fram till 1969 visar registrerade nybildningar som bärs av samer idag. Av totalt 120 släktnamn som på detta sätt togs fram gällde bortbytta namn 71 *-son*-namn, 30 finskspråkiga och 10 samiskspråkiga släktnamn. Även några andra namntyper förekom. Antagna svenskspråkiga namn var 113 av de undersökta 120 fallen och hade en spridning över ett stort antal namnleder, av vilka efterleden *-fjäll*, som ju signalerar viss samisk anknytning, var frekventast. Tre *-son*-namn antogs och tre samiska, nämligen *Jillker*, *Sarve* och *Sparrok*. Namnet *Unnes* hade däremot en mellanställning som tidigare brukat inom släkten. Två nybildade namn var inspirerade av ortnamn.

Idag framstår det som föga troligt att samer i den nya vågen av samisk medvetenhet skulle ha valt att lämna sådana namn som *Unga*, *Bonta*, *Fanki*, *Marakatt*, *Nutti*, *Sarri*, *Spjelok*, *Spuot*, *Svonni* och *Heikki*, om det inte funnes mycket vägande skäl. Motiven till namnbytena kunde gälla problem med namnförväxlingar, svårigheter att få namnen rätt uttalade eller stavade eller en önskan att anta ett svenskt namn, eftersom namnet, som motiveringen kunde lyda, är »osvenskt» eller är »till obehag för oss och särskilt våra barn». Som vittnesbörd om en svag etnisk medvetenhet kan man tolka motivet att vi »äro svenska medborgare». Byten av finskspråkiga släktnamn till svenskspråkiga var en tredjedel av antalet och nästan helt avgränsade till Norrbotten. Här kan man nog räkna med att samer med finskspråkiga namn hade samma motiv för sina ansökningar som andra i Tornedalen vid denna tid. Man var för sina namns skull ofta utsatta på olika sätt i det svenska samhället. Av alla 120 namnbytena förekom hälften bland samer från Norrbottens län, varefter Västerbotten och Jämtlands län representeras av fallande andelar, vilket liknar valmanskårens spridning för val till svenska sametinget.

För den andra delstudien omfattande 1970–2004 erhöles från sameröstlängden 18 nya namn, av vilka sex av 16 namn (två var bara ändring av stavning) gällde byten av *-son*-namn och övriga var finsk- eller samiskspråkiga. Av nya svenskspråkiga övervägde liksom tidigare efterleden *-fjäll*. Nu antogs tre samiskspråkiga namn med grund i ortnamn eller tidigare brukade släktnamn. Antalet namnbyten är alltså litet i denna undersökning, men antalet individer uppgick till 71. Om alla de 139 samiska namnbytena 1920–2004 konstateras i avhandlingen att det är svårt att dra säkra slutsatser om utvecklingen över tid, men det faktum att inget finskspråkigt namn antas, medan en fjärdedel finska bytes bort, är en klar tendens. Samma gäller samiska namn, där det första antas först 1946 och sedan följs av enstaka namnbyten fram till 2001. Det är uppenbart att finsk- och samiskspråkiga namn hade låg prestige. Varför skulle eljest det stora antalet *-son*-namn som byttes inte ha ersatts av samiska släktnamn, som det inte var brist på med tanke på den utvecklade tradering av släktförhållanden, som kännetecknar samernas muntliga traditioner. Den höga andelen namn på *-fjäll* antyder i alla fall att man dröjde något på steget över till ett nytt släktnamn.

I en tredje mindre studie med källmaterial från Patent- och registreringsverket och Skatteverkets folkbokföringsenhet för perioden 1999–2008 kan namnbytestendensen ytterligare följas. Egna intervjuer kompletterar på ett värdefullt sätt avhandlingens skriftliga källmaterial. Förutom vissa stavningsfrågor m.m., som visar ett slags »omvårdnad» av samiska namn (som alltså inte bytes bort), förekommer sex namnbyten av *-son*-namn till gamla släktnamn, namn med ortnamnsbakgrund eller samiska släktnamn som redan finns registrerade. Motiveringarna är nu ofta en önskan att namnet skall fortleva efter att under längre eller kortare tid ha varit ur bruk. Det är nu fråga om tydliga samiska namn eller samiskt markerade svenskspråkiga släktnamn av typen *Blind* eller *Gryfvisare*. Av de registrerade 18 namnbytena är 14 antagna namn samiskspråkiga.

I en fallstudie brukas till slut ett efternamnsmaterial från Skatteverket från december 2009. I det ser man samma tendens att anta namn med samisk prägel eller entydiga samisk-språkiga namn. Med tanke på att arkivkällan är namnbyten under en enda månad, är förekomsten av samiska namnbyten troligen tecken på ett ökande antal ansökningar om samiska släktnamn. I de intervjuer med namnbytare, som slutligen relateras, kommer personliga överväganden fram om varför man vill förvärva samiska släktnamn. Flera motiv kan tolkas mot bakgrunden av en ökande personlig etnisk medvetenhet eller omtanke om egna barn och deras trygghet i den samiska kulturen och möjligheter för framtiden. Namnbytena är således etniska markörer tillsammans med andra som kännetecknar utvecklingen i dagens samiska samhälle.

Avhandlingen har flera bakgrundskapitel som ger en nödvändig inblick i frågan om samernas släktnamnskick och de namnbyten som förekommit. Ämnet är viktigt för att förstå det namnmaterialet visar och som har med samernas utsatthet att göra. Den yttrade sig i allt från diskriminering på grund av rasbiologiska argument till ett allmänt misstänkliggörande i den miljö på varje ort, där samer bodde. Frågorna om identitet, etnicitet och stigma exemplifieras med belysande citat från litteratur på området. Släktnamnsbytena får på det sättet sin kulturella och samhälleliga inramning. Här kan bara tilläggas att den nedvärderande syn som förekom inte var enhetlig utan drabbade olika samegrupper med varierande styrka. Renskötande fjällsamer ansågs av myndigheterna representera de »riktiga» samerna. De hade en äkta och ursprunglig samekultur och deras näringsrättigheter beaktades, medan andra, som t.ex. renskötande skogssamer, som ofta kombinerade renskötsel med enkelt gårdsbruk och bodde i hus, ansågs vara förflackade och dömda att dö ut. Frågan om de rättigheter myndigheterna fördelade efter eget skön »skar som en rakkniv» genom den samiska nationen, som professor Israel Ruong har uttryckt det.

Men det skulle komma en annan tid. Under 1970-talet växte ett etniskt och minoritetspolitiskt medvetande fram. I likhet med många andra företeelser kom impulserna från Norge, där bl.a. den etnopolitiska »ČSV-rörelsen» uppträdde. Något vagt och mystifierande genom förkortningen, som tolkades som *čielga sámi varra* 'rent samiskt blod', hade den en kort existens, men inverkade nog på smärre skärmytslingar och möjligen ett misslyckat försök att spränga en bro vid ett önskat kraftdamsbygge nära Kautokeino. Viktigare var kanske tendensen till resning och stärkt medvetande hos etniska minoriteter runt om i världen. I *Sápmi* kom i alla fall i rask följd åtgärder i frågor om kultur, näringar och språk. Här har flera institutioner för samisk utbildning och forskning och lagar gällande språkliga rättigheter sina ursprung. Att återta tidigare samiska släktnamn eller i varje fall namn som kan associeras med samisk etnicitet är alltså tecken på att samernas ställning efterhand förbättras.

Olavi Korhonen

Hugo Karlsson: Ortnamn och sägner i Marks härad. 167 s. Mark: Marks hembygds-krets 2011. ISBN 978-91-633-9360-0.

Den anmälda boken innehåller två av Hugo Karlsson författade kapitel, som tidigare förelagat på CD-skivan Marks härad. Förf. har sett över texten och tillfogat fotografier och ortnamnsregister. I bokens två huvuddelar behandlas ortnamn (s. 17–103) och sägner (s. 119–157).

I kortare inledande avsnitt kommenteras förvaltningshistoria och företeelserna socken och härad. Därefter presenteras ortnamn i alfabetiskt ordnade sockenavsnitt, i vilka sock-

nens namn och vissa andra toponymer i vederbörande socken behandlas. Det är fråga om många intressanta och till stor del svårtolkade namn. Här skall endast några få exempel ges.

Vid förklaringen av *Fotskäl* vill förf. (s. 19 ff.) snarast se höjdbeteckningen fsv. **skialf*, **skialf* i efterleden; om sockenkyrkan säger han att den ligger på en avsats som skjuter fram som en fot i terrängen. By- och sockennamnet *Hyssna* (s. 35 ff.), som man tidigare sökt sammanföra med »ett i namn på höjder vanligt» **his-*, kan enligt förf. återgå på ett äldre **Hisn(a)* 'den kluvna'. Han nämner att Lennart Elmevik vid ett seminariesammanträde i Uppsala 2004 tolkat toponymen som en suffixbildning till *horn* i betydelsen '(å)krök'; de sakliga förutsättningarna för en sådan tydning är utmärkta.

Till namnet *Kattunga* anmärker förf. (s. 47) att ett berg vid Kattunga by sett från Surtebyhället liknar en liggande katt (lokatt eller vildkatt) som skjuter rygg. Han håller för möjligt att ett namn **Katt(en)* för denna höjd givit upphov till en inbyggarbeteckning **kattungar* och ett därav beroende *Kattunge*, *Kattunga*.

Bynamnet *Nödinge* i Hajoms sn har tidigare av Gunnar Linde sammanställts med fsv. *nudher* 'stötsten, block, knubb', fvn. *hnúðr* 'stock' och nisl. *hnúður* 'puckel' och antagits kunna åsyfta ett berg eller en kulle. Karlsson (s. 31 f.) omtalar ett mycket stort flyttblock i området (se bild s. 32) och ställer frågan om man här har utgångspunkten för ortnamnet.

Vid behandlingen av ånamnet *Viskan* ger förf. (s. 53) företräde åt betydelsealternativet 'vara krokig, vara slingrande' hos **vis-*.

Efter kapitlet om ortnamn återger förf. antikvariska och andra kommentarer rörande Marks härad av Gabriel Djurklou (s. 104 ff.), hämtade ur en ämbetsberättelse av denne – han var antikvitetsintendent – avseende år 1869. Åtgärden kan för den som känner Hugo Karlsson bli en påminnelse om hans intresse för och stora förtrogenhet med viktigt arkivmaterial.

Också sägenmaterialet från Mark redovisas socken för socken. Som en intressant detalj kan nämnas att den kulknapp som satts i samband med Karl XII:s död 1718 skall ha påträffats i Öxnevala sn (s. 151 f.). Karlsson ställer sig av allt att döma tämligen kallsinnig till den uppmärksammade, av Albert Sandklef framställda teorin om denna kulknapps märkliga historiska roll.

Den hängivne och kunnige namnforskaren Hugo Karlsson är väl förtrogen med bygden i Mark och dess toponymer. Det är glädjande att hans värdefulla och intressanta arbete om ortnamn och sägner i detta härad nu har blivit tillgängligt i bokform.

Svante Strandberg

Olavi Korhonen & Hans Anderson: Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark. 145 s. Jokkmokk: Hans Anderson 2010. ISBN 1-978-91-633-7325-1.

Boken Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark är en till formatet liten skrift om lulesamiska natur- och bebyggelsenamn vid gamla och moderna färdvägar i Lule lappmark. Den har initierats av Hans Anderson men skrivits av Olavi Korhonen. Författarparet har tidigare samverkat i publikationen Vad betyder namnen (1994), en till allmänheten riktad liten skrift, där några namn och vanliga namnelement i det lulesamiska området behandlas översiktligt. Samiska ortnamn vid vägar och färdleder är en fyllig efterföljare till häftet. I boken Arvet. Lapponia, Lapplands världsarv (2005) redogör Korhonen också utförligt för det lulesamiska ortnamnsförrådet och presenterar väl underbyggda etymologier. I

den aktuella skriften behandlas delvis samma namn som i Arvet, dvs. i Lapponia och dess omgivning.

Boken innehåller en kort introduktion till namnskicket i det samiska området med dess nio samebyar och nationalparkerna Muddus, Padjelanta, Sarek och Stora Sjöfallet. Huvuddelen av skriften upptas av 153 nummerade artiklar med namnelement som uppslagsord. Många frekventa ortnamnselement såsom *várre* 'berg, fjäll', *juovva* 'blockmark' och *guolle* 'fisk' saknar eget uppslag men återfinns i en lista över vanliga lulesamiska namnelement. Boken avslutas med ett register som omfattar alla enskilda namn som behandlas eller omnämns i artiklarna. Dessa uppges vara drygt ett tusen till antalet. Namnen representerar ett subjektivt val, men huvudvikten ligger på namn längs färdvägar, såväl samiska flyttleder som vandringsstigar och bilvägar.

Om samernas flyttning berättar bland annat *Gejnut*-namnen, bildade till *gejnudabka* 'färdled, flyttstråk'. Namnen betecknar sådan terräng mellan höjdsträckningar som lämpar sig för samebyarnas årstidsbundna flyttningar mellan fjällen och skogstrakten. Även ordet *muorkke* 'näs, ed, landsträcka (mellan farbara båtleder)', som förekommer i ett stort antal namn, kan knytas till flyttning och vandring. T.ex. kallas nationalparken Stora Sjöfallet av samerna *Stuor Muorkke*. Det svenska namnet är övertaget från de numera upptorkade fallen medan det samiska namnet ursprungligen syftar på den sträcka förbi fallen som samerna vid sina flyttningar var tvungna att företa till fots. Genomgående anges läget inkl. karthänvisning för varje namnbärande lokal som nämns.

Naturligtvis görs utblickar mot de andra samiska språkområdena och varieteterna. Etymologierna kräver dock framför allt jämförelser med finskan, i vilken förf. inkluderar den norrbottensfinska varietetens meänkieli. Finsktalande har lånat ett stort antal samiska ord och ortnamn men låneriktningen har också varit den motsatta, vilket åskådliggörs tydligt bland annat i artikeln om namnelementet *liggá*. Språkkontakter har också lett till nordiska lån. Exempelvis har flera av de ortnamnselement som betecknar heliga platser nordiskt ursprung, *ájlis* 'helig', *sájvva* som i lulesamiska ortnamn syftar på en helig sjö eller en sjö vid en helig plats, *siejdde* 'sejte' och *viddjá* som anses återgå på nord. *vi* 'helig plats, kultplats'. Ett annat vanligt namnelement med stor spridning är det nordiska lånordet *biello* 'skälla, bjällra; klocka (större eller mindre att ringa med, även kyrkklocka)'. Några av *Biello*-namnen har ett svenskt parallellnamn *Skäll-* som uppges vara översättningslån. Påfallande ofta verkar dock naturobjektets runda form vara upphov till namnet. Korhonen anser också att två små dalar med namnet *Bielloriehppe* på kartan ser ut som gjutformar till en rund klocka. Vid lån mellan olika språk omvandlas namn ofta, med förändrad eller fördunklad innebörd som följd. Ett exempel är *Bomyran* söder om Vuollerim. Myrens gamla namn *Dálvvadisjjege* 'Vintervistemyren' avslöjar att skogssamer har haft myren som sin vinterboplatz. Namnet har av svensk-språkiga översatts som *Bomyran*, som av samerna uppfattats som 'Bodmyren' och lånats tillbaka till samiskan som *Bávdáhppe* (*bávdda* 'bod', *áhppe* '(stor) myr').

Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark är sakkunnigt skriven och späckad med information. Den ger inblick i hur samerna har uppfattat landskapet och bedrivit sina sysslor. Bland annat berör Korhonen (s. 89) de samiska väderstrecksbeteckningarna. De är relaterade till älvarnas riktning, vilket innebär att beteckningarna inte alltid överensstämmer i de olika samiska områdena. T.ex. det ord som i de svenska lappmarkerna betecknar riktningen sydost syftar i norska Finnmarken på söder. Ett annat exempel är samernas laxfiske i Stora och Lilla Luleälven, som beskrivs utförligt under uppslagsordet *riebme* 'ett grundare, stridare ställe i en älv; kort sel mellan två forsar' (som efterled i försvenskade ortnamn förkortat till *rim*). På sådana platser brukade laxen vila bakom en sten, varvid den lätt föll offer för ljustring.

Utvecklingen från en sparsmakad namnlista till utförliga beskrivningar är glädjande. Med

tanke på målgruppen synes förf. dock ha haft ambitionen att undvika komplicerade etymologier, varmed de språkliga analyserna inte når samma djup som i Arvet. En källförteckning skulle också ha varit till gagn för den som önskar att inhämta ytterligare fakta eftersom det finns rikligt med hänvisningar till litteratur. Emellertid tycks förf. förutsätta vissa kunskaper hos läsaren och har möjligen tänkt att boken främst intresserar samer. Den erbjuder dock intressant läsning för alla som intresserar sig för ortnamn och språkkontakter.

Ulla Swedell

Det medeltida Sverige 1. Uppland.

9. *Fjädrundaland*. Trögd. [Av] Sigurd Rahmqvist. 312 s. Uppsala: Upplandsmuseet 2010. ISBN 978-91-86145-10-1.

Utgivningen av *Det medeltida Sverige 1* har kunnat fortsättas med Upplandsmuseet i Uppsala som utgivare och den välbekante Upplandsexperten Sigurd Rahmqvist som författare. I del 9 redovisas förhållanden i Trögd vid Mälaren. Till detta härad (hundare) hörde under medeltiden Adelsö sn, som 1540 överfördes till Färingö tingslag. Den rätta tingstaden fanns vid Enhälja (fsv. *Ön helgha*) i Villberga sn. Knuten till häradet är den bekanta stadga rörande allmänningsskogar som kallas *Tröghbolagh*.

Vid studiet av Trögdvolymen erinras man än en gång om hur mycket namnforskarna har att hämta i DMS, och man imponeras av det mycket omfattande arbete som föregått publiceringen av DMS 1:9. Häradet kan uppvisa många bekanta ortnamn, förutom sockennamnen t.ex. *Amnö, Eka, Ekholmen, Fånö, Grillby, Grönsö, Härjarö* och *Utö*. Det redovisade urkundsmaterialet präglas av rikedom. I åtskilliga fall upptar materialredovisningen för enskilda bebyggelser stort utrymme, så t.ex. för Ekholmen i Veckholms sn (s. 228–233), Grillby i Villberga sn (s. 252–256), Gåde i Boglösa sn (s. 52–55) och Hummelsta i Löts sn (s. 166–171). Bebyggelser i Trögd med sitt namn belagt i en runinskrift är Långarnö i Villberga sn (s. 262) och Ågersta i Löts sn (s. 179). En avdelning av ortregistret (s. 287–291) upptar talrika, utanför Trögds gränser belägna orter eller områden som omtalas i DMS 1:9, i vissa fall fjärran belägna som Aachen i Tyskland och Santiago de Compostela i Spanien.

DMS 1:9 är ett rikt, intressant och värdefullt arbete. Med detta har Sigurd Rahmqvist ytterligare befäst sin ställning som eminent kännare av medeltidens Uppland. Ett tack förtjänar också Upplandsmuseet, som tagit ansvar för denna fortsatta utgivning av DMS 1.

Svante Strandberg

Nytt ljus över Långhundraleden. Bygder – båtar – natur. 180 s. Vallentuna: Arbetsgruppen Långhundraleden 2011. ISBN 978-91-633-8925-2.

Namnet *Långhundraleden* för vattenvägen mellan Uppsalaslätten och havet vid Åkersberga lanserades 1961 av Björn Ambrosiani i årsboken *Uppland*. Det stora intresset för denna led tog sig uttryck i bl.a. bildandet av Arbetsgruppen Långhundraleden och utgivningen av boken *Långhundraleden* – en seglats i tid och rum. 50 bidrag om den gamla vattenleden från

Trälhavet till Uppsala genom årtusendena, sammanställda av redaktionsgruppen inom Arbetsgruppen Långhundraleden (1993). År 2011 följde så Nytt ljus över Långhundraleden med Owe Eklund, Sigurd Rahmqvist, Jan Wirstad, Gudrun Vällfors och, för grafiska frågor, Svante Berg i redaktionsgruppen. I bokens förord framhåller Jan Wirstad att den förra boken handlar om »allt», medan den nya tränger ned i några viktiga områden: bebyggelsen, båtarna, kulturlandskapet, landhöjningen, vattnet och växtligheten.

Till bokens estetiska förtjänster hör att konstnären Nils Enar Eskhult bidragit med teckningar. Ett vackert prov på hans konst är t.ex. bilden av den gamla Vidbo bro (s. 166).

Ett inledande avsnitt av Eklund, Rahmqvist, Wirstad och Vällfors (s. 7 ff.) presenterar själva vattenleden och arbetsgruppens verksamhet. Knutna till Långhundraleden är bl.a. de nutida sockenkyrkorna i Danmark, Lagga, Östuna, Husby-Långhundra, Gottröra, Skepptuna, Närtuna, Frösunda, Kårsta, Vada, Össeby-Garn och Österåker. Trots landhöjningen, framhålls det, användes vattenvägen i hela sin sträckning som båtled fram till medeltidens början. Man påminner om att en vattenled kunde fungera som transportväg också under vintrarna.

Arbetsgruppen har varit i verksamhet sedan 1979. Den ser som en av sina uppgifter att värna om kulturlandskapet och dess fornlämningar. Genom medlemmarnas verksamhet har olika fornlämningar upptäckts, bl.a. en stor mängd gravar vid Skärgårdsstad i Österåkers sn och hållristningar i Husby-Långhundra sn.

I bidraget På Långhundraleden med viksbåtar och kanot skildrar Lennart Widerberg nutida båt- eller kanotfärder på olika delar av den långa vattenvägen. Uppsatsen är liksom boken i sin helhet försedd med ett förnämligt bildmaterial. Illustrativa är i Widerbergs uppsats bl.a. ett par foton (fig. 9 och 16) som visar översvämmade delar av färdleden och hjälper tanken att rekonstruera äldre topografiska tillstånd.

Landhöjningen är ju minst sagt av central betydelse när det gäller Långhundraleden. Stort intresse tilldrar sig därmed Jan Risbergs och Göran Alms framställning Landhöjning och strandförskjutning vid Långhundraleden (s. 40 ff.), särskilt som nya uppfattningar om landhöjningens förlopp i Uppland kommit till uttryck under senare år. »Långhundraleden, färdleden från Trälhavet till Uppsala, var fram till omkring 250 f Kr en rest av en storöstersjö med bräckt vatten.», så lyder den inledande meningen i deras uppsats. Förf. ägnar stor uppmärksamhet åt ledens högsta punkt, som genom landhöjningen blev en vattendelare vid det nutida Mälby i Gottröra, nära gränsen till Husby-Långhundra. Från vattendelaren går Storån (senare Sävjaån) västerut till Fyrisån och Mälaren och Lindbergaån mot sydost till Östersjön. Även Gunilla Larsson (se nedan) berör denna vattendelare.

Den välkände kulturgeografen Staffan Helmfrid svarar för den del av boken som har rubriken Kulturlandskapet (s. 50 ff.). Geologiska förutsättningar och landskapets förändring, markanvändning och bosättning, skiften, gårdarnas byggnader och moderna företagslokaler i kulturlandskapet som exempelvis golfbanor och utbyggda vägnät, allt detta är inslag i Helmfrids intressanta bidrag. Illustrationerna gör rättvisa åt texten; fig. 6 t.ex. är en teckning av Eskhult, och Jan Wirstads fotografi från Hakunge vid Garnsviken (fig. 1) kan om man så vill också betraktas som skön konst.

Läsvärt och försett med fina illustrationer är likaledes Jan Wirstads avsnitt Den forntida bebyggelsen vid Långhundraleden (s. 65 ff.). Viktigt för förståelsen av Långhundraledens förändring är hans påpekande (s. 65) att »den bild som landskapet längs leden idag ger till stor del är ett resultat av sjösänkningar och utdikningar under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal». Förf. behandlar lämningar från bronsåldern och järnåldern och berör också förhållanden under medeltid och nyare tid.

Gunilla Larssons framställning Båtar och sjöfart på Långhundraleden (s. 85 ff.) ger rik information, bl.a. om båtbyggande och båtfind. Hon omtalar t.ex. Viksbåten (se fig. 1) från Sö-

derby-Karls sn, ett fynd som dendrokronologiskt daterats till 1000-talets mitt. Av stort intresse är också avsnitten Långhundraleden under medeltiden – bygder, gränser, jordägande av Sigurd Rahmqvist (s. 110 ff.) och Natur i förändring – växtlighetens historia i södra Uppland av Elisabeth Almgren (s. 133 ff.). Rahmqvist behandlar bl.a. Biskops-Tuna i Åkersberga och bebyggelse vid Hederviken.

Tankeväckande fotobilder av översvämmade delar av Långhundraleden (fig. 1 och 11) finner man också i bokens avslutande bidrag, Långhundraledens topografi, geologi och vatten av Yngve Gustafsson (s. 149 ff.). Förf. framhåller att vårfloden kan vara riklig och bilda stora vattenytor, som ger en uppfattning om tidigare sjöar tillhörande leden, såsom Hederviken, Mälstasjön och Vadasjön. Uppsatsen ger upplysningar som kan vara givande även för namnforskare, om geologiska förhållanden och om åtgärder som strömrrensning och torrläggning.

Man känner tacksamhet över att Arbetsgruppen Långhundraleden har fortsatt sin verksamhet och att denna avsatt den mycket vackra och genom sitt innehåll så givande boken om Långhundraleden i nytt ljus.

Svante Strandberg

Klas-Göran Selinge: Språket i landskapet. Om runstenar, rågångar och byar. 81 s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2010. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 111.) ISBN 978-91-85352-85-2.

Klas-Göran Selinge är nestorn vad gäller kunskap om det svenska fornlämningsbeståndet. Ingen annan har personligen besökt så många fornlämningar och ingen annan har så systematiskt bearbetat och beskrivit resultatet av decennier av Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering.

Boken *Språket i landskapet* består av fem relativt fristående kapitel i vilka förf. tar upp några bebyggelserelaterade frågeställningar från yngre järnåldern. Ordet *språket* i titeln avser i detta fall två äldre språkkomplex i form av runinskrifter och bebyggelsenamn, särskilt betydelsen av ordet *by*. Boken behandlar också rågångarnas uppkomst och deras förhållande till byarna under yngre järnålder. Boken har delvis karaktär av en forskningsöversikt och referenslistan tar upp mer än 160 titlar.

Det arkeologiska källmaterialet utgörs i huvudsak av det totala antalet gravfält som det har redovisats i Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering. Förf. betonar särskilt värdet av Mälardalens cirka 6 500 gravfält från yngre järnåldern som bebyggelsehistorisk källa eftersom de i princip utgör en totalregistrerad fornlämningstyp (s. 10). Gravfälten utgör också en viktig grund för bebyggelseanalyserna. Däremot resoneras inte särskilt mycket om landskapet och dess innehåll som sådant. Redan i inledningen (s. 8) anas en a priori-föreställning om bebyggelsens karaktär under runstenstid, då det talas om rågångarnas betydelse och deras förhållande till byarna under yngre järnålder. Begreppet *by* behandlas utförligare i kap. 5 och 6.

I kap. 2, Runforskning och rågångar, konstateras att forskningen kring runstenar har vidgats från snäv filologi till runstenarnas roll som juridiska dokument och miljöfaktorer i landskapet. Förf. resoneras kring kronologin för olika äldre gränser och i vilken mån runstenar är primära eller sekundära i förhållande till dessa.

En genomgång av runstenarna visar att de förekommer både i centrala och perifera lägen

i förhållande till samtida bebyggelse och att de ofta uppträder i anslutning till vägar och kommunikationsleder (s. 16–18). Förf:s rimliga slutsats är att färdvägarna är äldst. Däremot avvisar han tanken på fastare gränser i t.ex. Småland vid denna tid på grund av de vidsträckta utmarkerna. Frågan blir då varför runstenar restes vid färdvägar på utmarkerna i Småland överhuvudtaget? Råmärken från historisk tid kan i vissa fall visas gå tillbaka till yngre järnålder. Förf. nämner själv runstenen Runshall (Vg 90) vid vägen mellan Torbjörntorp och Hornborga i Västergötland. Runstenen omtalas 1287 av kung Magnus Ladulås tillsammans med bl.a. hållarna vid Odens källa och »Jampnæbiærgh» 'Jämnaberg' som gränsmärken mellan Gudhem och Håkantorps ägor (SD 2 s. 23 f.; Svenskt diplomatarium, huvudkartoteket, nr 1367). Vägen går genom ett först i sen tid bebyggt vidsträckt utmarksområde, den s.k. Falan, och runstenen kan inte kopplas till någon närliggande förhistorisk bebyggelse. Rimligen restes den på denna plats för att markera gränsen för ett ägoområde, dvs. samma rågång som kung Magnus fastställde 1287 (Clas Tollin, Gudhems medeltida östgräns. Ett rekonstruktionsförsök, i NoB 85, 1997).

Kap. 3, Två råmärken i Trögd, behandlar den berömda Ågerstastenen i Löts socken som bl.a. innehåller inskriften: »[...] Här skall stenen stå mellan byarna [...]» (U 729). I samma socken finns ytterligare ett runstensmonument som står vid ett gränsknä i Hummelsta (U 723–25). Förf. gör i detta fall en genomgång av äldre storskaliga lantmäterikartor och konstaterar att runstenarna endast delvis omtalas i rågångsbeskrivningarna eller är utmärkta på kartbilden trots att de uppenbarligen tjänade som råmärken långt fram i tiden.

Kap. 4, Rågångar och byar, behandlar frågeställningen om rågångar var i allmänt bruk på 1000-talet eller om gränserna etablerades först med det bysamhälle som avspeglas i Upplandslagen från 1200-talets slut (s. 37). Förf. konstaterar dels att »Den viktigaste privategendomen utgjordes främst av jord», dels att »Rågångar mellan byarna har haft en klar, praktisk funktion inom det lokala bondesamhället». Han antar också att bebyggelseområdenas gränser är den äldsta typen av gränser, medan de officiella (administrativa) indelningarna inklusive hundaresgränserna är senare (s. 39). Därmed förlägger han indirekt åtminstone vissa bygränser till vikingatid.

Kap. 5, Byn – begrepp och verklighet, behandlar den språkliga och faktiska betydelsen av ordet *by* med utgångspunkt i Elof Hellquists definition: »ett i bruk taget och berett jordområde [...] varifrån 'betydelsen boplats, by, gård' utvecklats» (Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok, 3 uppl., 1948). Förf. diskuterar sedan företeelser som boplats, bebyggelseenhet samt bebyggelsens karaktär och förhållandet mellan begreppen *by* och *gård* (s. 45). Ett resonemang gäller skillnaden mellan ensamgårdsbebyggelse och flergårdsbosättningar. Fler än ett gravfält indikerar enligt förf. en bybebyggelse liksom runstenar som omtalar två ägare till samma bebyggelse (s. 48–51). Resonemangen hade vunnit på tydligare definitioner av termer och begrepp. Som det nu är kan det ibland vara svårt att avgöra vilken tidsperiod eller vilken typ av bebyggelse som avses. En omständighet som visserligen antyds men inte explicit reds ut är hur olika discipliner definierar begreppen *by* och *gård*. Från historisk- geografisk utgångspunkt är *byn* en funktionell agrar enhet bestående av två eller flera gårdar med ett inte obetydligt inslag av samverkan och gemensamheter. Gårdarna (husen) behöver däremot inte ligga intill varandra eller vara samlade till en speciell bytomt. Den östsvenska bybebyggelsen skiljer sig t.ex. från många byar i västra och norra Sverige där gårdsbebyggelsen kan vara utspridd över stora avstånd även om brukning och ägarförhållanden uppfyller alla väsentliga kriterier på en agrar by. Å andra sidan betyder inte flera byggnader samlade på ett ställe med nödvändighet en funktionell by.

I kap. 6, Bynamn och bybildning, återvänder förf. till ordet *byr* på Ågerstastenen. Slutsatsen är att runstensmonumentet i Löts socken utgör en »terminus ante quem» för gränsläggningen och att ett stort antal byar i Uppland fått sina rågångar under yngre järnålder (s. 64).

Vidare påstås att termen *by* vid medeltidens ingång endast representerar helheten i bosättningen genom att byn kopplas till nya uppgifter av ekonomisk och social karaktär (t.ex. solskifte/laga läge). I detta sammanhang görs en hänvisning till Ulf Sporröng (artikeln *by* i *NEn* 3 s. 295–301). Frågan är då på vilket sätt byarna i Småland och Västergötland som inte genomgått solskifte/laga läge skulle skilja ut sig.

I kapitlet diskuteras således huruvida bybegreppet bara gäller själva tomten eller hela ägoområdet (s. 65 med not). I ett inte helt stringent resonemang hänvisas till att grannarnas marker endast är sedda inifrån den karterade byn på grund av att grannarnas namn anges utanför bygränsen på äldre lantmäterikartor (Hans Ringstam, *Administrativa åtgärder som påverkat ortnamnen*, i *I Ortnamn värda att värda*, 1994, s. 115–122). I detta fall bör påpekas att noteringen om angränsande enheter var primärt tillkommen för att hålla ordning på akterna på Kammaren och senare i Lantmäteriets arkiv. Ursprunget är en bestämmelse i Kammararkivets memorial till lantmätarna 1636 »[...] så ock på afriijntingh (kartan) förmålas, hwadh för bys äghor näst hoos på alle sidhor gräntzer» (C. G. Styffe, *Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland*, 1856, s. 259).

En fråga som förf. endast snuddar vid är bebyggelsens grundkaraktär. Detta gäller t.ex. hur arbetet var organiserat under olika tider och hur den socioekonomiska strukturen såg ut under olika perioder. Byn som vi känner den från medeltiden och framåt ('*by(n)* i egentlig mening' s. 54) bestod av två eller flera familj jordbruk där ett juridiskt självständigt hushåll stod för driften bestående av brukarparet eventuellt kompletterat med nära släktingar och enstaka tjänstefolk. I storgårdsdriften fanns en ägare eller förvaltare (bryte) som ledde arbetet för ett större eller mindre antal halvfria eller ofria arbetare. Detta innebär att en vikingatida ensamgård i form av en storgård mycket väl kan ha varit större än en medeltida by bestående av ett antal familj jordbruk (gårdar). Den vikingatida bebyggelsestrukturen kan dessutom ha bestått av både ensamma storgårdar och två eller flera storgårdar inom samma bebyggelseenhet (Clas Tollin, *Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland*, 2010). Begreppet bygravfält bör alltså sättas in i ett annat socioekonomiskt sammanhang än det medeltida för att bli rätt tolkat.

Sammanfattningsvis bygger boken *Språket i landskapet* på en mycket gedigen och noggrant redovisad empiri vilket gör att den har lång vetenskaplig hållbarhet. Dessutom tillåter det empiriska materialet att andra forskare kan dra egna slutsatser. Någon gång kan emellertid empirin tyckas onödigt omfattande och ligga utanför de centrala frågeställningarna, t.ex. redovisningen om bebyggelseagglomerationerna under bronsåldern. Dessutom är förf:s slutsats »att dessa stora boplatser principiellt är av bykaraktär kan knappast råda någon tvekan om» (s. 49) kanske väl kategorisk.

De behandlade frågeställningarna ingår i en vidare diskussion och ett större vetenskapligt sammanhang. Sedan några år tillbaka har den traditionella bilden av särskilt östra Mellansveriges bebyggelse under järnålder och tidig medeltid ifrågasatts från flera håll bl.a. av Bo Gräslund, Alf Ericson, Gert Franzén och Jan Paul Strid. Meningar och tolkningar går stick i stäv med varandra vad gäller bebyggelsens art, eventuella kontinuitet och rumsliga organisation (se t.ex. bidrag i *NoB* 98, 2010). Klas-Göran Selinges skrift *Språket i landskapet* är således högst aktuell och debatten lär fortsätta flera år framåt.

Clas Tollin

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 6. Gärds härad. Av *Berit Sandnes*. 261 s. Lund: Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2010. ISBN 978-91-7229-069-3.

Ännu en del i serien Skånes ortnamn har kommit ut, denna gång är det Gärds härad som behandlas. Författaren är Berit Sandnes. Hon ursäktar sig – med sin norska bakgrund – för de möjliga språkliga misstag hon kan ha begått, men några sådana har inte jag stött på.

Upplägget av boken är i princip detsamma som i tidigare delar i serien. Förf. framhåller att hon har gjort några ändringar i den fastlagda formen. Boken börjar med en inledning om häradets olika namntyper genom tiderna, och snabbt redovisas de olika språkliga och sakliga förhållandena. Sedan följer en beskrivning av häradet, med redovisning av försök till tolkning av dess namn och av de administrativa indelningarna. Därefter är materialet som vanligt uppdelat sockenvis, i alfabetisk ordning, med en kortare beskrivning av socknens sakliga förhållanden i början av varje sockenavsnitt. När det i övrigt gäller upplägg och presentation finns det mesta kommenterat i tidigare recensioner av serien (se t.ex. Bent Jørgensens recension i NoB 98, 2010). Rent grafiskt måste jag dock påpeka att det är olyckligt att uppslagsnamnen (för byar och gårdar) inom socknen, t.ex. *Hommentorp* s. 120, har samma storlek och utseende som de »namn inom området» som man kallar dem vilka hamnat under uppslagsnamnet. På detta vis får man inte den överskådlighet som man vill ha i ett lexikon eller en ordbok, och det är väl främst som sådan man tänker sig att läsaren använder denna bok.

Namnen känns överlag riktigt tolkade, Sandnes känns väl påläst och kompetent, och jag kan inte peka på något fel, men ibland skulle man gärna haft lite mer information om de sakliga förhållandena för att förstå tolkningen. Ta t.ex. *Bjära* s. 95. Vi får veta att det är en »stelnad böjningsform av *berg*», vilket låter troligt, men om det finns något berg (eller kanske en höjd eller liknande) får vi inte veta. Jag förstår att man måste vara selektiv i vad som kan tas med i ett verk av SkO:s typ, men informationen blir nästan för knapphändig för att vara av värde.

Det är viktigt att man fortsätter att ge ut dessa böcker om ortnamn, inte bara i Skåne utan i hela Sverige, för även om Internet har kommit och många gånger kan ge riktig information om namn, är en bok kvalitetsgranskad på ett annat sätt och namnen är behandlade av personer som man vet har en gedigen namnforskarbakgrund. Det är givetvis bra att böckerna kommer ut snabbt, men det kan tyckas att det inte är lika viktigt längre, i och med Internets tillgänglighet, utan att det är viktigare att ge en så korrekt och tydlig bild som möjligt av namnens tolkning, och frågan är om man gör det när det flesta namnen behandlas så kortfattat som möjligt.

Elin Pihl

Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Tema-
värd: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 176 s. Stock-
holm: Norstedts förlagsgrupp 2010. (Sveriges nationalatlas.) ISBN 978-91-
87760-57-0.

Sveriges nationalatlas – som egendomligt nog ges ut i onummerade delar – har nu fått ett språkband, finansierat av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och med

ekonomiska bidrag från Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Svenska litteratursällskapet i Finland. Glädjande nog har namnen beretts gott om plats, med ett stort kapitel om ortnamn och ett mindre om personnamn. I ett inledande kapitel om språklig variation i tid och rum presenterar dessutom Lars-Erik Edlund (s. 14 ff.) sex olika svenska ortnamnslandskap från söder till norr. Här kommer även de samiska och finska namnen med på ett hörn och läsaren ges en antydning om de komplicerade relationer som kan finnas mellan namn på olika språk i den nordligaste delen av landet.

Ortnamnskapitlet innehåller fjorton artiklar om olika ortnamnselement, alla som sig bör i en atlas beledsagade av spridningskartor. Därtill kommer fyra tematiska artiklar om nybyggens och villors namn, gatunamn och kvartersnamn i städer, namn på hus och krogar i städer och namn på slott och herresäten. Artiklarna är skrivna av åtta av landets ledande ortnamnsforskare.

De enskilda artiklarna sammanfattar på ett förtjänstfullt sätt Stand der Forschung vad gäller de olika namnelementens betydelse och ålder. Det finns dock skillnader, och särskilt Staffan Fridells artiklar tenderar att sticka ut med tydligare ställningstaganden i kontroversiella frågor. Här kan t.ex. nämnas att han i artikeln Ortnamn på -by (s. 89) anser att namnelementet »i de allra flesta fall betyder just 'by' i ordets vanliga nutida betydelse» (således inte 'gård') och att han tydligt tar avstånd från Lars Hellbergs uppfattning om en ursprunglig ägobetecknande innebörd. Han ifrågasätter också den vanliga dateringen av -*löv*-namnen till folkvandringstid som han nog helt riktigt menar »grundar sig på osäkra resonemang kring de typer av personnamn som ingår som förlädder» (s. 84).

I en atlas ska naturligtvis kartorna stå i blickfånget. De är för det mesta professionellt utförda och på det hela taget illustrativa. I ett verk av denna kaliber väntar man sig dock inte moaréffekt som på s. 17.

Glädjande är att man nu publicerar (i bearbetad form) den spridningskarta över -*inge*-namn som Carl-Ivar Ståhle utförde redan på 1940-talet men som han tyvärr valde att inte ta med i sin avhandling. Kartan över ortnamnen på -*löv* har på ett förtjänstfullt sätt uppdaterats, varvid några namn har kunnat strykas (se Staffan Fridell, -*löv*-namnens nordgräns, i NoB 96, 2008). Det hade inte skadat med en liknande revidering av kartan över -*vin*-namnen för att undvika den diskrepans gentemot texten som nu föreligger. Där (s. 86) läser man nu att det är osäkert om Södermanland kan uppvisa hithörande namn, men på kartan är tre säkra belägg markerade inom landskapet (väl *Brene* och de båda *Hyvena*). Däremot finns två osäkra namn markerade i Uppland (väl *Näle* och *Himmine*), men dessa nämns inte i texten. De kan nog saklöst strykas från kartan. Kartan över -*hem*-namnen är för åtminstone Upplands del långt ifrån komplett, då den upptar endast sju av minst femton namn i landskapet.

Karteringarna är ofta begränsade till nuvarande svenskt område, vilket är en rimlig princip i en nationalatlas. Vissa kartor ger dock en belysande utblick över ett större nordeuropeiskt område och visar på viktiga samband. Hit hör kartorna för -*inge*-, -*lösa*-, -*löv*-, -*und* och -*ånger*. Däremot är det påfallande att kartan över -*tuna*-namnen (s. 88) begränsats till »gamalt svenskt område», särskilt som en kartering av hela det svenska området presenterats i en annan del av Sveriges nationalatlas (Stockholm-Mälardalenregionen, 2008, s. 50).

Personnamnskapitlet har en annan uppläggning och består av en längre text av Eva Brylla som redovisar det svenska namnskicketets uppkomst och utveckling från äldsta tider till våra dagar. Särskilt välformulerat är avsnittet om släktnamnens uppkomst och utveckling. I detta kapitel finner man också den samtidsorientering som man kanske något saknar i ortnamnskapitlet med sin starkt historiska prägel. Det ligger nu till stor del i ämnets natur – ortnamnen är ju historiska dokument – men kanske hade någon av de tematiska artiklarna kunnat ägnas mer moderna förhållanden. När det gäller personnamnskapitlet är den enda invändningen jag har att det inte innehåller några kartor, vilket kan te sig egendomligt i en atlas. Att

även personnamn låter sig karteras framgår av en tidigare del av nationalatlasen (Stockholm-Mälardalenregionen, 2008, s. 51).

Dessa invändningar till trots vill jag betona att de båda namnkapitlen är såväl innehållsmässigt aktuella som pedagogiskt skrivna. Det är mycket glädjande att namnforskningen beretts denna goda exponering i ett verk som förhoppningsvis kan nå andra målgrupper än dem som vanligen intresserar sig för namn.

Per Vikstrand

Svenskt diplomatarium 11:3. 1378. Utarbetat av Claes Gejrot, Roger Andersson, Ingela Hedström & Peter Ståhl. Stockholm: Riksarkivet 2011. ISSN 0284-1959.

Svenskt diplomatarium, detta grundläggande nationella storverk, har i sin utgivning nått fram till år 1378; avståndet fram till SDns (1401–) blir allt mindre. I del 11:3 har Ingela Hedström inträtt i redaktionen. Också Sara Risberg har medverkat i det redaktionella arbetet. Som konsulter tackas i förordet Olof Holm och Stefan Mähl, den senare expert på medeltågtyska.

SD 11:3 innehåller givetvis i vanlig ordning stora mängder viktigt och intressant material. En stor del av dateringsorterna återfinns i Mälardalensregionen eller Östergötland, men inte oväntat är den geografiska spridningen avsevärd. Danmark, England, Finland, Norge, Estland, Nordtyskland och Polen är representerade. Flera brev har utställts i kyrkan Santa Maria in Trastevere i Rom, ett annat i kyrkan Santa Cecilia in Trastevere, andra åter i Peterskyrkan i Rom eller i Tivoli utanför Rom.

Utän tvivel hälsar många – och inte minst namnforskare – med glädje varje nytillkommen del av *Svenskt diplomatarium*; SD 11:3 torde inte utgöra något undantag.

Svante Strandberg

Författarna i denna årgång

Terhi Ainiala, docent, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. terhi.ainiala@helsinki.fi

Björn Ambrosiani, professor em., Riksantikvarieämbetet. birkproj@raa.se

Thorsten Andersson, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
thorsten.andersson@telia.com

Harald Bjorvand, professor, Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Universitetet i Oslo. harald.bjorvand@ilos.uio.no

Lisbeth Eilersgaard Christensen, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. lisbethchr@hum.ku.dk

Birgit Eggert, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. eggert@hum.ku.dk

Lennart Elmevik, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
lennart.elmevik@telia.com

Staffan Fridell, professor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. staffan.fridell@nordiska.uu.se

Peder Gammeltoft, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. gammelt@hum.ku.dk

Hans Göthberg, fil. dr, Upplandsmuseet. hans.gothberg@upplandsmuseet.se

Göran Hallberg, docent, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Institutet för språk och folkminnen. goran.hallberg@bwm.se

Ole-Jørgen Johannessen, førsteamanuensis, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen. ole-jorgen.johannessen@lle.uib.no

Anfinnur Johansen, lektor, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn. anfinnur@setur.fo

Olavi Korhonen, professor em., Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. olavi.korhonen123@gmail.com

Frode Korslund, cand. philol., Oslo. frodekorslund@yahoo.no

Guðrún Kvaran, professor, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. gkvaran@lexis.hi.is

Magnus Källström, fil. dr, Riksantikvarieämbetet. magnus.kallstrom@raa.se

Mats G. Larsson, docent, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. m.g.larsson@telia.com

Patrik Larsson, docent, Akademin Utbildning och humaniora, Högskolan Dalarna. plo@du.se

Michael Lerche Nielsen, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. lerche@hum.ku.dk

Maria Löfdahl, fil. dr, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen. maria.lofdahl@sofi.se

Leila Mattfolk, forskare, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors. leila.mattfolk@focis.fi

Kristina Neumüller, fil. dr, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. kristina.neumuller@nordiska.uu.se

Veturliði G. Óskarsson, docent, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. veturlidi.oskarsson@nordiska.uu.se

Elin Pihl, doktorand, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. elin.pihl@nordiska.uu.se

Tom Schmidt, professor, Navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. tom.schmidt@iln.uio.no

Paula Sjöblom, adj. professor, Unit for languages and business communication, Turku School of economics. paula.sjoblom@tse.fi

Svante Strandberg, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. svante.strandberg@nordiska.uu.se

Ulla Swedell, f.d. forskningsarkivarie, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. ulla.swedell@sofi.se

Clas Tollin, docent, Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala. clas.tollin@slu.se

Per Vikstrand, docent, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. per.vikstrand@sofi.se

Auktoriserade translatoren Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Insänd litteratur

Acta onomastica 51–52 (2010, 2011). – *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 67–68 (2011). – *Annales de Normandie* 60 (2010):1–2, 61 (2011):1. – *Béaloideas* 79 (2011). – *Beiträge zur Namenforschung*. Neue Folge 46 (2011), 47 (2012):1. – *Budkavlen* 89 (2010). – *Danske Studier* 105 (2010). – *DAUM-katta*. Vinterblad 2011. – *Fataburen* 2011. – *Fogdöns hembygdsförening*. Årsskrift 2010. – *Folkmålsstudier* 49 (2011). – *Heimen* 2011. – *Kilabygden*. Kila hembygdsförenings årsskrift 22 (2011). – *Källan* 2011:1–2. – *Maal og minne* 2011. – *Mitteilungen der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 80–81 (2011). – *Namn og nemne* 28 (2011). – *Neuphilologische Mitteilungen* 112 (2011):1–3. – *Nytt om namn* 52 (2010), 53 (2011). – *Rivista italiana di onomastica* 17 (2011). – *Saga och sed* 2010. – *Scottish Studies* 35 (2007–2010). – *Skara stiftshistoriska sällskap*. Medlemsblad 19 (2011):3. – *Society for Name Studies in Britain and Ireland*. Newsletter NS. 2. Spring 2011. – *Språk och stil*. Ny följd 21 (2011). – *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2011. – *V. Vingåkers hembygdsförening*. Årsskrift 2011. – *Vårt Östra Vingåker*. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 22–23 (2011, 2012). – *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 136 (2011). – *Årila-Stenkivista hembygdsförening*. Årsskrift 24 (2010). – *Österåkers hembygdsförening*. Årsskrift 2010, 2011.

Aldrin, E.: Att välja namn. Namngivningsmönster i Göteborg 2007, Uppsala 2011 (FUMS rapport 231. SoLiD 21). – *Dens.*: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009, Uppsala 2011 (Namn och samhälle 24). – *Alhaug, G.*: 10 001 navn. Norsk fornavnleksikon, Oslo 2011. – *Andersson, R.*, se *Svenskt diplomatarium*. – *Andersson, T.*: Etymologins ställning inom namnforskningen – en överblick (ur: Etymologiens plass i navneforskningen, se detta). – *Dens.*: Fanns det en medeltida Ölandslag? (ur: SaoS 2010). – *Dens.*: Hund och hundare i Mälardalskapen (ur: NoB 98, 2010). – *Dens.*: Der nordgermanische Sprachzweig (ur: Altertumskunde – Altertumswissenschaft – Kulturwissenschaft. Erträge und Perspektiven nach 40 Jahren Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin–Boston 2012). – *Dens.*: Skandinavische Familiennamengeographie: Westskandinavien (ur: Familiennamengeographie. Ergebnisse und Perspektiven europäischer Forschung, Berlin–New York 2011). – *Axboe, M.*, se *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde*.

Blomqvist, M.: Våra fyrfota vänner har också namn, Helsingfors 2011 (Skrifter utg. av Svenska folkskolans vänner 190). – *Bockgård, G.*, se *Interaktionell dialektologi*. – *Boerderij- en veldnamen in Wisch*. Terborg, Varsseveld, Silvolde en het buitengebied. Coördinatie: B. J. Dorrestijn. Red.: L. H. Maas & A. H. G. Schaars, Doetinchem 2009. – *Boström, R.*: Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag, Uppsala 2011 (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 115). – *Buchner, S.*, se *Greule, A.* – *Börestam, U.*: *Scandigo Supermercado, Skandinavisk noticias S.L. och Scandinavian Building*. Lite om företagsnamn med skandinavisk profil bland utlandsskandinaver i Spanien, Uppsala 2011 (Namn och samhälle 26).

Damell, D.: Järnhantering i Örebro län – några reflexioner utifrån nya dateringar rörande järnålder och medeltid (ur: Bergslagshistoria 22, 2010). – *Dens. & Jonsson, B.*: Om färdleder genom Vansö, Fogdö och Helgarö socknar för 1000 år sedan (ur: Fogdöns hembygdsförening. Årsskrift 2010). – *Dorrestijn, B. J.*, se *Boerderij- en veldnamen in Wisch*.

Elmevik, L.: Akademiens högtidssammanträde 6 november 2010. Hälsningsord av preses (ur: SaoS 2010). – *Dens.*: Att våga eller inte våga – ett dilemma vid försök att tolka gamla ortnamn av dunkelt ursprung (ur: Etymologiens plass i navneforskningen, se detta). – *Dens.*: Minnesord den 6 november 2010 (ur: SaoS 2010). – *Dens.*: Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan (ur: Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010, Uppsala 2011). – *Dens.*: Sven Benson 1919–2011 (ur: SvLm 2011). – *Dens.*: Två gotländska dialektord. Ett bidrag till frågan om existensen av en birkasvenska/hedeby-nordiska (ur: SvLm 2011). – *Etymologiens plass i navneforskningen*. Rapport fra NORNA:s 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. Red. av O.-J. Johannessen & T. Schmidt, Uppsala 2011 (NORNA-rapporter 87).

Falck-Kjällquist, B.: Härnäs och Kåvran (ur: Etymologiens plass i navneforskningen, se detta). – *Dens.*: Strövtåg bland bohuslänska kustnamn (ur: Bohuslän. Årsbok 2011). – *Flurnamen, Straßennamen*. Jahrespreise 2006, 2007, 2008 der „Henning-Kaufmann-Stiftung zur Förderung der deutschen Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage“. Hrsg. von Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein, Hildesheim–Zürich–New York 2011 (Deutsche Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage 3). – *Fridell, S.*: Läggevi (ur: NoB 98, 2010). – *Dens.*: Skeen (ur: NoB 98, 2010). – *Dens.*: Rec. av Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red. av G. Kvaran, H. J. Ámundason, J. Hafsteinsdóttir & S. Sigmundsson (2008); Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 14. Ortnamnen i Sotenäs härad 2. Naturnamn. Av B. Falck-Kjällquist (2009) (ur: NoB 98, 2010).

Gejrot, C.: Medeltiden i dataåldern. Om Svenskt diplomatarium idag (ur: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 2011). – *Dens.*, se *Svenskt diplomatarium*. – *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde*. Hrsg. von W. Heizmann & M. Axboe, Berlin–New York 2011 (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 40). – *Greule, A.* (unter Mitarbeit von Sabina Buchner): Sprach- und Namenräume am Oberrhein (ur: Räume und Grenzen am Oberrhein, Ostfil-dern 2012).

Hagberg, M., se *Varnhems kloster före Birger jarl*. – *Hagäsen, L.*: Restrictions on alliteration and rhyme in contemporary Swedish personal names with an old Germanic retrospect (ur: Alliteration in culture, Basingstoke 2011). – *Hausner, I., Pabst, C. M. & Schranz, E.*: Erstes burgenländisches Familiennamenbuch, Oberschützen 2011. – *Hedström, I.*, se *Svenskt diplomatarium*. – *Heizmann, W.*, se *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde*.

Interaktionell dialektologi. Red.: G. Bockgård & J. Nilsson, Uppsala 2011.

Johannessen, O.-J., se *Etymologiens plass i navneforskningen*. – *Jonsson, B.*, se *Damell, D. & Jonsson, B.*

Karlsson, H.: Ortnamn och sägner i Marks härad, Mark 2011. – *af Klintberg, B.*: Kring Utran, Stockholm 2011. – *Koß, G.*: *Mercedes*: Vorname – Marke – Prestigewort. Firmen-namen in Baden-Württemberg im Spiegel der Publizistik (ur: Der Südwesten im Spiegel der Namen. Gedenkschrift für Lutz Reichardt, Stuttgart 2011). – *Kroonen, G.*, se *Thi timit lof*.

Langbroek, E., se *Thi timit lof*. – *Leibring, K.*, se *Uppländska namnstudier*.

Maas, L. H., se *Boerderij- en veldnamen in Wisch*. – *Man'kov, A. E.*: Dialekt sela Starošvedskoe (ur: *Vestnik*. Ser. 3. 1 (19), 2010). – *Dens.*: Grammatičeskie kategorii suščestvitel'nogo v dialekte sela Starošvedskoe (ur: *Vestnik*. Ser. 3. 2 (20), 2010). – *Dens.*: Slovoizmenenie suščestvitel'nych v dialekte sela Starošvedskoe (ur: *Vestnik*. Ser. 3. 2 (24), 2011). – *Methoden der Namenforschung*. Methodologie, Methodik und Praxis. Hrsg.: A. Ziegler & E. Windberger-Heidenkummer, Berlin 2011.

Nilsson, J., se *Interaktionell dialektologi*. – *Nord, A.*: Att göra någon annans text tydlig. Förutsättningar och språkideal vid språkbearbetning av myndighetstext, Uppsala 2011 (TeFa 48). – *Nyman, E.*: Mellannorrlands ortnamnsskick mellan väst och syd (ur: *SaoS* 2010). – *Dens.*: Ortnamn på -anger/-ånger i Norden (ur: *Språken i Sverige*, Stockholm 2010). – *Dens.*: Ortnamn på -und i Norden (ur: *Språken i Sverige*, Stockholm 2010). – *Dens.*: Sekundäre Namnenbildung oder Nachbenennung? Ein Problem bei der Beurteilung alter nordischer Ortsnamen (ur: *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen*, se detta). – *Dens.*: Vattennamn på *Snägd-* i Medelpad (ur: *Från sjö till hav*. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist, Göteborg 2010). – *Nyström, S.*, se *Uppländska namnstudier*. – *Nytt ljus över Långhundraleden*. Bygder – båtar – natur, Vallentuna 2011.

Olausson, M., se *Runnhusa*. – *Olbrik Frederiksen, B.*: Qve ista que ascendit. Et fragment af en latinsk prædiken i AM 76 8vo (ur: *Bibliotheca Arnamagnæana* 47. *Opuscula* 13. Red.: B. Olbrik Frederiksen & J. Louis-Jensen, Copenhagen 2010).

Pabst, C. M., se *Hausner, I.*, *Pabst, C. M.* & *Schranz, E.* – *Perridon, H.*, se *Thi timit lof*. – *Pihl, E.*: Rec. av Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008 red. av L. Mattfolk & T. Ainiala (2009) (ur: *NoB* 98, 2010).

Ratia, M.: Texts “*Con and Pro*”. The early modern medical controversy over tobacco, Helsinki 2011 (*Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki* 82). – *Reitzenstein, W.-A. Frbr. v.*, se *Flurnamen, Straßennamen*. – *Rentenaar, R.*: Mikrotoponymie aus nordwestgermanischer Sicht. Einige Bemerkungen zur Definition und Terminologie (ur: *Mikrotoponyme*. Jenaer Symposion 1. und 2. Oktober 2009, Heidelberg 2011). – *Roeleveld, A.*, se *Thi timit lof*. – *Runnhusa*. Bosättningen på berget med de många husen. Red.: M. Olausson, Stockholm 2011 (*Skrifter från projektet Runsa borg*, Eds socken, Uppland 1).

Schaars, A. H. G., se *Boerderij- en veldnamen in Wisch*. – *Schmidt, T.*, se *Etymologiens plass i navneforskningen*. – *Schranz, E.*, se *Hausner, I.*, *Pabst, C. M.* & *Schranz, E.* – *Stenshaug, O.*: Havbrua (ur: *Årbok for Fosen* 2011). – *Strandberg, S.*: Dunsjön i Stora Malm (ur: *Katrineholm-Stora Malms hembygdsförening*. Årsskrift 2011). – *Dens.*: Etymologins plats i hydronymisk forskning. Några aspekter (ur: *NN* 28, 2011). – *Dens.*: Herman Hofberg. En folkbildare från Stora Malm (ur: *Katrineholm-Stora Malms hembygdsförening*. Årsskrift 2012). – *Dens.*: *Licka i bin* 'lycka i byn'. Om *i-* och *y-*ljud i Vingåkersmålet (ur: *V. Vingåkers hembygdsförening*. Årsskrift 2012). – *Dens.*: Minnen från en fotbollsresa till Berlin (ur: *Vårt Östra Vingåker*. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 2012). – *Dens.*: Namn på allmänningssvatten i Äldre Västgötalagens bilagor (ur: *Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B* 59. 1, se detta). – *Dens.*: Sjönamnet Näsaren (ur: *Vårt Östra Vingåker*. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 2011). – *Dens.*: Tjärån och Långhundraleden (ur:

NoB 98, 2010). – *Dens.*: Trösälvens namn (ur: Karlskoga bergslag 52, 2011). – *Dens.*: *Vara* och *Edsvära*. Ett diskussionsinlägg om *Var-* i ortnamn (ur: Etymologiens plass i navneforskningen, se detta). – *Dens.*: Rec. av Bjorvand, H. & Lindeman, F. O.: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. (2007); Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen. Hrsg. von A. Greule & M. Springer (2009); Nes om namn. Heidersskrift til Oddvar Nes på 70-årsdagen 27. desember 2008. Red. av J. Bondevik & O.-J. Jørgensen (2008); Theutenberg, B. J.: Mellan liljan och sjöbladet. 1:1. Gamla släkter i Västergötland. 1:2. Källor, bilagor, register (2008, 2009); Wiktorsson, P.-A.: Bergsbruk och namn. En ortnamnsstudie om Bergslagen (2010) (ur: NoB 98, 2010). – *Dens.*: Rec. av Andersson, T.: *Vad* och *vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi (2010) (ur: SvLm 2011). – *Stroh-Wollin, U.*: Fula ord – eller? En enkät om attityder till svordomar och andra fula ord, Uppsala 2010 (FUMS rapport 230. SoLiD 20). – *Ståhl, P.*, se *Svenskt diplomatarium*. – *Subr, C.*: Publishing for the masses. Early modern English witchcraft pamphlets, Helsinki 2011 (Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki 83). – *Svenskt diplomatarium* 11:3. 1378. Utarb. av C. Gejrot, R. Andersson, I. Hedström & P. Ståhl, Stockholm 2011. – *Sveriges medeltida personnamn* 16. Iohan–Jordan, Uppsala 2011.

Thi timit lof. Festschrift für Arend Quak zum 65. Geburtstag. Hrsg. von G. Kroonen, E. Langbroek, H. Perridon & A. Roeleveld, Amsterdam–New York 2011 (Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 67).

Udolph, J.: Alteuropa, *Iller, Alster, Elster* und *alėti* (ur: Acta linguistica Lithuanica 2010). – *Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002*. Utg. av Ortnamnssällskapet i Uppsala. Red. av K. Leibring, S. Nyström & M. Wahlberg, Uppsala 2011.

Wahlberg, M., se *Uppländska namnstudier. – Varnhems kloster före Birger jarl*. Om klostrets rottrådar i tiden. Red.: M. Hagberg, Skara 2011 (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 58). – *Windberger-Heidenkummer, E.*, se *Methoden der Namenforschung*.

Ziegler, A., se *Methoden der Namenforschung*.

Förkortningar

AN	=Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
ANF	=Arkiv för nordisk filologi	KL	=Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
APhS	=Acta philologica Scandinavica	KrA	=Krigsarkivet, Stockholm
AS	=Anthroponymica Suecana	LB	=M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
bek	=beskrivning till ekonomisk karta	Lind	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
BK	=Bergens kalvskinn. Utg. av F. Hødnebo (1989)	Lind Bin.	=E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
BNF	=Beiträge zur Namenforschung	Lind Suppl.	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
BSH	=C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	LM	=Lantmäteriet
BØ	=Bustadnavn i Østfold	LSA	=Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)
DAG	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, SOFI	LSB	=Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
DAL	=Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, SOFI	LSBp	=pergamentsbrev i LSB
DAUM	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, SOFI	LUB	=Lunds universitetsbibliotek
db	=dombok	LUP	=L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sofi.se , 2004)
DD	=Diplomatarium Danicum	ml	=mantalslängd
DDa1	=Diplomatarium Dalecarlicum	MM	=Maal og minne
DGP	=Danmarks gamle Personnavne	NE	=O. Rygh, Norske Elvenavne
DI	=Diplomatarium Islandicum	NEn	=Nationalencyklopedin
DMS	=Det medeltida Sverige	NG	=O. Rygh, Norske Gaardnavne
DN	=Diplomatarium Norvegicum	NK	=Nordisk kultur
DRA	=Rigsarkivet, København	NN	=Namn og nemne
DRAp	=pergamentsbrev i DRA	NO	=Norsk ordbok
DS	=Danmarks Stednavne	NoB	=Namn och bygd
DSt	=B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)	NRA	=Riksarkivet, Oslo
DSÅ	=J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)	NRL	=L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (2007)
ek	=ekonomisk karta	NS	=Nysvenska studier
FMU	=Finlands medeltidsurkunder	NSL	=Norsk stadnamnsleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
FRA	=Riksarkivet, Helsingfors	OAU	=Ortnamnsarkivet i Uppsala, SOFI
G	=Generalstabens karta över Sverige, södra delen	ODS	=Ordbog over det danske Sprog
GFR	=Konung Gustaf den förstes registeratur	OGB	=Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
glk	=geologisk karta	or.	=original
Gn	=Generalstabens karta över Sverige, norra delen	OSDs	=samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, SOFI
hd	=härad	OUN	=Ortnamnsällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
jb	=jordebok		
JHD	=Jämtlands och Härjedalens diplomatarium		
jr	=jordregister		
KA	=Kammararkivet (i SRA), Stockholm		
kb	=kyrkbok		

OUÅ	=Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift	SOKo	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
RAÄ	=Riksantikvarieämbetet, Stockholm	SOL	=Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2003)
RB	=Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)	SOSk	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis	SOU	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
RGA	=Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.	SOV	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SAOB	=Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien	SOVm	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SaoS	=Saga och sed	SOVn	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SAS	=Studia anthroponymica Scandinavica	SOÅ	=Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift
SD	=Svenskt diplomatarium	SOÄ	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
SDa	=Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica	SOÖg	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län
SDns	=Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401	SRA	=Riksarkivet, Stockholm
skg	=skeppslag	SRAp	=pergamentsbrev i SRA
SkO	=Skånes ortnamn	SRApp	=pappersbrev i SRA
SMP	=Sveriges medeltida personnamn	SRP	=Svenska riks-archivets pergamentsbrev
SMPs	= SMP:s samlingar, Uppsala, SOFI	StO	=B. Jørgensen, Stednavneordbog (2. udg., 1994)
SMR	=Svenska medeltidsregester 1434–1441	SvLm	=Svenska landsmål och svenskt folkliv
sn	=socken	T	=Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SNA	=Seksjon for namnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Oslo	tg	=tingslag
SNF	= Studier i nordisk filologi	tl	=tiondelängd
SOB	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län	u.d.	=utan datum
SOD	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län	u.o.	=utan ort
SOFI	=Institutet för språk och folkminnen	UUB	=Uppsala universitetsbibliotek
SOH	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län	UUBp	=pergamentsbrev i UUB
SOJä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län	UUBpp	=pappersbrev i UUB
SOJö	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län	u.å.	=utan år
SOKa	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	vid.	=vidimation
		VJb	=Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
		ÖNON	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING

Namn och bygd, grundad 1913 av Jöran Sahlgren och utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, utkommer årligen. Ortnamnsregister ingår i jämna årgångar.

Bidrag till tidskriften, böcker som önskas recenserade och skrifter som önskas förtecknade sänds till redaktionen med nedanstående adress. PM för manuskript kan rekvideras från redaktionen.

Tidskriften distribueras av Swedish Science Press, Box 118, SE-75104 Uppsala, Sweden. E-post: info@ssp.nu Telefon: 018-365566. Telefax: 018-365277. Frågor rörande abonnemang och distribution riktas till SSP. Treårsabonnemang till fast pris kan tecknas.

ISSN 0077-2704

NAMN OCH BYGD
Box 135
SE-75104 UPPSALA
Sweden